

AKADEEMIA

15. AASTAKÄIK

2003

NUMBER 2

Nagu <i>h sõnas haljas</i>	Trinh T. Minh-ha
Gröönimaa inuitid ja Taani kolonialism	Indrek Jääts
Asutav Kogu . August Tammann, Timotheus Grünthal, August Rei	
Legaalne maailmarevolutsioon	Carl Schmitt
Luulet	Kalju Kruusa
Radikaaltõlgendus	Jane Heal, Margus Elings
Genoom	Matt Ridley
Arvustused	Leo Luks, Mait Raun, Sirje Olesk

Asutava Kogu 1. istungjärg 23. IV 1919

Kolleegium:

Jaak Aaviksoo, Jaan Einasto, Jüri Engelbrecht, Tiit Hennoste, Kalle Kasemaa, Kalevi Kull, Piret Kuusk, Ülo Matjus, Eero Medijainen, Uno Mereste, Peeter Olesk, Juhan Peegel, Rein Raud, Jaan Ross, Hando Runnel, Jaan Sootak, Peeter Tulviste, Richard Villem

Toimetus:

peatoimetaja . . . Toomas Kiho – toomas.kiho@akad.ee
tegevtoimetaja . . . Indrek Ude – indrek.ude@akad.ee
universalia Jaan Kangilaski – jaan.kangilaski@akad.ee
humaniora } . . . Mart Orav – mart.orav@akad.ee
naturalia }
socialia . . . Jaan Isotamm – jaan.isotamm@akad.ee
keeletimetaja . . . Triin Kaalep – triin.kaalep@akad.ee
korrektor Kristin Sarv – kristin.sarv@akad.ee
sekretär Tiiu Jõgi – tiuu.jogi@akad.ee

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
50002 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Ülikooli 21, Tartu, Eesti

Telefonid: 423146, 423050

Fax: 423146

E-post: akadeemia@akad.ee

Kodulehekül: www.akad.ee

Arveldusarve nr 221011384196 Hansapangas

© AKADEEMIA 2003

OÜ Greifi trükikoda. Trükiarv 2000

NAGU *h* SÕNAS *haljas*

Määramatuse heli

Trinh T. Minh-ha

Tõlkinud Timo Maran

Haljas. Kirjuta too sõna keset lauset väikese algustähega ja see hõlmab peaaegu kõike, mis rohetav ja elujõuline. Võta *h* ära ning alles jääb sõnafragment *aljas*, mille kõla ja tähendus muutuvad järsult alguskonsonanti asendades. Liites *p*, saame näiteks *paljas*. Nüüd eemalda ka *s* ning tekkiv lõputa helind jääb katkema, laulev *al-ja* ei kätke ühtegi tähendust. Et märk pääseks oma kohalt lahti ja vabaneks kivinenud taasesitustest, tuleb ta kestus teha kuuldavaks, vaikus silpide vahel välja hääldada ja aeg peatada. Kustuta, asenda, pöördu tagasi ja siis lase olla. *H* sõnas *haljas* on nagu hall nimeta tsoon kõla ja tähenduse vahel. Kui jätta nüüd alles mõlemad, nii *h* kui ka *s*, ei pöördu me ometigi enam tagasi

Trinh T. Minh-ha, "Nature's r: A musical swoon." — *Future-Natural: Nature, science, culture*. (Futures, new perspectives for cultural analysis.) George Robertson, Melinda Marsh, Lisa Tickner, Jon Bird, Barry Curtis ja Tim Putnam (toim.). London—New York: Routledge, 1996, lk 86–104.

Avaldatakse autori loal.

Trinh T. Minh-ha pealkirjastab oma artikli "Nature's r", mida võib tõlgendada viitena pooleldi hääldatavale *r*-tähele sõnas, ehkki siit varjust aimub ka tõdemust, et "loodused on". Kõikides oma nüanssides tõlkimatuna, tundus sõnamängule parima tõlkevastena ees-tikeelne "Nagu *h* sõnas *haljas*", milles sõnaalguline *h* jääb samuti pooleldi hääldamata ning tähendusväli ingliskeelse *nature*'ga osaliselt kat-tuvaks. Sellest muutusest lähtudes on pisut kohandatud ka artikli algust ja lõppu. *Tlk.*

selle sõna algsesse, “puutumatu looduse” seisundisse, vaid pigem kuulatame selle kõlasid uuesti tähelepanelikult, hindavalt ja kaasa elades.

Kõrvale tajutavana, ent siiski raskesti artikuleeritavana on *halja h* alati pooleldi kuuldamatu, pooleldi välja hääldatud. See on foneem, mis jääb oma häälduse poolest larüngaaliks ehk kõrihäälikuks — see tähendab kuhugi heli ja vaikuse vahepeale. Kuulates laulu, luuletust, fraasi või isegi üksikut sõna, tajutakse nendes nii rõhuga kui ka rõhuta rütme. Tähelepanu köidab viis, kuidas tähendus ja heli teineteisega kohtuvad, et siis taas eralduda, avades ja sulgedes lõhesid ning leides loovates rütmides oma lõpud ja algused. Rohkem kui pauside ja katkete olemasolu on siin piirisündmuseks, mis sunnib hinge kinni pidama, sõna märkamatu algus — habras hetk, mil madalamaks tooniks vaibununa saab ohkest heli ja hingusest sõna. Helilisel määramatusel (nagu *h* sõnas *haljas*) on nii potentsiaali vabastada kuulaja sõna(de) raskusest, kui katkestada ka ümbritsevad, vangistavatest häälest moodustunud helimaastikud. Pärsia müstik Jalaluddin Rumi (1207–1273) on kirjutanud: “Aitab rääkimisest. Kui me sööme liiga palju rohelist, hakkame haisema nagu köögivilj.”¹

Aitab rääkimisest; kuid siiski me räägime edasi ja armume rohelusse. Me lihtsalt ei suuda lõpetada. Ja nii ei saa ka mina siinkohal peatuda, ega ju? “Looduslike toodete” propageerimise tõttu meedias ja kujutluste pärast, mis küllastavad elu moodsates ühiskondades, on raske panna loodust tagasi oma konteksti, aitamata seejuures kaasa looduse denaturaliseerimisele — osaledes seega nn kriisi loomisel, mida Euroopa kultuurikriitika näeb kui “intellektuaalse väljapressimise” vormi, seostades seda “nähtavuse epideemiaga, mis ähvardab kogu meie kultuuri”.² Sajandilõpu lähenedes tundub, et looduse diskursused ja kujundid on omandanud uue eluõiguse. Nende diskursuste poolt pingestatuna on ka looduse mõiste täielikult tagasi võitnud oma tähtsuse, ent samas muutunud nõnda tasakaalutuks, et kerkib taas küsimus “looduse”

¹Tsiteeritud mälu järgi. [J. Rumi on Pärsia luuletaja, sufist. *Tlk.*]

²Jean Baudrillard, “The anorexic ruins.” — *Looking Back on the End of the World*. D. Kamper ja C. Wulf (toim.). New York: Semiotext(e), 1989, lk 45.

elujõulisusest diskursiivse kategooriana üldse. Püüdes rakendada teistsugust lähenemist, mis teadvustaks “looduse” ületeoretiseerimist, ja samas kõnelda, söömata seejuures liiga palju rohelist, avatakse siin ruum, milles looduse refleksioonid pendeldavad märgi kokkuleppelise reaalsuse (sõna kui sõna) ja nende paljude reaalsuste vahel, millest ta kõneleb või mida esitab meie posthumanistlikes “denaturaliseeritud” mõttemaastikes.

Rohkem kui neli kümnendit tagasi kirjutas Simone de Beauvoir:

Loodus on üks neist aladest, mida ta [naine] on kõige meelsamini uurinud. Noore tütarlapse jaoks [---] tähendab loodus sedasama, mida naine ise tähendab mehele: naiselikkust ja selle eitamist, kuningriiki ja pagendust; tervikut, mis on maskeeritud teiseks. [---] Kuid vähe on neid, kes tõepoolest astuvad silmitsi loodusega tema mitteimilikus vabaduses, kes püüavad lahti mõtestada tema võõrapäraseid tähendusi, ning kes kaotavad enese, püüdes luua ühendust selle teistsuguse kohalolekuga.³

Naiselikkus ja selle eitamine. Seost naise ja looduse vahel on tihtaegu konstrueeritud, seda on esile tõstetud ja selle esinemist on meelsasti eeldatud. Pilguheit mõtteviisi, mis on lähtekohaks uute deodorantide ja teiste naistele mõeldud toodete suvistele reklaamikampaaniatele 1990. aastatel, veenab, et säärane seos määratleb looduslikku üha ja järjekindlalt. Näiteks lõhnade maailmas on ilmne, et kaheksakümnendatel meeli erutanud kujutlused ja jõulised parfüümid on ajast ja arust. Tänapäeval tsiteeritakse naisi ütlevat, et nad lõhnastavad endid iseenda jaoks, mitte ilmtingimata mõne mehe köitmiseks või võrgutamiseks. Fookus on täielikult nihkunud rohelsele — võimsatele looduspiltidele, värskendavatele lilleaedadele ja puuviljade lõhnale. Roheline müüb kahtlemata, ja nagu märgitud ühes naisteajakirjas: “Ilutööstus on näinud oma tulevikku — see on roheline just nagu miljoni-dollarilise rahatähe värv!”

Meediasensatsioonide maailm on alati tõestanud oma efektiivsust valikute suunajana. Ta tõlgib dekadentsi müüdavateks naudinguteks ning investeerib kriitilistesse diskursustesse, mis

³Simone de Beauvoir, *The Second Sex*. New York: Bantam, 1952, lk 669.

mõtestavad looduse hävingut vaid kui järgmist astet rohelisuse müügiedu suurendamisel. Seega on ühe ja sama ajaloolise võrgustiku osad nii diskursused, mida kirjeldatakse keskkonnanäriisidele ja katastroofidele viidates, kui ka need, mis kroonivad ennast jätkuvalt läbi looduse taltsutamise ja omastamise, seeläbi kultuuri tootes. Näiteks reklaamlauset “roheline ja puhas” — *green and clean* — on tümber kohandatud, nagu nähtub ka eelnevast tsitaadist, naiselike naudingute, vabanemise ja edu kontekstile, milles Eedeni aia, kaotatud paradiisi ja keelatud vilja kujundid õnnelikult vohavad. Nagu mõnigi teine kultuuriline moodustis, on ka kriisi mõiste alati kaheosaline: ühelt poolt sisaldab ta püüdu välja astuda looduse rüüstamise vastu, samas aga annab hoogu “looduslike” toodete ja seega ka keskkonna tarbimisele. Või nagu üks kultuurikriitik seda küüniliselt sõnastab: “Üheskoos asise ja argipäevase eklektitsismiga soodustab kriis kõiki nostalgilisi ja sentimentaalseid väljendusi armastusest inimõigusteni, kommete taaselustamisest vasakpoolse poliitikani ning laidab kõike, mida peetakse uudseks ja seikluslikuks.”⁴ *Kuningriik ja pagendus*. Üldine kalduvus vastandada loodust kultuurile, naiselikustada ja lihtsustada seda üha enam leviva vangistatu-vallutaja või võõrandatu-võõrandaja loogika raames on ekspansionistlikes ideoloogiates kesksel kohal. Feministlik ja postkoloniaalne kriitika on seda probleemi laialdaselt uurinud, analüüsisid naise, *teise* ja looduse mõisteid (majandusliku ja kultuurilise) kaasajastamise abil domineerimisele püüdleva globalismi taustal. Naiselik ja primitiivne loodus, mida on kirjeldatud kui “eikellegi maad” või meheliku sümbolismi piiride taga olevat, on saanud siin terava tähelepanu osaliseks. Hiljem on väitlus nihkunud “allutamise” ja “eitamise” mõistetest arusaamani võitluslikest protsessidest (*struggle* — kui kasutada Frantz Fanoni terminit*), kusjuures omaksvõttu ja eitamist mõistetakse kui strateegia ja taktika laialtlevinud vahendeid teel uute erapoolikute vaateviiside poole. Tänapäeval, pöördudes tagasi de Beauvoiri pessimistliku seisukohani, tuleks pigem pöörata tähelepanu küsimusele: kas on olnud,

⁴Baudrillard, *op. cit.*

*F. Fanon (1925–1961) — Indias elanud kirjanik, filosoof ja psühhonanalüütik. Uuris neurooside sotsiaalseid põhjusi ning propageeris elutingimuste parandamist asumaades. *Tlk.*

kas on, ning kas tõepoolest on *nii vähe* neid — ning kes need on —, “kes astuvad silmitsi loodusega tema mitteinimlikus vabaduses, [---] ja kes kaotavad enese, püüdes luua ühendust selle teistsuguse kohalolekuga”.

VAADATES TAGASI TULEVIKU LINNA

Niikaua kui on olemas tulevik, pole ükski tõde täielik.

Cheikh Hamidou Kane

Kõik toimub nüüd. [---] Minevik on tulevik.

Patricia Grace

Me tunneme materiaalse paradiisi saatuslikku maitset. See ajab meid meeleheitetele, ent mida me peaksime tegema? Ei mingit tulevikku.

Jean Baudrillard

Vaim jääb loodusest maha.

Gilles Deleuze ja Felix Guattari

Cheikh Hamidou Kane'i teoses *Ambiguous Adventure* pakub prantslase (Paul Lacroix) ja traditsioonilise aafriklase (“sõdalane” või Samba Diallo isa) kohtumine paigas nimega Diallobe ühe romaani meeldejäävama dialoogi. Paigutatuna ajahetke, mil “silmapiiri vaadates näis, nagu oleks maa hõljumas sügaviku kohal” ja “päike oli ohtlikult suurenenud”, peegeldab stseen meeste seoseid loodusega, aga ka Ida ja Lääne, traditsiooni ja kaasaegsuse, mineviku ja tuleviku vahel ilmnenuid lõhet. (Pärast pikka vastasseisu oli Samba Diallo isa viimaks nõustunud faktiga, et ta poeg saadetakse uude kooli õppima Lääne väärtusi, nii nagu seda nõudis valitsuse uus süsteem.)

[Paul Lacroix] pöördus ja ütles:

“Kas see videvik ei häiri sind? Mind ennast see ärritab. Säärasel hetkel tundub mulle, nagu me oleksime lähemal maailmalõpule kui öö saabumisele.”

Sõdalane naeratas.

“Rahune. Ma ennustan sulle rahulikku ööd.”

“Kas sa ei usu maailma lõppu?”

“Otse vastupidi, ma isegi loodan seda, kindlasti. [---] Meie maailm on see, mis usub maailmalõppu: seda ühtaegu lootes ja kartes [---] ma soovin kogu hingest, et sa avastaksid taas loojuva päikese palgelt valutunde. Ma soovin seda kogu südamest kogu Läänele. Kui päike sureb, ei suuda ükski teaduslik tõestus meid hoida teda taga nutmast ja ükski mõistuslik tõend ei takista meid soovimast tema uuestisündi. Teie aga surete aeglaselt oma tõestuste raskuse all. [---]. [Teie teadus] teeb teid välise valitsejaks, kuid samal ajal määrab see teid sinna pagendusse, nii aina enam ja enam. [---] Härra Lacroix, ma tean, et te ei usu varjudesse ega ka maailma lõppu. Mida te ei näe, seda pole olemas. [---] Ent tänu minu pojale avab tuleviku kindlus oma avarad aknad sügaviku kohal, kust tuleb varjude tuuli meie närtsinud kehadele, meie kurnatud nägudele. Kogu hingest soovin ma seda avanemist. Linn, mis säärasena sünnib, saab olema meie ühine töö — meie kõigi: hindude, hiinlaste, lõunaameeriklaste, neegrite, araablaste, meie kõigi ühine töö.”⁵

Selles hapras hetkes päeva ja öö vahel leiab aset mitmekordne kohtumine. Sellal kui päike sureb läände, loobub mees Idast leinamast oma poja südames surevat Diallobe'i ning pöörab pilgu ettepoole, vaatama tuleviku linna. Hetkel, mil lõppemine ja algamine segunevad ning mitte miski ei näi enam silmale ega kõrvale kindel, jäävad mitmed küsimused ohtlikult õhku. On see Ida või Lääs, mis on suremas? Ja mis täpselt sureb? Kui Ida traditsioonid annavad teed Lääne progressile ja Lääs ise suundub tõestuste koorma all oma hukatuse poole, siis on maailm ise see, mis läheneb lõpule — maailm kui globaalse ühiskonna (elluviimise) kontseptsioon. Tuleviku linn, nagu aafriklane seda ette nägi, on hoopis mitmekesisem — see saab püsida ainult lootuses ja hirmus, aknad pärani lahti sügaviku kohal.

“Alguses oli *eile*, hiljem on siin olnud mitmeid homseid,” kirjutas Boubou Hama.⁶ Vaatepilt päikeseloojangust selle täiuslikus, kuid hääbuvas hiilguses pole kunagi vallandanud ühtset tunnet neis, kelle suhe loodusega pole mitte pealtvaataja, vaid vahetu

⁵Cheikh Hamidou Kane, *Ambiguous Adventure*. New York: Walker & Company, 1963, lk 75–80. [C. H. Kane (sünd. 1928) — Senegali päritolu kirjanik ja ühiskonnategelane. Tema romaan *Ambiguous Adventure* võitis 1962. aastal *Grand Prix Littéraire d'Afrique Noire*. Tlk.]

⁶Boubou Hama, *Le Double d'hier rencontre demain*. Paris: Union Générale d'Édition, 1973, lk 29. [B. Hama (1906–1982) oli Nigeri kir-

osaleja oma. Näiteks filmimehel Peter Kubelkal läks vaja reisi kõrvalisse Aafrika külla, et täielikult kogeda seda, mida ta oli püüdnud aastaid edasi anda oma filmides. Tagasi pöördudes oli tal oma vaatajaskonnale esitada järgmine kirjeldus. “Kui saabus öhtu,” kirjutab ta,

oli kogu tähelepanu keskendunud avatud tasandikule. Seal polnud midagi näha, kuid inimesed kogunesid siiski vaatama tasandikku ja silmapiiri [---] siis äkki tulid trummimängijad ning elevus kasvas [---] päike hakkas loojuma, väga kiiresti [---] täpselt siis, kui päike jõudis silmapiirini, lõi pealik ühe löögi oma trummil. Ma olin pisarateni liigutatud, sest ma nägin siinsamas iseenda motiivi. [---] Sedasama, mida mina tahtsin teha heli ja valgusega, tegid ka nemad. See oli vapustav, täiuslikult kooskõlaline sündmus. [---] See võrdlus nende ja minu esituse vahel annab hästi edasi meie tsivilisatsiooni olukorda. Palju tundetum substants ja vähem ilu, rohkem kiirust. Neil oli kasutada üks päev, minul iga kahekümneneljäädik sekundist.⁷

Seda kooskõlalist sündmust, ühtaegu nähtavat ja kuuldatavat, seesmist ja välist, passiivset ja aktiivset, tõlgendab Kubelka eks-taatilisena, mõistes seda keeldumisena “aja teenimisest”, olemast vaid looduse ori või vastamast idealiseeritud elutsüklile (sünd, noorus, vanadus). Säärane interpretatsioon viitab soovile vastu hakata looduse seadustele — soov, mis sobib hästi kokku kinokunsti enda taotlustega —, kuid selles on ka potentsiaali purustada tavapärased Lääne arusaamad pärismaalastest, kelle lähedast suhet loodusega kirjeldatakse aina lähtudes passiivsest samastamisest ja alandlikust austusest. *On olnud mitmeid homseid. Siin olnud.* Siin on kooskõlaline sündmus samal ajal piirisündmus; hetkel, kui pilt ja heli kattuvad, jõuab päike silmapiirini — kõver ja sirgjoon, ümar ja tasane, ring ja lineaarne näivad puutuvat üksteist, ning valgus hakkab segunema pimedusega. “Iga kord, kui päike pöördub kummuli,” kirjutab poeet Jean Joseph Rabearivelo, “algab uuesti

janik ja poliitik, olnud Nigeri Rahvuskogu esimees, saanud 1971. aastal *Grand Prix Littéraire d'Afrique Noire*. *Tlk.*]

⁷Peter Kubelka, “The theory of metrical film.” — *The Avant-Garde Film*. P. A. Sitney (toim.). New York: New York University Press, lk 158. [P. Kubelka — Austraalia päritolu Hollywoodi režissöör, üks kesksemaid avangardiste Ameerika kinos. *Tlk.*].

ta kannatuste tee”.⁸ Ahastus ja ekstaas sureva päikese näol. Maailmalõputunnet, mida elatakse taas läbi igal õhtul, on aafrika kirjanduses palju kasutatud. Päikeseloojangut pole tingimata kujutatud päikese surmana, pigem kui lahkumise ja tagasipöördumise tsükli hetkelist katkestust ja jätkumist. Pole olemas tõelist kriisi. *Ambiguous Adventure* on üks paljudest teostest, kus kirjeldatakse õhtu tulekut millegi niisugusena, mis äratab ühtaegu nii hirmu kui lootust, ning ajahetkes, mil “kogu teadaolev maailm rikastab end poris ja veres toimuva taassünni läbi”, on koos nii minevik kui tulevik.⁹ *Kõik* on muundumises. (Õieti polegi olemas muundumist kui jätkukohta.) Maailma lõpu poole vaatamine tähendab samal ajal vaatamist kummalise ja hirmuäratava uue koidiku poole.

PIIRISÜNDMUS

Paljudes Aasia ja Aafrika kultuurides on läänelik “kurjuse” mõiste kui midagi “headusele” vastanduvat suurel määral tundmatu. Kui näiteks Nigeri jõe ääres elavate fulbade pärimusteksti *Kaidara* tõlkimisel kasutatakse terminit “kuri”, on selgituseks lisatud, et see mõiste viitab lihtsalt ühele vaimolendile, kes viib inimesi aidates või neile halba tehes ellu “üleloomulike jõudude” plaane. Need vaimolendid moodustavad rikkaliku asurkonna, mis Amadou Hampaté Bâ järgi paikneb “poolpimeduse maal”, ning alluvad kõikvõimalikele ümbersündidele. Selline maa eksisteerib üleminekuastmena kahe maa vahel, milleks on “valguse maa”, kus elavad kõik nähtavad olendid, ning “igavese pimeduse maa”, kus elavad surnute hinged, need, kes kunagi sünnivad inimesest, ning taimed-loomad.¹⁰

Lääne kultuurides näib üleloomulik olevat lihtsamalt lokaliseeritav, sest see on määratletud õuduslugudena tuntud žanriga. As-

⁸Jean Joseph Rabearivelo, “Le vitrier nègre.” — A. Gérard (toim.), *Etudes de littérature africaine francophone*. Dakar: Les Nouvelles Editions africaines, 1977, lk 83. [J. J. Rabearivelo (1901–1937) — Madagaskari luuletaja, üks tuntumaid prantsuse keeles kirjutanud Aafrika poeete. *Tlk.*]

⁹Cheikh Hamidou Kane, *op. cit.*, lk 48.

¹⁰A. Hampaté Bâ, *Kaydara*. Dakar: Nouvelles Editions Africaines, 1978, lk 10. [A. H. Bâ (1901–1991) — Mali kirjanik. *Tlk.*]

sotsieerudes vaimude ja viirastuste maailmaga, deemonlike ja teisilmsete olenditega, on üleloomulikkude alati peetud läheduses paiknevaks. Ja inimmõistust, mis näeb seda teist maailma sama selgelt kui tõelist, nimetab meie maailm "vaimust vaevatuks". Kogu saladus, nagu kirjutab üks õuduskirjanduse meister, on tuttavaid kohti ja sündmusi kasutades "asetada lugeja olukorda, kus ta ütleks endale, et "kui ma pole piisavalt ettevaatlik, võib midagi säärast juhtuda ka minuga"". ¹¹ Erinevalt aafrika kirjandusest, kus kokupuuted poolpimeduse maa ja igavese pimeduse maa elanikega leiavad tavaliselt aset teekonnal põõsastikesse või (küla, normaalsuse) asuala piiridest väljaspool, on paljudes Lääne õuduslugudes kohtumisaigaks üleloomulike olenditega mahajäetud kummitustemaja. Säärane maja on tänu oma "silmanähtavale kodususele, kogunenud perekondlikule ajaloolle ja nostalgiale ning rollile kindlaima ja viimase pelgupaigana", mis vastandub "võõrvaimude hirmuäratavale sissetungile", alates 19. sajandist olnud "üleloomulike sündmuste" populaarseimaks toimumisaigaks. ¹²

Ühel juhul on reaalsust siin kahestatud, jagatud erinevust ja kontrasti rõhutades binaarseks opositsiooniks: kodu, perekond, isiklikkus, mugavus vastandatuna deemonlike võõrvaimude sissetungile; nähtamatu ähvardamas saada nähtavaks; võõrapärasus varitsemas kõige tuttavama keskel. Teisel juhul aga on reaalsus pandud liikumisse, rändama valguse ja pimeduse maa vahel, ning nihkudes ühelt territooriumilt, ühtede tunnustega vallast, ühest ilmast teise, muutma oma piire. Säärast paljumõõtmelist voolavust on Lääne päritolu uurija Claude Lévi-Strauss hierarhiseerinud ja põhjendanud nii:

"Primitiivseks" nimetatud rahvaste hulgas [...] on mõiste "loodus" alati olemuselt mitmetähenduslik. Loodus on pre-kultuur, aga see on ka sub-kultuur. Looduse abil ja laiemas tähenduses ka läbi selle võib inimene loota kontaktile oma esivanemate, hingede ja jumalatega. Seega on looduse mõistes ka "üle-loomulikkuse" komponent

¹¹M. R. James, tsiteerituna Edward Wagenknechti poolt, *Seven Masters of Supernatural Fiction*. New York: Greenwood Press, 1991, lk 51.

¹²Anthony Vidler, *The Architectural Uncanny*. Cambridge, MA: MIT Press, 1992, lk 17.

ning see "üle-loomulikkus" on vaieldamatult kultuurist kõrgemal, nii nagu loodus ise on kultuurist madalamal.¹³

Mitmetähenduslikkusest saab siin looduse võimalus avaldada jätkuvat vastupanu hierarhilistele ja lineaarsetele kategooriatele. Eesliited *pre-*, *sub-* ja *super-* (*üle-*) tunduvad "lootusetult" asjakohatuna, nagu ka püüd paigutada "kultuuri" taas kord kesksele kohale, pöördudes selle kui organiseeriva mõiste juurde. Sest ikkagi — "kui vaimu nähakse [---] siis mis seda näeb," nagu küsis Algernon Blackwood, kelle jaoks meie nn igapäevane teadvusseisund on vaid üht tüüpi teadvus paljudest võimalikest, mida kasutades näeme ehk vaid üht inimest sajast kui tõeliselt "reaalset".¹⁴ See, mis jääb ebaselgeks ratsionaalsele ja loogilisele mõtlemisele, võib olla kristallselge teiste teadvusetiüüpide jaoks ning loodus (kui mõiste) paistab "olemuslikult mitmetähenduslik" ainult neile, kes ei soostu ise selles mitmetähenduslikkuses osalema. Vaimust vaevatud, kummituste maja, "reaalne" inimene. Isegi kui teadvusesfääri püüda avardada äärmuseni, näib tajutu siiski jäävat humanistliku mõttetraditsiooni määratuks. Antropotsentrismi silmaklapid võivad inimese vaatevälja ulatuslikult piirata. Boubou Hama selgitab omaenda rahvapärastest klassifikatsioonist lähtudes Läänele järgmist:

Kõiksuses pole mitte miski üleloomulik. Kõik on loomulik. Üleloomulikkus on Lääne mitteteadusliku mõtlemise avastus, tema võimetus mõista aine hingust ja olendite vaimu ning eristada neid mõlemat materiat.¹⁵

Hämarik — kaks valgust. Kaks maad, kaks maailma. Piiri, kust loodus algab ja kus ta lõpeb, on alati olnud raske määratleda. Eriti siis, kui nähakse ennast selle osana. *Kõik on looduslik. Hing, vaim, energia.* Reaalsused muutuvad näiteks vastavalt valguse langemisnurgale, ning samale sümbolile antavad tähendused võivad päevasel ja öisel ajal olla täiesti erinevad. Jällegi *Kaidara's*

¹³Claude Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, II. New York: Basic Books, 1976, lk 320.

¹⁴M. R. James, *op. cit.*, lk 71. [A. Blackwood (1869–1951) — inglise kirjanik ja publitsist, mitmete fantaasia- ja õudusromaanide autor. *Tlk.*]

¹⁵Boubou Hama, *op. cit.*, lk 409.

viitab A. Hampaté Bâ teadmisele nii kosmilisest korrast kui korrapärasest, ühe olemisviisi asendumisest teistsugusega ja sedakaudu ka päevastele ja öistele tähendustele, mis iga sümboliga seonduvad. Näiteks kameeleoni seitsme omaduse hulgas märgib “värvi muutmine päevases tähenduses sotsiaalseks inimeseks olemist, [---] võimet säilitada head läbisaamist kõigiga või kohandada ennast erinevatele tingimustele. [---] Öises tähenduses aga sümboliseerib kameeleoni silmakirjalikkust, [---] originaalsuse ja omapära puudumist”.¹⁶ Teadmistele aga viidatakse kui olemisele samal ajal “kaugel ära ja lähedal”; kui millelegi vormitule, mis samas ei kohku ka tagasi võtmast konkreetset kuju, haarates nii elu mitmekesisust selle teisestest ja kolmandates tähendustes. Sest päevase ja öise vahel on olemas ka kolmas tähendustesfäär, — poolpimedus, kus kõik ümbersünnid on võimalikud ning milles peitub suur valik kõikvõimalikke tähendusvarjundeid.

Olukorra või nähtuse äärmustele viitavana kannab kolmas tähendussfäär endas potentsiaali muuta iga vastandust. Teisisõnu, see võimaldab ületada duaalsust, mõtestades seda erinevusena. Katkendis Boubou Hama romaanist, mis kannab tähendusrikast pealkirja *Le double d'hier rencontre demain* (Eilse kahetisus kohtab homset), mängib “[mitme]kordsuse” mõiste “duaalsuse” üle järgmisel viisil: “Kustuv päev tähendab maailma lõppu vaid sellele, kes on harjunud elama eredas päikesevalguses; see on Souba maailma taandumine, samas kui pikenevates varjudes ilmneb luminestsents — teise, Bi-Bio maailma hele päevavalgus. [---] Tema jaoks on öö “pimenev majakas””.¹⁷ Kui üleloomulik sisaldub looduses, kui selle avaldumine on vaid kohaks, kus looduse enese jõud inimestele arusaadavaks saavad, ning kui seda üleloomulikku tajutakse nii sees- kui väljaspool küla ja kultuuri piire olevana; ehk teisisõnu, kui öid nähakse päevades ja päevi öödes, siis ei saa ka “loomulik” asuda kusagil mujal kui sealsamas looduse piiridel.

¹⁶A. Hampaté Bâ, *op. cit.*, lk 83.

¹⁷Boubou Hama, *op. cit.*, lk 203.

LOOMU(LIKKU)SE ALGED

Loomulik/looduslik *püsib* looduse ja kultuuri serval. Nihkudes ühest tõelisusest, kontekstist, olukorrast teise, vaidlustab tema püripealsus iga esitatava definitsiooni. Kui pidada kirjutamist millekski loomulikuks, siis loodus tõendab kindlasti ka oma kirjutamisväärsust. “Muusika, nii nagu mina sellest aru saan, on ökooloogiline. [...] See ONGI ökoloogia,” kirjutas John Cage, kes on rääkinud loodusest kui vee, õhu, taeva ja maa “toimimisest üheskoos” — mille lahutamine (inimese poolt) seab looduse ohtu.¹⁸ Just säärane üheskoos toimimine eristab kunsti, mis *imiteerib* loodust, kunstist, mis Ananda K. Coomaraswamy järgi “on nagu Loodus, kuid mitte välimuse, vaid toimimise poolest”.¹⁹ Realistlikku kunsti peetakse siin dekadentlikuks, sest see ei küüni tasemeni, “mis on vastav inimesele, kes ei taju mitte ainult aistitavaid, vaid ka mõtestatavaid maailmu”, ja seega, “mida enam on kujutis “loodustõene”, seda enam see tegelikult *valetab*”.²⁰

Aasia traditsioonilises kunstis on loodusel alati olnud silmapaistev roll, kuid tema kui sündmuste tunnistaja või omaette reaalsuse poole pole pöördutud pelgalt metafoorselt ega sümboolselt. Selle asemel et lihtsalt peegeldada vaatleja tundeid või meeleolusid, on ta ülesandeks olnud neid (tundeid ja seisundeid) *esile kutsuda*. Nii näiteks on teada, et Sumie koolkonnas ei lubatud joonistuse vähimatki viimistlemist — täpsed, kiired ja kindlad pintsli-tõmbed tehti paberile, mis oli nõnda õhuke, et väiksempi kõhklus oleks selle kortsutanud või rebestanud. Säärases joonistuses on jooned ja pintsli-tõmbed lõplikud ning kunstiteoses kehastusid nii looduses kui ka inimese teos-mõttes-tundes avalduvad kujunemised ja liikumised.

Piirisündmus. Säärane maalimine on loodusega üheks saamise viis või loomulik vastavus/vastus, mis sünnib mitte-teadmise kaudu. Sündinuna vaikusest, eristub mitte-teadmine nagu ka

¹⁸John Cage, *Pour les oiseaux*. Paris: Pierre Belfond, 1976, lk 231. [J. Cage (1912–1992) — helilooja, avangardismi üks olulisemaid esinajaid Ameerika muusikas. *Tlk.*]

¹⁹Ananda K. Coomaraswamy, *The Transformation of Nature in Art*. New York: Dover, 1934, lk 11.

²⁰*Ibid.*, lk 128–129. Siinkirjutaja rõhutus.

mitte-olemine siin selgelt teadmatusest ja olematusest. Sidekriips loob kogu erinevuse. Ilma selleta aetakse *piirideta* tundeseisundid segamini teadmise puudumisega või siis lükatakse kitsarinnaliste ratsionalistide poolt müstika valda. Loodus *kutsub* joonistajas *esile* mitte-teadmise, ehk nagu R. G. H. Siu on ütelnud: “loovas otsimises peegeldub mitte-teadmise kuma”.²¹ Teadaolevateks objektideks saamise või mitte-saamise seisundis püüab joonistus endasse “tiigri tiigrisuse” ja edastab tolle, Siu arvates “looduse tunde, millele on raske võrdlust leida antropotsentristlikest õhtumaa maalidest”.²² Su Tung-Po (1035–1101), kelle mõju maalijatele oli ulatuslik, soovitas haarata asju nende kujunemises ning mitte keskenduda välistele ja kindlatele vormidele. Rõhutades seeläbi vajadust kaasata piltidesse aja kestuse elustavat mõju. Ka Li Ji-hua (1565–1635) arendab mõtet säärasest sisemisest üleminekust, arutledes tindi ja pintsli töö üle järgmiselt:

Maalides on oluline teada, kuidas õigesti hoida, ent samuti, kuidas minna lasta. [---] Olgugi et kujundeid visandades on lõplikuks eesmärgiks jõuda terviktulemuseni, peitub kogu tegutsemise kunst rütmides ja katkendlikes vihjetes. Seetõttu ongi vaja ka teadmist, kuidas minna lasta. See on põhjuseks, miks joonistaja pintsli tõmbed katkevad (katkestamata hingamist, mis neid elustab), et täituda nii “küllastava tähendusega”. Tulemusena võib mägi lõuendil sisaldada tühje pindu ning puul võivad puududa mõned oksad, mis on jäänud kujunemise staadiumi olemise ja mitteolemise vahel.²³

Kestvus. Maalimises, mis säärasena järgib looduse toimimisviise, salvestub looduseks-kultuuriks-inimeseks saamine. See, mis hingab Li Ji-hua rütmides ja loob kõigil tühjadel pindadel liikudes puudumise kohaloleku või keskme puudumise, pole midagi salapäraselt ega ligipääsmatut, vaid veel mitte-olev, mis on alles kujunemas. Shen-Hao (17. sajand), kelle uurimus maalimisest rõhutab vajadust otsida inspiratsiooni vahetult loodusest, kirjutab kunstnikust Ni Yu’st, kes inspireerituna *i*-st (tõlgitakse kui ideed,

²¹R. G. H. Siu, *The Tao of Science*. Cambridge, MA: MIT Press, 1957, lk 78.

²²*Ibid.*, lk 76.

²³François Cheng, *Souffle-esprit*. Paris: Editions du Seuil, 1989, lk 33–34.

soovi, taotlust, toimivat südametunnistust või täpset nägemust) maalis ühel ööl bambusevõrseid. Avastades järgmisel hommikul, et maalitu erines märgatavalt päris bambusevõrsetest, hüüatas Ni Yu naljatades: “Sarnaneda eimillegagi — aga see on just kõige raskem!”²⁴ Öö ja päeva üleminekud, samuti kõik teised äärmuslikud olukorrad, on läbi aegade olnud väljakutseks kunstnikele ja kirjanikele. Ch’ien Wen-shih (Songi dünastia, 960–1279) on märkinud:

On lihtne maalida mägesid selge või vihmade ilmaga. Kuid palju keerulisem on haarata hetke oleva ja mitte-oleva vahel, kui ilus ilm on andmas teed vihmale või vastupidi, kui vihm on lõppemas ja alisumas ilusale ilmale. Aga samuti hommiukuudu või päikeseloojangu vinet, mil asjad upuvad hämarusse — veel eristatavad, kuid juba haaratud nähtamatu halo poolt, mis kõik ühte seob.²⁵

Äärel. Kunstnik ei jää looduse suhtes pealtvaatajaks, pigem saab ta osaks looduse kujunemisest. Esimene kuuest Hsieh Ho (6. sajand) sõnastatud kaanonist ütleb, et kunstiteos peab esile tooma “hinguse (*ch’i*) mõju elusa liikumises”.²⁶ Kui maalis puudub *ch’i*, on selle vormid elutud. Wang-Wei (699–759) uskus, et samuti kui *I-Ching*’i pidevalt muutuvates joontes peitub ka maalide pintsli tõmmetes, vormides ja sümbolites looduse igavene muutumine. Shih T’ao (1641–hiljem kui 1710) arendab edasi maastike “ootamatute” muutumiste vaatlemiskunsti, samas kui Pu Yen-t’u (18. sajand) kirjutab vajadusest hõlmata lõpmatut lõplikusse, nähtamatut nähtavasse, sest “kõik looduse elemendid, mis paistavad lõplikuna, on tegelikult seotud lõpmatuga.”²⁷ Siinkohal võiks tuua hulga näiteid traditsioonilistest Aasia kunstnikest, kes selle asemel, et püüda luua sarnasust looduse välise ilmaga (*hsing*), pöördusid looduse kujunemise lätete poole.

Liikudes traditsioonilisusest postmodernismi ja Idast Läände, pole mitte vähem asjakohased tänapäeva teoreetikute nagu Gilles

²⁴*Ibid.*, lk 56.

²⁵*Ibid.*, lk 114–115.

²⁶Tsiteeritud Coomaraswamy järgi, *op. cit.*, lk 15. [Hsieh Ho määratles Hiina kunsti kuus põhiprintsiipi (*lui fa*) ja klassifitseeris nende alusel Hiina varajasemate perioodide kunstnikke. *Tlk.*]

²⁷François Cheng, *Souffle-esprit*, lk 30, 46–47.

Deleuze'i ja Felix Guattari kirjutised. Guattari töödes võib näha lähenemist "orientaalsele müstikale" ja tugevaid mõjutusi Aasia esteetilisest "ühtsustundest loodusega". Sellelt pinnalt võtsid Deleuze ja Guattari kasutusele "risoomi" mõiste, mis hõlmavat "kõiki "kujunemise" viise". Nad märgivad Lääne klassikalises filosoofias valitseva binaarse loogika ja "ühest-saab-kaks"-mõtteviisi kohta: "Loodus ei toimi sel viisil, looduses moodustub juurestik mitmekordselt hargnevatest ja kihtidena külgnevatest juurtest, mitte aga ühest selgesti piiritletud juurikast". Läänelikule puujuuresarnasele tsentraalsele ja hierarhiliselt harunevale süsteemile vastandavad nad idapärase mudeli risoomist, mida pole võimalik taandada üheks ega tuletada ka algühikuid liites, sest see "ei koosne ühikutest, vaid [---] liikumises olevatest suundadest".²⁸

Kujunemine pole siin ei sarnanemine, jäljendus, identifitseerimine ega arenemine varem olnust. See ei loo midagi peale iseenda, sest see tekib liidu, mitte liigitumise läbi. Seega sisaldab kujunemine alati vähemalt kahekordset liikumist, sest ka see, kes kujutab, kujuneb: "Kunstnik või muusik mitte ei imiteeri looma, vaid ta saab kujutatavaks loomaks selsamal hetkel, kui loom vormub selleks, milleks inimene tahab. See on loodusega kooskõlas olemise kõrgeim väljendus."²⁹ Deleuze ja Guattari arendavad risoomi mõistet edasi, nähes seda eri tasanditest koosnevana ning "keskel, asjade vahel, keskkohas, *intermetso*" paiknevana: omamata kulminatsiooni ega katkemispunkti, pole liikumistel selles algusi ega lõppe, pigem on need lähenemised ja kaugenemised. Keskkel olemine "ei tähenda siin mingil juhul keskpärasust. [---] Olla asjade vahel ei tähenda selgesti määratletavat suhet, mis ulatub ühest teiseni ja jälle tagasi, vaid [---] voolu ilma alguse ja lõputa, mis pidurdub äärtel ja kogub kiirust keskosas".³⁰

Siinkohal meenub Hiina kunstiteooriates ja filosoofias levinud keskruumi või kesktee kontseptsioon. Keskkohat ei tähenda selles kontekstis staatilist tsentrit ega ka otsustavuse puudumist või viidet kompromissidele. Otse vastupidi, kese on koht, kus äärmused

²⁸ Gilles Deleuze, Felix Guattari, *A Thousand Plateaus*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, lk 25. Siinkirjutaja rõhutus.

²⁹ *Ibid.*, lk 305.

³⁰ *Ibid.*, lk 25.

kaotavad oma jõu, kus kõik suunad on (veel) võimalikud, ning kus järelikult on ka liikumisvabadus kõige suurem. Säärasena, kummalegi poolele järele andmata, kuid võttes samas arvesse mõlemal äärel toimuvat, viib kesktee detsentraliseerimisele, pidevale teadvelolekule ja kohanemisele muutuvate tingimustega. Keskelolemine (*Chung*) käib tavaliselt koos *Ho*'ga, mida on tõlgitud kui harmooniat. Ka harmoonia ei tähenda siin ühetaolisust: see sünnib pigem "liikumiste ja tähelepanekute mitmekesisusest ja rikkusest. [...] Harmoonia pole ühitatav pelgalt erinevustega — ilma erinevusteta ei saakski olla harmooniat".³¹ Seega pannakse siin paari erinevused ja harmoonia, mitte aga erinevused ja konfliktid. (Liiga sageli on viidatud erinevustele kui konfliktide põhjusele ja lähtekohale, kuigi erinevused võivad eksisteerida ka konfliktideta, konfliktide ajal või nende kõrval.) Harmoonia—erinevus—kese. Pöördudes tagasi Deleuze'i ja Guattari terminite juurde, pole äärmustevaheline ruum mitte selgesti määratletav suhe ega pendeldamine kahe tuntud punkti vahel, vaid "ristisuund, põikiliikumine, mis uhub üle *nii* ühest *kui* teisest suunast".³²

HÄMARIKU HALL, NEUTRAALNE HALL

Teatavasti pole Lääne kunstiteooria mõistele *nature morte* Kaug-Ida traditsioonilises maalikontseptsioonis õieti vastet. Pole oluline, kas kujutatakse lille, puuvilja või kogu maastikku. Isegi kui maalitud on vaid ühte bambusevõrset, on vaataja näinud ja oma pilti haaranud ometi kogu bambusevõsa selle tiheduses või isegi kogu looduse selle ääretuses.³³ Kujutada *ch'i*-d (elu hingust/hinge), mis paneb liikuma bambusevõrsed, lastes jäädvustada sel paberile või siidile omaenda sisemise vormi, tähendab haarata maastikku kogu selle liikumises, kordustes ja ühtsuses. Arusaam, et olemise ja mitteolemise vahel on kujunemise ruum, samuti põhimõte, et väljenduda saab mitteväljendamise kaudu, on Ida

³¹Siu, *op. cit.*, lk 127.

³²Gilles Deleuze, Felix Guattari, *op. cit.*, lk 25.

³³Toshihiko Izutsu, "The elimination of colour in Far Eastern art and philosophy." — *Color Symbolism*. Dallas, Texas: Spring Publications, 1977, lk 185–189.

esteetikas ja vaimses teadlikkuses kesksed. Nagu R. G. H. Siu on märkinud: “Hindu Samkara väidab, et asju vaadeldes me mitte ainult ei taju neid, vaid siin on veel miski, mis pole ei meie ise ega ka see taju”.³⁴

Klassikalises jaapani kirjanduses on loodust sageli võrdsustatud värviga. Minna loodusesse tähendab kohtuda värvidega, mis oma lõpmatult varieeruvates toonides võivad tuhmistada inimese esteetilist meelt. Samuti on loodust kirjeldatud kui hinge puudutatavat paika. Loodus võib ühtaegu näida tundlikule vaatajale ilusana ja olla seega meditatsiooniobjektiks, kuid samas on ta segadusseajav — teisisõnu, see on ilu, mis muutub — rikkalikud värvitoonid ning varjud teisenevad iga hetkega läbi päeva- ja aastaaegade. Iidne Jaapani sõna *iro* ‘värv’ äratavat “mõtte aja möödumisest, “muutumisest” selle mitmesugustes tähendusvarjundites. [---] Hõlmates ka “ilu” nüansse, viitab *iro* otseselt kaduvale ilule või tunnetele, mis on ebapüsivad.” Hiljem hakkas sõna tähistama “naist, prostituuti või armastatut kui [mehe] kire [mööduvat] objekti”.³⁵ Loodus, värv(id), naine, seks. Loodus, vaim, vari (varjud), rahu. Tipnedes tuttava looduse kujundiga, pole need kaks mõistete kombinatsiooni tegelikult vastandlikud. Siin on nad esile toodud kui vaid kaks neist paljudest ohustatutest, mis värvi/looduse kontseptide “taaselustamise” käigus hävida võivad.

Loodus: naiselik, seksuaalne, aga ka üleloomulik, vaimne. Puhkus. Luuletus (Fujiwara no Teika, 1162–1241), mida Jaapani teetseremooniate meistrid oma motoks peavad, kõlab järgmiselt:

*Pilk ei rännates
leia koltunud lehti
ega õisi vaid
kõrkjaonn lahe kaldal
hämara! sügisõhtul.*³⁶

³⁴Siu, *op. cit.*, lk 71.

³⁵Ooka Makoto, *The Colors of Poetry: Essays in Classic Japanese Verse*. Michigan: Katydid Books, 1991, lk 37, 39.

³⁶Tsiteeritud Izutsu järgi, *op. cit.*, lk 176. [Eestikeelne tõlge Rein Raud. *Süda on ainuke lill*. Tallinn: Eesti Raamat, 1992, lk 149.]

Ilu kaduvus — tunne, mis (nähtamatu-nähtava piiri puutudes) seob ühte nostalgia ja põhjatu selguse; mis, leides kõige ootamatuid väljundeid “minevikuks”, “tulevikuks” ja “olevikuks” nime-tatavates välistes sfäärides, markeerib tõelise ja käegakatsutavana loomuliku-üleloomuliku piiri. Seesama kaduvuse tõelises seob ka ülalkirjeldatud maailmalõpukujundit ja hämarikku — ka need on mitte-olevaks saamise hetked, milles nähtava ja nähtamatu mäng tekitab tunde vaimse absoluudi ulatumisest meie üürikesse reaalsusesse. Üleloomulik on alati siinsamas. Ning olematuse kohalolek looduses tundub käegakatsutavalt tõene. Jäädes truus Kaug-Ida traditsioonilisele esteetikale, esitab ülaltoodud luuletus loodust *muutumises*. Selles kujutatakse üleminekuid olemise ja mitteolemise vahel värvide (ja seega ka looduse) esinemise ja puudumise kaudu. See, millele värssides otsesõnu viidatakse kui puudumisele või vähesusele, võimaldab ühetoonilisel maastikul tegelikult avalduda oma *puhtaimas ilus*. Suve- ja sügisevärvid on tegelikult esitatud eituse (*ei, ega*) ja toonilise hillitsetuse kaudu. Neid on kasutatud vaid selleks, et juhtida hiljem lugeja tähelepanu hämaral sügisõhtul lahe kaldal seisvale värvitule kõrkjaonnile.

Teemeistrite poem on näide “kunstilisest asketismist”, “tonaalsest hillitsetusest” või “tähelepanuväärsest loomulikust kaduvusest [---] värvi alistamise ja allasurumise poole”, mis Toshihiko Izutsu arvates on “Kaug-Ida kultuuride üks kõige iseloomulikumaid jooni”.³⁷ Säärane “esteetiline teadlikkus” ei tulene põlgusest värvikülluse vastu, vastupidi, pigem on ta välja kasvanud väga teravast värvitajust ja lõpmata peente toonierinevuste kirjeldamisest. Näiteks Heiani ajastu (794–1185) öukonnadaamide kirjutistes, mis moodustavad selle aja proosaloomingu, mainitakse enam kui sada seitsekümmend värvitooni, mida on võimalik kombineerida värviharmooniatesse (näiteks rõiva- ja kostüümikunstis). Erinevalt sellest “naiselikkusega seostatavast” esteetilise aristokraatsuse ja peenutsemise perioodist on Momoyama ajastu (1573–1615) läbi imbinud “mehelikust viitaalsusest” — oma pimestavalt selgete värvide ja joovastavate dekoratsioonidega on see ajastu järgmiseks kõrgpunktiks Jaapani esteetilises maitses. Siiski on nende küllastatud ja elavate

³⁷*Ibid.*, lk 168–169.

värviilmadega kõrvuti eksisteerinud täiesti teistsugune must-valge harmoonia, uduhalli või lahjendatud tindi maal, mis võeti kasutusele *zen*-budismi mõjutusel (juurdus Kamakura ajastul (1192–1333), ehkki monokroomse maali meistritööd jäävad Muromachi ajastusse (1392–1573)). Nii arenes Momoyama ajastu ekstravagantne värvikasutus käsikäes värviküllusest loobumisega — toonilise tagasihoidlikkusega, mille läbi seob Jaapani teemeister Sen no Rikyu (tuntud ka Soeki nime all, 1521–1591) oma õpetuses maali- ja teekunsti.³⁸

Juhiste seas, mida Soeki andis teekunsti õppijatele, oli ka nõue kanda “puuvillast kimonot, mis värvitud tuhaga neutraalseks halliks”. Nagu teada, leidsid meistri püüdlused lihtsuse ja vaoshoituse suunas laialdast järgimist ning koos teekunsti populaarsuse tõusuga levis ka hall värvitoon. Hall värv sai rahva hulgas sedavõrd üldiseks, et Jaapanit hakati laialdase-malt seostama tuhakarva neutraalse tooni, “roti värvi” või Rikyu hämarikuhalli värvitooniga. Hallide varjundite suur hulk, mis saadud matistamis- ja hajutamistehnika abil, oli Jaapani esteetikas valdav Genroku perioodist (1688–1704) Tenmei perioodini (1781–1789) ja hiljemgi. Püüdes määratleda oma loomingu ruumilist ja avatuks jäävat esteetikat, ei kohku näiteks tänapäeva arhitekt ja kunstiteoreetik Kisho Kurokawa viitamast kogu jaapani kultuurile kui “hallide toonide kultuurile”. Nähes Rikyu hallis loendamatu toonide segunemise, sulamise ja vastastikuse neutraliseerimise läbi tekkivat värvitut värvi, väidab Kurokawa selle olevat tõendiks mitmekordsete ja samaaegsete tähenduste võimalikkuse kohta. Ta kirjutab:

Rikyu hall muudab mõõtmelise, skulpturaalse, füüsilise ruumi üheplaaniliseks ja pildiliseks ruumiks. Tokyo, samuti kõigi teiste Jaapani traditsiooniliste linnade tänavad, saavutavad oma erilise ilu loojangu hallis valguses. Siis toimub perspektiivide sulandumine — sinakashallid katusekiivid ja valged krohvseinad lahustuvad ühtlasesse halli, tasandades kõik aistingud kaugusest ja avarusest. Kolme

³⁸Informatsioon, mis on üldjoontes antud Izutsu poolt. *Op. cit.*, lk 170–174.

mõõtme üleminek kaheks on draama, mida Lääne linnades just eriti tihti ei näe.³⁹

Säärane kahemõõtmelisuse taju öeldakse olevat kõigi traditsioonilise jaapani kultuuri ilmingute aluseks, olgu tegemist siis maalikunsti, teatri, muusika, arhitektuuri või linnakujundusega. Kurokawa nimetab “halli ruumi” sisemise ja välimise vahealal asuvaks; sfääriks, kus need kaks, sisemine ja välimine kohuvad. “Halli hetkena ajas” kirjeldab ta *senuhima* ehk “kasutamata intervalli” kontseptsiooni, mille arendas välja Zeami Motokiyo (1364?–1443), tähistamaks taotlusetuse või ärajäetud toimingu hetke *no*-teatris. Paljude teiste terminite seas, mis tähistavad ajalist, füüsilist või vaimset “hallust” jaapani kultuuris, mainib Kurokawa samuti sõna *ne*, mida on kasutatud nii inimese kui looduse tekitatud muusikaliste helide tähistamiseks. Kurokawa kirjutab, et “see seisab poolel teel muusika ja heli vahel, tähistades halli ruumi nende kahe sfääri vahel. Samuti väljendab mõiste *ne* jaapani kultuuri omapära märgata, läbi elada ja alal hoida ühisosa loodusega”.⁴⁰

HUNDI HAIHTUV SARM

Muundumise draama. Ilu, mis hajub. Languse, mööduvuse ja mineviku ahvatlus. Loodus pole kunagi staatiline, ja *muusika on ökoloogia*. Värvusõpetuse järgi asetsevat hall inimese tajutavate värvuste sfääri keskel. Inimene ongi siis see hall keset maailma kromaatilist segadikku. Kuid tavaline hall, nagu on eelnevalt kirjeldatud jaapani esteetikale viidates, pole niivõrd võrdses koguses musta ja valge värvi segamise tulemus, vaid “mittevärviline värv”, milles kõik värvused üksteist tasakaalustavad. See uus toon on aga siiski eraldiseisev värvus, ei valge, ei must, vaid kusaigil vahepeal — *keskel* asuv, kus võimalused on piiratud. *Inter-*

³⁹Kisho Kurokawa, *Rediscovering Japanese Space*. New York: Weatherhill, 1988, lk 405. Ka eelnev informatsioon Rikyu halli kohta on suurel määral võetud Kurokawalt, lk 53–79. Vt ka Kurokawa, *Intercultural Architecture: The Philosophy of Symbiosis*. Washington, DC: American Institute of Architects Press, 1991, lk 89.

⁴⁰Kisho Kurokawa, *op. cit.*, 1988, lk 58.

metso. Keskteena värvuste vahel, on hall loodud mitmekesisusest, või laenates Deleuze'i ja Guattari termineid, "liikumises olevatest suundadest". Kurokawa täpsustab: "Erinevalt hallist Läänes, mis on valge ja musta kombinatsioon, oli Rikyu hall nelja värvi — punase, sinise, kollase ja valge segu."⁴¹

Rikyu hall on kujunemise viis. Värviks/mittevärviks kujudemine. Ajaline, füüsiline ja mentaalne vahemaa kahe nähtuse vahel kehastub siin nähtavaks visuaalseks, muusikaliseks ja vaimseks mõõtmeks. Ilma selle mõõtmeta jääks hall (nii Jaapanis kui ka mitmes läänelikus kontekstis) kultuuripiiridesse kätketud tuhmuseks, mis tavaliselt viitab selguse puudumisele; lõpetamatuse seisundile; ükslusele ja hingetule vaatele (hallid tänavad, argipäeva hallus); negatiivse värvinguga vaheseisundile või positsioonile (näiteks hoidumisele moraalsest ja seaduslikust vastutusest, olemata ometigi seejuures läbinisti ebamoraalne või mitte-seaduslik); kurbusele, melanhooliale, tüdimusele, rahulolematusele (hallid päevad, hall taevas); ja viimaks — mis pole sugugi vähem oluline — looduse reostamisele ökoloogiliselt destruktiiivsete tehnoloogiate abil (milles kaasaegne Jaapan osaleb kui üha võimsam tööstusriik). *Palju vähem tundlikust ja ilu, rohkem kiirust*. Suhte arendamine loodusega masinate abil, mis on loodud looduse valitsemiseks, tähendab paradoksaalsel kombel igatsuse kasvatamist selle looduse järele, mida pole veel taltsutatud inimese kasuuhnetest eesmärkidest lähtudes. *Loodus, värv, naine, seks*.

Ökofeministlik kriitika loodus- ja sotsiaalteadustes on näidanud, et modernistliku maailma iha metsiku looduse järele rahuldakse tihti seiklusturismi ja seksturismi kaudu (näiteks Taisse, Keeniasse, Dominikaani Vabariiki). Ameerika, Euroopa ja Jaapani ärimedhed reisivad ümber maailma, otsides ja saades seksuaalset kogemust eksootilise "mööduva iluga" — ajutise ja "ebapärisiva" iha objektiga —, mis asub maailma vähe- või mitteindustrialiseeritud piirkondades või pärineb sealt. Mida kaugemal (mehelikust mõistusest ja lähemal loodusele võõrsilt hangitud kireobjekt on, seda tõenäolisemalt kompenseerib ta loodusest võõrdumist. Näib, nagu oleks seksuaalne vahekord tänapäeva tehnoloogiakeskse ini-

⁴¹Kisho Kurokawa, *op. cit.*, 1991, lk 70.

mese peaaegu ainsaks tegelikuks võimaluseks saada otsest kontakti loodusega; “seksuaalakt, mis on seotud tarbimise ja majandusliku ekspluateerimise võrku, või mis muutub pühitsetud pelgupaigaks väljaspool tavaelu”.⁴²

Ekspluateerituks saamine, pelgupaigaks saamine. Nii seksuaalne kui ka vaimne ulatub osalt loodusesse. *Äärmuste vahel olev ristisuund, põikiliikumine, mis uhub üle nii ühest kui teisest suunast.* Pimeduse ja valguse maa vahel on hämariku maa, mille elanikud rändavad asjade päevaste ja öiste tähenduste vahet, liikudes ühest kehastumisest teise, muutudes. Kristlikus sümboolikas tähistab hall *surnust ülestõusmist*. Keskaegsed kunstnikud maalid Kristuse rüü hallina — tuha ja udu värvi —, kui ta peab viimset kohtupäeva. Siit ongi pärit kujund enese tuhaga katmisest ägeda valu väljendamiseks, tuhkhall on ka leina värv. Äratada unistusi, mis tõusevad hallidest ududest, tähendab ka pöörduda alateadvuse tasandi poole, teadvuse ilmnemise protsessi poole (kas ei viita prantsuskeelne väljend *se griser* — poolpurjus olema — hallile värvusele kui poolteadvuslikkuse tähistajale). Udu on paljudes kultuurides määramatuse (halli ala tähistav) sümbol; ta viitab (r)evolutsiooni staadiumile, vormi ja vormituse vaheastele, kus vanad vormid kaovad, kuid uued pole veel muutunud eristatavaks. Kaug-Ida maalikunstis loovad näiteks horisontaalsed ja vertikaalselt kerkivad udud katkestusi narratiivis, üleminekuid ajas, sissepääsu üleloomulikule, vaheastmeid eri olukordade vahel ja sissejuhatusi manifestatsioonideks.⁴³

Tundlik, hajutatud ja kordumatuna muutuv koidu- ja loojanguvalgus on alati olnud kõige otsitum valgus värvusfotograafias. Tõesti, just päikese tõusu ja loojangu “maagiliste tundide” jooksul tabab fotograaf täielikult kõiki värvinguid ja toone, mis ilmnevad värvide järkjärgulisel sügavnemisel ja hajumisel. Nii nagu poeete on kütkestanud muutumised ja taastekkimised, tõmbab ka fotograafe õhtute ja hommikute kiirete valgusteisenemiste poole.

⁴²Roger Garaudy, tsiteeritud Maria Mies'i ja Vandana Shiva järgi, *Ecofeminism*. London: Zed Books, 1993, lk 137.

⁴³Informatsioon on kogutud teosest J. Chevalier ja A. Gheerbrant, *Dictionnaire des symboles*. Paris: Editions R. Laffont & Editions Jupi-ter, 1969.

Lummatuna haprast päikesevalgusest, mis tungib läbi hommikuse udu, märgib John Hedgecoe: "Hetkhaaval värvub alguses hallidest toonidest koosnev maailm, kuniks värvid tugevnevad ja kumavad isegi kõige varjulisemates nurkades."⁴⁴ Ta märgib veel, et hämar loojanguvalgus on parim eluslooduse pildistamiseks mitte ainult sellepärast, et küllastunud värvitoonid on tabatavad kustavas valguses, vaid ka sellepärast, et sel ajal ilmuvad ööloomad toitu otsima. *Lahustudes ühtlasesse halli, tasandades kõik aistingud kaugusest ja avarusest.* Loojang on ka edasilükatud hetke tähistav ajalis-ruumiline kujund, "üleminekudraama", milles täieliku ülevaate andmine kõigest nähtavast on peaaegu võimatu — napp valgus nõuab suurt ava, mis tähendab sügavusteravuse vähenemist. *Iga kord, kui päike pöördub kummuli, algab uuesti ta kannatuste tee.* Hämarik: melanhoolia, kaotuse ja nostalgia tunnid; kuid ühtlasi ettevalmistus uuenemiseks: kui päike loojub läände, tõuseb kuu idast ning lõpust saab algus. Rännak läände on kahtlemata rännak tuleviku suunas, kuid läbi muundumiste pimeduse.

Mõistagi on hirm ja lootus maailmalõpu ees, värvide tugevnemine ja kadumine kaasahaaravas, kuid samas rahumeelses hämarikus, kasvav ja kahanev iha, ent samuti võimalus avada ennast varjude maailma põhjatuusele paigaks, kus Ida ja Lääs ühtaegu nii lahkuvad kui ka kohtuvad — ja seda nii otseses kui kirjanduslikus mõttes. Vahest üks kõige rabavamaid lõike teosest *Un captif amoureux* on see, milles Jean Genet kirjeldab oma poliitilisi ja erootilisi sidemeid Palestiina sõduritega, võttes kokku oma muljed nende võitluse ja välise veetluse värvikusest hämariku *hallides* toonides:

väljend *entre chien et loup* (otsetõlkes "koera ja hundi vahepeal", tähendab hämarikku aega, kui neid kahte pole võimalik eristada) tähistab palju muudki, kui vaid teatud aega päevas — halli värvi näiteks ja tundi, mil öö läheneb vältimatult kui uni, olgu siis öine või igavene. Tundi, mil linnas süüdatakse tänavavalgusteid. [...] Tundi, mil — ja seda pigem ruumilises kui ajalises mõttes — kõik olendid muutuvad iseenda varjuks ja seega millekski muuks kui nad ise. Metamorfooside tundi, mil inimesed poolenisti kardavad, poolenisti loodavad, et koerast saab hunt. Tundi, mis ulatub meieni vähemalt

⁴⁴John Hedgecoe, *The Art of Color Photography*. New York: Simon & Schuster, 1978, lk 126.

keskajast, mil inimesed uskusid, et muundumine võib toimuda iga hetk.⁴⁵

Genet' hämarikukirjeldus on kummaliselt sarnane ühe varem tsiteeritud vestlusega Aafrika põliselaniku ja modernse prantslase vahel Cheikh Hamidou Kane'i teoses *Ambiguous Adventure*. Eba-kindluse tunnet, mis tõuseb esile päikese loojudes, on kirjeldatud sarnaseid väljendeid kasutades (poolenisti kartes, poolenisti lootes; varjuks muutumine; une rahu ja muundumise rahutus). Kaasaegsete Lääne inimeste ja linnaelanike jaoks täpsustab Genet: väljendile *entre chien et loup* "on omane teatav haihtuv sarm, sest [...] me ei tea enam suurt midagi huntidest ning keegi ei usu päriselt, et koer võiks hundiks muutuda". Kuid Genet' enda jaoks Lähis-Idas tähistab see väljend hämariku asemel "paljusid, aga võib-olla ka kõiki hetki ususõdalase elus."⁴⁶

Võib väita, et praegusaja vajaduses pöörduda tagasi loodusesse ja mõtestada seda uuesti juhib romantilisusest ja nostalgilisusest loobumine meid uue ja jõulise veetlusega kõige hääbuva, kaduva ning selles peituva kummalise ekstaatilisuse poole. "Seiklus" on "mitmetähenduslik" (selle kirkus on ühtaegu nii veetlev kui tugev, lootusrikas oma lootusetuses).* Seda võib kuulda õhtustes hääldes, mis hajuvad-kajavad oma mitmekesisuses, muundumistes ja metamorfoosides ning avavad inimese meeled üle taeva libisevatele kahe maailma tähistele. Säärasel vaatepildil on oma saamise lugu; mida Kubelka, pisarate ja ekstaasini liigutatud, kirjeldas kui ühe päeva ja ühe heli kokkukõlamist. Seetõttu on ka siin püütud *h-d haljas* looduses taas kuuldavana välja hääldada kui keskteed ja... määramatuse heli. Kui heli ja tähendus ei kõlaks kokku, kui nende vahel poleks rütmi, poleks ruumi ka kirjutamisele ega loodusele. Kuid kunagi ei loobuta sõnade tooni, rütmi ja tämbrit kuulamast. Kui *haljast* kuulata ilma tähenduseta, kostab (tema) helilisus takistamatult läbi. Ja taas kord on loodust kuulda võetud.

⁴⁵ Jean Genet, *Prisoner of Love*. Hanover, New Hampton: Wesleyan University Press, 1992, lk 220.

⁴⁶ *Ibid.*, lk 221.

*Autor viitab Cheikh Hamidou Kane'i teose *Ambiguous Adventure* pealkirjale. *Tlk.*

PIIRE ÜLETADES

Loodusest ja looduse tõlgendustest kultuuris on inglise keeles palju kirjutatud. Enim ehk keskkonnakaitse ja kultuuriuuringute (*cultural studies*), ent ka ökofeminismi ja ökokriitika paradigmat raames. Kõik need valdkonnad on koormatud teatud lähtetõdedega ning kasutavad looduse kirjeldamiseks oma keelt ja mõistestikku. Paljud stambid liiguvad peaaegu muutumatult artiklist artiklisse, kivinedes nii aegamööda ja muutudes ise osaks looduse tõlgenduste kultuurist.

Ent kuidas peaks toimima autor, kes need diskursiivsed mängud läbi näeb ja kasutuks tunnistab? Oletame, et ta eesmärgiks on vabastada lugeja loodustaju kirjelduste kammitsaist, juhtida tähelepanu looduskogemuse rikkusele, mitmekesisusele ja väljendamatussele, aga ka saladuslikkusele ja hardusele, mis looduse mõisteteülesusest tuleneb. Kui moonutus loodusest arusaamisel tuleneb keelest enesest, siis millises keeles ja mil viisil peaks see autor end väljendama?

Kui mulle Trinh T. Minh-ha kirjutis "Nature's r" esimest korda kätte juhtus, panin selle kõrvale kui postmodernistlikult segase ja mitte-midagiütleva. Ligi pool aastat hiljem artiklit uuesti üle lugedes sattusin vaimustusse. Taipasin, et mu esialgse hinnangu põhjuseks oli väga ühekülgne lugemus ja sellest tulenev kinniolek harjumuspäraste loodusartiklite ülesehituses ja stiilis. Trinh oli ebatraditsiooniline ja oma kummalisuses suurepärane. Kuhjates pealtnäha süsteemitul kokku tähelepanekuid ja tsitaate, on ta suutnud edasi anda peaaegu kombatavalt selge pildi korrastatud inimkultuurist, seda ümbritsevast tundmatusest ning nende üleminekualast, milles sünnivad ja muutuvad tähendused.

Too üleminekuala, Trinh T. Minh-ha tajutav "loodus", ilmneb kõikjal, kus kultuur ja selle piiri taga olev kokku saavad. Veelgi enam, Trinh T. Minh-ha viitab hajusa ja ebamäärase loovale rollile nii eri kultuuride kokkupuutes, inimtunnetuses kui ajaloolistes üleminekutes. Kuid paraku ei saa säärase piiripealse "looduse" kohta midagi öelda traditsioonilist teaduskeelt kasutades. Teaduskeel jääb siin küündimatuks, ta kas on tundetu looduse mitmepalgelisuse suhtes või teisendab selle siis endale arusaadavateks kultuurisesteks kategooriateks.

Väljapääsuks saab keele enese väljendusvõimaluste teadlik avardamine — sundides (kultuuripäraseks stampunud) keelt oma võimaluste piirini ning kaasates ohtralt näiteid teistsuguse ilmavaatega loodusrahvaste ja hommikumaa kultuuridest, on kultuuri piiridel toimuvale siiski võimalik viidata. Trinh T. Minh-ha ei suutnud ja ilmselt ei taotlenudki

piiriloleva “looduse” üksikasjalikku kirjeldamist (mis tähendanuks tegelikult vaid kultuuri ja looduse eraldusjoone edasinihkumist), küll aga kammitsete ta oma kirjutisse äratundmise kultuuri riivava/piirava amorfse ja muundumisalt “looduse” kui sellise olemasolust.

Keelepiire ületav meenus, et loodus on ühtaegu kirjeldatav ja kirjeldamatu, välimine ja sisemine, reaalne ja tunnetuslik, kogemuslik ja üldkultuuriline ning säärasena sügavalt müstiline ja inspireeriv, on igal juhul tähtis. Juba selleks, et me ei kipuks kõike elavat, värvilist, kasvavat, moonduvat, tundlikku ja häälitsevat oma auditooriumide suletuses üheks üldmõisteks taandama ega arvaks siis enesekeskselt, et oleme millestki aru saanud.

Sääraste kirjutiste tõlkimine, mis kasutavad teadlikult keele mitmekesisid võimalusi oma sõnumi edastamiseks, ei saa olla lihtne. Artiklit “Nature’s r” polnud võimalik eestindada üksüheselt mõistete, väljendite ja lausete kaupa. Sedavõrd, kui Trinh inglise keele võimalustega mängles, kasutades eri sõnade vormilisi kokkulangevusi, sama- ja mitmetähenduslikkust, sai tõlkimisest tõlgendamine — samalaadsete väljendusvõimaluste otsimine eesti keelest. Pidasin olulisemaks autori mõtte- ja tundevarjundite edasiandmist kui tõlke vormilist täpsust, nii et kus see oli möödapääsmatu, tõin ohvriks täpsuse.

Inglise ja eesti keele erinevuse tõttu muutusid mõned rõhud aga paratamatult. Sõna *nature* mitmetähenduslikkus inglise keeles andis autorile võimaluse sidusalt viidata loodusele-loomusele (mille väljendamiseks tuleb eesti keeles kasutada eri sõnu). Eesliidete lisamise võimalus avardas autori mänguruumi veelgi (vrd *supernatural*, *unnatural*). Esmapilgul tõlkimatuna näivale pealkirjale “Nature’s r” leitud vaste “Nagu h sõnas haljas” andis küll edasi kirjeldamatu ja kirjeldatava vastasseose keeles, kuid lõdvendas paraku artikli mõistelist ühtsust ning kujundit hääldamatu paiknemisest kahe väljendatava puutepunktis. Teisalt aga omandas ootamatu tähendusrõhu vormiline paralleel sõnade “haljas” ja “hall” vahel artikli lõpuosas, kus autor kõneleb “halluse” rollist hommi-kumaa kultuurides.

Samuti ei saa jätta mainimata originaali ja tõlke adressaatidest tulenevaid erinevusi. Trinh T. Minh-ha kirjutab eelkõige angloameerika kultuuritaustaga lugejatele, mitmed artiklis toodud väited ehk ei vajakski eesti lugejale nõnda põhjalikku selgitamist. Saab ju tervet eesti kultuuri käsitada suurte tsivilisatsioonide vahel asuvana, mistõttu *vahelolemine*, *keskel olemine* kui seisund peaks olema meile ka kergemini mõistetav.

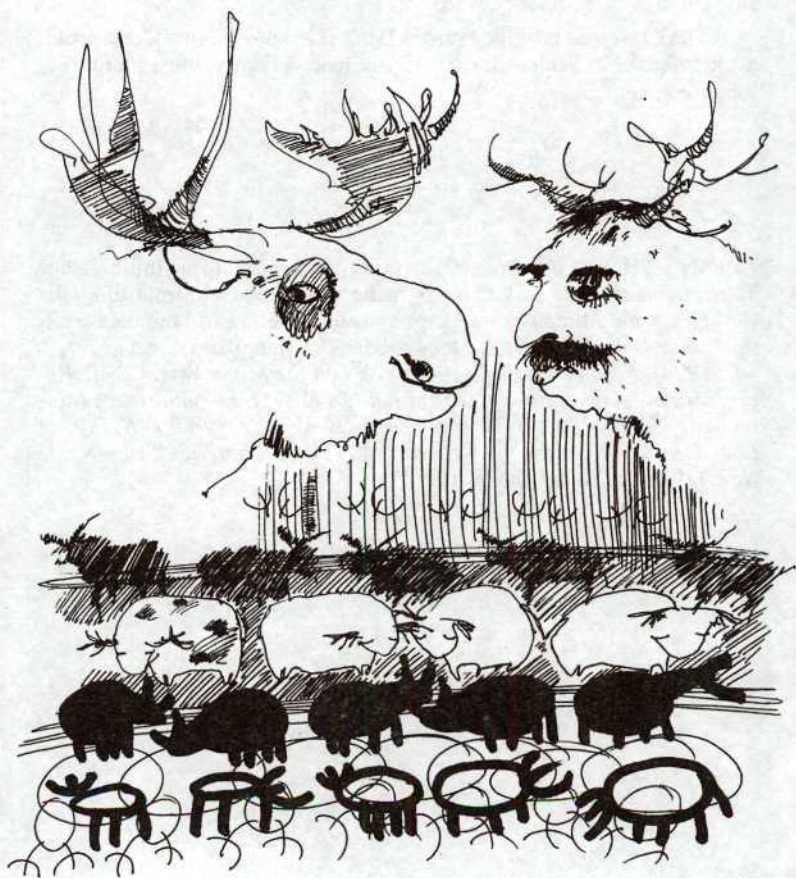
Teisalt tasuks tähele panna Trinh T. Minh-ha argumentatsiooni seost troopilise või subtroopilise kliimavöötme elukogemusega. Vahetuima looduskogemusena kirjeldatud päikese loojumine ja päeavalguse järsk

asendumine pimedusega on enim vorminud just ekvatoriaalsete inimeste maailmatunnetust. Meie laiuskraadide muutuvate päevapikkuste ning aeglaste loojangute puhul ei tajuta päikese loojumist sedavõrd drastilise sündmusena. Maailma asjade tsüklilisust võetakse siinmail palju loomulikumalt, olulise tähenduse omandavad pigem äärmuspunktid — suvised ja talvised pööripäevad.

Oma kaaskirjas artiklile avaldas Trinh T. Minh-ha lootust, et ta artikli avaldamine eesti keeles elavdab siinset teaduslikku väitlust kultuuri ja looduse suhete üle.

Timo Maran

TRINH T. MINH-HA (sünd. 1952) on helilooja, kirjanik ja filmirežissöör. Ta on naisuuringute ja kinematograafia professor California ülikoolis Berkeley's ning tunnustatud ekspert avangardse ja postkoloniaalse filmitooria alal. Tema viimasteks töödeks on raamatud *Cinema Interval* (1999), *Framer Framed* (1992) ja *When the Moon Waxes Red: Representation, Gender and Cultural Politics* (1991), *En minuscules* (luulekogu, 1987) ning filmid *The Fourth Dimension* (2001), *A Tale of Love* (1995), *Shoot for the Contents* (1991), *Surnam Viet Given Name Nam* (1989) ja *Naked Spaces* (1985).

ENEKEN MARIPUU. Sarvilised

GRÖÖNIMAA INUITID JA TAANI INIMNÄOLINE KOLONIALISM

Indrek Jääts

SISSEJUHATUS

Gröönimaa on oma 2 175 600-ruutkilomeetrilise pindalaga maailma suurim saar. Lõviosa saarest on kaetud igijääga, mille paksus küünib üle kolme kilomeetri. Inimasustus on võimalik vaid umbes ühel kuuendikul saarest — jäävabal rannikuribal (341 700 km²), mille laius ulatub 10–150 kilomeetrini. On teada, et esimesed inimesed, kiviaegsed kütid, saabusid Gröönimaa looderannikule umbes 3000–2500 aastat eKr Ellesmere'i saarelt tänapäeva Kanadas. 18. sajandist alates läks saar järk-järgult Taani valdusse ja on seda tänini. 1979. aastal sai Gröönimaa avara autonoomia ning on muutunud peaaegu iseseisvaks kaasaegseks rahvusriigiks. Tänapäevane Gröönimaa on eeskujuks teistele arktilistele põlisrahvastele ning võib pretsedendina tekitada ebamugavust teistele riikidele läbirääkimistel oma põlisrahvastest alamatega. Arvan, et sellisena väärub Gröönimaa näide lähemat vaatlust. Milline on olnud Gröönimaa ja sealsete põliskasukate käekäik Taani valduses? Kuidas on kujunenud Taani ja Gröönimaa sümbioos ning milline on see praegu? Need on küsimused, millele selles artiklis vastuseid otsitakse.

EELLUGU

980. aastatel panid Islandilt lähtunud väljarändajad aluse muinasskandinaavia asustusele Gröönimaa läänerrannikul. Umbes aastal 1000 võeti Norrast vastu ristiusk, 1261. a läksid Gröönimaa

kolooniad (Eystridbygd ehk Idaasula Qaqortoqi (Julianehåb) piirkonnas ning Vestridbygd ehk Lääneasula Nuuki (Godthåb) piirkonnas) Norra kuningriigi võimu alla. 1380. a sõlmis Norra personaaluniooni Taaniga ning libises järk-järgult Taani ülemvõimu alla. Kliima Põhja-Atlandil halvenes, meresõitu hakkas üha enam takistama jää. 15. sajandi algul ühendus Gröönimaa kolooniate ja emamaa vahel katkes. Muinasskandinaavia asustus Gröönimaa edelarannikul jäi kiduma ja suri tasapisi välja, põhjuseks eelkõige kliima külmenemine ja haigused, aga ka sugulasabi-elud.¹ Võimalik, et eurooplaste kadumisele saarelt aitasid kaasa ka rannikut pidi lõunasse liikuvad inuitid² kütid (Thule kultuur), sellest rääkimine pole aga tänapäeva Gröönimaal heaks tooniks. Järgnenud sajanditel maabusid Gröönimaa rannikul aegajalt eurooplastest vaalakütid (peamiselt šotlased, inglased ja hollandlased) ning Loodeväila otsivad maadeuurijad (M. Frobisher, J. Davis, H. Hudson, W. Baffin). Hülge- ja vaalarasva, narvalivõhkade, hülge-, karibuu- ja polaarbasenahkade vastu said eskimod³ eurooplastelt nuge, villaseid riideid, teed, suhkrut, potte, panne ja katlaid, ent ühtlasi ka gripi ja mitmesuguseid suguhaigusi. Ka taanlased tegid 16.–17. sajandil katseid Gröönimaal taas kanda kinnitada, kunagise Norra kuningriigi osana kuulus saar ju formaalselt Taanile.

¹Põhjalikem eestikeelne ülevaade muinasskandinaavia asustusest Gröönimaal on Welker 1978.

²*Inuit* on Gröönimaa põlisrahva omakeelne nimetus ja tähendab inimest. Muinasskandinaavlastel nimetasid neid *skrælingar* — jupatsid, kääbused, ka mäevaimud. Nimetus “eskimo” on tänapäeval ebasoosinguks kui inuite solvav. Tänapäeval kasutatakse kõigi Gröönimaal sündinute kohta nimetust “gröönlane”. Kaasaegses grööni keeles kasutatakse nimetust “eskimo” saare muistsete, mitteeurooplastest asukate kohta, aga ka pilkenimena “tsiviliseerimatult” käituva gröönlase kohta (Swaney 1997: 371).

³Art Leete raamatust (Leete 2000: 14) leitud andmeil tähendab “eskimo” üldlevinud seletuse kohaselt algonkini keeltes “toore liha sõõjaid”. Tegelikult tuleneb see nimetus algonkini keelte hulka kuuluvast montanje keelest ja tähendab “lumerajade punujaid” (vt Fienup-Riordan 1994: 5–14).

18. SAJAND JA 19. SAJANDI I POOL

3. mail 1721 lahkus Bergeni sadamast laev nimega "Lootus", sihiks Gröönimaa läänerannik, pardal muuseas ka luterlik misjonär Hans Egede koos perekonnaga. Norra Lapimaal sündinud Hans Egede sihiks oli Gröönimaale unustatud suguvennad üles otsida ja luterlusse pöörata. Tema missiooni toetasid kuningas Frederik IV ja Bergeni Gröönimaa Kaubaühing. Egede kinnitas kanda Gröönimaa läänerannikul, Nuuki fjordi suudmes asuval väikesel saarel, mille ta nimetas Lootuse saareks (Håbets Ø). Koht oli kehvasti valitud ning 1728. a liikus Egede edasi fjordisügavusse, paika, mille nimi inuiti keeles on Nuuk ("kaljune maanina"). Tegemist oli omamoodi piirkondliku suhtluskohaga, sajandeid olid seal toimunud kohalike inuittide suvised kogunemised. Egede andis rajatavale asulale nimeks Godthåb (Hea Lootus). Nii sai alguse esimene Taani koloonia Gröönimaal, saare praegune pealinn.

Egede reisis mööda rannikut, uuris loodust ja inimesi. Otsitud skandinaavlaste asemel leidis ta vaid inuitte ja oli pettunud. Oma päevikusse kirjutas ta: "Mis puutub vanasse Gröönimaa Eystridbygdi, siis usun ma ilma kahtluseta, et see on veel elus ja täis puhta norra rahva järeltulijaid, kes Jumala abiga aja ja võimaluse korral ka avastatakse." (Cit. Welker 1978: 69.) Egede arvas, et Idaasula asub saare idarannikul, aga sinna ta ei pääsenud.

Et skandinaavlasti, keda luterlusse pöörata, polnud, siis hakkas Egede oma usku kuulutama inuittidele. Temast sai "Gröönimaa Apostel". Oma misjonit finantseeris ta rannikule rajatud kaubapostidest saadava tuluga. 1730. a suri Egede üritust toetanud kuningas, ka Bergeni Gröönimaa Kaubaühing likvideeriti. Algasid majanduslikud raskused. 1733. aastal õnnestus vennastekoguduse loojal krahv Zinzendorfil siiski veenda kuningas Christian VI-t eraldama Egede ürituse toetuseks 2000 taalrit aastas. Samal aastal saabusid Godthåbi hernhuutlased ja rajasid seal oma misjonijaama. 1735. a suri Egedet tema misjonitöös abistanud abikaasa Gertrud Rask rüugetesse ja järgmisel aastal lahkus Egede Gröönimaalt, et jätkata oma tööd Taanis. Ta asutas Kopenhaagenis grööni seminari, hakkas Uut Testamenti inuiti keelde tõlkima,⁴ oli grööni

⁴1744. aastaks oli tõlgitud neli evangeeliumi (Nuttall 1994: 4).

misjoni superintendent. Hans Egede, Taani kolonialismi alusepanija Gröönimaal, suri 1758. aastal Taanis Falsteri saarel.

Hans Egede elutööd jätkas ta poeg Paul (1708–1789). Tema koostas grööni keele õpiku, sõnaraamatu ja grammatika (*Dictio-narum groenlandicum*, Kopenhaagen, 1750; *Grammatica groenlandico-danico-latina*, Kopenhaagen, 1760). 1766. a lõpetas ta Uue Testamendi tõlkimise grööni keelde. 1779. a nimetati Paul Egede Gröönimaa piiskopiks asukohaga Kopenhaagenis.

1760. aastaks oli Taani koloonias Godthåbis juba üle 1000 elaniku. 1726. aastast Gröönimaa kaubandusega tegelev Taani riik oli kauplemisõigusi jaganud mitmesugustele kaubakompaniidele, ent neil polnud erilist edu. 1774. a kuulutati kaubandus Gröönimaa kolooniatega keskvoimu monopoliks ning 1776. a loodi Kuninglik Gröönimaa Kaubakompanii (*Den Kongelige Grønlandske Handel*, KGH). Kompanii rajas saare läänerannikule kolooniaid, millest hiljem said linnad, ja kaubaposte (*udsteder*), millest kujunesid suuremad külad. Rajatud kolooniatesse saabus tasapisi uusi koloniste — misjonäre, kaupmehi, ametnikke. Enamasti ei tulnud nad alatiseks, vaid naasis mõneaastase teenistuse järel Taani. Neil oli religioosne missioon — nad töötasid sel kaugel ja kõledal saarel Jumala auks. Traditsioonilises arktilises kütikultuuris elavaid põliselanikke nähti justkui lastena, kes vajavad isa, kes neid hooldaks, õpetaks, kristluse ja tsivilisatsiooni (Lääne kultuuri) suunas juhataks ning ühtlasi kaitseks selle varjukülgede eest (alkohol, ettevõtjate ahnus ja pettused, haigused). Taani kolonialism Gröönimaal oli paternalistlik ja isolatsioonistlik. Oma troopilistes ülemerevaldustes käitus Taani nagu teisedki koloniaalimpeeriumid. 17. sajandi keskel portugallastelt ülelöödud tugipunktis Kullarannikul (Christiansborg praeguse Ghana pealinna Accra kohal) kaubeldi orjadega, kuni see 1792. a keelati, aga võib-olla hiljemgi. Neitsisaartel (Taani Lääne-India) kasvasid Aafrikast sisseveetud orjad suhkruroogu. Saint Thomase saar oli oluline orjade ümberlaadimispaik Kariibi mere ruumis. Klassikalised kolooniad olid Taanil ka India rannikul (Tranquebar, Serampore). Gröönimaal olid tingimused teised ja teistsugune oli ka Taani poliitika. Hülgerasv ja üldse traan oli Gröönimaa peamine väljaveoartikkel ja selle hankimiseks oli vaja grööni hülgekütte. Põlisrahva elulaadi säilimine oli niisiis koloniaalvõimude huvides, aga andis

Taani kolonialismile võimaluse end inimlikuna näidata (Trondheim 2001).

Kristlik misjon Gröönimaal oli sisuline ja kvaliteetne, mitte mingi formaalne sundristimine. Misjonäridel õnnestus ideoloogilises vastasseisus inuiti šamaanidega (*angakkut*) peale jääda ja veenda vastristituid, et nende akefaalsete ühiskondade senised vaimsed liidrid on petised, kes seisavad ühenduses saatanaga. 18. sajandi lõpuks olid edelaranniku inuitid ristiusku pööranud. Põliselanikud integreeriti kujunevasse koloniaalühiskonda, neid hakati kasutama lihtsamates ametites (nt mitmesugustel käsitööaladel), sest Taanist saabunud polnud kuigi palju.

19. SAJANDI II POOL JA 20. SAJANDI ALGUS

1888. a oli Taani valdustes Gröönimaa läänerannikul 10 221 elanikku, sh umbes 300 taanlast. Tollal kuuluski Taanile vaid Gröönimaa läänerannik kuni 74 kraadi ja 30 minutini põhjas. 1894. a kinnitasid taanlased kanda ka saare idarannikul, rajati Angmagssaliki koloonia. Kõik Taani Gröönimaa valduste elanikud olid kristlased. Taani valdused läänerannikul jaotusid tollal kaheks kolooniaks, kummalgi oma asevalitsejad (inspektorid). Põhjapoolse koloonia keskuseks oli Godhavn, lõunapoolisel Godthåb. 19. sajandi lõpul oli Taani valitsusel Gröönimaal 60 kaubakontorit. Gröönimaalt veeti välja peamiselt hülgenahku ja -rasva, hahasulgi, morsakihvasid, polaarrebase-, jääkaru- ja põhjapõdranahku. 19. sajandi gröönlane oli eelkõige hülgekütt. Seda stereotüüpi, mis oli ka autostereotüüp, soosis juba mainitud põhjustel koloniaaladministratsioon. KGH korraldatav kaubandus kujunes tasapisi inuiti majanduse orgaaniliseks osaks. Jahisaaduste vastu saadavate Euroopa kaupadeta (metallist relvad ja nõud, tee, suhkur, tubakas) enam läbi ei saadud. Kui jahisaaki polnud ja kogukonda ähvardas nälg, tuli appi Taani administratsioon. Gröönimaal tegutsevatel Taani koloniaalametnikel, kaupmeestel ja misjonäridel oli ka sotsiaalhoolekande funktsioon. Taanlased polnud ainult ekspluataatorid, nende suhteid inuittidega võib kirjeldada sümbioosina.

Traditsioonilises inuiti ühiskonnas oli naisi enam kui mehi, sest mehed hukkusid sageli jahiretkedel. Lesestunud naised ei jäänud

siiski grupi bioloogilisest taastootmisest kõrvale. Ellujäänud mehed võtsid hukkunute naised enda juurde, poliügaamia oli aktsepteeritud. Taanlaste levitav kristlus mõistis poliügaamia hukka kui barbaarsuse, tekkis naiste ülejääk. Gröönimaale saabuvad taani kolonistid olid valdavalt mehed, taani naised toodi sellele metsikule ja karmile maale kaasa harva. Pole midagi imekspandavat selles, et pikalevenivat poissmehepõlve pidavad taani mehed ja lesesunud eskimo naised teineteist leidsid. Tekkinud seksuaalsuhted olid sageli abieluvälised. Valged mehed pidasid endale alandavaks astuda seaduslikku abiellu kohalike naistega, sageli oli neil Taanis juba perekond. Sündinud segaverelisi (mestiitse) hinnati koloonia ühiskondlikus hierarhias kõrgemalt kui puhtaid eskimoid. Nad olid vähemalt pooleldi eurooplased, neile usaldati meelsamini mitmesuguseid ameteid. 20. sajandi alguseks saavutasid mestiitsid elanikkonnas ülekaalu. 1911. a loobus Taani statistika tegemast vahet puhaste eskimote ja mestiitside vahel, sest see kujunes liialt keeruliseks. Hakati lähtuma sünnipaigast. Kõiki Gröönimaal sündinuid hakati nimetama gröönlasteks (*grønlander*). Seni oli gröönlasteks kutsutud eelkõige inuite (Marquardt 2001).

Taani võimud ja kristlikud misjonärid tegid palju Gröönimaa ja gröönlaste elu moderniseerimiseks. 1845 asutati Godthåbi Õpetajate Seminar (*Illiniarfissuaq*), mis kujunes kohaliku intelligentsi kasvulavaks. Olulise jälje grööni kultuurilukku on jätnud sakslane Samuel Kleinschmidt (1814–1886), kes tegutses usuõpetajana hernhuutlikus misjonijaamas Ny Herrnhutis⁵ ning Godthåbi seminari instruktoriga. Ta õppis kohaliku keele korralikult ära ning temast sai üks kaasaegse grööni kirjakeele rajajaid. 1851. aastal valmis tal grööni keele grammatika. Peale selle koostas Kleinschmidt grööni keele sõnaraamatu ning tõlkis sellesse keelde Piibli. Teine oluline mees tollases grööni kultuuriloos on taanlane Hinrich Johannes Rink (1819–1894). Aastail 1853–1882 teenis ta erinevates koloniaalametites Gröönimaal ja tegi palju gröönlaste emantsipeerimiseks. Ta asutas Godthåbis trükikoja ning tema kaasabil hakkas 1861. aastal ilmuma gröönikeelne kuukiri *Atuagagdliutit* (Midagi Lugemiseks). Väljaanne sisaldas uudiseid laiaast

⁵Praegu asub selles Nuuki servas asuvas 1747. aastal valminud hoones Gröönimaa Ülikool.

maailmast ning euroopa, sh taani kirjanduse tõlkeid, ent põhiteemaks oli siiski gröönlaste kultuur ja elu saare eri paigus.⁶ *Atuagagdliutit* andis ärksatele gröönlastele võimaluse kirjutada ja lugeda kohalikust elust, keelest, ajaloo, probleemidest ning oli sellisena oluline grööni haritlaskonna ja kirjakeele kujunemisel. Grööni kirjakeel kujunes välja läänerannikul kõneldavate inuiti murrete baasil. Tekkis gröönikeelne ilukirjandus. 1909. a loodi Grööni Kirjanduse Selts, mis korraldas grööni kirjanike teoste publitseerimist. 1914. a ilmus esimene grööni romaan, Mathias Storchsi *Singnagtugaq* (Unenägu). Tegemist on ühiskonnakriitilise teosega, milles noor mees kohtab unenäos tuleviku eneseteadlikku gröönlast.

1862. a said gröönlased omavalitsuse kihelkonna tasandil (siingi oli tegev Rink), edaspidi seda laiendati ning 20. sajandi algul loodi juba kogu saare elanikkonda esindav Maa Nõukogu. Loodi seltse (*Peqatigiinniat*). Tasapisi kujunes väikesearvuline grööni haritlaskond, oma esimesi samme tegi professionaalne grööni kultuur. Kõik see sündis Taani administratsiooni heakskiidul ja isegi kaasabil.

AASTAD 1916–1953

1916. a pakuti USA eestvõttel kogu Gröönimaad Taanile ja 1921. a võttiski Taani saare ametlikult oma valdusse.

20. sajandi algul toimus kliima soojenemine, millega kaasnes (ka ülekütmise mõjul) majanduse senise alustala, hülgepüügi allakäik. Näiteks 1920. aastal vähenesid hülgeparved hirmuäratavalt. Taani valitsuse kiire abi päästis paljud gröönlased näljasurmast. Elatusalana jäi hülgepüük püsima vaid loode- ja idarannikul. 1912. aastal Gröönimaa vetesse ilmunud tursk oli kohalikele elanikele esialgu võõras kala, aga hülgepüügi ära langedes

⁶Aastail 1861–1874 oli väljaande toimetajaks Rasmus Berthelsen (1827–1901), Godthåbi õpetajate seminari esimene lõpetaja (1849) ja sama kooli õpetaja. 1874–1922 oli ajaleheks paisunud väljaande toimetajaks Lars Møller, grööni nimega Aqqaluk (1842–1926). 1952 ühendati *Atuagagdliutit*'iga kohalik taanikeelne väljaanne *Grønlandsposten* ning praegu ilmub ajaleht kakskeelsena.

sai tursapüük ja sellel põhinev kalatööstus alates 1920. aastaist Gröönimaa peamiseks majandusharuks. Ümberorienteerumine ei läinud kergelt. Asja tegi raskeks ka see, et gröönlased ei pidanud kalapüüki kaugeltki nii auväärseks tegevuseks kui mereimetajate küttimist, aga polnud midagi parata. Osteti kalapüügilaevad ja -varustus, rajati kalatööstusettevõtted, mille juurde koondusid tööd otsivad inimesed ja tekkisid linnad. Paljud traditsioonilised asulad jäeti maha. Linnalisele eluviisile siirduvate gröönlaste toidulaual kasvas kala- ja jahutoodete ning suhkrus osakaal. Traditsioonilise mereloomaliha ja -rasva vähenemine toidus tingis elanikkonna suurema vastuvõtlikkuse südamehaigustele. Need olid kaasaegse Gröönimaa sünnivalud.

Gröönimaa edelarannikul on võimalik ka karja kasvatada (peamiselt lambaid, aga ka hobuseid ja lehmi). Lõuna-Gröönimaal, Ivigtutis kaevandati aastail 1864–1963 krüoliiti. Disko saarel kaevandati sütt. Mäetööstuse arengut pärssisid kõrged kaevandamis- ja transpordikulud. Maavarade kaevandamist korraldasid muidugi taanlased, gröönlased osalesid lihttöölistena.

1941. a aprillis hüüvasid Saksa väed Taani. Taani valitsus⁶ andis Gröönimaa sõja ajaks USA protektoraadi alla. Gröönimaa oli muutunud strateegiliselt üsna oluliseks, eelkõige seoses üle Atlandi käiva lennuliiklusega. USA sai õiguse rajada saarel sõjaväebaase, raadiojaamu ja ilmavaatluspunkte.⁷ Kontaktid kohalike elanikega jäid piiratuks. Krüoliiditootjatel olid head ajad, USA alumiiniumitööstus vajab seda mineraali. Teiseks ekspordiartikliks oli soolaturusk, mida veeti Põhja-Ameerika turule.

⁶Tegelikult sõlmis selle lepingu 9. IV 1941 omavalitselt kuninga nimel Taani saadik Washingtonis Henrik Kauffmann. Kopenhaagenisse tagasikutsumisele vastas ta keeldumisega, mille eest anti Taanis kohtu alla ja ta varandus konfiskeeriti. Muidugi rehabiliteeriti ta täielikult pärast Saksa okupatsiooni lõppemist, sai ministriks ja uuesti saadikuks Washingtonis. *Toim.*

⁷Tollal rajatud USA sõjaväebaasidest said hiljem Gröönimaa tsiviil-lennuväljad. Narsarsuaqi lennuväli sai alguse 1941. a rajatud sõjaväebaasist Blue West 1 (sõja ajal oli see oma 10 000 mehega saare suurim linn), Kangerlussuaqi lennuväli aga samal aastal rajatud sõjaväebaasist Blue West 8.

Gröönimaa oli olnud üsna suletud ühiskond, suhtlemine maailmaga käis Taani kaudu. Kaubandus oli riiklik monopol, seda kontrollis jätkuvalt KGH. Nüüd pakkus USA esmakordselt alternatiivi Taanile. Grööni kodanluse jõukus ja eneseteadvus olid sõjaajal USAga suheldes kasvanud. Maailm hakkas liikuma dekoloniseerimise suunas. Kopenhaagenil oli aeg sõja lõppedes tagasisaadud kolooniat reformida. Lennunduse ja sidetehnika areng andsid põhjuse ja võimaluse Gröönimaad moderniseerida.

1947. a loodi gröönlaste ja taanlaste osalusel erikomitee ülesandega moderniseerida Gröönimaa sotsiaalset, poliitilist ja majanduslikku elu vastavalt gröönlaste soovidele. 1950. a oli Gröönimaal 23 642 elanikku, sh umbes 1000 eurooplast, peamiselt taanlastest administraatorid, kaupmehed ja misjonärid. 21 661 inimest, sh 907 eurooplast, elas läänerrannikul Upernavikist lõuna pool. Elu saarel oli üsna vaene ja vilets, infrastruktuur ja tervishoid arenemata. Gröönlaste enamik elas kividest, mätastest ja turbast ehitatud üheruumilistes poolmaakodades, kus vooditeks olid laudnarid ja istmeiks kastid. Jõukamad hakkasid sisseveetud puidust Norra eeskujude järgi eredavärvilise laudvoodri ja plekkkatustega ühepereelamuid ehitama ning neid Euroopa mööbliga sisustama. Koolid olid kiriku kontrolli all, grööni keel oli teiseks õppekeeleks taani keele järel. 75% gröönlastest olid kristlased, saarel oli 108 kirikut, kabelit ja palvemaja (Jefimov, Tokarev 1959: 599–606).

1950. a sõlmiti nn Uus Kokkulepe (*Nyordningen*). Nõuandva organina loodi 13-kohaline Grööni Esinduskogu (*Landsråd*), mis saatis kaks esindajat Taani Riigipäeva Grööni Komisjoni. Suurel territooriumil hajutatult elavad gröönlased hakkasid üha enam teadvustama oma kokkukuuluvust. Jäme ots Gröönimaa asjade otsustamisel jäi siiski Kopenhaageni kätte. 1951. a avati Gröönimaa eraettevõtlusele, ent KGH säilitas siiski kontrolli saare kaubanduse üle. Kopenhaagenis arvati teadvat, mis on gröönlastele hea. Arvati, et gröönlased ei tule ise toime, et nad pole veel küpsed astumaks iseseisvasse ellu. Gröönlasi püüti ekspluateerimise eest kaitsta ja muule maailmale järele aidata. Välissuhted olid riigi kontrolli all. 1951. a sõlmiti Taani-USA kokkulepe Gröönimaa ühiseks kaitseks NATO raames ning rajati Thule piirkonda Dundasse suur USA sõjaväebaas. Gröönimaa majanduse lisaprodukt

läks Kopenhaagenile, vastutasuks aga varustati saart Euroopa kaupadega ning tõsteti kohalike elanike elatustaset.

AASTAD 1953–1979

1953. a kaotati Gröönimaa kolooniastaatus, saarest sai Taani Kuningriigi lahutamatu osa, Põhja-Taani. Gröönlastest said täieõiguslikud Taani kodanikud. Tollase Taani poliitika peasihiks oli saare moderniseerimine ja saareelanike elatustaseme kiire tõstmine. Kopenhaageni arvates pidid gröönlased moderniseeruma ja emantsipeeruma taanistumise kaudu.

1950.–1960. aastail laienes Gröönimaal taani ja fääri asustus. Moderniseeritav ühiskond vajas haritud spetsialiste, keda Gröönimaalt võtta polnud. Gröönimaa moderniseerimise mudeliks oli Taani, muidugi olid taanlased parimad spetsialistid. Taanist saabus insenere, kaubandustöötajaid, õpetajaid, tervishoiutöötajaid, bürokraate. Tuldi täitma rahvuslikku ülesannet — aidata Gröönimaa muule Taanile järele. Gröönlastele arvati kohasemaks jääda jahinduse ja kalanduse juurde. Taanlased moodustasid saarel valitseva vähemuse. Neil polnud probleeme taani keelega, see aga võimaldas saada parema hariduse, mis omakorda andis juurdepääsu juhtivatele positsioonidele ühiskonnas ja ka suuremad sissetulekud.

Gröönimaa majanduse aluseks olev kalandus industrialiseeriti ja kontsentreerus linnadesse, sinna koondus järjest enam ka tööd otsiv elanikkond. Valitsus julgustas inimesi “perspektiivitutest” väikeküladest lahkuma. Eilsetest küttidest palgatöölise eluaseme probleemide lahendamiseks ehitati suuri paljukorruselisi kortermaju. Nuuki suurim, Blok P mahutab 1% Gröönimaa elanikest (Swaney 1997: 447). Gröönimaa ühiskonna moderniseerimine oli väga kiire ja järsk, sellega kaasnesid teravad sotsiaalsed pinged, individuaalsed kohanemiskused, mis väljendusid alkoholismi ja enesetappude levikus. Traditsioonilistes küldes oli inimene olnud osa sugulastest ja naabritest moodustuvast tihedast sotsiaalsest võrgustikust. Linna asudes kogesid paljud kõledat anonüümsust, võõrdumist, sotsiaalset ja majanduslikku diskrimineerimist ja marginaliseerumist. Noor vasakpoolne grööni haritlane preili Smilla kirjeldab saarel valitsenud olusid nii: “Kor-

terijärjekord Nuukis on 11 aastat. Seejärel saad endale toauberiku, ulualuse, onni. Kogu Gröönimaa raha kleepub taani keele ja kultuuri külge. Need, kes valdavad taani keelt, saavad tulusamad ametikohad. Ülejäänud võivad kiratseda fileevabrikutes või töötute järjekordades. Kultuuris, kus tapmiste statistika on säärane, nagu peetakse seal sõda." (Høeg 1997: 149.) Samas paranesid tollal oluliselt inimeste füüsilised elamistingimused, samuti haridusolud ja arstiabi kättesaadavus. Isegi preili Smilla tunnistab, et "Gröönimaa koloniseerimist vihates raskendab puhta viha leidmist asjaolu, et see on vaieldamatult, ükskõik kuidas seda ka muidu ei jälestaks, aidanud kaotada materiaalselt viletsust inimeste elus, mis seal oli maailmas kõige rängem." (Høeg 1997: 278.)

Gröönimaa olud jäid siiski Taani omadest väga erinevaks ja erinevad olid ka gröönlaste ja taanlaste huvid. 1973. aastal ei soovinud gröönlased sugugi Euroopa Majandusühendusega ühineda, aga olid sunnitud seda siiski tegema vastavalt riigi elanikkonna enamiku otsusele. 1974. aastal tekitas pingeid Taani valitsuse otsus anda rahvusvahelistele naftakompaniidele kontsessioone otsimaks naftat Gröönimaa lääneranniku kalavetes. Taani õppeasutustesse õppima läinud noortest moodustus tasapisi uus grööni eliit, kes saarlaste rahulolematuse Kopenhaageniga formuleeris ja välja pasundas. Taanis õppivad grööni tudengid asutasid Noorte Gröönlaste Nõukogu. Gröönimaa liikumist iseseisvuse suunas vaatasid need vasakpoolse ilmavaatega noored osana ülemaailmsest imperialismivastasest võitlusest (Nuttall 1994: 8). Gröönlaseks olemist hakati määratlema etnilisel printsiibil — gröönlased on küll Taani kuningriigi alamad, Taani kodanikud, ent kultuuriliselt pole nad taanlased. Kultuurilises mõttes on gröönlased eraldi rahvus oma keele, traditsioonide ja elulaadiga ning seda eripära tahetakse säilitada. Taani kolonialism on gröönlased neid puudutavate otsuste tegemisest kõrvale jätnud. Gröönlased tahavad ise oma elu korraldada, nad on selleks küpseks saanud. Keele- ja kultuurieripäradel rajanev grööni rahvuslus osutus edukaks, suutis innustada masse. Sellest sai poliitiline strateegia, vahend võitluses võimu pärast saarel. Loodi poliitilised parteid, mis on Gröönimaa poliitikas tänini põhitegijad — marksismist inspireeritud Inuit Ataqtigiit (Inuittide Ühendus, 1977); sotsiaaldemokraatlik Siumut (Edasi, 1977); konservatiivne Atas-

sut (Üksmeel, 1978) (Swaney 1997: 367). Hakati nõudma omavalitsust, eeskujuks samuti Taani ülemvõimu alla kuuluvad Fääri saared, mis said ulatusliku autonoomia juba 1948. aastal.

TÄNAPÄEV

Taani Gröönimaa-poliitika eesmärgiks oli saart senikaua kurja maailma eest kaitsta, kui selle elanikud õpivad selles ise toime tulema. Sajanditepikkune üritus kandis vilja, 1970. aastate lõpuks olid gröönlased omavalitsuseks küpsed. 1979. aastal sai Gröönimaa omavalitsuse. Aasta algul toimunud referendumil oli saareelanike valdav enamus selle poolt hääletanud. Täielikuks iseisvuseks Kopenhaagen gröönlasi siiski veel küpseks ei pidanud. Taani kuninganna on endiselt riigipeaks ka Gröönimaale. Taani jättis endale kontrolli välis- ja kaitsepoliitika⁸ ning politseijõudude üle, samuti kõrgema kohtuvõimu. Saarel käibiva Taani krooni kaudu kontrolliti valuutasüsteemi. Taani parlamenti valivad Gröönimaa elanikud 2 liiget. Gröönimaa asjade ajamiseks on Kopenhaagenis eraldi ministeerium. Gröönimaal esindab keskvalitsust *Rigsombudsmand*.

Gröönimaa ametlikuks nimetuseks on Kalaallit Nunaat (Gröönlaste Maa). Gröönimaa 27-kohaline parlament (Landsting) valitakse neljaks aastaks. Parlament moodustab valitsuse (Landsstyre). Valitsusjuhi kohuseid on enamasti täitnud Siumuti liider, endine luterlik pastor Jonathan Motzfeldt (sünd. 1938). Gröönimaa mõjukaim partei ongi sotsiaaldemokraatlik Siumut, mis üldjoontes toetab saare praegust staatust. Vasakpoolne Inuit Ataqatigiit soovib Gröönimaa täielikku rippumatust, konservatiivne Atassut aga tihedamati integreeritust Taaniga.⁹ Omavalitsus anti Gröönimaale tervikuna, mitte ainult gröönlastele. Ka kohalikel taanlastel

⁸Gröönlased pole sõjaväekohuslased, ent Taani osana kuulub strateegiliselt oluline saar NATOsse (Nuttall 1994: 10). USA sõjaväebaas Thule piirkonnas on gröönlastele hell teema. Washingtoni plaan kasutada oma Gröönimaal asuvat baasi raketitõrjekilbi loomisel gröönlasi ei vaimusta (Laane 2002).

⁹2002. a detsembris tuli Gröönimaal võimule Siumuti ja Inuit Ataqatigiiti koalitsioonivalitsus eesotsas Siumuti esindaja Hans Enokseniga. Valitsus on tugevdanud gröönlandiseerimisprotsessi ning nõudnud Taanilt

on õigus valida ja olla valitud, ent kohalik poliitiline elu on siiski täiesti gröönlaste hoolde jäetud. Saare parlamenti pole valitud ühtegi taanlast (Nuttall 1994: 9).

Rahvastik: gröönlased ja taanlased. Gröönimaal on umbes 56 000 elanikku, kellest 80% moodustavad gröönlased (sh paarsada traditsioonilisele eluviisile truuks jäänud puhastverd inuiti Gröönimaal loode- ja idarannikul) ning 20% eurooplased, peamiselt taanlased. Enamik inimesi on selgelt mongoliidsete näojoontega, ent kohata võib ka pikka ja blondi gröönlast, kes solvub, kui teda taanlaseks nimetatakse (Vesilind 1983: 192). Valdav enamus saarlastest elab läänerannikul. Sealsete gröönlaste enesenimetuseks on *kalaallit* ning seda etnonüümi kasutatakse ka gröönlaste kohta tervikuna. Looderanniku (Thule piirkonna) gröönlased nimetavad end *inughuit* ning idaranniku elanike endanimetuseks on *iit*. Kaks viimast gruppi tunnetavad tänapäeval küll oma kokkukuuluvust teiste gröönlastega, ent igas olukorras end siiski *kalaallit*'i hulka kuuluvaks ei pea. Gröönimaa pealinnas Nuukis,¹⁰ mis ühtlasi on saare suurim linn, on umbes 14 000 elanikku. Gröönimaa on moodne skandinaavialik heaoluühiskond, ehkki oma eripäraste probleemidega. Saare moderniseerumine on olnud väga kiire ja järsk ning põhjustanud paljudel gröönlastel kohanemisprobleeme, mis ilmnevad alkoholismi, narkomaania ja enesetappudena. Elatustase on viimaste aastakümnete jooksul tublisti tõusnud, ent jääb ikka Taani omast maha. Laste suremus on viis korda kõrgem kui Taanis. Probleeme on tiptasemel arstiabi kättesaadavusega, keerulisemateks operatsioonideks pole saarel võimalusi ega kaadrit, patsiendid sõidutatakse Taani.

Gröönimaale saabuvad taanlased on peamiselt kõrgelt haritud spetsialistid, alamkihtidesse kuuluvad taanlased sinna ei satu. Taanlased tulevad saarele enamasti missioonitundega, sooviga Gröönimaa Taanile järele aidata. Laisk ja joodik taanlane on gröönlaste jaoks kurioosum, selliseid pole nad kunagi näinud.

suuremat otsustamisõigust. See on tekitanud rahulolematust Gröönimaa taanikeelse elanikkonna seas. (Alas 2003.)

¹⁰Pärast omavalitsuse saavutamist domineerivad Gröönimaal gröönikeelsed kohanimed, nende taanikeelsed vasted on peaaegu käibelt kadunud.

Ehkki arvuliselt vähemuses, ei pea Gröönimaa taanlased end minoriteediks. Majanduse ja töö sfääris domineerivad taanlased, neilt tulevad selle sfääri reeglid. Gröönimaa kultuurielust on taanlased sageli eemale jäänud, mitte ainult grööni keele oskamatuse, vaid ka huvipuuduse tõttu. Olmetasandil on taani-grööni suhted normaalsed, gruppidevaheline suhtlemine toimub taanlaste reeglite järgi, vaba aega veedetakse aga suuresti eraldi (asotsiaalse maiguga gröönlaste kõrtsid, kuhu taanlane oma jalga ei tõsta; gröönlaste vaimuliku laulu ansamblid). Seoses tööga saarele saabunud taanlased hindavad gröönlasigi eelkõige töö vaatevinklist, nad arvavad, et gröönlased on tsiviliseerimata, ettearvamatud, ebasaldatavad, laisad ja saamatud, samas aga sõbralikud ja tolerant- sed. Taanlaste arusaam, et gröönlased on looduslähedasemad kui nemad, seostub euroopalikus kultuurikontekstis primitiivsuse ja kehva kohanemisvõimega. Gröönlased on selle stereotüübi üle võtnud ja seletavad sellega kõiki Gröönimaa ühiskondlikke probleeme ja puudusi. Need stereotüübid jätvavad gröönlastele looduse ja traditsioonilise kütielu, modernne maailm pole aga nende jaoks, siin vajatakse Taani eksperte (Trondheim 2001). Saare iseseisvasse, eeskosteta arengusse uskuvatele grööni rahvuslastele ei pruugi need stereotüübid muidugi meeldida. Grööni poliitilise eliidi sihiks on asendada Taani spetsialistid gröönlastega, ent inimressursse napib ning kõrgharitud grööni kaadriga on pidevalt probleeme. Paljud Kopenhaageni kõrgkoolides hariduse saanud gröönlased eelistavad jääda Taani. Nii et päriselt taanlasteta Gröönimaa veel läbi ei saa. Valdav enamik saare arste ja kõrgemate õppeasutuste õppejõude on taanlased.

Keel. Gröönimaa inuitid segunesid küll teatud määral taanlastega, säilitasid aga oma keele. Gröönimaa inuiti keeled (murded) kuuluvad eskimo keelte hulka, mida kõneldakse Gröönimaa idarannikust üle Kanada Arktika ja Alaska Tšuktši poolsaareni laiulval hiigelterritoriumil. Levinuimaks keeleks maailma suurimal saarel on Gröönimaa inuiti kirjakeel (*Kalaallisut*, ka *Inuttut*), mis põhineb lääneranniku murdeil. Loode- ja idarannikul kõneldavad murded on lääneranniku omadest nii erinevad, et vastastikune arusaamine on raske või pole võimalik. *Kalaallisut*'i positsioon Gröönimaal on väga tugev, on olemas omakeelsed raadio- ja telesaated, ajalehed ja ajakirjad, raamatud, popmuusika. Koo-

lides õpetatakse enamikku õppeainetest *Kalaallisut*'is. Nuukis asuva sadakonna üliõpilasega Grööni Ülikooli (*Ilisimatusearfik*) põhikeeleks on samuti *Kalaallisut*. Murded on kirjakeele tugeva surve all. Grööni kirjakeel on pidevas muutumises, nagu kõik elavad keeled. Ühelt poolt tuleb seda pidevalt kaasajastada, leida vasteid uutele mõistetele ja nähtustele. Vahel ollakse üsna leidlik, näiteks mootorpaat on grööni keeles *pujortuleeraq* ("teeb väikest suitsu"). Vahel võetakse lihtsalt mugandatud kujul üle taani sõna, näiteks ämmaemand on grööni keeles *juumooq* (taani sõnast *jordemoder*). Teisalt taanduvad ja kaovad mõned vanad keeleosad, mille järele linnastunud gröönlased enam vajadust pole. Näiteks erinevaid jää- ja lumetüüpe või traditsioonilise jahipidamise peensusi puudutav terminoloogia (Nuttall 1994: 15–16). Probleemiks on see, et umbes 45 000 kõnelejaga keelt, mis täidab kõiki kaas-aegseid funktsioone, on väga kallis ülal pidada. Saare teiseks üldlevinud keeleks on taani keel, ent kõik gröönlased seda (hästi) ei valda. Nende jaoks piirdub maailm vaid grööni keeleruumiga, taani keele oskajatele on see pisut avaram. Inglise keelt, rääkimata muudest keeltest, osatakse vähem.

Inuiti keeled on polüsünteesilised — kümnesõnalise ingliskeelse lause võib *Kalaallisut*'is edasi anda ühe pika sõnaga. Lennujaamadest tuttav silt *Departures* on *Kalaallisut*'is *Aallariartarfik*, sõna-sõnalt "koht selle jaoks, kel on kavatsus kuhugi minna". Võõrale võib gröönikeelset teksti nähes tunduda, et väikelaps on trükimasina klahve tagunud. Näiteks harpuuniheitvõistlusest teavitav ajalehepealkiri näeb välja selline: *Unamineq naakkiarneqqortusaanneq toraajuneqqussaanneq* (Swaney 1997: 373). Sellise keele õppimine on end Grööniimaaga sidunud taanlastele kindlasti suureks väljakutseks, mida paljud keelduvad vastu võtmast. Nende otsust toetab kolonialistlik müüt, et taanlastel on keerulist polüsünteesilist keelt võimatu õppida (Nuttall 1994: 17).

Grööni identiteet ja rahvuslus. Grööni rahvuslus põhineb etnilisusel.¹¹ Gröönlaste etnilise identiteedi alustalaks on inuiti keel,

¹¹Natsionalismi teoorias eristatakse sageli kodanikurahvuslust (*civic nationalism*) ja etnilist rahvuslust (*ethnic nationalism*). Kodanikurahvuslus sündis Lääne-Euroopas, kus olemasolevate riikide kultuuriliselt

traditsioonilise kütikultuuriga seostuv etnograafiline pärand ja eriline suhtumine loodusesse. Peamine "kultuuriline teine", millega end võrreldakse ja millele end vastandatakse, on Taani ja Euroopa laiemalt. Gröönimaal sündinud taanlane, kelles pole inuiti verd ja kes grööni keelt ei oska, pole gröönlane. Grööni rahvusluses on olemas ka kodanikunatsionalismi suund, mida poliitilistest parteidest esindab Atassut, ent see on praegu vähemuses. Selle suuna kontekstis on gröönlaseks olemise kriteeriumiks Gröönimaal sündimise fakt (*jus soli*). Kui Gröönimaa peaks kunagi täielikult iseseisvuma, siis võib sellest suunast kasu olla saarele vajalike kohalike taanlaste integreerimisel kodanikkonda. Varasemal ajal oli tohtu suurel ja hõredalt asustatud saarel väga oluline regionaalne identiteet, mida omalt poolt toetasid suhtelises isoleerituses kujunenud keele erijooned (murded). 1970. aastail taanistamise vastu tekkinud rahvuslik liikumine hakkas piirkondlike eripärade arvel rõhutama gröönlaste ühist päritolu, ajalugu ja kultuuri. Rahvusliku identiteedi loomisel ja tugevdamisel oli abi sellistest ühendavatest sümbolitest nagu Gröönimaa lipp ja hümn. Linnades, kus elab valdav enamik gröönlastest, on endiselt vaidlusobjektiks gröönluse sisu — kui palju on selles eskimotelt ja milline on taanlaste panus. Üheks grööni kultuuri maskotiks on kujunenud kajakk.¹² Traditsiooniliste kajakkide valmistamine ja kajakisõiduuskused on Gröönimaal saanud rahvuslikuks käsitööks ja spordialaks. Linnades on kajakiklubid. Gröönlased on uhked selle üle, et on maailmale andnud kajaki.

Küttimine on tänapäeval peamiseks sissetulekuallikaks vähesetele gröönlastele saare loode- ja idarannikul. Selle muistse elatusala tähendus grööni identiteedi seisukohalt on tunduvalt suurem. Paljud linnades elavad gröönlased on harrastusjahime-

suhteliselt homogeenest rahvastikust kujunesid rahvused ning kodakondsus ja rahvus said kattuvateks mõisteteks. Etniline rahvuslus tekkis Kesk- ja Ida-Euroopas, kus kultuurilised ja poliitilised piirid feodaalse killustatuse ja multietniliste impeeriumide tingimustes kokku ei langedud ning rahvused rajati keelelistele ja kultuurilistele (etnilistele) eripäradele. Kodakondsus ja rahvus on seega tänini erinevad asjad. Vt näiteks Greenfeld 2001: 251–265.

¹²Kerge nahkkattega avameresüst, mida juhatakse kahe labaga möla abil. Võeti Gröönimaal kasutusele umbes 1000 aasta eest.

hed. Jahi- ja kalasaak on tooraineks grööni toidu (*kalaalimer-nit*), s.t rahvusroogade valmistamiseks. Grööni toidu hankimine, jagamine, valmistamine ja tarbimine on osa kohalikust kultuurist, milleta gröönlased oma elu ettegi ei kujuta. Külmutatud või kuivatatud hülge-, vaala- ja poroliha, värsket vaalanahka (*mat-tak*) ning hülgerasva võib osta supermarketitest, ent veelgi parem on seda osta väikestelt turgudelt (*kalaaliaraq*), kus kohalikud kütid ja kalurid oma saaki müüvad. Greenpeace'i sellistes kohtades ei sallita. Gröönlaste traditsioonilist vaala- ja hülgepiüüki vastustavaid keskkonnakampaaniaid nähakse osana Lääne tsivilisatsiooni sajanditepikkusest misjonikampaaniast, kultuuriimperialismist, mille sihiks on ülejäänud maailmale oma tõesid peale suruda. Loomade õiguste eest võitlejate ettevõtmisi tõlgendatakse rünnakutena grööni kultuurile. On huvitav jälgida, kuidas 1960.–1970. aastate Euroopa vasakpoolsetest noorsooliikumistest inspireeritud grööni natsionalism ja samast tüvest võrsunud loomakaitseaktivistid on sattunud teine teisele poole barrikaade, ühed tuhandete aastate pikkuse inuüti kütikultuuri, teised vaalade ja hüljeste kaitsel.

Grööni rahvusliku identiteedi seisukohalt on väga oluline kohaliku kultuuripärandi väärtustamine, säilitamine ja uurimine. Grööni rahvuslus toetub ju eelkõige kultuurieripäradele. Eskimo arheoloogial ja etnograafial on soliidsed traditsioonid. Nende valdkondade uurimisega on 18. sajandist alates tegelnud peamiselt taanlased. Üks silmapaistvamaid kohaliku kultuuri uurijaid oli Knud Rasmussen.¹³ Peale oma valitsuse tulekut võtsid gröönlased enda kätte ka oma kultuuripärandi säilitamise ja uurimise. Nuuki muuseumist sai Gröönimaa Rahvusmuuseum. Grööni poliitikud võtsid üles Taani Rahvusmuuseumisse kogutud grööni muuseumi-objektide tagastamise. Taani Rahvusmuuseumi Gröönimaa kollektsiooni 130 000 objektist tagastati Gröönimaale 35 000.

Grööni rahvusluse haare ulatub Gröönimaast kaugemalegi. Et grööni natsionalism on oma loomult etniline, siis pole ime, et selles

¹³Knud Rasmussen sündis 1879. a Gröönimaa läänerrannikul Jakobs-havnis (Ilulissat). Lisaks oli ta ka ema poolt gröönlane. Gröönlased pidasid teda omaks ja ilmselt osaliselt tänu sellele oli ta etnograafina nii edukas.

on ka kõiki inuitte ühendav suund. Vastusena nafta- ja gaasitootjate suurenenud aktiivsusele Arktikas loodi 1977. aastal Alaskal *Inuit Circumpolar Conference*, mille sihiks on võidelda eri riikides (Venemaal, USAs, Kanadas, Gröönimaal) elavate inuittide huvide eest. Koostööd tehakse ka saamidega. Selle kogu Arktika inuitte ühendava organisatsiooni vedajateks on olnud gröönlased. ICC tegeleb palju keskkonnaprobleemidega Arktikas. Põhinõudeks on, et riigid, rahvusvahelised suurfirmad ning keskkonnakaitseorganisatsioonid peavad arvestama ka põlisrahvaste õiguste, huvide ja kogemustega. Arktilised põlisrahvad pole ju globaalseid keskkonnaprobleeme tekitanud. Miks peaksid nad nüüd oma traditsioonilisest hülge- ja vaalapüügist täielikult loobuma, kui vaalade ja hüljeste väljasuremisohus on süüdi suurte tööstusriikide sajanditepikkune vaalapüük ning keskkonnasaastamine.

Majandus. Saare majanduse peamiseks tugisambaks on kreveti- ja kalapüük ning töötlemine. Gröönimaa ise praegust kõrget elatustaset hoida ei jõua, peaaegu pool saarlaste kulutustest kaetakse Taanilt saadavate subsiidiumidega. Riigi osakaal majanduses on jäänud suureks. Enamik tööstusettevõtteid ja ka muist kalatraalereid on riigi omad. KGH järglasena kontrollib suurt osa kaubandusest riiklik ettevõtte *Kalaallit Niuerfiat* ("Gröönimaa Kaubandus", lühendatult KNI). Import ületab tublisti eksporti. Tööturul on riiklik sektor väga oluline, eriti gröönlaste jaoks. Taanlased on ettevõtlikumad ning enam hõivatud erasektoris, nende läbilöögivõimalused on paremad. Kohalikku ettevõtlust püütakse riiklikult arendada, luuakse väikeettevõtteid ja erastatakse siis kohalikele elanikele. Gröönlastest ettevõtjate osakaal suureneb. 1985. a astus Gröönimaa Euroopa Majandusühendusest välja, säilitades siiski tihedad sidemed selle organisatsiooniga (assotsiatsioonilepe). Põhjuseks olid eelkõige pinged kalapüügikvootidega, samuti hülge- ja vaalapüügiga seotud emotsioonid. 1980. aastate keskpaigas tabas Gröönimaa kalandust kriis. See on sundinud grööni poliitilist eliiti, kelle strateegiaks oli maavarade ammutamisest hoidumine keskkonnakaitselistel põhjustel, oma põhimõtteid revideerima ning hakkama mõtlema maavaradele ja turismile kui võimalikele tuluallikatele, mis kalanduse taandudes saarlaste elatustaseme säilitamiseks hädavajalikuks osutuvad.

KOKKUVÕTTEKS

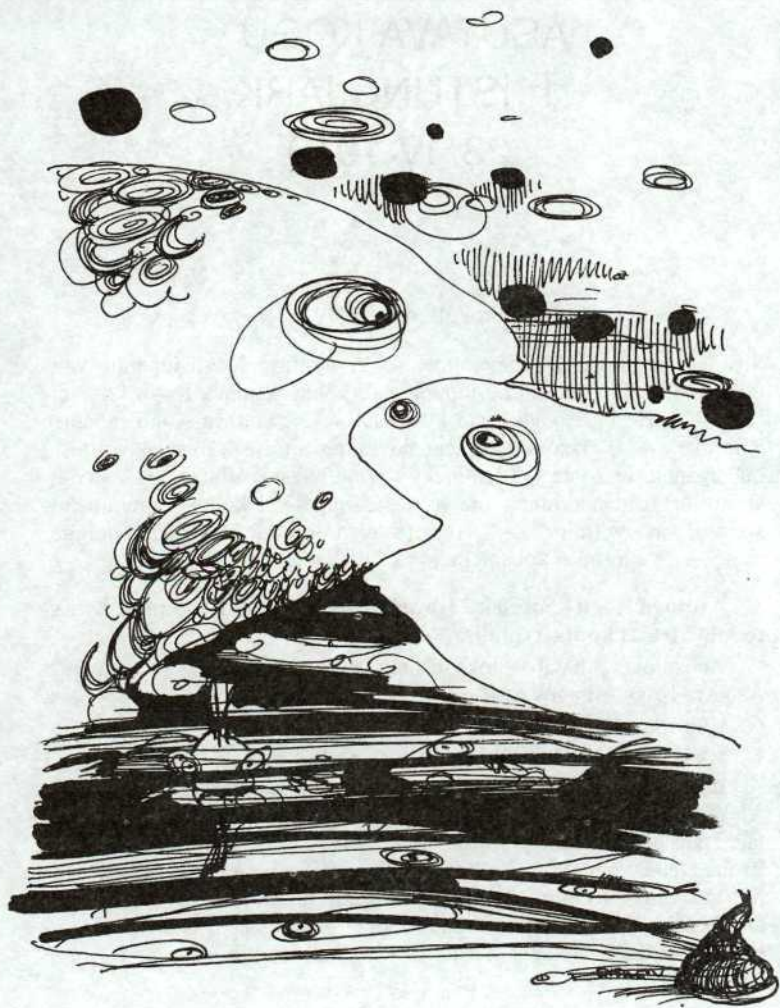
Võib öelda, et Gröönimaa põliselanikel on vedanud, et neid koloniseeris saarel isalikku vastutustunnet üles näidanud Taani. Omapead poleks neil niikuinii lastud jääda. Inglise, Ameerika või Vene kolonisatsioon oluks hullem, seda näitab inuittide ja muude arktiliste põlisrahvaste olukord Kanadas, Alaskal ja Venemaal. Gröönimaa inuittidest tehti juba 18. sajandil kristlased, taanlastega segunedes said neist gröönlased, 20. sajandil on nad enamasti olnud sunnitud loobuma oma traditsioonilisest elulaadist. Vastutasuks on nad saanud kõrge elatustaseme ning võivad nautida tehnoloogilise progressi vilju. Hoolimata oma väikesest arvust on gröönlased suutnud luua modernse omakultuuri, neil on oma kirjakeel ja rahvuslik kultuurielu. Traditsioonilises ühiskonnas elanud inuiti küttidest on Taani krooni tiiva all saanud kaas- aegne rahvus, kes suudab tänapäeva maailmas ise enda eest seista. Gröönlased on esimene arktiline põlisrahvas, kes on jõudnud pea- aegu iseseisva moodsa rahvusriigini, ning see on inspiratsioonial- likaks ka teistele. Saare täieliku iseseisvuse idee on üha õhus. Kui aga ei taheta elatustaseme järsku langust Taani toetuse ära langedes, siis tuleb loota maavaradele. Nende ammutamine arktilistes tingimustes on tehniliselt keeruline ja kallis ning ähvardab ohusta- tada gröönlastele nii olulist looduskeskkonda. Gröönlased seisa- vad raskete valikute ees, võrreldes teiste arktiliste põlisrahvastega on need valikud aga helgemad ning nende valikute tegemiseks on gröönlastel enam vaimset potentsiaali ja paremad tingimused. Taani on olnud Gröönimaa inuittidele suhteliselt hea peremeesriik.

Kirjandus

- A l a s , Arvo 2003. Loitsija lahendab Gröönimaa sisepoliitilisi probleeme. — *Postimees*, 6. I
- F i e n u p - R i o r d a n , Ann 1994. *Eskimo Essays. Yup'ik Lives and How We See Them*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press
- G r e e n f e l d , Liah 2001. Etymology, Definitions, Types. — *Encyclopedia of Nationalism. Fundamental Themes*. Volume 1. Academic Press

- H ø e g , Peter 1997. *Preili Smilla lumetaju*. Tõlkinud Arvo Alas. Tallinn: Varrak
- J e f i m o v , A. V., S. A. T o k a r e v 1959 = Население Гренландии. — А. В. ЕФИМОВ, С. А. ТОКАРЕВ (ред.). *Народы Америки*. I. Москва
- L a a n e , Marek 2002. USA raketitõrjesüsteem valmib kahe aastaga. — *Postimees*, 19. XII
- L e e t e , Art 2000. *Põhjarahvad antiigist tänapäevani: obiugrilaste ja neenetsite kirjelduste muutumine*. Tartu: ERM
- M a r q u a r d t , Ole 2001. Greenland in Colonial Times: The Emergence of an Ethnically Mixed Population. [Ettekanne 18.–24. septembrini 2001 Gröönimaal, Nuukis ja Qaqortoqis toimunud Põhjamaade interdistsiplinaarsel uurimisseminaril “Understanding Cultural Complexity”]
- N u t t a l l , Mark 1994. Greenland: Emergence of an Inuit Homeland. — *The Polar Peoples. Self-Determination and Development*. London: Minority Rights Group, pp. 1–28
- S w a n e y , Deanna 1997. *Iceland, Greenland & the Faroe Island*. 3rd edition. Lonely Planet
- T r o n d h e i m , Gitte 2001. Lecture on the Construction of Greenlandic and Danish Ethnic Identity in Greenland. [Ettekanne 18.–24. septembrini 2001 Gröönimaal, Nuukis ja Qaqortoqis toimunud Põhjamaade interdistsiplinaarsel uurimisseminaril “Understanding Cultural Complexity”]
- W e l k e r , Kurt 1978. *Unustatud kontinent. Normannide avastusreisid Gröönimaale ja Põhja-Ameerikasse*. Tõlkinud Ants Viires. Tallinn: Eesti Raamat
- V e s i l i n d , Prit J. 1983. Hunters of the Lost Spirit. — *National Geographic*, Vol. 163, No. 2, pp. 150–197

INDREK JÄÄTS (sünd. 1971) on lõpetanud TÜ filosoofiateaduskonna 1995. a etnoloogina, kaitses magistrikraadi etnoloogia alal 1998. a. Töötab teadurina Tartu Ülikoolis ja Eesti Rahva Muuseumis. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Valgevenelased XIX sajandi lõpus ja XX sajandil” (1995, nr 4, lk 730–756), “Russiinid: ajalugu ja tänapäev” (1997, nr 5–6, lk 1065–1072, 1149–1172), “Setude etnilise identiteedi ajalugu (1998, nr 6–7, lk 1127–1153, 1520–1546) ja “Kallistrat Žakov: Komi kirjanik ja filosoof” (2000, nr 6, lk 1267–1295).

ENEKEN MARIPUU. Vee-elajad

ASUTAVA KOGU

1. ISTUNGJÄRK

23. IV 1919

Protokoll nr. 1. 1919. a.

Sisu: 1. Asutava Kogu avamine. — 2. Asutava Kogu juhataja valimine. — 3. Teadaandmine muudatuste kohta Asutava Kogu koosseisus. — 4. Esialgse kodukorra küsimus. — 5. Asutava Kogu juhatuse valimine. — 6. Peaministri teadaandmine ajutise valitsuse volituste mahapanemise kohta ja ülemineku-vormeli vastuvõtmine. — 7. Riigikontrolöri teadaandmine tema volituste lõppemise kohta ja ülemineku-vormeli vastuvõtmine. — 8. Tervitustelegrammide ja kirjade ettelugemine. — 9. Järgmise koosoleku aja kindlaksmääramine.

Asutava Kogu koosolek 23. aprillil 1919. a. kell 12.45 min. 1. "Estonia" teatri kontsertsaalis.

Koosolekut juhatab esiteks maanõukogu esimees **K. P a r t s**, pärast Asutava Kogu esimees **A. R e i**.

Koos on 117 Asutava Kogu liiget.

Eesti sotsiaaldemokraatlike tööliste partei Asutava Kogu rühmast: Karl Ast, August Rei, Juhan Jans, Aleksander Oinas, Alma Anvelt-Ostra, Aleksander Tulp, Juhan Kartau, Hans Mets, Leopold Johanson, Robert Astrem, Karl Virma, Villem Ernits, Jaan Vain, Mait Püümann, Hugo Kikson, August Tibar, Hans Martna, August Onton, Gustav Grünvald, Jüri Uustalu, Minni Kurs-Olesk, Jakob Lindros, Jaan Ammermann, Mihkel Neps, Voldemar Hammer, Artur Kaplur, Peeter Karin, Karl Inglise, Arnold Vesterberg, Anton

Asutav Kogu. I. Istungjärg. Protokollid Nr. Nr. 1–27. Tallinn, s.a., vrg 1–26.

Nii selle kui kolme järgmise artikli omaaegset ortograafiat on pisut kaasajastatud.

Martinson, Marie Aul, Johannes Ernesaks, Emma Asson, Eduard Nipmann, Hans Nurk, Helmi Press-Jansen, Peeter Londo, Tõnu Talbak.

Eesti tööerakonna Asutava Kogu rühmast: Julius Seljamaa, Lui Olesk, Otto Strandmann, Aleksander Veiler, Johannes Kukk, Tõnis Kalbus, Konstantin Konik, Peet Johanson, Kaarel Baars, Johanna Päts, Theodor Pool, Timoteus Grünthal, Aleksander Veiderman, Ado Anderkopp, August Arras, Arnold Schulbach, Voldemar Päts, Eduard Säkk, Jaan Mets, Karl Saar, Johannes Lehtmann, Aleksander Velvelt, Johannes Zimmermann, Nikolai Talts, Mihkel Juhkam, Christoph Peiker, Viktor Tomberg, Tõnu Loik, Mihkel Varrik.

Saksa erakonna Asutava Kogu rühmast: Hermann Koch, Max Bock, Johannes Meyer.

Eesti maarahva liidu Asutava Kogu rühmast: Konstantin Päts, Jaan Temant, Jaan Hünerson, August Jürman, Jüri Uluots, Karl Ipsberg, Jaan Raamot, Kristjan Haho.

Kristliku rahvaerakonna Asutava Kogu rühmast: Johan Köpp, Jaan Lattik, Nikolai Kann, Anton Laar, Hans Pöhl.

Eesti rahvaerakonna Asutava Kogu rühmast: Jaan Tõnisson, Jaan Poska, Aadu Birk, Kaarel Parts, Oskar Kallas, Peeter Pöld, Jüri Jaakson, Jaan Mägi, Johan Ploompuu, Mats Nõges, Hugo Kuusner, Artur Uibopuu, Jaan Lõo, Johan Pitka, Jaan Masing, Adam Bachman, Marie Reisik, Eduard Rosenvald, Jakob Westholm, Johannes Paalberg, Jaan Uri, Karl Väli, Karl Kornel, Johan Ainson, Johannes Reinthal.

Eesti sotsialistide-revolutsionääride Asutava Kogu rühmast: Hans Kruus, Andres Loorits, Johannes Semper, Hugo Raudsepp, Jaan Kärner, Erich Jonas, Theodor Koik.

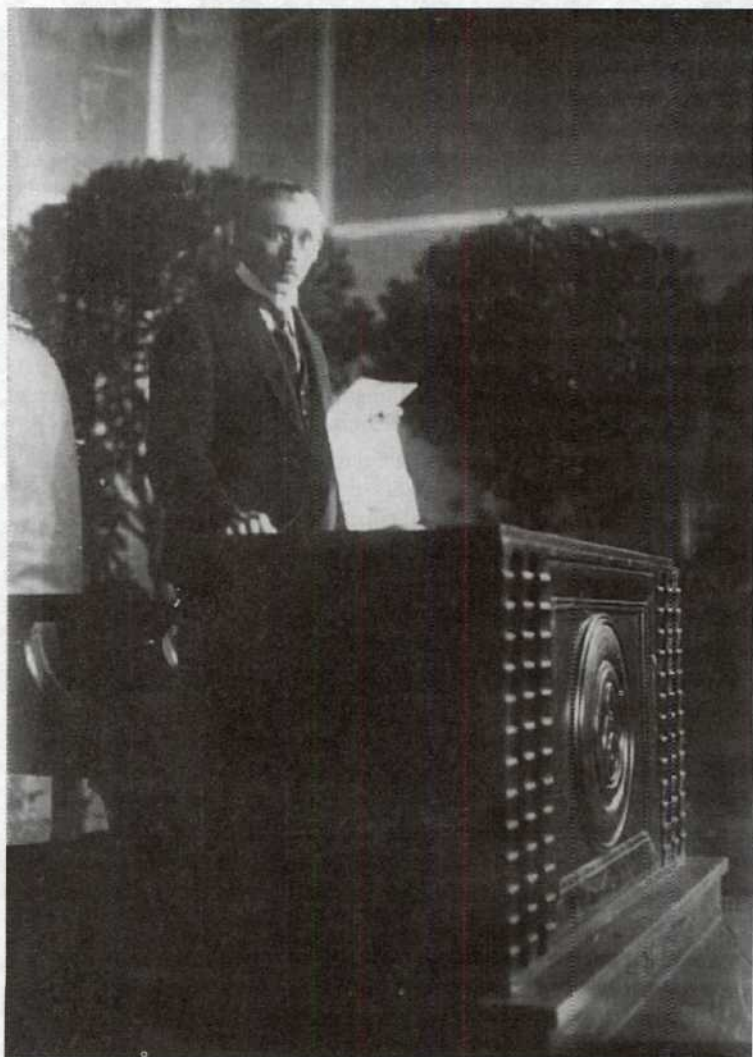
Vene kodanikkude kogu nimekirja järele valitud: Aleksei Sorokin.

Puuduvad järgmised Asutava Kogu liikmed: Mihkel Martna (sd.), Nikolai Köstner (sd.), Eduard Vilde (sd.), Hans Piip (töer.).

Koosolek algab kell 12.45 min.

1. Asutava Kogu avamine.

Maanõukogu esimees **K. P a r t s**: Lugupeetud Eesti rahvasaadikud, Asutava Kogu liikmed! Eesti rahva senise ülema esituse ja kõrgema võimukandja, Eesti maanõukogu eesotsas seistes, kelle korraldusel Eesti Asutava Kogu valimised toime pandi, avan mina Asutava Kogu koosoleku pärast seda, kui valimised üle terve Eestimaa rahva suul ja elaval osavõtmisel ja täies korras läbi on viidud ja soovin Asutavale

AUGUST REI
KÕNELEMAS ASUTAVA KOGU AVAMISEL
(Eesti Filmiarhiivi foto)

Kogule tema suurteks töödeks, Eesti rahva iseolemise äramääramiseks rahvaste peres, Eesti rahva elu korraldamiseks ja oma koja loomiseks kõige paremat kordaminekut. Et tööd algada, tuleks Asutaval Kogul kõige pealt omale juhatus valida. Kui Asutava Kogu liikmed nõus on, siis panen mina ette otsekohe juhataja valimisele asuda sel teel, et Asutava Kogu juhataja, esimehe, koha peale, kes Asutava Kogu juhatuse etteotsa astuks ja ka tema koosolekut juhataks, saaks kandidaadid ära tähendatud sedelite abil. Kui kandidaadid on ära tähendatud, siis võetakse valimine ette kuulidega balloteerimise teel. Kui Asutava Kogu liikmed selle minu ettepaneku vastu mitte vaidlust ei avalda, siis palun mina kõige pealt juhataja kandidaate üles seada. Kordan veel kord. Minu ettepanek oleks järgmine: Esmalt tuleks Asutava Kogu juhataja — esimehe, kandidaadid sedelitega ära tähendada; pärast seda, kui kandidaadid on ära tähendatud, küsiks mina kandidaatide käest, kas nemad oma nõusolemist avaldavad ennast hääletada lasta. Need kandidaadid, kes nõusolekut avaldavad ennast hääletada lasta, paneks mina siis hääletamise alla kuulidega balloteerimise teel. Oldakse sellega nõus? (V a h e l h ü ü d e d : Ö i g e .)

Siis lasen ma sedelid välja jagada. (Sedelid jagatakse välja Asutava Kogu liikme K. Virma (sd.) poolt.)

2. Asutava Kogu juhataja valimine.

Kui kandidaadid ära on tähendatud, siis palun mina sedelid ära tuua. Et eksitust ehk segiminekut kandidaatide äratähendamisel vaevalt karta on ja pealegi kandidaatide soovitude arvul mitte otsustavat tähendust ei ole, sest et pärast kandidaatide äratähendamist nende üle lõpulik hääletamine kuulide varal ette võetakse, siis võidakse ehk sellega leppida, et sedelid saadikutelt kohtade pealt kokku kogutakse ja siin avalikult üle loetakse, nii et Asutava Kogu liikmed mitte ei pruugiks oma kohtadelt lahkuda. (K o h t a d e l t a v a l d a t a k s e n õ u s o l e m i s t .) Sedelid jagatakse välja. Ma palun fraktsioonide eesotsas olevaid isikuid sedelid kokku korjata. (Sedelid korjatakse kokku.) Paluks, et igast erakonnast mõni esitaja, vahest nimekirjades esimesel kohal seisvad isikud, siia laua juurde asuks ja sedelid kontroleeriks. (A s u t a v a K o g u l i i k m e d K . A s t (s d .), J . S e l j a m a a (t ö e r .), J . T ö n i s s o n (r h v .), ja J . T e m a n t (m a a l .) l o e v a d s e d e l i d .)

Asutava Kogu liikmete üldisest arvust, mis 120 on, on täna koos 116 liiget. 114 liiget on oma hääled ära annud, kuna 2 andmata on jätanud. Hääli on antud järgmiselt: August Rei — 76 sedelit; pr. Kurs-Olesk — 2 sedelit; J. Tõnisson — 1 sedel; O. Strandman — 1 sedel. Tühje sedelid on 34. Panen ette Asutava Kogu liikmele Rei'le küsimise,

kas Teie lasete ennast Asutava Kogu esimehe kandidaadiks üles seada ja balloteerida.

Akl. **A. Rei** (sd.): Jah.

(Asutava Kogu liikmed M. Kurs-Olesk, O. Strandman ja J. Tõnisson ei anna nõusolekut ennast hääletada lasta.)

Maanõukogu esimees **K. Parts**: Sellega on üks kandidaat järele jäänud ja me võtame ta hääletamise alla balloteerimise teel.

Mina kutsun nüüd Asutava Kogu liikmed üksikult hääletama ja palun kedagi Asutava Kogu liikmete hulgast kuulidejaotamise vaeva enese peale võtta ja igatühele üks kuul kätte anda.

3. Teadaandmine muudatuste kohta Asutava Kogu koosseisus.

Ma tähendan, et väljakuulutatud Asutava Kogu liikmete hulgast on mõned pärast peakomitee kokkuvõtmist välja astunud ja nende asemele on teised tulnud. Nimelt on välja astunud Eesti sotsiaaldemokraatliste tööliste partei nimekirjast Georg Puusepp ja Jaan Letner. Nende asemele on astunud P. Londo ja T. Talbak ja on väljajagatud liikmete-nimekirja juba üles võetud.

Maaliidu kandidaatide nimekirjast on tagasi astunud Eduard Aule ja Julius Grünberg. Nende asemele on astunud Jaan Raamot ja Kristjan Haho.

Eesti rahvaerakonna nimekirjas seisvatest Asutava Kogu liikmetest on tagasi astunud Eduard Hubel. Tema asemele on astunud Johannes Reinthal.

(Vahel hüüe: T. Jürine on ka tagasi astunud.)

T. Jürine on enne valimiste peakomitee otsuse tegemist tagasi astunud ja tema ei ole üldse väljakuulutatud Asutava Kogu saadikute nimekirja üles võetud.

Ma kutsun siis üksikult üles ja palun siia tulla oma häält ära andma. (Hääletatakse.)

Ma palun jällegi esitajaid nüüd, kus kõik hääled on ära antud, kasti avada ja kuulid ühiselt üle lugeda, kui palju on poolt, kui palju on vastu.

(Kuulide lugemise juures on: J. Seljamaa (töer.), H. Kruus (sr.), K. Ast (sd.), J. Tõnisson (rhv.), J. Temant (maal.) ja J. Köpp (kristl.)).

Asutav Kogu on oma tahtmist avaldanud ja on ülespandud kandidaadi August Rei poolt 100 häält annud. Antud on 100 häält poolt ja 14 häält vastu. Sellega oleks August Rei Asutava Kogu juhatajaks ja esimeheks

valitud. (Käteplaksutamise pahemal pool. August Rei asub kell 1.35 min. juhataja kohale.)

Asutava Kogu esimees A. Rei:

Austatud rahvasaadikud! Sellele kõrgele kohale asudes loen oma esimeseks kohuseks tänada austatud rahvasaadikuid usalduse ja au eest, mis selle valimise läbi mulle osaks saanud. Ma tean väga hästi, kui raskeid ja vastutusrikkaid kohustusi ja ülesandeid see kõrge amet minu peale paneb. Ma olen kaugele sellest, et ennast nende ülesannete ja raskete kohustuste vääriliseks pidada. Kuid ma tahan püüda kõike oma jõudu kokku võttes selle usalduse vääriline olla niivõrd, kui selleks minu väikseid võimisi jätkub. Ja kui selleks neid minu võimisi sagedasti mitte küllalt ei jätku, siis palun mitte liig valjult minu üle kohut mõista.

Austatud rahvasaadikud! Meie kõik oleme suure au osaliseks saanud. Eesti rahvas on meid valinud oma saatuslisi eluküsimusi otsustama. Meie kõigi peale on rahvas suure, raske ja vastutusriikka ülesande seadnud. Meie Asutav Kogu, kui Eesti rahva suveräänse tahtmise avaldaja, peab kogu meie seltskondlise korra ümber ehitama, uuele alusele rajama ja kõige pealt Eestile uue, avara riiklise hoone ehitama. Määratu uuendustöö seisab Eesti Asutaval Kogul kõigil aladel ees. Meie teame, et need ülesanded kõigi meie vaimliste ja isegi meie kehaliste jõudude pingule kiskumist nõuavad. Kes ei tunneks meie seast seda määratu suurt ajaloolist vastutust ja seda raskust, mis Asutava Kogu õlgadel seisab! Suurt ajaloolist tööd tegema on meid saatnud Eesti rahvas. Eesti rahva saatus on raske olnud. Vähe on Euroopas rahvaid, kelle vastu ajalugu nii kalk ja võõrasemalik olnud kui meie vastu. 700 aasta jooksul on rahvas olnud võõraste käskida ja käsutada. Eesti rahva saatus määramises ei ole Eesti rahvas ise millegiga saanud osa võtta. Nüüd on Eesti rahva suveräänse tahtmise esitajal, Eesti Asutaval Kogul, otsustada, missugune peab olema Eesti riikline kord, missugused uuendused on tarvis, kuidas on vaja luua uut, vaba, iseseisvat Eestit.

Suur ilmasõda, mis nii otsata palju verevalamist ja nii otsata palju kannatusi tõi inimesesoole, süütas rahvaste südames

põlema rahvaste vabaduse ja enesemääramise aated nii heleda tulena, nagu seda kunagi ei ole olnud. Need riigid, kes oma rahvaid koos hoidsid ainult vägivalda ja alasti jõu abil, need riigid varisesid kokku selles verises tuleproovis, mida ilmasõda eneses kujutas. Üle kõige ilma, iga üksiku südames leidis ootamata ja ennekuulmata vastukaja rahvaste enesemääramise nõue: ükski rahvas ei tohi teist rõhuda ega valitseda. Iga rahvas peab enese saatust otsustama. Need põhimõtted on nii elavaks, nii põlevaks saanud kõigi rahvaste südames, et ka Eesti rahvas omale silmapilgu leidis seda õigust enda kohta maksma panna. Suure ilmasõja rahvas-teheitluses langes esimesena kokku Vene tsaaride despotlik valitsus. Venemaa, mis vana tsaarideriigi varemotel tärkas, kuulutas maksvaks enesemääramise põhimõtted ka Venemaa rahvaste vahekorra kohta. Sellega avanes Eesti rahvale vormiline õigus ja võimalus seda enesemääramise põhimõtet enda kohta maksma panna. Sellest õigusest tarvidust tehes tuli Eesti rahvas peagi paratamatalt, iseenesest täieliku riiklise iseseisvuse ja rippumatuse nõudmise juurde. Sel saatuslikul silmapilgul, kui meie maa kohal Damoklese mõõgana ähvardas Saksa okupatsiooni-vägede maaletungimine, sel ajal, kui lagunev Vene riik midagi ei teinud, et seda ähvardavat hädaohtu ära pöörata, meid ära päästa tema käest, sel silmapilgul kuulutasid Eesti rahva esitajad, Eesti maapäev, Eestimaa iseseisvaks demokraatlikeks vabariigiks. Meie teame, et see paratamata sündmuste käiku enam muuta ei suutnud. Mis paratamata tulema pidi, see sündis. Meie maa okupeeriti.

Üleliigne on peatada okupatsiooni aja juures ja meelde tuletada seda musta aega. Mis oleks saanud meie rahvast, kui ilmasõjas imperialistiline Saksamaa oleks võitjaks jäänud?

Kindlas võidujoovastuses ja võidulootuses kuulutasid võitjad, et meie rahvast meie maalt väljasurumine ootab. Eesti rahvas peab ära kaduma Eestimaalt. Nii oli otsustatud ja igal pool kuulutati, et see paratamata on, et Saksamaa võit täiesti ärapööramata on ja ükski võim ega vägi seda enam muuta ei saa. Meie rahva auks peab ütleva, et tema oma määratu suures enamuses kordagi põlvi ei nikutanud nende võitjate ees. Visalt seisis rahvas vastu, opositsioonis seistes sellele alasti

püssitikkude võimule. Hoolimata okupatsiooni võimude tõotustest, seletustest ja hooplemistest, et Saksamaa võit kindel on ja seega Eesti rahvas jäädavalt suremisele on määratud; kõigest sellest hoolimata vaatas rahvas okupatsiooni peale nagu ajutise raske unenäo peale, mis varsti mööda läheb. Ja nii see sündis. Aimudus ei petnud meie rahvast, meie maa vabanes okupatsiooni ikkest. Vägevad liitriigid olid otsustanud kõiki oma jõude kaalu peale panna, aga mitte maailma üle valitsemist militaristlike Saksamaa kätte jätta. Vahvad liitriikide sõjaväed purustasid Põhja-Prantsusmaa väljadel Saksa sõjavõimu ja ühes sellega langesid selle võimu ahelad ka Eestis. Eestimaa seaduslikud esitajad ja seaduslikud võimud võisid jälle oma katkestatud tegevust alata.

Sel silmapilgul, kui novembrikuus okupatsiooni võim meie maal langes, võisid Eesti maapäev ja Eesti ajutine valitsus jälle oma tegevust jätkata. Sel silmapilgul seisis meie maa ees selge ja lihtne ülesanne: nii ruttu kui võimalik valida Eesti Asutav Kogu, kes uue korra meie maal maksma paneks ja põhjalikud ja sügavad uuendused läbi viiks, mida meie maa nii januselt ootab. Asuti viibimata tööle. Maapäev võttis vastu seaduse Asutava Kogu kohta ja kuulutas valimise tähtajad välja. Kuid seal tuli ootamata sõda Venemaaga. Vene nõukogude vabariigi tegelased leidsid aja olevat meie maale tungida ja sõjavägede abil meie maad okupeerida. Nagu Vene nõukogude ametlikud häälkandjad, näituseks "Nõukogude Kesktäidesaatva Komitee Teataja" Moskvas ja "Punane Ajaleht" Peterburis teatasid, leidsid nõukogude riigi tegelased tarviliku olevat Peterburi eelvahi poste edasi nihutada. Nõukogude riigi tegelastel oli iseäranis arvamine, et liitlased võivad sõjakäiku ette võtta Venemaa vastu, eraldi Peterburi vastu. Igaks juhtumiseks, nii kirjutasid nõukogude riigi ametlikud lehed, peab eelvahi poste Peterburist kaugemale ette nihutama, et viimane hädaohus ei oleks. Vist küll kunagi enne ei ole imperialistlist maadeahnitsemise poliitikat nii otsekohevalt ja tsüüniliselt alustatud kui selles sõjas, mida meie vastu peeti. (P a h e m a l t p o o l t :
V ä g a õ i g e .)

Meie rahvas oma määratu suures enamuses sai aru, mis sugune hädaoht teda Venemaa poolt ähvardab. Meie rah-

vas mõistis, et Venemaa sõjakäik Eestimaale ja Eesti rahvale muud ei või pakkuda kui sedasama suurt majandusliku elu kokkuvarisemist ja otsata nälga, mis praegu Venemaal valitsemas; meie rahvas oma suures enamuses mõistis, et meie maa okupeerimise ja Venemaa alla heitmise tagajärg ainult see võib olla, et Eesti rahvas oma raske vaevaga võidetud iseseisvuse jälle kaotab, Venemaa provintsiks saab ja jälle kõiki neid saatuse pööranguid peab kaasa kannatama, mis Venemaal veel võivad ees seista. Seisukord oli peaaegu lootuseta, kui sõda algas. Väljaspoolt tungisid kindlad väeosad meie maale, hästi varustatud, eraldi rohke suurtükiväega ja laevastiku toetusel. Meie maa, sõna otsekoheses mõttes, oli palja käsi; meil ei olnud sõjavarustust, ei sõjariistu, ja riigi valitsemise aparaat oli alles ei millegist tekkimas. Et võitlusvõimulisi sõjavägesid luua, selleks on kuusid vaja. Neil aga oli vaja palja kätega korraldada vastupanekut sõjalisele pealetungimisele. See oli peaaegu lootuseta ja meelegeitlik ettevõte. Aru saades sellest suurest hädaohust, mis see sõda meile toob, tekkis lühikese ajaga nagu maa alt sitke sõjavägi, kes mitte üksnes vaenlase pealetungimise seisma ei pannud, vaid ootamata lühikese ajaga maa vaenlase väesalkadest puhastas. Kui meie nüüd oleme võinud kokku tulla, kui meie rahvas on võinud valida omale Asutava Kogu, siis oleme kõigepealt tänu võlgu meie vahvale sõjaväele, (K e s t e v ü l d i n e k ä t e p l a k s u t a m i n e . H ü ü d e d : E l a g u L a i d o n e r !) neile tuhandetele kangelastele, kes ööd ja päevad oma elu kaalule pannes juba ligi pool aastat väsimata sõjaliinil seisavad ja peaaegu üliinimlist vastupidavust ilmutavad ja kõige suurema väsimuse juures siiski kindlad on nagu kalju. Meie ei täidaks oma aukohust, kui meie ei saadaks esimest tervitust oma vaprale sõjaväele. (K õ i k t õ u s e v a d p ü s t i , k e s t e v k ä t e p l a k s u t a m i n e .)

Ma panen ette volitada Asutava Kogu juhatust, kes siin veel täna valitud saab, sellekohast tervituse ja tänutelegrammi kokku seada, millega sõjaväe poole pöörata Asutava Kogu nimel. (H ü ü d e d : B r a a v o ; k ä t e p l a k s u t a m i n e .)

Meie ei täidaks teist, kurba kohust, kui meie meelde ei tuletaks neid, kes oma elu meie isamaa eest on ohver-

danud. Ma panen ette austada püstitõusmisega langenuid sõjakangelasi. (Tõustakse püsti.)

Kuid kõige suurem kangelasvõim ja ohvrimeelsus ei oleks suutnud meid sellest peaaegu lootuseta seisukorrast päästa, milles meie maa oli, ilma välise sõjalise abita. Siin peame tänutundega meelde tuletama seda suurt abi, mida Inglismaa oma laevastiku tegevusega kui ka rohke sõjavarustuse näol on meile üles näidanud, ja sellega meile sõjalise vastupaneku võimaldanud. (Tormiline käteplaksutamine. Kestvad "braavo" hüüded, tõustakse püsti.)

Ma panen ette volitada Asutava Kogu juhatuset pöörata telegrammiga Inglise valitsuse poole. (Käteplaksutamine.) Niisamuti panen ette telegrammiga pöörata kõigi teiste liitriikide poole, kui ka Ameerika-Ühisriikide, Daanimaa, Rootsimaa ja teiste sõbralikkude riikide poole, kes oma vastutulekuga ja heatahtlusega meie sõjalist vastupanekut moraaliselt ja aineliselt on aidanud. (Käteplaksutamine, "braavo" hüüded.)

Iseäranis aga peame meelde tuletama vennasrahvast soomlasi ("Elagu" hüüded, Asutava Kogu liikmed tõusevad püsti, pööravad Soome esitaja poole kestva käteplaksutamise-ga), kes on paljude vahvate vabatahtlikkude sõjameeste näol meie võitlust nii võimsalt toetanud. Meie vennasrahvas soomlased on meid aidanud kõige kallima varaga — verega. Ma panen ette tervitada Soome valitsust selle abi eest, mis meie oma võitluses Soome rahvalt oleme saanud. (Kestev käteplaksutamine.)

Austatud rahvaasemikud! Hiiglatöö seisab meil ees. Meie esimeseks ülesandeks peab olema Eesti riiklist korda kindlaks määrata. Eestist peab saama vabariik, kus õigus ja demokraatia valitseks, ja kõige suuremaks ülesandeks peab olema terava maaküsimuse lahendamine. (Hüüded: Õige! Käteplaksutamine.) See on kõige valusam küsimus, see on meie rahva, meie riiklise olemise eluküsimus. (Hüüded: Õige! Käteplaksutamine.) Kui Asutav Kogu mitte ei suuda või ei taha meie maaolusid põhjalikult pa-

randada, seda põhjalikku maauuendust läbi viia, mida rahvas Asutavalt Kogult nõuab ja ootab, siis ähvardab meie Asutavat Kogu ja riiklist iseseisvust kokkulangemine. Kui see terav küsimus saab ära otsustatud suurmaaomandamise lõpetamise, riigi omanduseks võtmise ja maa rahvale tarvitada andmise teel, — ainult siis kaotab igasugune vabariigi vastaline kihutustöö põhja. (K ä t e p l a k s u t a m i n e p a h e m a l p o o l j a k e s k e l .) Ainult siis kaob umbusaldus Eesti demokraatlise vabariigi vastu rahva seast ja meie vabariik saab alusmüüri, mille peal tema hoone igavesti võib seista, igale tormile vastu seistes.

Maaküsimust lahendades peame meeles pidama esimeses reas seda, et meie vahvad sõjamehed, kes iseseisvuse ja maa puutumatus eest verd on valanud, — et neil esimeses reas õigus on maast osa saada. (Ü l d i n e k ä t e p l a k s u t a m i n e . H ü ü d e d : Õ i g u s .) Järgmiseks suureks ülesandeks on õiguslise korra ja kodanliste vabaduste maksmapanemine Eestis, kuivõrd sõda nende vabaduste kitsendamist sundivalt tarvilikuks ei tee. (H ü ü d e d : Õ i g e ! K ä t e p l a k s u t a m i n e p a h e m a l p o o l .) Eesti peab olema demokraatline vabariik, kus valitseks vankumata õigusline kord. Meie maa ja rahvas on kaua aega elanud despotilise Venemaa all, kes oma alasti vägivallaga ja politseiliku survega ei ole mitte aidanud meie rahva seas õiguslisest korrast ja kodanikuvabadustest lugupidamist luua ja lihasse kasvatada. Oma kurvastuseks peame tunnistama, et omavoli tarvitamine veel nii sagedasti meie vabariigis umbrohuna lokkab, (H ü ü d e d : Õ i g e ! K ä t e p l a k s u t a m i n e) selle umbrohu peab Asutav Kogu välja kiskuma ja ära hävitama. (K ä t e p l a k s u t a m i n e .) Kes omavoliliselt seadusi ja kodanlisi õigusi ja vabadust on rikkunud, peavad karistatud saama ja siin peab Asutav Kogu õiglaselt ja valjult talitama. (K ä t e p l a k s u t a m i n e k e s k e l j a p a h e m a l p o o l .) Kuid teiselt poolt peab Asutav Kogu meeles pidama armu ja heatahtlust oma rahva vastu. Asutav Kogu peab põhjalikule läbivaatamisele võtma kõikide nende saatuse, kes on pidanud süütegude pärast kannatama. (K ä t e p l a k s u t a m i n e p a h e m a l p o o l .)

Kõik ilmaaegsed kalkused ja karmused, mis, võib olla, ainult ajutiselt tarvilikud on olnud, tulevad ära kaotada. Sõjaväljakohtud peavad jääma ainult otsekohe sõjategevuse piirkonda. (K ä t e p l a k s u t a m i n e p a h e m a l p o o l , keskel ja osalt ka paremal pool.) Kõigi nende saatust, kes on karistuse alla sõjakohtute ja sõjaväljakohtute poolt langenud, tuleb läbi vaadata, et neid vabastada, kellele mitte ei ole süüks antud otsekohe vaenlasele kaasaaitamist ja riigiäraandmist (K ä t e p l a k s u t a m i n e , h ü ü d e d : Ö i g e !). Asutav Kogu, ma ei kahtle selle juures, määrab iseäralise komisjoni, kes kiires korras ja rutuliselt läbi vaatab kõigi nende saatuse, kes praegu vangikodades kannatavad, kes on eeluurimise all, või kes on süüdi mõistetud sõja- ja sõjaväljakohtute poolt. Need on ainult kõige pakilisemad ja tähtsamad ülesanded, mis Asutav Kogu lahendama peab. Aga kui meie ringi vaatame, siis ei leia meie ühtegi väikest nurgakest, kus mitte põhjalikud uuendused tarvilikud ei oleks. Ma ei taha austatud rahvaesitajaid kõigi nende hädaliste uuenduste üleslugemisega kinni pidada, ma ei taha rääkida eelseisvast suurest tööst meie haridusalal, meie sotsiaalsete olude parandamise ja tööliste elujärje tõstmise alal, kõik see viiks kaugele ja oleks üleliigne. Kui need suured ja põhjalikud uuendused kindla käega läbi viiakse, mida meie rahvas Asutavalt Kogult nõuab, mille järele maa januneb, siis ainult saab Eesti vabariik kindlale, kõikumata alusele rajatud.

Kas suudame meie, rahvaasemikud, selle ülesandega toime saada? Nende ülesannete teostamiseks tahame meie kõik oma jõu ja kõik oma oskused tööle panna. Kuid vähe on sellest jõust, mida meie, rahvaesitajad, saame pakkuda; need hiiglasuured ülesanded on teostatavad ainult siis, kui kõik rahvas, kõik rahva elulised ja organiseeritud jõud endid sellele suurele loovale ümberehitamise tööle annavad. Meie kunst peab seisma selles, et kõiki rahva elulisi jõude sellele tööle rakendada. Ja kui see korda läheb kõiki rahva jõude selle töö juurde kiskuda, siis võime julgelt vaadata tulevikku. Meie oleme kindlad, nii suured kui raskused ka ei oleks, meie suudame neist üle saada; ja kuivõrd me neist jagu saada jõuame,

niivõrd mõistab ajalugu meid õigeks, ja rahvas ning ajalugu ütleb meile kord: Teie olete oma töö teinud.

Täna, 23. aprillil, asub Asutav Kogu oma tööle. 23. aprill on meie rahva elu sümboolne ja saatuslik päev, see on jüripäev. Tahame loota, et tänavune jüripäev uue lehekülje avab meie ajaloos ja uue ning õnnistusrikka ajajärgu alustab meie rahvale.

Meie lähemaks ülesandeks on Asutava Kogu juhatusse valimine.

4. Esialgse kodukorra küsimus.

Ajutise maanõukogu juhatusse poolt pannakse ette maanõukogu kodukorra järele väljatöötatud esialgset Asutava Kogu kodukorda tarvitusele võtta, seni, kui Asutav Kogu ise oma kodukorra välja töötab. Meil on mingisugune kodukord tarvis, mille põhjal meie kõige esimesi samme astume, ja just selles mõttes on kodukord kokku seatud ja kõigile rahvaesitajatele kätte toimetatud. Kui on võimalik seda kodukorda kõigi tema, võib olla puudustega, esialgseks tarvitamiseks võtta, siis paneksin mina ette selle kodukorra põhjal valimisi toime panna. Kas soovib keegi sõna? Kas leitakse võimalikuks seda kodukorda tarvitusele võtta. (V a h e l h ü ü d e d : J a h !) Siis seisab meil ees

5. Asutava Kogu juhatusse valimine.

Asutava Kogu juhatusse valimine. Ei nõuta mitte Asutava Kogu juhatusse kandidaatide ülesseadmist sedelitel läbi, siis panen ette juhatusse liikmete kandidaatide avalikult üles seada. Kui see ettepanek vastuvaidlemist ei leia, siis palun nimetada kandidaatide juhataja esimese ja teise abi koha peale, sekretäri ja sekretäri esimese ja teise abi koha peale. Valimine sünnib muidugi kuulide kastilaskmise näol. Et meie, töö kergendamiseks, kõik kandidaadid korruga valida võiksime, siis teeksin mina ettepaneku nimetatud viiele kohale kandidaadid korruga nimetada.

On ette pandud Asutava Kogu esimehe esimeseks abiks Lui Olesk, teiseks abiks akl. Aadu Birk, Asutava Kogu sekretäriks akl. Hans Martna, sekretäri esimeseks abiks akl. August Jürmann, teiseks abiks akl. Hugo Raudsepp. Kui teisi kandidaatide ette ei panda, asun hääletamisele.

Palun rahu. Teen ettepaneku kuulidejaotamist fraktsioonide esitajatel korraldada. (K u u l i s i d j a o t a v a d a k l - e d . J . T õ n i s s o n (rhv.), O . K a l l a s (kristl.) ja A . V e i l e r (töer.) H ä ä l e t a t a k - s e .)

Kas kõik esitajad on oma hääled ära annud? Kui on, siis palun kuulid lugema hakata. (L o e t a k s e k u u l e .) Ma palun Asutava Kogu liikmeid oma paikadele asuda! Valimised on annud järgmisi tagajärgi:

Asutava Kogu juhataja esimeseks abiks on valitud Asutava Kogu liige Lui Olesk: poolt 102 häält, vastu 3, ära antud 105 häält. (Käteplaksutamise.)

Asutava Kogu juhataja teiseks abiks on valitud Asutava Kogu liige Aadu Birk: poolt 98 häält, vastu — 7, ära antud 105 häält. (Käteplaksutamise.)

Asutava Kogu sekretäriks on valitud Asutava Kogu liige Hans Martna: poolt 103 häält, vastu — 2, ära antud 105 häält. (Käteplaksutamise.)

Asutava Kogu sekretäri esimeseks abiks on valitud Asutava Kogu liige August Jürmann: poolt 63 häält, vastu 11, ära antud 74 häält.

Asutava Kogu sekretäri teiseks abiks on valitud Asutava Kogu liige Hugo Raudsepp: poolt 93 häält, vastu — 12, ära antud 105 häält. (Käteplaksutamise.)

Ma paluksin juhatuse liikmeid nende kohtadele asuda. (Asutava Kogu Juhatus liikmed asuvad kohtadele.)

Sõna on Eesti vabariigi peaministril Pätsil. (Kestev käteplaksutamise.)

6. Peaministri teadaanne valitsuse volituste mahapanemise kohta ja üleminekuvormeli vastuvõtmine.

Peaminister **K. P ä t s**: Kui ajutine valitsus maapäeva käest volitused vastu võttis, siis seadis ta omale kolm kõige lähemat ülesannet, see oli: Pealetungivat vaenlast Eesti vabariigi piiridest tagasi lüüa, sisemist korda jalule seada ja kõik selleks teha, et Eesti rahva peremees — Eesti Asutav Kogu — võiks kokku tulla. Meie oleme niikaugele jõudnud, et Asutav Kogu täna kokku on tulnud, oma juhatuse valinud ja oma tegevust on võinud alata. Meie oleme need ülesanded, mis ajutine valitsus oma peale võttis, niikaugele viinud, et me nüüd võime need volitused, mis maapäev, kes ise oma tegevuse lõpetanud on, meie kätte usaldanud, Asutavale Kogule kui võimuallikale tagasi anda. Ajutine valitsus paneb oma volitused maha ja palub Asutavat Kogu temale tegelikult võimalikuks teha neid volitusi uuele valitsusele edasi anda.

K. A s t (sd.): Valitsuse esitaja teadaannet ära kuulates, arvab Eesti sotsiaaldemokraatlike tööliste partei Asutava Kogu rühm, et Asutaval Kogul mitte põhjust ei ole keelda ajutist valitsust oma volitust maha panna. Eesti sotsiaaldemokraatlike tööliste partei Asutava Kogu saadikute fraktsioon paneb järgmise lühikese ülemineku-vormeli Asutavale Kogule heaksarvamiseks ette: "Asutav Kogu kohustab ajutise valitsuse

liikmeid oma tegevust seniks jätkama, kui Eesti vabariigi valitsemise kord kindlaks määratakse ja uus valitsuse kokkuseade loodakse.”

J. Tõnisson (rhv.): Mina panen ette seda ülemineku-vormelit täiendada sellega, et Asutav Kogu avaldab ajutisele valitsusele tema senise töö eest tänu. (Tormiline käteplaksutamine, “braavo” hüüded paremal pool.)

J. Seljamaa (tõer.): Eesti tööerakonna Asutava Kogu rühm ühineb akl. Tõnissoni ettepanekuga. (Käteplaksutamine paremal pool.)

Juhataja **A. Rei**: Kas soovib keegi ettepanekute kohta sõna võtta, või teist ettepanekut teha, või täiendusi teha. Kui ei, siis palun teatada, missuguses järjekorras need ettepanekud hääletamisele tuleks.

J. Tõnisson (rhv.): Maapäeva kodukorra järel tuleks lisandus enne hääletamise alla võtta.

Juhataja **A. Rei**: Kas niisuguse hääletamise viisi vastu vaieldakse või ei? (Vahelhüüded: Õige!)

Seda parandust arvesse võttes pean tarvilikuks enne lisandust hääletada ja siis Asutava Kogu liikme Asti vormelit.

Kui vastu ei vaielda, siis panen ma hääletamisele akl. Tõnissoni poolt ettepanud täienduse. (Hääletatakse.)

Akl. Tõnissoni täiendus on vastu võetud 63 häälega. Kas soovitakse vastuhääli ära lugeda? (Vahelhüüded: Palume. Loetakse hääli.)

Akl. Tõnissoni poolt ettepanud täienduse vastu on antud 17 häält. (Käteplaksutamine paremal pool.)

Sellega on akl. Tõnissoni täiendus vastu võetud. (Elav käteplaksutamine.)

Nüüd panen hääletamisele akl. Asti ülemineku-vormeli. Kas on tarvilik teda veel ette lugeda? (Vahelhüüded: Ei ole tarvis.) (Hääletatakse.)

Sellega on akl. Asti poolt ettepanud ülemineku-vormel kõigi häälega, 7 hääle erapooletuks jäämise juures, vastu võetud, kuna mitte ühtegi häält vastu ei ole antud.

7. Riigikontrolöri teadaandmine tema volituste lõppemise kohta ja üleminekuvormeli vastuvõtmine.

Riigikontrolör **A. Oinas**: Ajutise maanõukogu poolt 5. veebruaril vastu võetud riigikontrolli põhiseaduse järele seisab riigikontrolli teostamine kontrollnõukogu ja riigikontrolöri käes. Kontrollnõukogu liikmed määrati vanematenõukogu, riigikontrolör aju-

tise maanõukogu poolt. Maanõukogu otsuse põhjal 27. det. valis maanõukogu eestseisus ja vanematenõukogu mind riigikontrolöriks. Et nüüd täieõigusline rahvaesitus kokku on tulnud Asutava Koguna, siis loen mina ja ka kontrollnõukogu oma volitused lõppenuks.

K. A s t (sd.): Riigikontrolöri teadaannet ära kuulates, panen ette sotsiaaldemokraatlike tööliste partei fraktsiooni poolt Asutavale Kogule järgmise ülemineku-vormeli: "Riigikontrolöri teadaannet ära kuulates, kohustab Asutav Kogu riigikontrolöri, kui ka kontrollnõukogu liikmeid oma kohustetäitmist nii kauaks jätkama, kui Asutav Kogu teisiti otsustanud pole."

J u h a t a j a A. R e i: Panen akl. Asti poolt ette pandud ülemineku-vormeli hääletamisele. (Hääletatakse.) Nähtav enamuse on poolt. Vastu on 1 hääl. Erapooletuid on 7. Sellega on akl. Asti poolt ette pandud ülemineku-vormel ühe hääle vastuseisemisel ja 7 erapooletu häälega rõhuga enamusega vastu võetud.

Kui sõnasoovijaid ei ole, siis loen ma selle punkti lõpetatuks. Edasi on Asutava Kogu juhatusesse terve rida tervitustelegramme sisse tulnud, mida ma Asutava Kogu sekretäri palun ette lugeda.

8. Tervitustelegrammide ja kirjade ettelugemine. [---]

Koosolek lõpeb kell 3.30 min. (Üldine käteplaksutamine saadikute ja pealtkuulajate seas.)

Algkirjale alla kirjutatud:

Asutava Kogu esimees **A. Rei**.

Sekretär **H. Martna**.

ASUTAVA KOGU TEGEVUS EESTI ISESEISVA RIIKLISE ELU KORRALDAMISEKS

August Tammann

JÜRIPÄEV

on Eesti elus nii mitu ja mitu korda ajaloolikuks saanud.

Aastal 1343 lämmatati sel päeval Eesti viimane suurem võitluskatse rahva vabaduse päästmiseks. . . orjus võitis.

Aastal 1918, kui Saksa ike meie maal kõige tumedam oli, võttis Inglise välisminister Balfour vastu Eesti delegatsiooni ja tunnistas tegelikult Eesti iseseisvuse, olgugi et võõrad väed maal.

Ja jüripäeval 1919 astus kokku vaba Eesti rahva suveräänne
A s u t a v K o g u .

Astus kokku Eesti sõdurite poolt vaenlastest puhastatud pinnal, kui endise valitsuskorra kaotanud maa uus täisõigusline peremees, asudes looma Eestile oma riiklist korraldust, korda, mis vastav Eesti rahva e n e s e tahtmisele.

Jüripäeval 1919 asus Eesti rahvas Asutava Kogu kaudu lõpu-
likult likvideerima seda ülekohut, mis alanud jüripäeval 1343.

Asutava Kogu tegevus Eesti iseseisva riiklise elu korraldamiseks: Ametlikkude allikate järele kokku võtnud A. Tammann. Tallinn, [1920].

*

Asutav Kogu on oma tööga lõpul. Neil päevil, 27.–29. novembril valib Eesti rahvas tema asemele uue esituskogu, mida nimetatakse juba teise nimega ja mille ülesanne on neil alusmüüridel edasi ehitada, mis Asutava Kogu poolt Eesti riiklisele korraldusele pandud.

Missugused on need alusmüürid?

Ajalehed on sellest poolteise aasta jooksul, mil As. Kogu töötanud, nii mõndagi kõnelenud. Kuid riigielu ärevas ja keerulises loomisajajärgus on nii mõndagi sellest ka juba ununenud. Sellepärast oleks praegusel silmapilgul, uue rahvaesituskogu valimisele minnes, nii mitmetigi huvitav linnulennult pilku heita selle üle, mis Asutav Kogu meile annud.

Raske on seda kõike eelseisvatel vähearvulistel lehekülgedel ära märkida, peaaegu võimata. Olgu sellepärast paari reaga äratähendatud ainult üksikud kõige tähtsamad tähised selle töö tagajärgedest.

ARMUANDMINE NEILE, KES EKSINUD SELLEPÄRAST, ET NEIL USKU EI OLNUD EESTISSE

Vabariigi ülesehitamine pärast vägivaldset ja karmi Saksa okupatsiooni algas teatavaste olukorras, mis väga paljudele täitsa lootusetu paistis. Meie peale langesid ida poolt korruga suuremad distsiplineeritud sõjalised jõud, meil aga polnud neile muud vastu saata kui poolpaljaste kätega kooliõpilasi, salkkonnad ohvitseerisid ja mõningaid vabatahtlikka; ilma mingisuguse kindla sõjaväelise korralduseta; ilma sõjariistadeta; ilma laskemoonata.

Vastuhakkamine niisugusel viisil paistis paljudele meeletu olevat. Sellest järgnesid suurehulgalised sõjaväkkekutsete täitmata jätmised, väerinnale minevate rongide tühjaks põgenemised jne.

Paratamata olid meie sõjaväe organiseerijad sunnitud äärmist sõjalist valjust tarvitusele võtma selleks, et sõjaväekohuslisi hulka sid sundida distsipliini pidama. Tuli hulgaviisil inimesi karistada igas raskemas karistusejärgus. Ainult nende abinõude varal jõuti lõpuks niikaugele, et meil oli sõjavägi, oli ühine väerind, mis vaenlase piiridest välja surus.

Kahtlemata viis see pööre juba iseenesest neid, kes seisukorda lootusetaks pidades oma kohused riigi vastu kord tarvitamata jätnud ja selle eest raske karistuse alla sattunud ehk sattumas, kindlale arusaamisele, et nad riigi vastu raskesti eksinud, ja muutis nad suuremalt jaolt harilikkudeks kohusetundlikkudeks riigikodanikkudeks. Et neile võimalust anda seda ka tegelikult näidata, pidas Asutav Kogu kokku tulles oma esimeseks ülesandeks

amnestia seaduse

väljatöötamise, millele kohe ka asuti. 23. apr. tuli As. Kogu kokku ja juba 3. mail oli ta niikaugel, et amnestia seadus komisjonis väljatöötatud ning üleüldisel koosolekul läbi arutatud ja vastu võetud.

“Vastu tulles rahva enamuse õiglastele nõuetele kindlustada uut Eesti vabariigi korda, mis õigluse ja vabaduse peale põhjendatud,” kuulutas As. Kogu selle seadusega vastutusest ja karistusest vabastatuks suure hulga kodanikka, kelle süü just esialgselt seisukorra lootusest tekkinud, kuna teadlikud riigi-äraandjad, riigikorra kukutajad ja salakuulajad vastutust edasi kandma jäeti. Väljakohtute poolt süüdlaseksmõistetutele anti amnestiaga õigus ühe aasta jooksul oma süüasjade uuesti läbivaatamist sõjaringkonnakohtus nõuda. Seks puhuks kui keegi surmatutest sõjaringkonnakohtu poolt omakste nõudmisel tagantjärele õigeks mõistetakse, anti surmatu töövõimetutele omastele õigus riigilt ülespidamist saada.

SELETUS MAAILMALE
EESTI RIIKLISEST ISESEISVUSEST JA
RIPPUMATUSEST

Eelpooltähendatud esimese ülesande täitmise järele pidas Asutav Kogu oma ülesandeks maailmale seletada, m i s p ä r a s t Eesti rahvas otsustanud on Eestit iseseisvaks kuulutada. Selle ülesande teostas ta 19. m a i l, oma pidulikul üleüldisel koosolekul, kus ü h e l h ä ä l e l, Vene esitaja erapooletuks jäämisel ja Saksa rühma koosolekult puudumisel, vastu võeti

Eesti Asutava Kogu seletus Eesti riiklisest iseseisvusest ja rippumatusest.

Selles jutustatakse lühidalt ära Eesti aastasadade pikkune kannatustelugu, iseäranis kaheksa-aastane kannatuselugu Vene riiklise võimu all, jõutakse otsusele, et "enesetapmisega ühevääriline oleks teadlik jäämine ühendusesse niisuguse maaga", näidatakse kindlate andmete põhjal ära, et Eesti o s k a b valitseda iseennast ja j ö u a b kanda iseseisvat rippumata riiki, loetakse üles Eesti maanõukogu, maanõukogu vanematekomitee, Päästekomitee ja Ajutise valitsuse aktid, milledega Eesti rahvas oma riiklisele iseseisvusele on aluse pannud, ja öeldakse lõpuks:

"Eesti Asutav Kogu, kes meie rahva üleüldise, ühetaolise otsekohese ja salajase hääletamise teel proportsionaalselt valitud, sugu, usu ning rahvuse peale vaatamata, ja kus on esitatud kõik meie poliitilised ja ühiskondlikud voolud, kuulutab Eesti rahva suveräänset tahtmist ilmutades pühalikult kõigile maailma rahvastele, et eelnimetatud aktid avaldavat Eesti rahva kindlat ja ümberlukkamatat tahtmist, et Eestimaa neis piirides, kus Eesti rahvas elamas, täiesti vaba on kõigist alamluse kohustest Vene riigi vastu, et 24. veebr. 1918. a. katkes lõpulikult riikline side Eesti Vabariigi ja Venemaa vahel ja et Eesti on iseseisev, rippumata demokraatline vabariik.

Eesti riiklist iseseisvust ja rippumatust on meie rahva paremad pojad juba kuus kuud kaitsnud, tuues äraarvamata ohvrid. Oma eluõiguste eest peab Eesti rahvas kõige suurema jõupingutusega üleloomulikku võitlust enamuse ja vägivaldse Venemaa vastu ja seda oma kallimat vara tahab Eesti rahvas kaitsta v i i m s e v e r e t i l g a n i !"

RIIGI VALITSEMIS-KORRALE ANTAKSE
ESIMENE ALUS

Juba As. Kogu kokkuastumisel oli kõikidel selge, et jäädava põhiseaduse väljatöötamine ja läbiarutamine kauemat aega nõuab. Sellepärast otsustati kohe As. Kogu kokkuastumise järele kiires korras ajutine põhiseadus välja töötada ja maksma panna, ning va-

liti selle väljatöötamiseks komisjon. Umbes kuu aja järele jõutigi selle tööga lõpule ja 4. juunil võeti ajutine põhiseadus —

Eesti Vabariigi valitsemise ajutine kord,

As. Kogu üleüldisel koosolekul lõpulikult vastu. Tähendatud seasduses ütles Eesti rahva esitus muu seas kindlal sõnal, et Eesti on iseseisev rippumata demokraatlik vabariik, mille kodanikud on seaduse ees ühetaolised; seisuslisi eesõigusi ja tiitlid Eesti vabariigis ei ole. Ühtlasi määras ajut. põhiseadus kindlaks kodanikkude vabadused ja tähendas, et neid kitsendada ning iseäralisi kohustusi määrata võib ainult sõjaseisukorra põhjal ja sellekohaste seaduste piirides.

Vabariigi seaduslikuks esitajaks määras ajut. põhiseadus Asut. Kogu esimehe, ülema valitsuslise võimu teostajaks — vabariigi valitsuse ja ülema kohtulise võimu teostajaks — riigikohtu.

Eriti tähendati ajutises põhiseaduses muu seas lähemalt ära Asutava Kogu peaülesanded ja nimelt: 1) Eesti vabariigi põhiseaduse väljaandmine ühes kodanikkude õiguste ja vabaduste aluste kindlaksmääramisega; 2) maakorralduse ja tähtsamate ühiskondliste uuenduste aluste kindlaksmääramine; 3) riigi seadusandlise ja juhtiva võimu teostamine senikaua, kuni jäädavas põhiseaduses ettenähtud seadusandline asutus oma tegevust ei ole alganud.

ASUTAVA KOGU ÜLEÜLDISE LIIKMETEKOGU
TÖÖKOORMA VÄHENDAMINE SUUREMATE
ÜLESANNETE TARVIS

Uues riigis on seadusandlisel ja juhtival võimul peale põhjaneva tähendusega seadusandluse hulk väiksemat jooksvat seadusandlist ja riigijuhtimise tööd ära teha. Seesuguste väiksemate seaduste vastuvõtmine on suuremalt jaolt vastuvaidlemata ja lihtne, aga nad tulevad siiski rahvaesitusele ette kanda jne. Et mitte Asut. Kogu tervet suurt üleüldist liikmetekogu sundida niisuguste asjade pärast koos viibima, lubas ajutine põhiseadus Asutavat Kogu jooksva seadusandluse jaoks oma liikmetest erilist seadusandlist delegatsiooni eraldada, kelle täita on Asut. Kogu istangute vaheaegadel ka muud Asut. Kogu ülesanded. Tähendatud asu-

tuse korralduse ja võimkonna kindlaksmääramiseks võttis Asutav Kogu 15. juulil lõpulikult vastu

seadusandlise delegatsiooni seadluse.

Sellesse n.n. "alaparlamenti" valiti üks neljandik As. Kogu liikmetest, Asutava Kogu enese parteilisele rühmitusele vastavas koosseisus, ja ta töötab peajoontes Asut. Kogu kodukorra alusel.

HOOLITSEMINE SELLE EEST, ET VABARIIGI KODANIKKUDELE EI OLEKS KÜLMA EGA NÄLGA,

on Asutaval Kogul kogu aeg üheks tähtsamaks mureks olnud. Et okupatsiooni ja sõja järeldusel meie maa toidu ning tarbeainete tagavaradest lagedaks oli tehtud, rahvas aga, iseäranis tema see osa, kes v ä e r i n n a l Eesti vabaduse ja iseseisvuse kaitseks väljas seisis, tarvitas hädalist varustust rohkem kui meil omal olemas oli, andis As. Kogu 28. aug. vastuvõetud määrusega vabariigi valitsusele õiguse toidu- ning teiste tarbeainete ostmiseks

20 miljoni dollarit

laenu nõutada, mis valitsusel ka korda läks ning mille eest suur hulk rahvale ja sõjaväele tarvisminevat varustust saadi.

Üleüldiselt peaaegu üle kogu riigi ja eriti suuremates linnades end kibedasti tunda andev korterikriisis on seisukorra sünnitanud, milles liigkasuvõtmine korterite eest ja eluruumidega hangeldamine lopsakalt maad võib võtta. Selle pahe piiramiseks võttis As. Kogu 25. nov. vastu võrdlemisi pika

üürimaksu seaduse,

mille alla kuuluvad kõik korterid kõigis Eestimaa linnades ja alevites. Tähenatud seadusega anti linna või alevi volikogule õigus sunduslikka määrusi korteritega vahetalituse kohta maksmata panna, majasid, korterid ja korteri-osasid rekvireerida, kui nendes liig vähe elanikke. Samuti määras seadus kindlaks, et korterite üür ei tohi remonteeritud korterites üle 250 protsendi ja remonteerimata korterites üle 150 protsendi kõrgem olla 19. juulil 1914

makstud üürist. Ühtlasi pani see seadus üürniku jaoks kindlustused maksma selleks, et majaperemees teda mitte oma heaksarvamise järele ei saaks korterist välja ajada. Üürniku ja majaperemeeste vaheliste konfliktide arutamiseks ja otsustamiseks aga määras seadus lepituskodade asutamise korra kindlaks, milleles majaperemeestel ja üürnikkel ühepalju esitajaid, esimees aga rahukogu poolt määratakse.

Elanikkude toidu- ja tarbeainetega varustamine oleneb peasjalikult vabariigi valitsuse tegelikust valitsemise- oskusest ära. Et valitsus sel alal täielikult ja ilma kitsendamata saaks tegev olla, andis Asut. Kogu 2. märtsil 1920, ajajärgul, mil toiduainete ja küttekriisis iseäranis ähvardavaks kippus muutuma,

valitsusele kogu 1920. aastaks erakorralised volitused

sunduslikka määrusi välja anda: a) toidu- ja tarbeainete müügi ja ostu, hindade, kokkuvõtmise ja jaotamise ning nende ainete sundusliku võõrandamise asjus; b) kütteainete ja väljaveo-puude muretsemise, nagu metsaraiumise, turbalõikamise, õlikivi kaevamise, puude ja turba vedamise sunduslikkuse asjus ning c) sisse ja väljaveo korraldamise asjas, — ühtlasi valitsust õigustades väljaantud määruste rikkujaid karistama arestiga ehk vangistamisega kuni ühe aastani või rahatrahviga kuni 100.000 margani. Ka anti valitsusele õigus administratiivses korras ajutiselt ametist kõrvaldada kõiki riigi kui ka omavalitsuse esitajaid ja ametnikka, kes sunduslike määruste elluviimisel oma kohut ei ole täitnud.

Varustamise hõlbustamiseks antud seaduste hulka kuulub ka 2. märtsil As. Kogu poolt vastuvõetud

määrus sunduslike määruste metsatööde kohta,

millega vabariigi valitsusele õigus anti hädatarviliku hulga kütte ja väljaveomaterjali valmistamiseks 1920. a. jooksul kuni 15.000 meest metsatööle kutsuda.

TÖÖTEGIJATE ÕIGUSTE KAITSMISEKS JA
KEHVADELE NING ABITARVITAJATELE
RAHVALIIKMETELE ABI
NÕUTAMISEKS

on Asut. Kogu samuti terve rea korraldusi teinud.

Kõige pealt, juba oma tegevuse algul, pidas As. Kogu oma rutuliseks ülesandeks tööliste ülekohtust väljaajamist mõisatest seisma panna. Nimelt asusid okupatsiooni ajal meie maa Saksa soost mõisnikud ohtral viisil kättemaksmise teele. Mõisateenijate lahtilaskmised, kes neile oma poliitilise meelsuse ehk iseloomu pärast meeltmööda ei olnud, muutusid hulgalisteks. Seesuguse ülekohtu ärahoidmiseks ja töötajatele rahuliku edasitöötamise võimaluse kindlustamiseks võttis As. Kogu 24. mail oma teise seadusena vastu

määrused mõisa tööliste ja ametnikkude teenistuslepingute kohta,

millega kõik mõisa põllu- ja metsatöölise aastalepingud soovijatele üheks aastaks pikendatuks loeti, okupatsiooni algusest kuni 1919. a. jüripäevani, enne lepingu tähtaja lõppu ilma kohtuta lahtilastutele aga õigus anti endistes töökohtades oma töölepingute jätkamist nõuda.

Põllutöölise tööaja ja palgaolude korraldamise seadus

võeti seadusandliku delegatsiooni poolt vastu 13. sept. 1919. Sellega anti põllutöölise palga alamäära ja tööpäeva kindlaksmääramine põllutöölise ja põllupidajate esitajatest koosseivate segakomisjonide hooleks ning määrati kindlaks, et kõige pikemal tööajal peab põllutöölise vähemalt 9 tundi öövaheajaga ööpäeva jooksul saama. Tööaeg, mil tööline peale segakomisjoni poolt kindlaksmääratud aja töö on, loetakse ületunnitööks, mis ainult selleks lubatud on, et põllusaaki päästa ja mille eest tööandja eraldi tasu peab maksma. Tasu suuruse väljaarvamise viis on seaduses kindlaks määratud. Ühtlasi määrab seadus kindlaks ka põllutöölise pühapäevarahu.

Edasi tundis As. Kogu rahva aukohust nende vastu, kes oma elu ja tervisega väljas kodumaa vabaduse ja rippumatuse kaitseks. Selles äratundmises võttis As. Kogu 9. dets. 1919

rahvaväelaste perekondade toetamiseks

vastu eriseaduse. Hiljem kaotati see ära ja võeti 17. juunil 1920 vastu uus

seadus perekonna-abiraha maksmise asjus rahvaväelastele,

mille järele 1. juulist 1920 hakkasid kõik rahvaväelased perekonna-abiraha saama üleüldistel alustel riigiteenijate ja töolistega.

6. veebr. 1920 kinnitati As. Kogu poolt

rahvaväelaste ja nende perekondade pensioni seadus.

Selle seadusega anti riigilt pensioni saamise õigus kõigile rahvaväelastele, kes teenistusekohuste täitmisel oma töövõime kaotanud, samuti ka tema naisele ja lastele ning isikutele, keda rahvaväelane tegelikult üleval pidas ehk seaduse järele kohustatud on üleval pidama.

Pensionit täismääraks, mille need saavad, kes oma töövõime täielikult kaotanud, arvab seadus palga, mida rahvaväelane edasi teenides oleks saanud, ka toitmine juurde arvatud. Neile, kes töövõime täielikult kaotanud ja veel kõrvaltabigi tarvitavad, määrab seadus 25% lisapensionit. Surmasaanud rahvaväelase perekonnale on pensioniks määratud 1/2–3/4 pensioni täismäärast.

Seadusandliku delegatsiooni poolt võeti 3. veebr. 1920 vastu

määrus tööliste kinnituseaduste muutmise kohta,

millega veneaegset seadust mitmes meile kohatuks muutunud punktis muudeti.

11. mail 1920 võttis As. Kogu vastu

kinnitusnõukogu seaduse.

Selle järele on töö- ja hoolekandeministeeriumi juurde asutatava kinnitusnõukogu ülesandeks Eesti vabariigis maksvate sotsiaalkinnituse seaduste täitmise kõrgem järelvalve ja nende seaduste täitmiseks tarvilikkude juhtnõõride ja seletuste andmine.

Nõukogu koosseisus on: juhataja töö- ja hoolek.-minister ehk tema asetäitja ja liikmed: töökaitse-osakonna ja kinnitustoimkonna juhatajad, kaubandus-, tööstus-, põllutöö-, raha- ja kohutuministeriumite ja tervishoiu-peavalitsuse esitajad, iga asutuse poolt üks esitaja, 5 esitajat kinnituse alla käivate tööliste (üleriiklikul haigekassade esitajate nõupidamisel valitud) ja 2 eratööandjate poolt.

Samal koosolekul võttis As. Kogu vastu

kinnitusameti seaduse.

Kinnitusameti liikmeteks on: rahukohtunik kohalise rahukogu määramisel, ringkonna töökaitsekomissar, kohalise maakonnavalitsuse esitaja, kohalise linnavalitsuse esitaja, 2 esitajat tööandjate ja 4 esitajat tööliste poolt, ning kinnitusameti alla kuulub sotsiaalkinnitusseaduste ja kinnitusnõukogu poolt nende seaduste täienduseks väljaantud määruste, ettekirjutuste ja otsuste elluviimine, samuti ka töökaitse-komissari korralduste vastu tõstetud kaebuste läbivaatamine.

Veel võeti As. Kogu poolt 18. mail vastu

ajutine veneaegiste pensionäride toetamise seadus,

mille järele ka kõigil neil Eesti vabariigi kodanikkel, kellele oli määratud Vene valitsuse ajal riigi ehk riigi valitsuse poolt korraldatud emerituur ehk pensionikassast pension, paiuk, ehk muu kindel perioodiline abi, on õigus Eesti vabariigilt ajutist toetust saada, kui nad töövõimetud on ja neil ei ole varandust ega sissetulekut, mida eluülevõlpidamiseks jatkaks.

Veel seisis Asut. Kogu päevakorras

haiguste vastu ja emade kinnitamise seaduse eelnõu,

aga seda ei peetud võimalikuks komisjoni poolt väljatöötatud kujul vastu võtta, ning teist korda ei ole ta veel As. Kogu üldilise koosoleku päevakorda suutnud tulla.

HARIDUST RAHVALE!

Selle hüüdsõna teostamist on As. Kogu jällegi terve rea seadustega katsunud silmas pidada. Esimeseks sammuks sellel alal, peale õpetajate palgaolude parandamise, oli üleüldise koolikohustuse maksmapanemine: 19. sept. 1919 võttis As. Kogu vastu

määruse koolikohustuse laiendamise kohta,

millega üleüldine koolikohustus kõigi 9–14-aastaste kodanikkude kohta, kes veel nelja-aastast algkooli kursust ei ole lõpetanud, maksvaks tunnistati. Kohustuse ilma vabandava põhjuseta täitmata jäätjatele määras seadus karistuse.

Põhjapaneva tähtsusega seaduseks sellel alal on aga Asut. Kogu poolt 7. mail 1920 vastu võetud pikk

avalikkude algkoolide seadus.

Kuna — n.n. ühtluskool Eestis kõige otstarbekohasemaks koolikorralduse aluseks tunnistatud, määrab algkoolide seadus kõigepealt, et — algkool moodustab ühtluskooli esimese järgu. Seega on algkooli lõpetajatel otsekohe võimalus kesk- ehk kutsekoolis õppimist jätkata, ilma mingisuguse lisa-eksamita või muu takistusega. Edasi öeldakse seaduses, et algkool on emakeelne, ilma usuõpetuseta ja maksuta. Algkooli kursuse kestvuseks määrab seadus 6 õpiaastat, peale selle tähendades, et algkooli juurde avatakse tarvilisel arvul täienduskoolid vähemalt 2-aastase kursusega, kuhu sisseastumine on neile õpilastele sunduslik, kes algkooli kursuse lõpetamise järele kesk- või erikooli ei astu. Tegelik õppetöö maal kui ka linnas peab kestma vähemalt 35 nädalat aastas.

Uute erikoolide asutamiseks

kinnitati seadusandliku delegatsiooni poolt 14. mail 1920 Tallinna tehnikumi põhikiri ja 18. mail 1920 laevamehaanikutekooli põhikiri.

Põhjalikuma puht-teaduslise töö edendamiseks ja võimaldamiseks Eestis võeti As. Kogu poolt 27. mail 1920 vastu

Eesti teaduste asutuse seadus.

Tähendatud asutuse otstarve on teadust ja teaduslikka püüteid Eestis edendada, asutuse ülesanneteks teaduslikkude ettevõtete ja uurimiste toimetamine, algatamine, korraldamine, juhtimine ja koondamine, eriti Eestisse puutuvatel aladel. Asutuse tegevusvahenditeks muu seas: uurimistööd, õpi- ja uurimisreisid, teadusliku töö ainealine võimaldamine, võistluseülesanded teadusealal, teaduslikud kongressid, koosolekud, teaduslik kirjastus jne. Asutuse asukohaks Tartu. Ka

Tartu ülikooli ajutine korraldus

oli juba As. Kogu päevakorras, kuid selle läbiarutamine jääb vististe järgmise rahvaesituse hooleks.

RIIGI MAJANDUSLISE ELU KORRALDAMISE ALAL

võeti 3. sept. seadusandliku delegatsiooni poolt vastu

riigi majandusnõukogu seadus.

Tähendatud asutuse ülesandeks määrati seaduses: vabariigi valitsusele abiks olla küsimuste lahendamises, mis puutuvad riigi üleüldisesse majapidamisesse, riigi rahaasjanduse korraldamisesse, sise- ja väliskaubanduse juhtimisesse, riigimaade ja muude varanduste kasutamisesse ja teistesse riikliselt tähtsatesse rahvusmajanduslistesse küsimustesse. See nõukogu peab seaduse järele põhimõtted korraldama, mis riigi majanduses ehk tema üksikutes osades tarvis on juhtnõõriks pidada, ja tema koosseisu kuuluvad: 1) hääleõigusega raha-, tööstus-kaubanduse, toitlus-, teede-, sõja-, välis-, töö-hoolekande- ja siseministeeriumi ning riigikontrolli esitajad, 10 Asut. Kogu poolt valitud liiget ja 2) sõnaõigusega Eesti panga, vast. krediit-ühisuste, aktsiapankade, kaupmees-teseltside, börsekomitee, tarvitajateüh. liidu, E. tehnika seltsi, vabrikantide, väiketöösturite, põllutöö keskseltside, ametiühisuste kesknõukogu, käsitöötöölaliste organisatsioonide ja teiste asutuste esitajad nõukogu kutsel.

Riigikassasse suuremate summade võitmiseks võeti 19. dets. 1919 vastu

Eesti vabariigi 1920. a. võidulaenu seadus,

mille üleüldiseks summaks määrati 100 miljoni Eesti marka. See laen ei kanna protsenta, vaid selle asemel loositakse kogu laenu peale 10 a. jooksul, igal aastal neli korda 1 miljon marka välja. Laenupaberi omanikule anti protsendi saamise õiguse asemel seega suurema summa võitmise lootus, mis arvati inimesi elavamale laenupiletite ostmisele meelitavat.

T u l u m a k s u seadus ja p ä r a n d u s m a k s u seadus, samuti ka mitmed tollimaksu ja teiste maksude alale puutuvad seadused on vabariigi valitsuse poolt ajut. põhiseaduse par. 12-a korras maksma pandud ja As. Kogu on need ka maksvusele jätnud.

3. veebr. kinnitati As. Kogu poolt

suur-, kesk- ja väiketööstuse seadus,

mille maksmapanekul veneaegse vabriku- ja käsitööstuse seaduse maksvus meie maal ära kaotati. Ka

seadus piirituse ja viinamüügi kohta,

mis 27. apr. 1920 vastu võeti, peab silmas peaaesjalikult riigi sisetulekute suurendamist.

MAA RAHVALE, PÕLD PÕLLUHARIJA KÄTTE!

Pika, põhjaliku läbikaalumise järele sai Asutav Kogu umbes 5-kuulise koosviibimise järele valmis oma tähtsama peaülesandega, mis ajutise põhiseadusega tema otsustada antud.

10. okt. 1919 võeti Asut. Kogu poolt lõpulikult vastu

maaseadus,

mille järele riigi omanduseks võõrandatakse kõik Eesti vabariigi piirides olevad mõisad ja Balti eraseaduse 597. paragrahvis tähendatud maad, ühes kõigi nende päraltolemiste ja kõlbulise põllumajandusliku inventariga, olgu viimane mõisaomaniku, pidaja, ehk rentniku päralt.

Maa eest tasumaksmise küsimus jäeti maaseaduses lahtiseks, tähendati ainult, et tasu maksmise ja vastasel korral tasu suuruse kui ka ilma tasuta võõrandatavate maa liikide kindlaksmääramise küsimus sellekohase e r i s e a d u s e g a ära lahendatakse.

Inventari eest tasumaksmise küsimus aga otsustati juba selles seaduses jaatavalt, määrates tasu maksmise aluseks: elava inventari jaoks 1914. a. turu hinda ja eluta inventari jaoks — inventari hind sellest ajast, mil asi omandatud.

Maade üleüldine suurus, mis tähendatud seaduse põhjal riigile kuuluvad, ulatab üleüldse umbes 2.100.000 tiinu peale. Selle määratu maahulga tarvitamise kohta ütleb maaseadus, et maa antakse neile, kes seda ise harivad, olgu üksikult ehk teistega koos.

Just selles viimases lauses peitub terve Eesti maauuenduse suur, ajaloolik mõte. Sellega oli lõpulikult ära otsustatud, et maa mõisahärrade omandusest rahva omaks saab, rahvas ise oma töö ja töövilja peremeheks muutub, — eesmärk, mille eest võideldes sitke Eesti rahvas karmide orja-aastasade ja härrade võimu kes-tes nii palju kannatanud, kepi- ja piitsahoopisid kannud ja verd valanud!

Edasi määras seadus kindlaks, et maad antakse ühe perekonna ja kahe hobuse töönormi suuruses, kõrvaltöö haruna ja aiapidamisena pidamiseks aga tarbe järele.

Tänutäheks nende vastu, kes Eesti iseseisvuse võitluses oma eluga väljas olnud ja oma verd valanud, määrab maaseadus, et esimestena saavad maad: 1) kodanikud, kes Eesti vabastussõjas väerinnal iseäralikku vahvust on näitanud; 2) sõdurid, kes vabastussõja võitlustes vigastatud; 3) vabastussõjas langenud sõdurite perekonnad; 4) sõdurid, kes vabastussõja tegevusest vaenlase vastu osa võtnud, silmas pidades tegevuse kestust. Seni väiketaludena rendil olnud mõisa maade saamiseks antakse maaseaduses eesõigus nende talude rentnikkudele.

Lõpuks öeldakse maaseaduses, et kehvematele maatarvitajatele riik ehituste, inventari muretsemise ja maaparanduste jaoks pikaajalise laenu näol abi annab ja et kõigi maauuendamisega ja tarvitamisega seotud rahaliste operatsioonide jaoks maapank asutatakse.

Kõik võõrandatud mõisate metsad ja maapõuevarandused jätab maaseadus riigi omanduseks, kes neid oma heaksarvamise järele võib tarvitada. Samuti võib riik ka muid maid oma kätte pidamiseks jätta.

SAMMUD LOOMULIKU VAHEKORRA
JALALESEADMISEKS RIIGIVALITSUSE JA
KOHALIKU OMAVALITSUSE VAHEL

Riigi raske sisemine seisukord nõudis, et loodaks loomulik vahekord riigivõimu ja kohaliku omavalitsuse vahele. Vastasel korral oleks valitsuse ja omavalitsuste vaheline rahulolematuse riigi iseenesest nõrka (nõrka ülepääkasvavate raskustega võrreldes) tegevõudu veelgi nõrgendanud. Ajutine Valitsus oli omavalitsused maakonna komissaride laialise võimu alla annud, mis aja jooksul õige terava õhkkonna oli tekitanud omavalitsuste ja keskvalitsuse vahele. Seda oli tarvis kõrvaldada, vastasel korral oleks see raskesti riigi sisemise tasakaalu peale võinud mõjuda. Selles äratundmises võeti vastu 11. okt. seadusandl. del. poolt

omavalitsuse ajutine järevalve seadus,

millega maakonna ja talurahva asjade komissaride ametid ära kaotati ja uus omavalitsuse tegevuse järevalve kord kindlaks määrati. Järevalvet linna ja maakonna omavalitsuste tegevuse seaduslikkuse üle teostab selle seaduse järele siseminister isikliselt ehk oma esitajate kaudu, valla ja alevi omavalitsuste tegevuse üle aga — maakonnavalitsuste kaudu. Ka

omavalitsuse seaduse eelnõu

seisis juba As. Kogu päevakorras, kuid selle arutamine jääb nähtavasti Riigikogu hooleks.

ÕIGUSE JA KORRA JÄRELE VALVAMISE
KORRALDAMINE

on igas riigis üheks peäülesandeks.

Kohtuvõimu korraldamisele vabariigis pani Asutav Kogu aluse 21. okt. 1919 vastuvõetud

riigikohtu seadusega.

Selle järele teostab riigikohus, kelle liikmed As. Kogu poolt valitakse, vabariigis ülemaht kohtuvõimu pääjoontes samadel alustel,

nagu seda teostas s e n a t Venemaal. Riigikohtu esimeheks ja liigeteks võivad olla isikud, kes peale kõrgema õigusteadlise hariduse omandamise vähemalt 10 aastat on pidanud kohtu ehk advokaadi praktikat ja nad saavad samasugust palka nagu vabariigi valitsuse liikmed.

Peale muu käivad riigikohtu üleüldise koosoleku arutamise alla Asutava Kogu ja vabariigi valitsuse liigete kuriteod ning vabariigi vägede ülemjuhataja ja tema staabiülema, riigikontrolöri, vabariigi prokuröri, riigikohtu liigete ja vabariigi väljamaa esitajate riiklikud kuriteod.

Riigikohtu kätte läheb seaduse järele ka kõigi seaduste, määruste ja korralduste väljatöötamine ja algtekstide koondamine ning alalhoidmine.

Riigikohtu asukohaks on Tartu.

On veel mitmeid väiksemaid seaduseid kohtu alal, millede juures peatamine siinkohal liig pikale viiks.

Politsei korraldus

kinnitati As. Kogu poolt 17. dets. 1919.

KA VALITSUSELE ANTAKSE LUBA RUTULIKKA SEADUSI VÄLJA ANDA

Kuna hiljem selgus, et ka seadusandlikul delegatsioonil istangute vaheajad paratamata on ja niiviisi mõne rutuliku seaduse väljaandmine peaks viibima, täiendas As. Kogu 20. detsembril 1919 Eesti vabariigi valitsemise ajutist korda lisapunktiga, — § 12-a, — mille järele Asutava Kogu ja seadusandlise delegatsiooni istangute vaheegadel rutuliku iseloomuga jooksva seadusandluse ülesandeid vabariigi valitsus täidab. Selle paragrahvi põhjal vabar. valitsuse poolt väljaantud seadused aga lõpetavad oma maksvuse, kui nad kahe nädala jooksul peale Asut. Kogu istumiste vaheaja lõppemist Asut. Kogule kinnitamiseks pole ette pandud ehk viimase poolt kinnitamist ei leia.

KÕIGI KODANIKKUDE ÜHEÕIGUSLUSE MAKSMAPANEMISEKS

kinnitas As. Kogu 9. juunil

seisuste kaotamise seaduse.

Selle järele kaotavad Eesti vabariigis oma jõu kõik seadused ja määrused, mis sisaldavad seisuslikka õigusi, eesõigusi, kohustusi ja õiguste kitsendusi ehk ületuldse seisuslikke iseäraldusi. Keelatud on isegi igasuguste seisustest olenevate nimetuste, aunimede ja tiitlite ametlik tarvitamine.

Seisuslike asutuste varandused likvideeritakse kas riigi ehk omavalitsuste kasuks.

KIRIKU RIIGIST LAHUTAMINE

on, peale usuõpetuse väljaheitmise avalikkudest algkoolidest, As. Kogu poolt 29. juunil 1920 vastuvõetud

perekonnaseisu seadusega

ära otsustatud, mille järele perekonnakirju iga Eesti vabariigi kodaniku üle vastavas riiklikus registreerimisasutuses hakatakse pidama, seniste kirikuraamatute asemel. Samad registreerimisasutused registreerivad sündimisi, abielusseastumisi ja suremisi, kuna kiriklikul ristimisel, laulatamisel ja matmisel enam seaduslikku tähtsust ei ole.

EESTI RIIKLINE KORD MÄÄRATAKSE LÕPULIKULT KINDLAKS

15. juunil 1920 kinnitati Asut. Kogu poolt lõpulikult

Eesti Vabariigi põhiseadus,

millega täideti Asutava Kogu kõige suurem ja peaülesanne. Tähendatud seadusega loodi jäädav seadusline alusmüür Eesti seisivale rippumatule vabariigile, määrati jäädavalt kindlaks Eesti

vabariigi kodanikkude põhiõigused ja vabariigi valitsemise kord. Eelnõu ei ole mitte võrdlemisi pikk, ainult 89 paragrahvi, kuid tema kokkuseadmine oli meie rahvaesitusele siiski hiiglatöö. Kui põhiseaduse läbivaatamine ja vastuvõtmine Asutavas Kogus küll kaunis ruttu läks, siis seda kauem aega nõudis tema sõelumine põhiseaduse komisjonis, kus iga punkt põhjalikult läbi tuli kaaluda ja terve rida lahkuminevaid seisukohti üksikute erakondade vahel ära lepitada, enne kui seadus niisuguse kuju sai, et temaga kui kypse tööga As. Kogu ületüldise koosoleku ette võidi astuda.

Põhiseaduse sisu juures lähemalt peatamine viiks siinkohal liig pikale. See on pikema töö ülesanne. Siinkohal tähendame ainult, et põhiseaduse järele on Eesti — v a b a r i i k , 100-liikmelise kõige laialisemal demokraatlisel alusel valitud ühekojalise rahvaesitusega — Riigikoguga — ja ilma presidendita. Eesti vabariigi esitajaks on peaminister — riigivanem, valitsusvõimu teostajaks — vabariigi valitsus, kelle liikmed ministriteks nimetatakse.

Hääleõiguslik on iga kodanik, meesterahvas kui ka naisterahvas, kes on saanud 20 aastat vanaks ja kes vahetpidamata vähemalt üks aasta Eesti kodakondsuses olnud.

Sellele järgnes 2. juulil põhiseaduse paratamata täiendus,

Riigikogu valimiste, rahvahääletamise ja rahvaalgatamise õiguse seadus.

2. juulil 1920 võeti As. Kogu poolt vastu veel mõlemi eelmise seaduse maksmapaneku seadus, milles muu seas öeldakse, et vabariigi põhiseadus hakkab maksma järgmisel päeval peale Riigikogu valimiste tagajärgede väljakuulutamise “Riigi Teatajas”, kuna aga Riigikogu valimistesse puutuvad põhiseaduse paragrahvid otsekohe pärast seaduse väljakuulutamist maksma hakkavad.

Nii siis loodi tähendatud seadusega võimalus otsekohe uue rahvaesituse — Riigikogu — valimiste korraldamisele asuda.

Valimised ise määras Asutav Kogu hiljem 27., 28. ja 29. novembri peale 1920. a.

MÕNED ARVUD

Eelolevas ülevaates on ainult kõige tähtsam nimetatud sellest tööst, mis Asutav Kogu oma 18-kuulise tegevusaja jooksul on ära teinud. Tõelikult on aga läbivaadatud ja vastuvõetud määruste hulk märksa suurem olnud. Nii näit. on Asutava Kogu üleüldistel koosolekutel 1919. a. jooksul üleüldse 54 seadust ja määrust kolmekordsel lugemisel läbi vaadatud ja kinnitatud ning seadusandlise delegatsiooni koosolekutel sama aja jooksul 79 seadust ja määrust. Tänavu, 1920. a. kuni seniajani on umbes 40 seadust As. Kogu üleüldiste koosolekute päevakorras olnud, milledest 24 lõpulikult kinnitatud, teised aga kas arutamata ehk tagasi lükatud. Seadusandlise delegatsiooni poolt on tänavu kinnitatud üleüldse 55 mitmesugust seadust ja määrust. Nii siis on As. Kogu kogu oma senisel tegevusajal üleüldse 212 mitmesugust määrust läbi arutada ja kinnitada suutnud, pooleli arutatud ehk tagasilükatud seadused juurde arvamata.

Asutava Kogu üleüldiseid koosolekuid on 167 peetud, nendest 161 avalikku ja 6 kinnist. Istumisjärkude vaheaegade peale on 1 1/2 aasta jooksul üleüldse ainult umbes 12 nädalat ära kulunud.

Enne läbivaatamist üleüldisel koosolekul on seadused ja määrused komisjonides läbi arutatud, milleks komisjonid As. Kogu koosolekute ajajärgul igapäev koosolekuid on pidanud. Komisjonide üleüldine arv ulatab üle 20, millest suuremad:

Rahaasjanduse komisjon 40 liikmega ja 10 alamkomisjoniga riigi eelarve läbivaatamiseks.

Maaseaduse komisjon 20 liikmega ja 2 alamkomisjoniga.

Põhiseaduse komisjon 15 liikmega.

Seadusandline komisjon 15 liikmega.

Töökaitse komisjon 16 liikmega.

Hariduskomisjon 14 liikmega.

Omavalitsuse komisjon 11 liikmega.

Riigikaitse komisjon 8 liikmega.

Välisasjade komisjon 7 liikmega.

Siis veel amnestia, tervishoiu, palvekirjade läbivaatamise, uurimise, redaktsiooni, keeluseaduse jne. komisjonid.

PEALE SEADUSEANDLIKU TÖÖ

on Asutaval Kogul ülesandeks olnud Vabariigi valitsust ametisse seada ja valitsuse kriisiseid lahendada. Üleüldse on Asutava Kogu tegevusaja jooksul teatavasti neli valitsuse koosseisu olnud.

Arupärimine valitsusele on Asutava Kogu poolt vastu võetud 32, milledest 7 arupärimist seni vastamata. Küsimustega on valitsuse poole pööratud 8 korral ja valitsuse erakorralisi teadaandeid ära kuulatud 12.

Riigi eelarve läbivaatamise õigust võis As. Kogu alles viimastel nädalatel oma komisjonides 1920. a. eelarve kallal tarvitama hakata, sest läinud aasta eelarvet üleüldse kokku ei seatud. Kas tänavune eelarve ka As. Kogu üleüldise koosoleku ette pääseb, on veel teadmata.

Kui lõpuks veel nimetada Eesti-Vene rahulepingu ratifitseermist, siis võiks käesolevat lühikest ülevaadet Eesti Asutava Kogu töö üle sellega lõpetada.

Nagu selgub, ei ole see kaugeltki nii ühekülgne olnud, nagu erakondliste ajalehe kirjelduste ja kõnede järele tihti arvamisele peaks tulema, vaid kõigist raskustest ja oludest hoolimata on Asutav Kogu Eesti iseseisva riiklise elu korraldamiseks tüki suurt tööd ära teinud, mille väärtus Eesti riigi rajamisel jäädav ja kustumata.

AUGUST TAMMANN (1893–1934) oli ajakirjanik ja näitekirjanik. Aastail 1918–1933 töötas ta ajalehe *Vaba Maa* toimetuses, oli a-st 1919 ajalehe *Helsingin Sanomat* kirjasaatja. Aastail 1926–1929 oli Tammann III Riigikogu liige (tööerakonnast) ja Riigikogu juhatuse sekretär, 1931 Eesti Telegraafiagentuuri esindaja Helsingis, 1933 ajakirjandusbüroo juhataja Tallinnas, siis Raadio Ringhäälingu asjaajaja. Lõpetas elu enesetapuga. Tema mitteilukirjanduslikest töödest nimetagem ülevaateid *Eesti iseseisvuse teel. I: Vene revolutsioonist Eesti vabadussõjani. Ülevaade 1917. ja 1918. a. sündmustest Eestis (s.l., 1923)*, *Eesti üldised laulupidud XIX aastasajal* (Tallinn, 1923), *Jüri Vilms: Elulugu ja tegevus* (Tallinn, 1923), *Ühistegevus: Põhimõtted ja ajalugu. Keskkoolidele ja eneseharimiseks* (Tartu, 1924), *Johann Voldemar Jannsen: Eestluse ärataja* (Tallinn, 1938).

MÄLESTUSKILDE ASUTAVAST KOGUST

Timotheus Grünthal

Selgitustöö Asutava Kogu valimisteks oli elav ja hoogne, nagu alati õige poliitiline võitlus. Kuressaares ostis maaliit just enne valimisi eraadvokaat Talgilt ajalehe *Vaba Saaremaa* koos trükikojaga. Sellega võeti tööerakonnal võimalus ajalehte kasutada. Tuli kiires korras oma ajaleht asutada. Laevaomanik ja ärimees kapt. Kahu annetas ilma pikemata tuhat marka, maalt töid kooliõpetajad ja teised omagi veeringud ja paari päevaga oli tarvilik raha koos. Ajakirjanik Kider pandi toimetajaks. Ta oli ainus palgaline toimetuses ja talituses. Kuskil kõrvaltänavas põksus vana trükikoda, ainsaks tööjõuks omanik. Ta oli hoopis hämmastanud, kui pöördusime tema poole ajalehe trükkimise ettepanekuga. Polevat küllalt trükitahti, ladujad puuduvad ja press katki. Aga asi andis siiski korraldada ja nädala aja pärast ilmus *Meie Maa* jälle.

*

Maaliitu stabiliseerimas oli Saaremaal ajutise valitsuse komissar Viktor Neggo. Ta tegi ajalehis teatavaks oma kõnekoosolekute ajad ja kohad. Sotside juht Mihkel Neps registreeris oma koosolekud samades paikades tund aega hiljem ja ilma ajalehtedes kuulutamata. Neggo sõitis koosolekutele kalessis, kaks hobust ees ja kutsar pukis, Neps tema kannul sõnnikuveo vankris õlekubu istme all. Kui Neggo oli täies kõnehoos, ilmus koosolekule Neps. Läbirääkimistel oli ta kange arvustama maaliitu ja tema

Mälestuskilde Asutavast Kogust. — *Eesti Teataja*, nr 20, 23. IV 1949, lk 4.

programmi. Kui asi kippus palavaks minema, lõpetas Neggo koosoleku. Siis tõmbas Neps oma paberid taskust ja avas koosoleku uuesti.

Asutava Kogu valimised kestsid kolm päeva. Eriti hoogne oli osavõtt pühap. 6. apr. Pühapäevariides rahvast aina voolas valimiskohtadesse. Tuju oli kõigil rõõmus. Rindelt tuli häid teateid, vaenlast pekseti nii et nahk kobises, nagu saarlane ütles. Saaremaal sai tööerakond 13 000, sotsid 10 000 ja maaliit 700 häält. Asutavasse Kogusse valiti Saaremaalt 2 tööerakondlast, 1 sots ja 1 rahvaerakondlane.

Päev enne lihavõtteid asusime Kuressaarest teele Tallinna poole. Admiral Pitka oli parajasti laevastikuga Virtsus, teel Heinastesse, kus kavatses teha dessanti. Kuna Suur väin oli alles jääs, pääsesime Virtsu jäälõhkuja *Tasuja* pardal.

*

Asutav Kogu avati Estonia kontsertsaalis jüripäeval kell 12. Peagu kõik 120 saadikut oli koos. Seal võis näha Jaan Tõnissoni, Konstantin Pätsi, Jaan Poskat, Mihkel Martnat, Otto Strandmanni, Lui Oleskit, Jaan Teemanti, Jaan Raamotit, Juhan Kõppu, dr. Konikut, Oskar Kallast, adm. Pitkat. Neid kõiki tunti juba nende varasema tegevuse tõttu.

Ka nooremat põlve oli tublisti esindatud. Sakslasi oli 5, aga paruneid nende seas polnud. Mitmed saadikud kandsid sõjamehekuube, nende seas ka leitn. Einbund. Eesti rootslasi esindas Hans Pöhl. Ka venelastel oli esindaja, adv. Sorokin. Kui eesti iseseisvuse deklaratsioon pandi nimelisele hääletusele, hüüdis Sorokin: "Jerapoletu" ja lahkus saalist.

*

Asutavas Kogus olid meie paremad kõnemehed. Mäletan Jaan Tõnissoni temperamentset esinemist. Silmapaistev kõnemees oli ka sotsialist Karl Ast. Üks hoogsamaid kõnesid Asutavas Kogus üldse oli Veileri kõne "balti-sakslase selgroo murdmisest", mille ta pidas maaseaduse vastuvõtmise puhul. Maaliidu nimel võttis tihti sõna ka Jüri Uluots. Ta kõneles väga põhjalikult ja paistis juba siis silma oma juriidiliste argumentatsioonidega. Uluots oli

siis ka ajaleht *Maaliidu* peatoimetaja. Nooremast põlvest paistis veel silma Ado Anderkopp, kes tööerakonna juhi Seljamaa kõrval tõusiski varsti *Vaba Maa* peatoimetajaks.

Peaminister Strandmann kõneles lühidalt, selgelt ja asjalikult. Ta kuulus parimate juristide hulka, nagu Jaan Poskagi, kes esines loogiliselt ja rahulikult. Rahudelegatsiooni esimehena näitas Poska oma diplomaatlikke võimeid, viies pärast mitmenädalast pingelist läbirääkimist venelaste ja juutidega läbi kõik eestlaste kavad.

*

Üks temperamentsemaid kõnemehi oli Jaan Teemant. Ta kuulus väiksesse maaliidu rühma ja esines opositsioonimehena. Kõnemehi oli seal mitmesuguseid. Mõni ei saanud enam sõna suust välja, kui talle vahele hüüti, näiteks Tartu maavalitsuse esimees sotsialist Jans. Jaan Lattik seevastu sattus aga alles hoogu, kui talle vahele hüüti. Omapärane kõnemees oli Mihkel Martna. Ta muutus jutukaks ja löögivalmiks siis, kui saatuskaaslased paguluspõlvest Šveitsis, Konstantin Päts ja Jaan Teemant, hakkasid talle küsimusi esitama.

K. Päts esines Asutava Kogu algul lahkuva ajutise valitsuse peaministrina. Ta kuulus opositsioonirühma. Seetõttu oli ta rohkem tagasitõmbunud, kuid töötas siiski täie energiaga maaseaduse ja põhiseaduse komisjones.

*

Esimesed paar kuud ei saanud Asutava Kogu liikmed ei mingit tasu, korteri- ega sõiduraha. Loeti nagu ebasündaiks hakata omale tasu määrama. Elati tuttavate ja sugulaste juures ning söödi kodust kaasavõetud leivakotist. Alles juunis võeti vastu tagasihoidlik tasuseadus. Koosolekutel puudumise eest tuli aga jälle maksta rühmakassale ja osta partei häälekandja osatähti. Pühapäeviti tuli rahvale kõnelemas käia ja ajalehte pidi igaüks kirjutama. Rõõmukui ka ärevuspäevi oli mitu. Ärev oli olukord 1919. a. jaanipäeva paigu, kui langes meile kallale tungis. Oleks langes meile siis õnnestunud rinne purustada, oleks kogu meie töö nurju-

nud. Milline kergendustunne käis üle maa, kui Võnnu alt saabus võiduteade!

*

Ärevust oli ka 1919. a. sügisel, kui vene valged alustasid Narva alt pealetungi Leningradile ja ähvardasid eesti "kartulivabariigile" lõpu teha.

Rõõmupäevi oli siiski rohkem. Üldse oli meeolu optimistlik, nagu ikka tõusujärgul. Kui oktoobris 1919 maaseadus lõplikult vastu võeti, tundsid need 500 000 eestlast, kelle elukutseks oli põllutöö, kuid kes ise olid maata, et Eesti Vabariik annab kodupinna nende omaks. Rõõmupäev oli ka kui Asutava Kogu rahudelegatsioon Tartus küünlapäeval 1920 kirjutas alla rahulepingu Nõuk. Liiduga. Verine ja kurnav sõda oli võidetud. Väärikas rahu sõlmitud.

Kolmandaks suurpäevaks oli põhiseaduse vastuvõtmine. Suur murrang oli toimunud meie ajaloos, oli loodud ja kätte võidetud oma riik ja sellele pandud kindel õiguslik alus. Detsembris 1920 oli Asutav Kogu oma töö lõpule viinud. Algas ülesehitav töö Asutava Kogu poolt rajatud alustel.

TIMOTHEUS GRÜNTAL (1893–1955) õppis Peterburi ülikooli õigus-teaduskonnas (1914–1916), oli Vene sõjaväes (1916–1917), pärast seda Eesti Sõjaväe Ülemkomitees ja I Eesti diviisi staabis adjutant (1917–1918), Saaremaa maavalitsuse esimees (1918–1920), Asutava Kogu ning I Riigikogu liige tööerakonna nimekirjas. Õppis Tartu ülikooli õigusteaduskonnas (1920–1922), oli Tartu-Võru ja Tallinna-Haapsalu rahukogu liige (1922–1928), Riigikohtu tsiviilosakonna liige ja esimees (1928–1940), riigikohtunik (1935), Tartu ülikooli tsiviilõiguse ja -protsessi õppeülesandetäitja (1935–1940). Põgenes augustis 1944 Rootsi, kus oli arhiiviasistent Stockholmi ülikooli juures (1944–1947) ja Stockholmi ülikooli teaduslik stipendiaat (1947–1955), ühtlasi Eesti Komitee esimees (1945–1951), Eesti Vabariigi presidendi valimiskogu liige (1953).

EESTI ASUTAVA KOGU KOKKUASTUMISEST

August Rei

See oli üks neist suurtest päevadest, mis otsekui mälestussambad märgivad erakordselt tähtsaid momente eesti rahva ajaloolise arengu käigus.

Küll peab tunnustama, et õigus oli J. Poskal, kui ta 2. veebruaril 1920 Eesti-Vene rahulepingut alla kirjutades ütles, et see on kõige tähtsam päev eesti rahva ajaloos. See kõige tähtsam päev oli aga võimalikuks saanud ainult selle tõttu, et seda olid valmistanud ette rida teisi pöördeliselt tähtsaid päevi, millistest kaks tähtsamat olid 24. veebruar 1918, mil esimene vabalt valitud eesti rahvaesindus, Maapäev, kuulutas Eesti iseseisvaks vabariigiks, ja 23. apr. 1919, mil astus kokku Asutav Kogu kui suveräänse eesti rahva tahte täisvoliline esindaja.

Kui suure tähtsusega oli see päev, sellest oli väga hästi teadlik vaenlane, kelle määratus ülekaalus olevate jõudude vastu eesti sõjavägi pidas sangarlikku võitlust ülima jõupingutusega. Kui vaenlane märtsis ja aprillis 1919 Eesti vastu erakordse ägedusega pealetungi arendas, eriti lõunarindel, siis oli kindlasti üheks ta eesmärgiks teha võimatuks, et Asutava Kogu valimised tuleksid toime väljakuulutatud ajal, aprilli algul. See asjaolu, et Venes 1917. aastal ei rutatud Asutavat Kogu nii pea kui võimalik valima ja kokku kutsuma, ja see, et segane olukord ilma demokraatlikult valitud rahvaesinduseta kestis ligi üheksa kuud, oli suurel määral hõlbustanud ja soodustanud Lenini laostavat tegevust ja loonud soodsa pinna tema võimuhaaramisele. Lenin oli äärmiselt

Nelikümmend aastat Eesti Asutava Kogu kokkuastumisest. —
Teataja, nr 17, 25. IV 1959, lk 1.

huvitatud, et samasugune olukord kehtaks edasi ka Eestis, lootes sellisel juhul meie maa vallutamise kergema vaevaga peatselt läbi viia. Sama hästi teadlikud olid aga ka kõik isamaalikult mõtlevad eestlased, milliseks võimsaks jõu-allikaks ja rahva vastupanutahte karastajaks on vabalt valitud demokraatlik, täisvoliline rahvaesindus, Asutav Kogu. Väärrib meele tuletada, et seda tundis ja teadis eriti selgelt Ülemjuhataja, kindral — tol ajal kolonel — J. Laidoner, kes andis Ajutisele Valitsusele tungivalt nõu valimistega kiirustada, kinnitades, et sõjavägi on küllalt sitke ja tugev vaenlase pealetunge tagasi tõrjuma, nii et valimised võiksid takistamatult toime tulla.

Mis eriti sundis valimistega ja Asutava Kogu kokkuastumise kiirustama, oli see, et vaenlane teiste relvade kõrval tarvitas suure hoolega ka demagoogilise propaganda relva. Oma lendlehtedes, mida ta suurel arvul üle rinde toimetas, püüdis ta meie sõdureid uskuma panna, et rahval polevat midagi head oodata “valgete valitsuselt” Tallinnas. See olevat balti parunite ja välismaa röövkapalistide poolt “ära ostetud”. Kõik lubadused maauuenduse läbi viia olevat vaid pettus, tööliste toovat valitsus ainult tööpuudust, nalga ja orjust. Niisuguste valelikkude süüdistustega ja veel valelikumate heldete lubadustega loodeti meie rahva kehvemaid kihte oma poole meelitada ja niihästi sõjaväes kui tagalas laostumist esile kutsuda.

Täielikus vabaduses täiusliku demokraatia nõuete kohaselt valitud täisvoliline rahvaesindus oli tarvilik selleks, et vaenlase demagoogilised valed kõige veenvamal viisil ümber lükata. See oli tarvilik selleks, et luua täiesti usalduslik vahekord riigi juhtivate organite ja kõikide rahvakihtide vahel ning liita kogu rahvas oma riigiga üheks lahutamatuks tervikuks.

Et neis põhjaneva tähtsusega seadustes, mis Asutavas Kogus erakordse kiirusega välja töötati, võib leida puudusi ja vigu, sellest olid kõik teadlikud, kuid sellest ei lastud end häirida ega heidutada. Vead ja puudused jõutakse hiljem ära parandada, nüüd aga oli tarvis nende seadustega ja eriti nende ajaviimatult elluviimisele võtmisega rutata, et jalad alt ära lüüa kommunistide demagoogiliselt kihutusetöölt. See õnnestuski täielikult. Eriti maaseaduse vastuvõtmine Asutavas Kogus (oktoobris 1919) tekitas rindel võitlevates väeosades erakordselt suure meeoleu tõusu. See osu-

tus õnnistusrikkaks sellepärast, et just viimasel kahel sõjategevuse kuul kujunesid lahingud raskemaiks kui kunagi varem. Vaenlane oli nimelt vahepeal saavutanud võite vene kodusõja rindeil De-nikini ja Koltšaki vägede vastu, mis võimaldas neil vedada eesti rindele uusi, teisel vabanenud väeosi.

Eesti Asutav Kogu ja eriti selle valimised on peale muu meile tähelepanu vääriivaks õpetuseks ühes suhtes. Kui varsti pärast esimest maailmasõda autoritaarsed ja totalitaarsed tendentsid tõstsid pead Itaalias, Hispaanias, Saksamaal ja mujal, ulatusid nende mürgitavad ja meelisegevad mõjud ka Eestisse. Selleks aitasid kaasa puudused, mis olid vahepeal tulnud ilmsiks meie esimeses Põhiseaduses, ja äärmiselt terav majanduskitsikus, mis oli tekkinud seoses ülemaailmse majanduskriisiga. Itaalia fašistide ja saksa natside vaimuvaest totalitaarset demagoogiat edasi mäletsedes hakati ka meil jutlustama, et poliitilised erakonnad olevat ainult õnnetuseks ja nuhtluseks rahvastele, kelle "rahvasterviklust" nad lõhkuvat ja killustavat. Ainult kõikteadva "kindla haardega" führungist juhitud riigid olevat tugevad ja elujõulised. Kõige veenvamaks vastuväiteks sellele, ainult suurest vaimupimedusest tunnistust andvale demagoogiale on Eesti Asutav Kogu. Selle kogu valimised Vabadussõja ajal toimusid täies vabaduses poliitiliste erakondade takistamatult vabal võistlusel, ja just tänu sellele kujunes see kogu selleks tulipunktiks ja sulatisahjuks, milles kõikide rahvakihtide erinevad huvid ja arusaamad kristalliseerusid ühiseks tugevaks, murdumatuks tahteks — määrata ise vabalt oma maa saatust ja korraldada oma arusaamade järgi oma elu. See õnnestus ainult tänu sellele, et kõik rahvakihid olid seal oma usaldusmeeste kaudu esindatud. Ainult see andis nii Asutavale Kogule kui ka tema poolt määratud Valitsusele vajaliku meelekindluse ning eesti sõjaväele imetlemisväärse sitkuse ja jõu. Ilma selleta poleks Asutav Kogu ealeski saanud olla nii jõurikas ja nii tulemusrikkalt riigi Vabadussõja tormidest läbi juhtida.

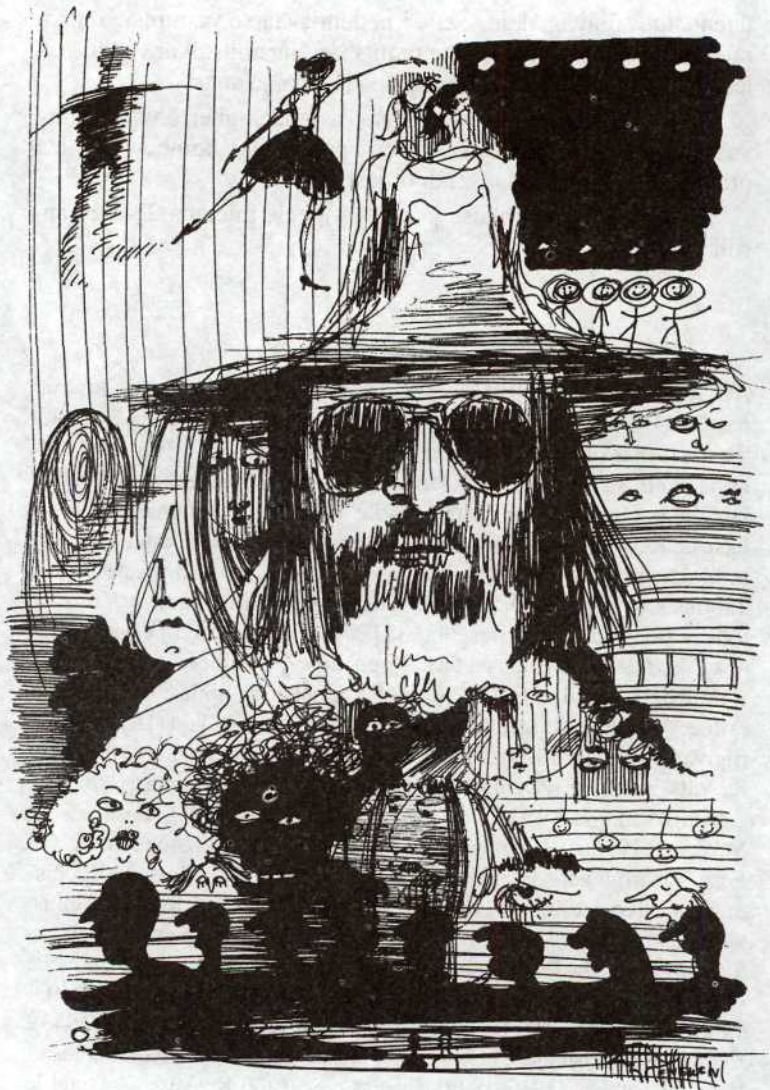
Prantsuse rahvas loeb üheks kuulsusrikkamaks leheküljeks oma ajaloos seda sangarlikku vastupanu, mille halvasti relvastatud ja enam kui puudulikult väljaõpetatud, kuid hõõgavast vabaduseihast tiivustatud noor revolutsiooniline sõjavägi 1792. aastal vastu seadis üle piiri sissetungivatele tagurlise, monarhistliku Euroopa

ühendatud sõjavägedele. Selle imetlemisväärse vastupanu õhutamist ja korraldamist loetakse prantsuse Natsionaalkonvendi (tolleaegse rahvaesinduse) surematuks teeneks ja auks.

Eesti Asutava Kogu osa rahva vastupanutahet õhutava ning vastupanu organiseeriva keskusena pole milgi kombel väiksem prantsuse Natsionaalkonvendi omast.

Meil on põhjust uhkuse ja tänuga meele tuletada 23-ndat aprilli 1919.

AUGUST REI (1886–1963) õppis Peterburi ülikooli õigusteaduskonnas (1904–1905, 1907–1911), oli Vene sõjaväes 1912–1913 ja Esimeses maailmasõjas ohvitser Peterburi kindluse suurtükiväes. Tuli 1917 Tallinna, oli Eesti Sõjaväelaste Ülemkomitee abiesimees (esimees K. Päts) ja esimees, olles tegev eesti sõdurite Eestisse koondamisel ja Eesti üksuste loomisel; Eesti Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei asutajaid ja keskkomitee liige (1917–), ajalehe *Sotsiaaldemokraat* peatoimetaja Tallinnas (1917, 1919). Oli K. Pätsi juhitud Eesti Ajutise Valitsuse töö- ja hoolekandeminister, ühtlasi peaministri asetäitja ja haridusministri kt (1918–1919), Asutava Kogu liige ja esimees (1919–1920), I–IV Riigikogu liige ESDTP ja ESTP nimekirjas, ühtlasi II Riigikogu esimees (1925–1926), ajalehe *Rahva Sõna* peatoimetajaid (1927–1928), riigivanem (1928–1929), Tallinna linnavolikogu juhataja (1930–1934), K. Pätsi valitsuse välisminister (1932–1933), riigivanema (*resp.* presidendi) kandidaat 1934, välisministri abi (1936–1937), Eesti saadik Moskvast (1938–1940), põgenes juulis 1940 Riia kaudu Stockholmist. Oli Eesti Vabariigi välisdelegatsiooni liige (25. IX 1940–), Eesti Abistamisorganisatsiooni esimees (1941–1944), Eesti Vabariigi Rahvuskomitee väliskeskuse liige (1944), Otto Tiefi valitsuse välisminister (18. IX 1944–9. I 1945), pärast J. Uluotsa surma vabariigi valitsuse vanima liikmena Eesti Vabariigi Valitsuse eksilis peaminister presidendi ülesannetes 9. I 1945 kuni surmani 23. III 1963. Oli ka Balti Komitee asutajaid (1943), Eesti Komitee asutajaid (1944) ja juhatuse liige, Eesti Rahvusfondi asutajaid ja esimees (1946–1949), Eestlaste Koostöö Keskuse asutajaid ja esimees, Eesti Rahvusnõukogu asutajaid ja esimees (1947–1963) jne.

ENEKEN MARIPUU. Figurandid

LEGAALNE MAAILMAREVOLUTSIOON

Poliitiline lisaväärtus eelisena legaalsuse ja superlegaalsuse korral

Carl Schmitt

Tõlkinud Andro Kitus

Eelmärkus.

Järgnevad mõttearendused lähevad tagasi 1973. aastal kavandatud prantsuse keelse artikli juurde, mis oli mõeldud austusavaldusena *Collège de France*'i professorile François Perroux'le. Siis aga viisid kahtlused, mis mul osalt teema raskusest, osalt tõlkimisprobleemidest tingituna tekkisid, selleni, et ma plaanitud prantsuse redaktsiooni kõrvale jätsin. Küll jäi muutumatuks minu vana soov sellele suurele prantsuse õpetlasele avalikult aastatepikkust austust ja tänulikkust väljendada. Seepärast võtan ma nüüd tõsiselt võimalust publikatsiooniga saksa keeles see vana soov teoks teha. Vahest õigustab juba mu eluaastate arv* palvet siin avaldatav artikkel sisse juhatada ammusest ajast kavandatud **pühendusega François Perroux'le**.

Die legale Weltrevolution. Politischer Mehrwert als Prämie auf juristische Legalität und Superlegalität. — *Der Staat. Zeitschrift für Staatslehre, öffentliches Recht und Verfassungsgeschichte*. 17. Band. 1978, S. 321–339.

*Carl Schmitt sündis 11. juulil 1888. *Tlk.*

1. KAASAJA VAJADUS RIIKLIKU LEGAALSUSE JÄRELE

Ka elukutseliste revolutsioneeride teadlikkuses on edasiminekut — tänapäeval puudutab see edasimineku legaalselt revolutsiooni. 1975. aastal kõrges eas surnud saksa konstitutsioonijuristi **Rudolf Smendi** tähelepaneku järgi kannatab saksa rahvas “liigutava legaalsusvajaduse” all. Selle konstateeringuni ei jõudnud Smend mitte ainult Wetzleri riigikohtu ajalookirjutajana, vaid ka omaenda ajastu positivistliku normativismi vaatljana. Nüüd, aastal 1977/1978, on üks vana ja kogenud elukutseline hispaania revolutsionäär **Santiago Carillo** üllitanud raamatu eurokommunistide ja riigist (Carrillo 1977). Lähtudes küll teistsugustest poliitilistest eesmärkidest, tunnistab ka tema “liigutavat legaalsusvajadust” ja jõuab veendumusele, et Lenini ja Trotski illegaalselt revolutsiooni vägivaldsemad meetodid 1917. aasta oktoobrist on praegu iganenud ning need olid õigeaegsed ja kohased ainult läbi-murdeks talupoeglikust agraarmaast moodsasse, s.o tööstuslikku ühiskonda. Kommunistliku revolutsiooni jaoks olid nad legitiimsed, kuid mitte legaalsed. Tänapäeval on nad aga aegunud, sest nüüd on kõne all riiklik võim tööstuslikult arenenud ühiskondades. Nad ei ole enam kommunistliku revolutsiooni jaoks sobivaks mudeliks ja nad tuleb asendada rahuarmastavate, s.o riiklik-legaalsete meetoditega.

Carillo oskab hästi kasutada Mussolini fašismi ja Hitleri natsionaalsotsialismi kogemusi. Sõna “riik” rõhutatakse sada korda positiivses tähenduses ja kirjutatakse see alati suure algustähega: *Estado*. Riik ei ole sugugi enam surnud, vaid hädavajalikum ja elusam kui kunagi varem: ta on nimelt legaalsuse kandja, mis rahumeelse revolutsiooni ime täide viib. Revolutsioon omakorda legitimeerib riigi vastutasuks riiklik-legaalselt revolutsiooni heateo eest. Legaalne revolutsioon muutub permanentseks ja permanentne riigirevolutsioon muutub legaalseks.

Meie käesolev legaalselt maailmarevolutsiooni võimaluste analüüs käib maailmarevolutsiooni legaalsuse, mitte legitiimsuse kohta. Sellise uurimise puhul on otstarbekas enne edasisi selgitusi kõnealused mõisted täpsemalt defineerida.

2. LEGAALSUS, LEGITIIMSUS JA SUPERLEGAALSUS

(1) **Legaalus** on kuulekuse ja distsipliini vormel. Tema mõte ja eesmärk on “kuulekusele sundimise võimalus” [*Gehorsamerzwingungschance*] (Max Weber).¹ See on nüüdis-riikliku või priivaate nüüdis-tööstuslikult arenenud bürokraatia tegevusmoodus. “Kuulekuse vormel” on väljend, mis seisab Goethe mõtteavalduses Schilleri Wallensteini-draama kohta. Goethe kasutab seda formuleeringut, et selgitada Wallensteini kindralite käitumist, kes pidid valima lojaalsuse vahel keisrile või tema “keiserliku armee ülemjuhatajale”, ning otsustasid lõpuks keisri kasuks ja Wallensteini vastu. Sealjuures sai otsustavaks vanne (keisrile) kui “kuulekuse vormel”. See, mida tänapäeval nimetatakse ratsionalismiks, pole midagi muud kui planeerimise funktsionaalsuse taandamine ettearvestatavusele, mis on leidnud kujuka väljenduse lööklaulu värsireas: oleks vaid mul kuulekust, ei vajaks ma siis troudust.

Riiklik-legaalsel võimuomamisel kuuluvad **riikliku** legaalsuse juurde vältimatult mingid poliitilised eelised: *obéissance préalable* kõigi seaduste ja riiklike aktide suhtes; sõjaväe, politsei ning finantside, halduse ja õigusemõistmise käsutamine; sotsiaalprodukti, ametite, teenistuskohdade ja toetuste jagamine; arvukate uute situatsioonide tõlgendamine, mis lakkamatult tekivad kiirest teaduslikust, tehnilisest ja majanduslik-tööstuslikust progressist. Sel põhjusel on kehtival riigivõimul — kui tal on poliitilist eneseteadvust — hämmastavad võimalused ise luua üha uusi situatioone ja üha uusi tulemusrikkaid *faits accomplis*. Riiklik legaalsus hangib talle poliitilist lisaväärtust: see on, nagu Karl Marx on öelnud kapitali kohta, “lisaväärtust tootev väärtus”.

(2) **Legitiimsus** on riikliku korra moraalse, ideoloogilise või maailmavaatelise identiteedi ja enesekujutluse vormel. Sellest ajast peale, kui on olemas kirjalikud konstitutsioonid, on

¹Max Weberi definitsioon tähendab oma teaduslikus taotluses väärtusvaba (tolleaegse uskantiaanliku tunnetusteooria mõttes) reduktsiooni: kolm omakorda väärtusvaba reduktsiooni — *Gehorsam* [kuulekus], *Zwang* [sund] ja *Chance* [võimalus] on ühte sõna- ja mõistekogumisse kokku haaratud [*Gehorsamerzwingungschance*]. [Nurksulgudes seletused on lisatud tõlkija poolt.]

konstitutsiooniloojad püüdnud sanktsioneerida oma identiteeti pühalike deklaratsioonide kaudu, nagu moraalsed, maailmavaatelised, ideoloogilised vormelid või pöördumine jumala poole, ning püüdnud seda konstitutsioonide preambulites püsikindlaks teha. Kreeka juristi **Ion Contiadese** suurepärase Heidelbergi-väitekiri aastast 1964 (referent professor Ernst Forsthoff) kirjeldab kaas-aegsete riikide vajadust sellise prestiiži järele, et niisugusel viisil end ise legitimeerida (Contiades 1967). Türgi Vabariigi konstitutsioon 27. maist 1961 väärrib oma niisuguste legitimeeringute ohtuses tsiteerimist näitena:

Türgi riik on vabariik. Türgi Vabariik on inimõigustele ja preambulis kindlaks määratud põhiprintsiipidele rajatud rahvuslik, demokraatlik, ilmalik ja sotsiaalne õigusriik.²

Selline konstitutsioonilise eeldeklaratsiooni näide esindab kogu maailmas levinud tänapäevase konstitutsionalismi tüüpi. Riik, mis esitleb end selliste tunnustega, näeb end ise legitiimsena. Alates president Woodrow Wilsonist, Genfi Rahvasteliidu asutajast, on legitiimsus lakanud olemast päriliku monarhia spetsiifiline atribuut; dünastilisest legitiimsusest on saanud demokraatlik legitiimsus. Samamoodi on vastavad antagonismid muutunud demokraatlikeks atribuutideks. Liberaalne või täpsemalt kapitalistlik demokraatia on nüüdsest sotsialistliku, või täpsemalt, kommunistliku demokraatia vaenlane ja vastupidi.

(3) Mis on aga **superlegaalsus**? Sõna tähendab teatud normide mõjujõu tugevdamist võrreldes "lihtsate" (või "korraliste"), s.o tavanormidega. Tüüpiliseks juhtumiks on protseduurilised normid, mis peavad normide muutmist või kõrvaldamist raskendama (kvalifitseeritud enamuse kaudu või liigendades menetlust mitme erineva õiguspädevusega instantsi vahel). Sellise seadusandliku protseduuri komplitseerimise eesmärk moodsates pluralistlikes demokraatiates on eelkõige takistada nappide ebapüsivate enamuste ja koalitsioonide valitsemise liiga kiiret vahetumist ning luua stabiilsed, valitsemisvõimelised enamused seeläbi, et nõutav

²Konstitutsiooni praktilise rakendamise illustatsioonina vt Hirsch 1974.

[häälte]enamus tõstetakse üle viiekümneprotsendilise lihthäälte-enamuse piiri.

Mõiste ja sõna “superlegaalsus” pärineb **Maurice Hauriou**’lt, kes lõi selle eluaegse konstitutsiooni- ja haldusõigusliku kogemuse põhjal nii teoorias kui praktikas paljude Prantsusmaa konstitutsioonidega aastatest 1789 kuni 1923 ning prantsuse rahva ja tema riigi stabiilse, traditsiooniderikka administreerimisega. Sealjuures on tähelepanuväärne, et ta avastas selle mõiste alles **pärast** Esimese maailmasõja ja sõjajärgse aja kogemusi ning et ta seda asjaolu innukalt rõhutas (Hauriou 1923: 379). Hauriou ei tunnustanud “superlegaalsuse” eraldi institutsionaliseeritud järelevalvet, eriti seaduste põhiseaduslikkuse järelevalvet kõrgeima konstitutsioonikohtu kaudu. Võib öelda, et ta küll ei õigustanud, kuid ei lükanud ka ümber konstitutsioonilise arengu võimalust mõnedes moodsates tööstusriikides ja nende konstitutsionalismis.

Ma olen püüdnud Weimari konstitutsiooni tõlgendamisel üksikasjalikult seletada põhiseaduse, põhiseadust muutva seaduse ja korralise lihtseaduse problemaatikat. Selles toleaegses kriitilises situatsioonis 1932. aastal valmis teos *Legalität und Legitimität*. Selles tunnistasin ma konstitutsioonivastaseks nimetada 1932./1933. aasta sügise ja talve kaootilises situatsioonis ametisse natsionaalsotsialistist või kommunistist riigikantsler ning anda talle legaalse võimu juurde kuuluvad poliitilised eelised (nagu näiteks artiklist 48 tulenevad volitused). Otsustav lõik kõlab nii:

Ma olen Hauriou’ga ühel meelel, et iga konstitutsioon tunneb niisuguseid põhjanevaid “printsippe”, et nad kuuluvad põhimõtteliselt muutumatusse “põhiseaduslikku süsteemi” (nagu seda nimetas Carl Bilfinger) ja et konstitutsiooni muutmist võimaldavate sätete mõte ei ole avada võimalust korrasüsteemi kõrvaldamiseks, mida konstitutsioon pidi looma. Kuigi konstitutsioon näeb ette konstitutsioonimuudatuste võimalust, ei taha ta sellega veel anda legaalselt meetodit omaene legaalsuse kõrvaldamiseks, veel vähem legitiimselt vahendit oma legitiimsuse hävitamiseks. (Schmitt 1968: 61.)

Superlegaalsus on kavandatud spetsiifilise konstitutsiooniõigusliku mõistena. See sõna aga sobib erilisel viisil poliitilispoleemilisteks kasutusteks ja rakendusteks. Sõna *super* abil moo-

dustatud väljendid lausa provotseerivad sellist ärakasutamist. Legitiimsus paistab siis kui legaalsuse kõrgem vorm, mistõttu ka legitiimsus seotakse kuulekusele sundimise võimalusega. Seda tahtis liberaalne Hauriou ära hoida. Kui konstitutsioonikohtu jurisdiktsioon saab normide ja "väärtuste" hierarhias normativistlikuks üleinstantsiks, siis muutub selliselt institutsionaliseeritud konstitutsioonikohus "ülimaks seadusandjaks" — sõna, mis diskussiooni jooksul juba on esile kerkinud (**Robert Leicht**, vt *Süddeutsche Zeitung*, 19. IV 1978).

Sel juhul võib ka **progress** kiirendatud teaduslik-tehnilis-tööstusliku arengu tähenduses saada vastandlike poliitiliste eesmärkide ja sihtide globaalseks legitimeerimiseks. Iga parteiprogramm vasakult või paremalt võib siis legaliseerida oma põhiväärtused, mis tähendab riikliku kuulekusele sundimise võimaluse enesele hankimist. See oleks kõige äraarvamatum kõigist legaalse võimuga kaasnevatest eelistest.

3. PROGRESSI-IDEOLOOGIAD KUI SUPERLEGAALSUST PEALESUNDIVAD JÕUD

Maailmarevolutsiooni idee ja praktika legitimeerivad end tänapäeval progressi-ideoloogiatele tuginedes. Seejuures tänapäeva maailma arenenud tööstusühiskondade jaoks on oma immanent-ses funktsionaalsuses erilise tähendusega globaalne tehnilise ja majandusliku progressi idee. François Perroux räägib oma raamatu *L'économie du XXe siècle* eriti tähtsas osas teest inimsoo universaalsele ühtsusele (Perroux 1969: 390). *Révolution qui est au travail dans le monde* [revolutsioon, mis on maailmas teoksil] otsib teed selle eesmärgini; aga ta kasutab veel ebatäpset mõistet *économie*; ta ajab segamini *quelques performances d'Européens et d'Occidentaux avec le progrès de l'économie des hommes* [eurooplaste ja läänemaailma saavutused inimkonna majandusliku progressiga]. Sellist revolutsiooni nimetab Perroux suureks illusiooniks ja vastandab sellele majandusliku progressi, mis eristub tehnilisest ja kommertslikust progressist ning muudab *économie avare*'i [ihnsuse majanduse] koos

oma indiviidide, rahvaste, klasside ja rasside egoismiga *économie de tout l'homme et de tous les hommes*'iks [iga inimese ja kõigi inimeste majanduseks].

Meie teaduslikuks eesmärgiks pole siin ei moodsa tööstusliku ühiskonna kriitika üldiselt ega külluseühiskonna kui *économie d'avarice*'i vastandi põhimõtteline eitamine. Me ei räägi ka tülikatest, kahjulikest ja ohtlikest tagajärgedest, mida valla päästetud teaduslik-tehnilis-tööstuslik progress endaga kaasa toob, ei keskkonnareostusest, tervisekahjustustest ega üha kõrgemate elustandarditega kaasnevast sotsiaalsest pahupoolest. Lühidalt, me jätame kõrvale kõik, mida saksa keeles tähistatakse nigela eufemismiga "kõrvalmõjud" [*Nebenwirkungen*] ja mis on saanud **Rooma Klubi** terava raporti kaudu (1975) avalikkuse kõneaineks.³ Majanduslik progress tuleb nähtavale teaduslik-tehnilis-tööstusliku progressi sündroomis. **Globaalne** progress (ainsuses) astub vastu kasvavale hulgal spetsiifilistele progressidele (mitmuses). Perroux esitab selle probleemi väga täpselt isegi oma 19. sajandi teooria järeldustes. Raamatu viimane sõna on suunatud *adversaires du progrès* [progressi vaenlaste] vastu. *Progressivité de l'espèce humaine* [inimsoo progressi] suur protsess hõlmab paljusid progressiliike. Progressi täpne mõisteline raamistik on muutunud möödapääsmatuks. *La légitimité et opportunité d'une*

³Ma pean sõna "kõrvalmõjud" eksitavaks ja ebateaduslikuks tähenduse pisendamiseks. See on vaid põgenemine teadusliku progressi tagajärgede probleemi eest põhjendusega, et moodne teadus on aksioloogiliselt neutraalne, süütu ja väärtusvaba. Saksa sõna *Wert* [väärtus] pärineb väärtusfilosoofia esindajate sõnavarast, kelle jaoks väärtusvabadus on kõrgeim vabadus ja kõrgeim väärtus. Aga ei maksaks isoleerida väärtusvaba teadust ja väärtusneutraalset tehnikat nende tulemuste hindamisest nii, et ka teaduse ja tehnika sündroomi tulemused saavad kasu väärtusvabaduse ja väärtusneutraalsuse privileegist. Kui niisuguse sündroomi tööstuslikke saadusi hinnatakse hoopis teistest vaatepunktidest kui hea ja kuri, soovitav või ebasoovitav ning kui siis halvad ja ebasoovitavad tagajärjed tahavad olla ainult kõrvalmõjud, siis on see salaseptsus ja tal pole mingit teaduslikku alust. Keskkonnareostus jääb keskkonnareostuseks ka siis, kui silmapaistev füüsik ja Nobeli preemia laureaat on sellele tulemusele kaasa aidanud. Selle selge mõtte eest olen ma tänu võlgu **Rainer Spechti** raamatule (1972).

analyse rigoureuse et exigante du progrès [progressi range ja täpse analüüsi legitiimsus ja õigeaegsus] on ilmne. (Perroux 1970: 180.)

Progresside (mitmuses) arv ja liigid suurenevad lakkamatult: teaduslik, tehniline, majanduslik ja kommertslik progress tunduvad käivitavat tööstusliku ühiskonna sotsiaalset progressi; moraalne, tsiviliseeriv, kultuuriline ja humanitaarne progress arendavad ja saadavad teistsugust progressi. Eri progressid loovad omavahel üksikult või muutuvates kobarates kord sõbralikke, kord vaenulikke või neutraalseid seoseid; nad võivad näidata end absoluutsena või kompromissivalmina, aeglustavana või kiirenevana, joostes üksteisega paralleelselt või siis ristudes ja üksteisesse takerdudes. Lõppude lõpuks oleks isegi mõeldav, et just nende kokkupõrkamine ja ristumine, nende *déclination*, on hädavajalik inimsoo universaalse ühtsuse tekkimiseks analoogiliselt aatomite kõrvalekaldumisega Demokritose õpetuses:

*quod nisi declinare solerent omnia deorsum [---]
cadent per iane profundum*

[kui nad niiviisi ei hälbi [---],
kaovad nad lõpmatuse tühjusse].

Karl Marx on seda Lucretiuse värssi tsiteerinud oma Jena-disertatsiooni mustandis (vt Rjazanovi *Marx-Engels Ausgabe*, I osa, lk 125, Frankfurt a. M. 1927). *Declinare* on Marxil tõlgitud “murduma” või “painduma” [*ausbeugen*].

Oma mõtiskluste kontekstis legaalse maailmarevolutsiooni võimaluse üle peame siia lisama veel ühe progressiliigi: **poliitilise** progressi. See kuulub suure legitiimsiooniloosungina internatsionaalsete parteide propaganda juurde. Alates Vene revolutsioonist oktoobris 1917 teenis Nõukogude riigivõim maailma ja inimsoo poliitilise ühtsuse kõikehaaravat lähendamist. Vene revolutsioon tahtis teadlikult olla maailmarevolutsiooni alguseks. Ta kõrvaldas tsaaririigi ja Kerenski režiimi konstitutsioonid, kõrvaldas ka valitud Vene Asutava Kogu ning kehtestas “proletariaadi diktatuuri”. See oli illegaalne Vene riiklike normide seisukohalt, mis omakorda põhinesid oluliselt Lääne *pouvoir constituant*’i [konstitutiivse võimu] õpetusel. Seega “globa-

liseeriti” siin **siseriiklik** revolutsioon maailmarevolutsiooni horisondile. Perroux, kellelt ma termini “globaliseerima” (*englober*) laenasin, on kirjeldanud rahvuslike ja rahvusvaheliste, riiklike ja supარიიკlike arengute “globaliseerimise” fenomeni. Perroux osutab tungivalt sellele, et riiklik sotsialiseerimine saab olla teostatud ainult riigi enda territooriumil. Hoolimata igasugusest internatsionaalsusest, nii kapitalistlikust kui sotsialistlikust, on senised sotsiaalsed võitlused hargnenud üksikutes riikides eraldi ja hoidnud nende senised sotsiaalsed institutsioonid ja organisatsioonid lahus. Ka rahvusvahelistes kapitalistlikes ettevõtetes ja asutustes tuleb sotsialiseerimine igas riigis välja isemoodi. *Status quo* erakordselt suured eelised legaalsel võimuomamisel, iga legalisatsiooni stabiliseeriv efekt (*Rooma preetori edikti uti possidetis*) saavad osaks neile samadele parteidele ja organisatsioonidele, kes on legalisatsiooni hetkel üksikutes riikides võimul. Selle endastmõistetav paratamatus näitab aga ka seda, millisel määral maailmarevolutsiooni legaalsus jääb üksikriikide legaalsuse pluraalsuse küsimuseks. (Vt Perroux 1972: 161–162.)

Perroux räägib siin *appareil de production*’ist [tootmise süsteemist] ja niisuguse süsteemi *prise*’ist [vallutamisest]. Saksakeelse diskussiooni tarvis pakkusin välja sõna *Industrienahme* [tööstusvallutus], mis on mõjutatud Saksa reformatsiooniajastu vormelist *cujus regio, ejus religio* [kelle valitsus, selle usk]. Tollal, 17. sajandil tähendas see väljapääsu usutunnistuslikest kodusõdadest *itio in partes* kujul. Maaisand määras oma maa elanike usutunnistuse. Sellest poliitilisest praktikast tuleneb Prantsusmaa rahvuslik ühtsus rahvusliku riigina ja Saksamaa rahvuslik lõhestumine mõneks territooriumi valitsus, otsustas maaomanikuna selle üle, mis sai olla õigus ja kiriklik usk tema territooriumil. Vastavalt sellele printsibile valisid üksikud Saksa maad ja maakused Rooma, Wittenbergi ja Genfi vahel. Põhinormina kehtis rangeim pariteetsus.

Kiire tööstusliku arengu ajastul ei ole teoloogilised alternatiivid, nagu katoliiklus, luterlus või kalvinism, enam valikuvõimalused. Tänapäeval on oluline leida teaduslik-tehnilise tööstuslikule arengule adekvaatne ühiskonna poliitiline süsteem: liberaal-kapitalistlik, sotsialistlik-kommunistlik või liberaal-sot-

sialistlik süsteem koos vastavate tööstuslikku progressi kiirendavate (või vajaduse korral takistavate) meetoditega. Tööstuslik maailm on tänapäeval veel jagatud rohkem või vähem iseseisvate **riikide** vahel, kusjuures riik ja rahvus alati ei ühti. Spetsiifiline majanduslik-tööstuslik struktuur määrab küsimuse asetuse. Iganenuks muutunud teoloogilis-usutunnistuslik-religioosse küsimuse asemel kehtib täna kõnekäänd *cujus industria, ejus regio* või *cujus regio, ejus industria* [kelle tööstus, selle valitsus või kelle valitsus, selle tööstus]. Sest tööstuslik progress toob endaga kaasa oma ruumikäsituse. Eelnev agraarkultuur juhindus oma kategooriates maast; tema vallutused olid **maavallutused** [*Landnahmen*], sest maa oli tema tegelik eesmärk. 17. ja 18. sajandil läks Inglismaa, moodsa industrialiseerimise lähtemaa, üle merelisele eksisteerimisele ja valitses “vaba” merd (“vaba” sellepärast, et puudusid maised piirid); sellega teostas ta **merevallutuse** [*Seenahme*]. Sellele etapile järgneb tänapäeval **tööstusvallutus** [*Industrienahme*]. Ainult ja üksnes suure tööstusruumi valdamine võimaldab tänapäeval **maailmaruumivallutust** [*Weltraumnahme*] (Schmitt 1974a⁴).

On võimalik ette kujutada, et inimsoo poliitiline ühtsus plaanelil saab teoks ühe tööstusliku suurvõimu võiduga teise üle või nende mõlema ühinemise kaudu eesmärgiga allutada endale poliitiliselt maailma kogu tööstusvõimsus. See oleks **planetaarne tööstusvallutus**. See erineks vanadest vallutusmeetodidest, maa- ja merevallutustest ainult veel selle juures rakendatavate jõuvõtete intensiivsema agressiivsuse ja suurema purustusvõime poolest. Siin avaneb see kuristik, mis lahutab inimsoo kõlbelist ja moraalselt progressi tema tööstuslikust ja tehnilisest progressist. **Maailmapoliitika** jõuab oma lõppu ja muutub **maailmapoliitseiks** — kaheldav progress. Legaalsus muutub seejuures operatiivsest seisukohast — strateegilisest või taktikalisest — esimese järgu praktilis-poliitiliseks probleemiks. Tööstuslikule ühiskonnale on omane ratsionaliseerimine, mille juurde kuulub ka õigu-

⁴Selles raamatus toetun ma kõigis otsustavates punktides, mis puudutavad arengut suurteks tööstus- ja majandusruumideks, Maurice Hauriou'le (vt lk 175, 183, 207, 216–217, 229). Vt ka minu esseed Schmitt 1974b: 488–504.

se muutumine legaalsuseks. Oma arengustaadiumis on legaalsus äärmiselt tundlik rahurikkumiste, vägivaldsete katkestuste ja muidugi ka sabotaaži suhtes. Kes legaalselt tegutseb, pole rahurikkuja, agressor ega sabotöör. Legaalsus osutub revolutsioonilise muutuse möödapääsmatuks mooduseks.

Vaatamata moodsate progressi-ideoloogiate ülemaailmsetele edusammudele viivad tänapäeval kõik legaalse maailmarevolutsiooni katsed riigi juurde. Elukutseline revolutsionäär Santiago Carillo nägi seda selgesti (vt peatükk 1). Kui liikuda edasi maailma poliitilise ühtsuse poole, siis ei saa loobuda riikliku seadusandluse suurtest võimalustest. Maailmapoliitiline progress ründab kindlasti ikka ja jälle riikliku legaalsuse kitsaskohta ja riigi konstitutsiooni, millele ta peab alluma seni, kuni tal ei õnnestu seda seisu muuta. Tööstusliku arengu impulss suprariiklike ruumide tekkimiseks pole seni veel viinud maailma poliitilisele ühtsusele, vaid ainult tekitanud kolm superruumi: USA, NSVL ja Hiina. Neist kolmest on vaid USA ja NSVL ühtlasi ka arenenud tööstuslikud superruumid, mis on sellisena poliitiliselt etableeritud ja respektieritud ning mis ei luba teiste suurriikide poliitilisi interventsioone. Maailmapoliitika muutub seeläbi maailma tasakaalu poliitikaks. Samas jääb riikliku legaalsuse kitsaskoht, mida progress sellise superruumi sees ründab, samasuguseks nagu riikide konföderatsioonis või föderaalriigis. Väljaspool superruumi jääb alles suur kolmas ruum, niinimetatud blokiväline ruum, milles säilib veel sinna kuuluvate riikide jaoks teatud maailmapoliitiline liikumisruum. See lubab selle ruumi riikidele oma poliitikat ja võimaldab neile isegi sõjapidamist, nagu Vietnami sõda või Lähis-Idas Araabia-Iisraeli sõjad. Seetõttu on siin omapäraseid probleeme ja riske. Kolmandast ruumist saab alates Jaltast (1945) välja kujunenud etableeritud ja tunnustatud kolme superruumi vastakate poliitiliste ja militaarsete interventsioonide kokkupõrkeruum.

Riik, mis tahab vastu seista suprariiklike jõudude ja nende progressikäsituse mõjule, võib legaalsete mõjutuste läbipääsu võimalust õgvendada, püüdes muuta oma konstitutsiooni tõrjuvaks ja võraste mõjutuste suhtes vastupanuvõimelisemaks. Paindliku konstitutsiooniga parlamentaarselt valitsetud parteiriigis on internatsionaalselt suunatud või koguni internatsionaalselt juhi-

tud radikaalsetel parteidel suuremad läbimurdevõimalused, sest hääle lihtenamisest (51%) piisab põhiseadust muutva seaduse vastuvõtmiseks. Sel juhul on kergem läbi viia struktuuraalseid konstitutsioonimuudatusi, mis ei pruugi küll alati olla progressiivsed, vaid võivad olla ka reaktsioonilised. Kuid nii või teisiti annab see spetsiifilise võimaluse muudatusteks. Konstitutsioonimuudatuste raskendamine tähendab uute progressiivsete parteide jaoks tildiselt takistust. Seesuguse raskendamise juures (näiteks 2/3 häältega kvalifitseeritud enamuse nõue) tuleb alati identifitseerida poliitiline vaenlane, kellele peab raskendama või sulgema sissepääsu läbi legaalsuse värava.

4. KAKS EELFAŠISTLIKKU SUPERLEGAALSUSE MUDELIT: PRANTSUSMAA PÄRAST 1871. AASTAT JA SAKSA RIIK PÄRAST 1919. AASTAT

Pärast I maailmasõda toob 1922. aasta fašistlik revolutsioon esile täiesti uue konstitutsiooniproblemaatika, millele oli aluse loonud eelnev tööstuslik areng. See ei puudutanud enam alternatiivseid riigivorme — monarhiat või vabariiki. Monarhia jääb isegi püsima ja aitab kaasa, et legaliseerida uut tüüpi põhiseadust. Siin konkureerivad üksteisega vaenulikud sotsiaalse, industriaalse ja poliitilise progressi arusaamad. See, et fašism soodustas ja kiirendas tehnilist progressi, on vaieldamatu ka siis, kui pidada tema poliitilisi motiive, meetodeid ja eesmärke reaktsiooniliseks ning atavistlikuks.

Järgnevalt võrdleme teineteisega kaht riikliku enesekaitse moodust supariiklike jõudude ja revolutsiooniliste progressikäsituste interventsiooni vastu. Sealjuures on tegemist kahe erineva "superlegaalsuse" mudeliga.

Prantsuse Vabariigi kui riigivormi kaitsmine korraldati konstitutsioonilise seadusega 18. augustist 1884. See seadus annab õpetliku näite Prantsuse mudelist võrreldes Weimari vabariigi Saksa mudeliga, mis oli määratud saama **Hitleri** legaalse revolutsiooni ohvriks. 1884. aasta konstitutsiooniseadus kaitses

Prantsuse Vabariiki abstraktsel viisil ja piirdus protseduurireegli-
ga. Seadus kirjutas ette, et **ettepanekut** vabariikliku riigivormi
kõrvaldamiseks ei tohi konstitutsioonimuudatuste menetlusprot-
sessis üldse esitada. *La forme républicaine du Gouvernement ne
peut faire l'objet d'une proposition de révision.* See puudutab iga
mõeldavat vabariigi vaenlast, aga 1884. aasta konkreetsetes situat-
sioonis peeti selle seadusega silmas konkreetset sisemist vaenlast:
legitiimset monarhiat. Kaudsemalt oli vaatluse all teine potent-
siaalne vaenlane: bonapartism. Mõlemad vaenlased jäid täiesti
tavapoliitilistesse ja konstitutsiooniõiguslikesse raamidesse. Nad
olid eelfašistlikud fenomenid. Mulle võidakse vastu väita, et bon-
partism on fašism *avant-la-lettre*. Aga see vastab tõele ainult
konstitutsionalismi vaatenurgast, mis ei pea silmas midagi muud
kui võimujagamise klassikalist probleemi ja selle kaotamist dikta-
tuuris. Meie jaoks on tegemist siiski ainult kiirele arengule omase
mõiste muutumisega.

Saksa näide pärineb aastatest 1921 kuni 1929. See koos-
neb hulgast üsna komplitseeritud seadustest ja määrustest, mis
püüdsid hoolikalt hoiduda sulgemast juurdepääsu legaalsele poliit-
tilisele võimule. Nad ei välistanud, kuigi ei kuulutanud seda avalik-
ult, võimalust monarhia restauratsiooniks Weimari põhiseaduse
artikli 76 alusel (Riigipäeva ja Riiginõukogu kvalifitseeritud ena-
muse nõusolek). Põhjuseks kaitseregulatsioonide komplitseeritud
normativismiks oli kaks poliitilist mõrva (Erzberger 26. augustil
1921 ja Walther Rathenau 24. juunil 1922). Seesugune “vabariigi
kaitse” Saksa moodus tekkis kõrgeltarenenud tööstusliku ühiskon-
naga riigis, mis püüdis täpselt arvestada liberaalse konstitutsioonilise riigi
põhiprintsiipe. Sellise vabariigi kaitse peatähelepanu
asus kriminaal- ja haldusõiguslikel määrustel. Mindi nii kaugele,
et ministeeriumi määrusega loodi koguni **Riigikohtukoda Vaba-
riigi Kaitseks** — aga seejuures oli tegemist erikohtuga, mitte mingil
juhul kõrgema konstitutsioonikohtuga. Kogu kaitse oli ajaliselt
piiratud; juba 1927. aasta 2. juuli seadusega läks Riigikohtukoja
pädevus üle Riigikohtule. Tema piiratud tegutsemisaeg jõudis
lõpule juunis 1929, kui polnud enam parlamentaarset enamust
selle pikendamiseks. Aasta hiljem, septembris 1930, muutis hit-
lerlaste valimisvõit täielikult Saksamaa sisepoliitilist situatsiooni.

Ma kirjeldan üksikasjalikult selle ka juristide jaoks natuke komplitseeritud vabariigi kaitse Saksa juhtumit, et esile tõsta erinevust Prantsuse lahendusest 1884. aasta alternatiivile — monarhia või vabariik. Konstitutsiooniõiguslik probleem tekib siin koos vaenlase selgitamisega, kellele tuleb keelata ligipääs konstitutsioonilisele legaalsusele. Riigikantsler Joseph Wirth (katoliiklikust) Keskparteist proklameeris Walter Rathenau mõrva vahetu mulje all 24. juunil 1922 Riigipäeval: see vaenlane on paremal! Kui sügav oli see tunne sotsiaaldemokraatliku partei puhul, näitab lõik konstitutsioonikõnest, mille Gustav Radbruch pidas konstitutsioonipidustustel 11. augustil 1928:

Põhiseadus on nagu lipp, mille ümber on seda enam austust ja pühadust, mida enam on ta mõõgahoopidest kärisenud ja kuulidest auklik. On olemas vana ebausku, et püsima jääb ainult see maja, mille nurgakivisse on müüritud elusolend. Kui loendamatult palju elusid on müüritud meie konstitutsiooni vundamenti!

Vaatamata niisugustele deklaratsioonidele ei peetud vajalikuks määrata **riigi** kriminaalõigusliku kaitse asemele riigi kaitse **vabariiklikku** vormi (ehk konstitutsiooniseaduse vastuvõtmist, mis oleks keelustanud monarhia restauratsiooni). Tee legaalsusele seisis ka edaspidi vabariigi vaenlastele lahti, nagu see vastas Saksamaal tollal valitsenud arusaamale konstitutsioonilisest riigist.

5. HITLERI LEGAALNE REVOLUTSIOON 1933–1945 KUI PRETSEDENT

Tolleaegse Saksamaa (1928) kodanlike valijate valdava enamuse poliitilises teadvuses kattus alternatiiv parempoolne-vasakpoolne veel eelfašistliku alternatiiviga monarhia-vabariik. Marksistlikud tööliismassid seevastu skandeerisid kooris: “Vabariik on liiga vähe, sotsialism on meie tahe.” Viimaks võimaldas septembris 1930 natsionaalsotsialistliku liikumise läbimurre monarhistliku riigivormi probleemil muutuda sekundaarseks asjaoluks, kusjuures Hitler mõistis selle sekundaarse tähenduse hämarust säilitada ja ära kasutada. Isegi Hollandi eksiilis elav keiser Wilhelm II tun-

dis natsionaalsotsialismi vastu teatud sümpaatiat ja arvas mõnda aega, et Hitler "saab oma asjadega hästi hakkama". President Hindenburg, vana ausameelne mees, oli kindlalt veendunud, et tema vanne Weimari konstitutsioonile on täiesti ühendatav van- dega oma endistele sõjameestele; ta oli ja jäi oma vaadetest monarhistiks. See oli Weimari konstitutsiooni tollaegse käsitluse kohaselt täiesti legaalne. Heinrich Brüning, iseloomukindel ja tingimatu lojaalsusega mees, jäi samuti riigikantslerina (1930–1932) monarhistiks ja kaalus mõttes legaalseid meetodeid monarhia taastamiseks. Oma postuumselt ilmunud memuaarides (1970) avaldas ta selle üle arvamust siirusega, mis asetab mõnedki tema austajad tagantjärele piinlikku olukorda. Legaalsuse värav jäi niisiis avatuks — küll ühtviisi nii vasak- kui parempoolsete, nii monarhia kui liberaalse, sotsialistliku või kommunistliku vabariigi jaoks.

Natsionaalsotsialistlik liikumine muutis seda varasemat probleemiasetust kõigis punktides. Minu enda juriidilised jõupingutused sulgeda koomale lükatud, aga mitte kunagi täiesti suletud Weimari põhiseaduse väravat muudatussätete (artikkel 76) ratsionaalse tõlgenduse abil nurjusid teiste juristide osalt skeptilise, osalt iroonilise suhtumise tõttu. Värav seisis piisavalt laialt lahti, et võimaldada nende kompromisside hävitamist, mis moodustasid Weimari konstitutsiooni struktuuri.

Hitleril õnnestus koguni teha sellest legaalsuse kitsast väravast triumfikaar oma sissemarsile Potsdami ja Weimari. Oma riigikantsleriks nimetamise esimestest päevadest peale oskas ta süstemaatiliselt ja kasvava jõhkruusega ära kasutada legaalse võimu poliitilisi eeliseid. Tema nimetamine riigikantsleriks oli vaid esimene samm järgneva legaalse revolutsiooni eskalatsioonis. Vahe- tult pärast 30. jaanuari 1933 laskis ta Riigipäeva laiali saata. Juba 2. veebruaril 1933 lõpetas ta uskumatuna tunduva läbimurde le- gaalsusele erakorralise määrusega kooskõlas konstitutsiooni artik- liga 48, mis tulenes 1932. aasta 25. oktoobri riigikohtukoja ka- hemõttelisest otsusest — seda kõike ilma, et konstitutsiooni hoid- jad oleks protestinud või ülepea sõnagi öelda julgenud. 5. märtsil saavutas Hitler oma parteile tänu legaalsele, paralegaalsele ja teistele valimismanipulatsioonidele (nagu Riigipäeva tulekah- ju propagandistlik ärakasutamine) suhteliselt soodsa ja igal juhul

piisava valimistulemuse. Vaevalt kolm nädalat hiljem, 24. märtsil 1933, andis Saksa Riigipäev konstitutsiooni muutmisvõimelise enamuse toel talle tohtud volitused. Need volitused tähendasid tegelikkuses kujuteldamatut kompetentsi muuta konstitutsiooni. See oli teine leaalne revolutsioon.

Lühidalt, Hitler oskas leaalsuse värava, millest ta sisse oli astunud, enese järel sulgeda ja tõugata oma poliitilised vaenlased leaalsel viisil illeaalsusesse. Proovinuks nad vastupanu osutada ja saavutada võitlusega sissepääsu läbi suletud leaalsuse värava, saanuks neid kohelda kui rahutuste tekitajaid ja kurjategijaid. Miski ei pane vähem imestama kui üldine — kui mõned kogenud kommunistid välja arvata — pettumus ja nõrdimus selle üle, et leaalne võimu poliitiliste eeliste tähendus nii drastilisel viisil selgeks tehti.

Tänaeni pole veel ühtegi täpset ja täielikku uurimust 1933. aasta "võimu ülevõtmise" ja selle 1939. aastani kestnud järkjärgulise laiendamise kohta. 1933. aasta leaalne võimu ülevõtmine võis õnnestuda ainult **rahvusliku revolutsioonina**. Juba 1939. aastal nägi Hitler ise tööstuslikus "superruumis" võimu haaramise probleemi kõrval seda, mida tähendas leaalsuse probleemi uus eskalatsioon. Meetodid ja trikid, mis talle 1933. aastal olid lubatud, et jalustrabaval viisil teostada rahvuslik revolutsioon, olid 1939. aastal äkki keelatud. Kolmas eskalatsioon teel maailmarevolutsiooni leaalsusele oli juba lihtsa šansina ja kaalumisväärse võimalusena algusest peale nurjumisele määratud. Hitlerlaste lähtekohaks ja selgrooks oli natsionalism. Selle aja (1919–1945) saksa natsionalism haaras endasse kõik vastuolulised tendentsid paremalt ja vasakult, kaasa arvatud natsionalbolševismi elemendid. Selle rahvusliku segunemise põhituuma moodustas aga veel elementaarsem ja intensiivsem jõud: 1919. aasta Versailles' alandusest välja kasvanud revanšism. See moodustas hitlerlaste tõelise löögijõu.⁵ Hitler tegi sellest enda hirmuäratava revanšismipoliitika instrumendi. Vaatamata kõigile rassistliku ideoloogia tunnustele jäi Hitleri edu tõeliseks tõukejõuks aastate 1919–1939 võitlus Versailles' vastu.

⁵Hitleri revanšismi kohta vt kujuteldavat vestlust Georges Soreliga teoses Alvarez 1973: 186.

1940. aastal revanš õnnestus. Rahvuslik sõda, mis oli kaotatud 1918, oli nüüd võidetud. See oli võit tagantjärele. Maailmasõda algas tegelikult siis, kui Hitler 1941. aastal tegi oma saatusliku otsuse rünnata Nõukogude Liitu. Kolme sajandi jooksul polnud sakslased lakanud “venelaste silma all” (*sous l'oeil des Russes*) elamast.

See on rohkem kui arusaadav, et pärast Hitleri režiimi kokkuvõtet 1945. aastal püüdsid kõik välistada selle ainulaadse juhtumi kordumist. See selgitab konstitutsiooni muutmise reguleerimist 1949. aastal 23. mai Bonni põhiseaduses. See *lex fundamentalis* esitleb ennast sotsiaalse, parlamentlik-demokraatliku, föderaalse ja pluralistliku õigusriigi konstitutsioonina, mis on kohandatud tööstuslikult, tehniliselt ja sotsiaalselt kõrgeltarenenud ühiskonnale, mille progressi potentsiaali demonstreeriti kõigi silmade ees niinimetatud “Saksa majandusimega”. Nii nähtuna kuulub uus Saksa konstitutsioon postfašistlikku ajastusse. Ta ei püüa mitte ainult kitsendada legaalselt juurdepääsu poliitilisele võimule, vaid seda teatud poliitiliste eesmärkide ja parteide jaoks täielikult blokeerida.

Selles valdkonnas õiguspädev Konstitutsioonikohus Karlsruhe on seni seadusjõuga keelanud kaks poliitilist parteid: väikese paremradikaalse Sotsialistliku Riigipartei (otsus 23. oktoobrist 1952) ja Saksamaa Kommunistliku Partei [KPD] (otsus 17. augustist 1956). Esimese otsuse kohta võib öelda, et see tekitas poliitiliselt *causa finita*. Teisel juhul on asjad ehk keerulisemad, sest hoolimata keelust ja oma seadusjõust on ilmunud uus kommunistlik partei Saksa Kommunistliku Partei (DKP) nime all, mis teostab kogu avalikkuses oma poliitilisi aktsioone.

Seda situatsiooni silmas pidades on raske rääkida *causa finita*'st. Seda huvitavam on otsuse põhjendamine sellega: see õigustab KPD keelustamist ajalooliste, ideoloogiliste ja õiguslike selgituste ohtrusega. See peaks olema terve senise õigusajaloo mahukaim otsus: otsuse põhjenduse ametlik tekst täidab üle 300 oktaavlehekülje, kusjuures kandev põhjendus on otseselt kohustuslik. Selle otsuse hämmastav vastuolu absoluutse normatiivse kehtivuspretensiooni ja suhtelise poliitilise mõju vahel mee-

nutab "juristide valitsuse" kõiki probleeme ja kaudset või koguni apokrüüfilist superlegaalsust.

6. INIMKOND POLIITILISE SUBJEKTINA JA KONSTITUTSIOONILISE VÕIMU KANDJANA

Legaalse maailmarevolutsiooni probleem suubub tervesse sarja rahvuslikesse ja riiklikesse revolutsioonidesse. Sellest nähtub tõeline dialektiline seos maailmarevolutsiooni ja kõigi rahvusriiklike revolutsioonide vahel. Jätkates François Perroux' mõtet arutletakse järgnevalt selle legaalse maailmarevolutsiooni dialektika üle.

Poliitiline tahe jõuda Euroopa poliitilise ühtsuseni või koguni Euroopa revolutsioonini ei käi paralleelselt legaalse maailmarevolutsiooni edusammudega. Kes süveneb **H. P. Ipseni** üle tuhandeleheküljelisse Euroopa tavaõiguse põhiteosesse (Ipsen 1972) ja kõrvutab aastakümneid kestnud juriidiliste jõupingutuste meisterlikku käsitlust poliitiliste tulemustega, seda haarab sügav kurbus. Maailmapoliitilised jõud ja võimud, kes võitlevad maailma poliitilise ühtsuse eest, on tugevamad kui Euroopa huvid Euroopa poliitilise ühtsuse saavutamiseks. Ka mõni "tubli eurooplane" ootab Euroopa poliitilist ühtsust ainult veel planeedi globaalse poliitilise ühtsuse kõrval- (et mitte öelda jääk-) tulemusena. Revolutsioonilised energiad, mis maailmarevolutsiooni tagant kihutavad, on tugevamad ja aktiivsemad kui suundumus praegu veel vaevalt kujuteldava spetsiifilise Euroopa revolutsiooni poole. Isegi siis, kui poliitiliselt tulevad teravalt päevakorraale regioonide eraldumised olemasolevatest rahvusriiklikest üksustest, liituvad uued üksused pigem maailmarevolutsiooniliste jõududega kui Euroopa revolutsioonilise liikumisega, kui selline olemas on. Euroopa revolutsiooni legaalsus eeldaks Euroopa **patriotismi**, et oleks võimalik luua konstitutiivne assamblee mandri-Euroopa põhiseadusliku traditsiooni vaimus. Kui Inglismaa ei soovi jääda enam saareks, võib seda veel vähemalt ette kujutada. Euroopa Asutava Rahvuskogu loomiseks on tehtud arvukalt plaane ja projekte. Kõik nad toetuvad olemasolevatele Euroopa riikidele ja rahvustele.

Ent legalne maailmarevolutsioon peaks inimkonna poliitilise ühtsuse loomiseks eeldama seda, mida Hauriou ja Perroux kutsusid *patriotisme de l'espèce*. Sõna-sõnalt tõlgituna tähendab see “inimese kui liigi patriotismi”.⁶ See väljend meenutab Auguste Comte'i, keda Hauriou väga imetles, filosoofia universaalset süsteemi. Aga sõnal “liik” pole meie jaoks enam seda idealistlikku kõla, mis tal oli saksa idealismi filosoofias. Veel Karl Marx esitab oma teoses *Rahvamajandus ja filosoofia* (1844) küsimuse inimese surma ja surematuse kohta, millest talle harilikult ei meeldinud rääkida, ja vastab sellele viitega **liigile inimene**.

Surm tundub liigi halastamatu võiduna indiviidi üle ja see näib vastu rääkivat liigi ühtsusele; aga konkreetne indiviid eksisteerib ainult kindla liigina ja on niisugusena surematu. (Marx 1952: 299.)

⁶Semantiline märkus mõiste “inimkonna patriotism” (*patriotisme de l'espèce*) juurde: kui prantsuse autorid räägivad patriotismist, siis jäävad nad seejuures oma kodumaa rahvuslik-riikliku traditsiooni ja sellest kantud vabaduseideede mõju alla. Igatahes kehtib see Comte'i, Hauriou ja Perroux' puhul. Seevastu Saksamaal kõlavad tänapäeval sõnad “patrioot” ja “patriotism” progressiivselt mõtleivatele inimestele peaaegu et reaktsiooniliselt ja liiga paternalistlikult. Erinevus on seletatav sellega, et prantsuse keelekasutuses on riik ja rahvus jäänud ühitatavaks, samal ajal kui nad Saksamaal tänase päevani lahknevad. Mõistepaarid “kodakondsus” ja “rahvus”, “riigistamine” ja “natsionaliseerimine”, “riigiidentiteet” ja “rahvustunne” võisid ja võivad lojaalsele sakslasele jääda vastuoluliseks ja konfliktseks. Ent eriti Hauriou peab neid enesestmõistetavalt sünonüümseteks mõisteteks ja samastab neid. Ta järgib prantsuse traditsiooni terminoloogiat ja on seda üksikasjalikult põhjendanud nii oma teoses *Principes de droit public* (1910, 1917) kui ka raamatus *Précis de droit constitutionnel* (Hauriou 1923).

Lõppude lõpuks nimetab ju ka praegune maailmaorganisatsioon ÜRO end ise ühinenud rahvaste, mitte ühinenud riikide organisatsiooniks, hoolimata sellest, kes on tegelikult tema üksikliikmed. Küsimuse all on see, kas ÜRO oma olemasolu senise 35 aasta jooksul on ilmutanud ühest “patriotismi”. Marksistliku ideoloogia jaoks peaks küsimus olema ülearune. Feuerbachi 11. teesi järgi saaks iseennast loovast inimliigist isatu [*vaterlos*] ühiskond.

Iga üksik miljardite inimeste hulgast on inimene ja osa inimkonnast; iga päev surevad tuhanded ja sünnivad uued inimesed. Inimkonnal tervikuna on iga päev uus nägu. Ta ei ole "kunagi koos". Mis õigusega kirjutavad tänapäeva inimesed ette konstitutsiooni homsetele inimestele? Juba 18. sajandi valgustatud revolutsionääridele oli see probleem tuttav ja koos oma inim- ja kodanikeõiguste deklaratsiooniga 24. juunist 1793 võtsid nad artiklis 28 vastu probleemitiheda lause:

Ükski põlvkond ei tohi oma seaduste abil endale allutada teisi põlvkondi.

Sellele vaatamata tegi prantsuse õigusteooria kogu *pouvoirs constitués* [konstitueeritud võimu] eelduseks ja legitimeerimiseks oma käsitluse *pouvoir constituant*'ist [konstitutiivsest võimust]; ta lõi isegi juriidiliste vormide ja meetodite ideaaltüübid demokraatliku konstitutsiooniõpetuse jaoks: nagu Asutava Kogu kokkukutsumine, inim- ja kodanikuõiguste proklamatsioonid. Igal juhul formaalselt oli ta juriidilisem kui talle ajalisel eelnenud Ameerika proklamatsioonid, millele jäi riigikodanik mandri-Euroopa riigiidee tähenduses sama võõraks kui klassikaline mandri-Euroopa riik ise ning sellega kaasaskäiv riigi ja ühiskonna suhe. Veel kaugelt võõramaks jäi ja jääb anglosaksi konstitutsioonimudelile Prantsuse 1789.–1799. aasta konstitutsiooniseadusandluse autori *abbé Sièyès*'i spetsiifiline prantsuse legalistlik mõttestiil. *Abbé Sièyès* kandis Spinoza teoloogilis-poliitilise *natura-naturans*'i suhte *natura-naturata*'sse üle juriidilis-legaalsele *pouvoir constituant*'i suhtele tema enda loodud *pouvoirs constitués*'sse ja määras sellega kindlaks kirjaliku konstitutsiooni mõistelise struktuuri. Sellisel viisil lõi ta esimese näite poliitilisest teoloogiast,* mis mõju poolest ületati alles Max Weberi karismaatilise legitiimsuse teooria poolt.

*Schmitti raamatu *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* (München, Leipzig: Dunker & Humblot, 1922) 1. peatüki on tõlkinud eesti keelde Eduard Parhomenko (vt "Suveräänsuse definitsioon", *Vikerkaar*, 1994, nr 5, lk 50–54). *Tlk.*

Sedavõrd intensiivse poliitilis-teoloogilise mõtiskluse esoteerilisus on range ja praeguselt inimkonnalt pole seda enam oodata. Seda vastuvõetavamaks on saanud eksoteerilised vormelid, mille abil tehakse need keerulised relatsioonid, eriti *pouvoir constituant*'i suhe *pouvoir législatif*'isse, poliitilis-praktiliseks ja manipuleeritavaks. Iga elukutseline revolutsionäär on õppinud seda rakendama: kõrvaldatakse olemasolev legaalne valitsus, kuulutatakse välja "ajutine valitsus" ja kutsutakse kokku asutav rahvuskogu. Sellisel viisil on Suur Prantsuse revolutsioon muutunud konstitutsioonioiguslike pretsedentide varakambriks. Läbi paljude suurte ja väikeste, Euroopa ja Euroopa-väliste revolutsioonide on kahe sajandi jooksul tekkinud legitimeeriv vilumus riigipöörete ja revolutsioonide legaliseerimisel. Isegi diktaatori kui revolutsioonilise vahestadiumi jaoks on osutunud Prantsuse mudel kõlblikuks. Küsimusele, kuidas proletariaadi diktaatori endale ette kujutada, võis Friedrich Engels vastata: nagu 1793. aastal. Lenin ja Trotski kasutasid seda suurima eduga praktikas 1917. aasta novembris. Engels säilitas siiski parlamendis 51-protsendilise enamuse võimaluse. Tänapäeval on see võimalus paljudes uutes konstitutsioonides konstitutsiooninormide superlegaalsuse abil raskendatud. Ometi ei tähenda see veel kirjaliku konstitutsiooni formaalse mudeli põhimõttelist kõrvaldamist, nii kaua kui täielik puutumatus pole otseselt kindlaks määratud.

Praktikas on konstitutiivse võimu ülekanndmine rahvalt inimkonnale siiski vaevalt ette kujutatav. Maailm võib olla praegu palju väiksem kui Prantsusmaa 1789. aastal, aga sellele vaatamata ei teeni uus tehnika ainult tsentraliseerimist, vaid ka vastuseisu sellele. Praegune maailmarahu eest hoolitsev organisatsioon ei teeni mitte ainult oma arvukate suveräänsete liikmete ühtsust, vaid ka nende *status quo*'d. Kas võime endale ette kujutada, et mõni ÜRO Peaassamblee või vähemalt Julgeolekunõukogu istung kulgeb samamoodi nagu 4. augusti ööl 1789. a, kui valitsevad klassid pidulikult loobusid oma feodaalsetest privileegidest? Pealegi nõudis selle loobumise teokssaamine veel aastakümnet hirmsaid kodusõdasid nii sees- kui väljaspool riiki. Kas suurvõimud kohustuvad loobuma oma hegemoniaalsest üleolekust ja sellest, millel see üleolek põhineb? Ja kuhu selle alused siis jäävad? Kas tuu-

mapotentsiaal uputatakse jäägitult ookeani või veetakse Kuule? Kas kõik suured ja väikesed riigid reedavad avalikult ja salajaste tagamõteteta maailma üldsusele oma tootmissaladused? Kas nad avavad oma arhiivid ja näitavad ette oma salatoimikud selleks, et pidada suurt ülemaailmset kohtuprotsessi inimkonna seniste vaenlaste vastu?

Inimkonnal tervikuna pole iseenesest ühtegi vaenlast sellel planeedil. Iga inimene kuulub inimkonda. Ka roimarit, vähemalt seni kui ta elab, peab kohtlema kui inimest. Kui ta on surnud nagu ta ohver, siis pole teda enam olemas ja küsimus langeb ära. Aga kuni selle ajani jääb ta kas heaks või kurjaks inimeseks, see tähendab inimõiguste kandjaks. "Inimkond" muutub selle läbi asümmeetriliseks mõisteks. Kui kedagi inimkonna sees alavääristatakse ja eitatakse negatiivse kahju või rahunuste tekitaja inimlikkust, siis saab säärasest inimesest mitteinimene ja mitteisik ning tema elu pole enam kõrgeim väärtus. Tema elu muutub väärtusetuks ja tuleb hävitada. Kõik sellised mõisted nagu "inimene" sisaldavad võimalust sügavaimaks ebavõrdsuseks ja on seega "asümmeetrilised".

Mõiste niisuguse seletuse abil, mis vahest avaldab muljet ka mõistetega harjunud juristidele, on **Reinhart Koselleck** otsustavalt vastanud "inimkonna patriotismi" suurele küsimusele (Koselleck 1975: 65–104). Tema selgitus kannab motona fraasi *Civitas Dei*’st:

Hea ja kuri võitlevad teineteisega; niisamuti võitlevad kurjad omavahel; täiuslikult head ei saa vastastikku võidelda.

Koselleck uurib poliitilise ajaloo kolme mõistepaari nende dualistliku keelestruktuuri seisukohalt ja näitab, kuidas nad muutuvad "asümmeetriliseks", s.t kuidas vaenlast terve rea negatiivsete otustuste abil poleemiliselt alavääristatakse ning ebavõrdset: helleenid ja barbarid, kristlased ja paganad ning lõpuks inimene ja mitteinimene, üliinimene ja alaminimene. Keelelise argumentatsiooni potentsiaal, mis saavutatakse inimese ja inimkonna mõistetest, kannab oma mõistekujundites kasvavalt intensiivset, helleenide ja barbarite, samuti kristlaste ja paganate lõhet ületa-

vat astümmeetrilist struktuuri. Inimese vastu võitlev inimene näeb siis oma enesemõistmises enda vastas kahtlemata alaväärtuslikku võrdlusobjekti, kellest ta siis ennast eristab niihästi ehtsama kui ka õigemana inimesena.

See kardetav lõpptulemus tuletab meelde juba 19. sajandil välja mõeldud anekdootlikku kahekõnet sureva valitseja ja preestri vahel, kus vaimulik küsib surijalt: "Andestad sa oma vaenlastele?", millele valitseja vastab puhta südametunnistusega: "Mul pole ühtegi vaenlast; ma olen tapnud nad kõik."

Kirjandus

- Alvarez, Jesus Fueyo 1973. *La vuelta de los Budas, Ensayo-Ficción sobre la última Historia del pensamiento y de la política*. Madrid: Organizacion Sala Editorial
- Carrillo, Santiago 1977. *Eurocomunismo y Estado. El "eurocomunismo" como modelo revolucionario idoneo en los países capitalistas desarrollados*. Madrid
- Contiades, Ion 1967. Verfassungsgesetzliche Staatsstrukturbezeichnungen. — *Res publica: Beiträge zum öffentlichen Recht*, B. 16, Stuttgart
- Hauriou, Maurice 1923. *Précis de droit constitutionnel*. Paris: L. Tenny
- Hirsch, Ernst E. 1974. *Menschenrechte und Grundfreiheiten im Ausnahmezustand. Eine Fallstudie über die Tätigkeit und die Agitation "strikt unpolitischer" internationaler Organisationen*. Berlin: Duncker & Humblot
- Ipsen, Hans Peter 1972. *Europäisches Gemeinschaftsrecht*. Tübingen: J. C. B. Mohr [Paul Siebeck]
- Koselleck, Reinhart 1975. Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. — *Positionen der Negativität*. Hrsg. Harald Weinrich. München: Wilhelm Fink Verlag
- Marx, Karl 1952 [1844]. *Die Frühschriften*. Hrsg. v. Landshut. Berlin: Kröner
- Perroux, François 1969 [1961]. *L'économie du XXe siècle*. 3. ed. Paris: Presses Universitaire de France
- Perroux, François 1970. *Aliénation et société industrielle*. (NRF Idées, Nr. 206.) Paris: Castermann
- Perroux, François 1972. *Masse et Classe*. (Collection O. M., Nr. 22.) Paris: Castermann

- Specht, Rainer 1972. *Innovation und Folgelast: Beispiele aus der neueren Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte*. Problemata, Nr. 12. Stuttgart-Bad Cannstatt: Verlag Frommann-Holzboog
- Schmitt, Carl 1968 [1932]. *Legalität und Legitimität*. Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl 1974a. *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*. 2. Ausgabe. Berlin: Duncker & Humblot
- Schmitt, Carl 1974b. *Verfassungsrechtliche Aufsätze aus den Jahren 1924–1954: Materialien zu einer Verfassungslehre.*, 2. Ausgabe. Berlin: Duncker & Humblot

CARL SCHMITT (1888–1985), väljapaiste saksa õigusteadlane ja poliitiline filosoof, kes on jätnud oma jälje nii õigusteadusse, poliitika-teadusse kui poliitilisse filosoofiasse, sündis Plettenbergi väikelinnas Saksamaal. Ta õppis Müncheni, Berliini ja Strassburgi ülikoolis õigusteadust. Õpetas Greifswaldis 1921–1922, Bonnias 1922–1928, Berliinis 1928. aastast kuni 1933. aasta alguseni, 1933 Kölnis ja 1933./1934. õppe-aastast kuni 1945. aastani Berliinis. Schmitti poliitilisest tegevusest rääkides ei saa jätta märkimata tema kuulumist NSDAPsse alates aastast 1933, tõsi — 1936. aastal sattus ta ebasoosinguusse ja pidi tagasi astuma kõikidest parteilistest ametitest. Schmitti astumine NSDAPsse on jäänud üheks tema teadusliku pärandi hindamise üle kestva poleemika allikaks. Selle sammu vastuolulisus jääb ilmseks ka eespool tõlgitud artikli valguses. Schmitti tegelemine mitmesuguste valdkondadega on seletatav tõsiasiaga, et oma õigusteaduslikus töös ei järginud ta Saksamaal tollal levinud leegaalse positivismi traditsiooni, vaid pidas otstarbekaks tuua õigusteaduse uurimisvaldkonda ajaloolised, sotsioloogilised ja poliitilised tegurid. Schmitti tuntumaid ja ehk enim poleemikat tekitanud teoseid poliitika valdkonnas on *Der Begriff des Politischen* (1927) (Poliitilise mõiste), mille esialgne lühem ettekande-versioon on tõlgitud eesti keelde kogumikus *Kaasaegne poliitiline filosoofia* (2002, toimetanud Jüri Lipping, lk 54–62). Artikkel “Legaalne maailmarevolutsioon” sai valitud tõlkimiseks peamiselt kahel põhjusel. Ühelt poolt oli valiku aluseks biograafiline tõsiasi, et see on Schmitti viimane artikkel, kirjutatud ligi 90-aastaselt — seega justkui tema viimane sõna. Teiselt poolt oli ajendiks artikli ajakohasus. Artikkel kujutab endast superleegaaluse ja poliitilise universalismi kriitikat. Superleegaalsus, mis tähendab teatud normide mõjujõu tugevdamist, taandab legitiimsuse leegaalsuseks. Sellele konstitutsiooniõiguslikule arengule on poliitikasfääris liisandunud poliitiline universalism, mille põhilisteks vedajateks on olnud suurvõimud NSVL ja USA (viimane kuni tänase päevani) — po-

liitiline režiim peab selleks, et õigustada oma valitsemist, väitma, et just tema mõistab ajaloo seaduspärasusi ja seisab ajaloolise arengu eesotsas, mis toob kaasa pretensiooni oma väärtushinnangute universaalsusele või üldkehtivusele. Nende kahe arengu kokkupuute ohtlikkus avaldub selles, et vaenlast ei peeta enam võrdseks vastaseks, vaenlane ja tema väärtushinnangud kaotavad legitiimsuse ja neid käsitatakse illegaalsena, s.t kriminaalsena. Vaenlane on nüüdsest kriminaal, kes tuleb kohtu ette tuua ja ümber kasvatada, või kui midagi muud üle ei jää, siis likvideerida. Selles viimases avaldatud töös jõuab Schmitt tagasi oma Weimari vabariigi aegsete teemade juurde. Ta näitab, et tema visiooniks on jäänud selline maailm, kus eksisteerib nn poliitiline situatsioon, s.o kui üksteise kõrval eksisteerivad sõbralikud ja vaenulikud riigid. See eeldab, et vaenlase olemasolu on võimalik, et vaenlast ei pea tingimata ära tapma, kriminaaliks tembeldama või ümber kasvatama. Schmitt ei väsi kordamast: riik on pluraalne mõiste, üks riik eeldab teisi riike.

Andro Kitus

LUULET

Kalju Kruusa

iseendale

Ukse avanudes tahad astuda eeskojast külmast välistrepile, kui tunned, kuis paitab su palet sooj ja selge ilm — ja lyhnad, sest toomingad on lõõnud yitsele, just lyhnade pärast lähed taas sisse, et veel paar korda harjutada “igavest taastulemist”.

“Esmaelamused” (mis veider viis kasutada mitmust) on oma kohuste kyrgusel. Never as good as the first time. (Sade)

väikevennaleni

Andke mulle pidepunkt
Ma luban et ei hakka
maakera paigalt kangutama
Kuid andke mulle pidepunkt

YNNESOOVIJA

saadet sünnipäevaks Kristinile

hommikul ärgates
laes on päikesejänku
ta irvakil akna all
veekausis supleb

hommikul ringutades
on akna taga puud
aina paksemas lehtes
(isegi nulg ja kuusk)

akna all teed juues
on paista veel ainult
vastasmaja katus
oma kolme korstnaga

ja siis korstna otsas
klaasist kyrghoone
sädeleval taustal
tänahommikune staar

korstnapühkijaaa

KOMAST JA KOMAKOHAŠT

Laurile (ja kyigile komalastele)

1.

komast ja komakohast
sylvtuvaid asju
on omajagu on täitsa parasjagu
ja nad omajaguvad
ja parasjagunevad
neid täitsa jagub

kaheteistkümnendal tunnil
kui kalkad juba korra lastud olid
sai üttesse puuduva koma
ja pealkirja paigutust
myne komakoha jagu liigutet

ja kuigi omajagu komakohti
hästi ei jagu
no ei jagu-gii
(это я знаю и помню прекрасно...)
sedakorda siiski asjad nagu
läksid omale kohale

2.

koma keerleb vurrina
iseseisvalt
ilo ühest ilosast
sumisevast-surisevast
surisevast-vurisevast
ta on ise ilu tegija
keerleb vurrina nii et
jutt on taga
ees ja taga
tähendab
ta keerleb siiski
mitte nagu suur tähtis algus
ega mingi lypppunkt
ta keerleb komana
kogu oleva ja olla vyiva
keskkomana,

VIIES TAGAVARARATAS

saadet Hassole

rosette'i kivi
kreekakeelse
rööpkritselduseta
poleks suudetud

muukida egipti
krüptilist skripti
aga kui aasta-
tuhandete pärast
soome saksa vene
inglise swahili
hindi hiina keelt
enam ei mäletata
siis viimaks
leitakse katkend
osaliselt tuttavast
eestikeelsest
rööptekstist ja
kultuur ei katkegi

saadet kirjanduslistile

kell kolm ja uus uksevyti
ja kyrgelt prauhti alla
kukkuski värske vihm
no oli tal aga raske
jäin seisma suure saare all
oleva kioskiräästa alla
ja välgukärgatuste all
teadsin täiel rinnal et
praegu pole muud vaja
kui veidikese kannatust
siis läksin sandaalid
näpus kuhu viis mu tee

kukkumisest kergena
mujale viisid muu veed

AVAT AKNA ÖISES TUULETYMBOSES ON
LEHVIMAS

lüüme siidkardin ja kostab jazz —

psst! mu kallike magab ja ma tahan kanda hoolt
ta eest

OMNIA

ma ei kann kaasas
kalendermärkmikku
ja ega mul teda
tegelikult ei olegi

ei ole ka telefoni
läpakast rääkimatta
vaid vahel kritseldan
kui ja kuhu juhtub

ainult luuletuse lõõn
kodus arvutisse
kui ta juba myne aja
on meeles mylkunud

justkui ta siis järsku
läheks meelest
ja kusjuures siis ta
lähebki meelest

niikui nii mäletan
et luuletused ütlevad
enamasti sama asja
et armastan

ka olematta usklikk
ja olles ebausklikk
kevaditi ja sügisiti
su suveniire ta talismane
kaasas kandes alati

FAKSIPABERINA

mälu tööta
tööta tööta ka
faksipaberina
kassačekina

pleegi ka kiri
pleegi pleegi
nägematuseni
nägemiseni

AJALASA

sääl kuhu õõ on
jätanud oma naha
mis on koidupunase näha
ilmub pildile inimene

pilt ilmub
alguses paar laiku
ja üksikud asjad
seejärel ilmuvad üksikasjad

vahel ilmub pilt üle
eod ja teod
saavad kiiresti
k*v*st*st*ks

paistab et
ühed pagulased on kandnud
oma koja paekiviks
ja teised on viimaks
turvas

ja siiski
südapäeva paistet
pääsukeste päevasoojas
valguskiirusel
napsamatta
ei paista saama asjast asja

kui ilmutus
liiga pikale läheb
ei paista asjast saama asja

ENEKEN MARIPUU. Lend-elajad

RADIKAALTÕLGENDUS

Jane Heal

Tõlkinud Bruno Mölder

1. LINNULENNULINE ÜLEVAADE MÕNINGATEST VÕIMALUSTEST

Radikaaltõlgendusega tegelemine seisneb mingi täiesti tundmatu keele lausungite tähenduse uurimises. On arvatud, et seesuguse tõlgendamise uurimine heidab valgust tähenduse loomusele. Selle idee kõige mõjukamaks kaitsjaks on Donald Davidson (1984, eriti artiklid 9–12*). Seetõttu tegeleb käesolev kirjutus iseäranis tema ettepanekutega. Ühtlasi püüan asetada tema vaateid laiemasse konteksti ning vaadelda ka teisi lähenemisvõimalusi.

Artikli ülesehitus on järgmine. Selle alapunkti järelejäänud osas arutletakse radikaaltõlgenduse rolli üle filosoofias üldisemalt ning tehakse kindlaks mõningaid võimalusi ning nende eeldusi. Teine alapunkt piiritleb Davidsoni vaateid; ning 3., 4. ja 5. alapunktis võrreldakse neid alternatiivsete vaadetega, püüdes tuvastada otsustavaid küsimusi.

Radical Interpretation. — A Companion to the Philosophy of Language. Ed. by Bob Hale and Crispin Wright. Oxford: Blackwell, 1997, pp. 175–196.

©Blackwell 1997.

Avaldame autori nõusolekul.

*Need artiklid on vastavalt “Radical Interpretation” (esmalt ilmunud 1973), “Belief and the Basis of Meaning” (1974), “Thought and Talk” (1975) ja “Reply to Foster” (1976). *Toim.*

Kohe alguses tuleb selgitada kahte asja. Esiteks võib etevõtmise epistemoloogiline välisilme osutada eksitavaks, kui seda liiga tõsiselt võtta. Arvata, et me saame selgust mingi mõiste ontoloogia või metafüüsika asjus, küsides, kuidas tehakse kindlaks seda mõistet sisaldavaid otsustusi, on tüüpiline empiristlik seisukoht. Ent jutt teemal “mida on tarvis teada selleks, et teha kindlaks seda ja seda” võib olla ka ainult retooriline vahend iseisvalt ajendatud metafüüsiliste ettepanekute värvikamaks esituseks. Me peame suhtuma oma mõtisklustesse radikaaltõlgenduse kujuteldavate protseduuride suhtes teisel viisil ja mitte esimesel. See on selgelt Davidsoni ning teiste vaatekoht; uurimused, millest nad kõnelevad, on äärmiselt idealiseeritud ning ei nemad ega meie soovi kohe algusest peale kohustada end pooldama empirismi vastuolulisi külgil (vt Davidson 1990 ja Lewis 1983: 110–111).

Teiseks tuleb kohe alguses selgitada, et meie sihtmärgiks ei ole mitte ainult keelelise tähenduse mõiste, vaid ka laiem tähenduse või esitusliku [*representational*] sisu mõiste, kuşjuures seda sisu võib omistada nii psühholoogilistele seisunditele kui ka keeleüksustele. Meil tuleb mõelda nii sellest, mis fikseerib isiku mõtete sisu, kui ka sellest, kuidas saaksime teha kindlaks tema poolt öeldu tähendust. Davidson eeldab, et mõte ei saa esineda ilma keelela ning et keel on mõtte esmaseks kandjaks (1984: artikkel 11). Siit tuleneb tema jaoks vahetult, et mõtte loomuse ja keele loomuse uurimine on üks ja seesama. Ent isegi need filosoofid, kes nii ei arva, nõustuvad tõenäoliselt, et mõte ja keel on lähedalt seotud. Tundub võimatu, et keelt kasutava olendi puhul leiduks kaks täiesti sõltumatut faktide hulka, millest üks käib selle kohta, mida ta mõtleb, ning teine tema poolt öeldu tähenduse kohta.

Mis täpselt on “radikaaltõlgendus”? Ning mida eeldab idee selle võimalikkusest? Selle poolehoidjad paistavad antud väljendi all silmas pidavat tuletusprotsessi, mis saab alguse informatsiooni, mis on *tervenisti* mittesemantiline ning lõpeb rikkaliku ja mitmekesise tähenduse omistamisega. Niisiis ütleb Davidson, et radikaaltõlgendus peab alguse saama “tõendusmaterjalist, mida saab esitada ilma, et kasutataks olemuslikult seesuguseid keelelisi mõisteid nagu tähendus, tõlgendus, sünonüümia ja muu selline” (1984: 128). Lewis iseloomustab asja järgmiselt: “Alguses ei tea me midagi [oma subjekti] uskumustest, soovidest ega tähendustest

[---] Meie teadmised [---] piirduvad meie teadmistega temast kui füüsilisest süsteemist [---] Kuidas aga saame jõuda sellelt teadmiselteadmiseni, mida meie soovime [n-ö tähenduste teadmiseni]?” (Lewis 1983: 108).

Seesuguse kirjelduse esitamine ei tähenda veel, et radikaaltõlgenduse algusastmeteks ei võiks olla mõned üldised tähendusprintsüübid eksplitsiitsete või implitsiitsete juhiste näol selle kohta, kuidas töödelda esitatud mittesemantilist infot. On selge, et ilma selliste üldiste printsüüpideta poleks meil üldse mingit pidepunkti. Kuid lähteinformatsioon ei tohi hõlmata tegeliku konkreetse tähenduse omistamist, ka mitte meie enda keele väljendite, sest vastavalt Davidsoni lõplikult väljaarendatud teooriale põhinevad meie teadmised meie enda emakeele tähendustest radikaaltõlgendusel.

Võime näha, miks peaks sellise kitsenduse tõendusmaterjali olemusele asetama see, kes soovib radikaaltõlgenduse abil heita valgust tähenduse metafüüsikale, s.t tähenduse kui nähtuse loomusele ning tema seostele muud sorti faktidega. Kui kujutada ette, et me tõlgendame mitteradikaalselt — tuletame tähendusi mitmekesisest teadmistekogumist, mis hõlmab nii fakte tähenduse kohta kui ka mittesemantilisi fakte —, võib juhtuda, et avastame järele mõeldes mõne esiletükkiva seostemustri oma mittesemantiliste eelduste ning järelduste vahel. Sellegipoolest ei ole lihtne sellele midagi metafüüsilistel eesmärkidel rajada (kasutada seda näiteks teooriate loomiseks semantilise ja füüsilise vahekorra kohta), kuni pole selge, milline on lisanduvate semantiliste eelduste panus. Kuid see, mida me üritame selgitada, just ongi semantilise loomus. Ning seega on oht käia ringiratast. Sellega ei väideta, nagu oleks iga filosoofiline ettevõtmine nurjumisele määratud; öeldakse ainult, et ilmselt on metafüüsilisi järeldusi hulga kergem saada siis, kui nende tuletamine on eelmainitud mõttes “radikaalne”.

Nüüd võime selgesti näha radikaaltõlgenduse võimalikkuse idee ühte eeldust; nimelt ei ole tähendusrikkad mõisted olemuslik osa põhilisest vaatlussõnavarast, millega me maailma hoomame. Igapäeva kõnepruugis võime rääkida, kuidas kuulsime, et keegi ütles, et asi on nii, või kuidas nägime, et isik mõtles seda ja seda. Ent radikaaltõlgendusesse uskuja ütleb, et see on pelk kõnepruuk, mida ei tohi tõsiselt võtta. Tõepoolest vaatluses ilmnev peab olema

vähem siduv, näiteks et tekitati teatud muustriga helisid või liigutsi, millel olid nii- ja niisugused põhjused, ja muud sellesarnast. Faktid tähenduse kohta põhinevad kuidagi neil faktidel või on neist tuletatud.

Eeldame hetkeks, et on võimalik seesugune radikaalne mitte-semantiline alguspunkt, nagu siin kujutletud. Nüüd on kaks võimalust, kuidas üritada tähendusteni jõuda. Esiteks võime omaks võtta teatavat tüüpi dualismi. Selle vaate kohaselt on mingil füüsilisel kandjal tähendus seetõttu, et ta on sobivas seoses mingi mittevaadeldava entiteediga, või on tal enesel mingi mittevaadeldav omadus. Võib-olla on see mingi kartesiaanlikus vaimus asuva seemiselt esitusliku seisundi tagajärg. (See on substantsdualismi teooria.) Või ehk on tal endal mingi teine varjatud või vaimne aspekt. (See oleks "kahe-aspekti" omadusdualismi teooria.) Selle hüpoteesi kohaselt sarnaneks tähenduste uurimine vägagi mikro-organismide või nähtavate tähtede nähtamatute kääbuskaaslaste uurimisega. Ent siiski mitte päris, kuna dualistlikult mõistetud tähendusi peetakse ühtlasi *põhimõtteliselt* vaadeldamatuks, isegi mikroskoobi või kosmoselaevaga. Arvatakse, et nad põhjustavad avalikke ilminguid, kuid on olemuslikult eriomasel ning epistemoloogiliselt privilegeeritud viisil seotud oma subjektiga. Dualistlike seisukohtade vastu leidub mitmeid tuntud argumente, näiteks asjaolu, et nad loovad "teiste olendite vaimu" probleemi ning et nad muudavad raskeks keha-vaimu vastasmõjude mõistliku seletamise.

Need filosoofid, kes kirjutavad radikaaltõlgendusest ning kelle töid me vaatlema asume, eeldavad siiski, et dualism ei ole tõsiseltvõetav. See tähendab, et nende meelest tuleb omaks võtta teine võimalus. Nimelt võimalus, et kõik tähenduse suhtes olulised faktid leiduvad mittesemantilises (s.t füüsilises või materiaalses) kogumis. Tähendus ei ole midagi sõltumatut sellest kogumist (nagu dualismis), vaid on, otse vastupidi, midagi sellist, mis on mittesemantilise poolt fikseeritud ning konstitueeritud (kui ta muidugi üldse on fikseeritud või konstitueeritud). Nii on iga materialistlik vaimuteooria, mis ei ole eliminativistlik ning tegeleb tõsiselt intentsionaalse sisu küsimusega, radikaaltõlgenduse teooria.

Radikaaltõlgenduse pooldaja, kes ühtlasi dualismi tagasi lükkab, ei pea tingimata pooldama mingit lihtsameelset reduktsio-

nismi vormi. Ta ei pea näiteks pooldama mõtet, et semantilisi väiteid saab üks-ühele tõlkida või ümber sõnastada mittesemantiliste väidete rühmadeks. Nagu me näeme, on Davidsoni ettepanek hoopis teist liiki. Kuid radikaaltõlgenduse pooldaja on seotud arusaamaga, et semantiline tekib sobiva kompleksusega mittesemantilisest või on selle poolt konstitueeritud. Parema väljendi puududes ütlen, et ta on kohustatud pooldama semantilise taandatavust mittesemantilisele. Ent tuleb meeles pidada, et siin on mõeldud taandatavust äärmiselt laias mõttes.

Raskused dualismiga on heitnud halba varju kogu arusaamale, et tähendust võib käsitleda mittetaandavalt (just vihjatud "taandamise" väga laias tähenduses). Enamik filosoofilisi kirjutisi tähendusest on (analüütilises traditsioonis) seega tegelenud radikaaltõlgenduse strateegia elluviimisega. Aga kas dualism (kus peidetud ning iseseisev tähendus järeldatakse asuvat mittesemantilise pealispinna *taga*) ning reduktiivse materialismi seisukoht (kus see leitakse mittesemantiliste mustrite *seest*) on ainsad võimalused? Mis saab siis, kui loobuda materialistlikele käsitlustele ning dualismile ühisest eeldusest, et tähendus ei ole vaadeldav, ning säilitada dualismi mittereduktsionistlik hoiak? Tulemuseks saame seisukoha, et tähendus on teatud helide, märkide või liigutuste avalik ning vaadeldav, ent mitte füüsikaline omadus. Nii on tähenduse mõiste kirjelduslik ning faktiline, ning samas, mis on oluline, ka fundamentaalselt vaatluslik. Kuid ta ei ole osa sellest valdavalt kvantitatiivsest ning väärtusvabast mõisteskeemist, mille me oleme loonud eluta objektide käitumise kirjeldamiseks, ennustamiseks ning seletamiseks; pigem kuulub ta teistsugusesse, kuid samavõrd fundamentaalsesse mõtlemise valdkonda, nimelt sellesse, mida me kasutame teiste inimestega suheldes. Seda mõttesuunda pooldavad need, kellele on sümpaatne wittgensteinlik lähenemine. Kui me võtame omaks selle seisukoha, siis osutub tõenäoliselt ebakoherentseks käsitlus radikaaltõlgenduse kujuteldavast alguspunktist, alguspunktist, kus isik teab hulgaliselt mittesemantilisi fakte, ent mitte ühtegi semantilist fakti. Mis tahes mõtlemise alguspunktis oleme vaatluslikult teadlikud maailmast, mis sisaldab nii semantilisi kui mittesemantilisi fakte.

See variant näib paljudele äärmiselt pöörane, kuna ta on vastuolus teatavate laialtlevinud, kuid sageli sõnastamata eeldustega põhjapanevates küsimustes, nagu fakt, tõesus ja taju; seega selleks, et lasta tal paista koherentsena, ammugi siis veel tõenäolisena, tuleb meil oma vaated nendes valdkondades ümber hinnata. Ent enne, kui vaatleme, kas meil on tarvis asuda selle tülika tegevuse kallale, peaksime kindlasti vaatama, kas me ei saaks leida midagi, mis oleks radikaaltõlgenduse leerile paremini vastuvõetav.

Meil tuleb küsida siis vähemalt järgmisi küsimusi. Kas radikaaltõlgendus on võimalik? Ja kui on, siis millised on esitatud konkreetsete versioonide tugevused ning nõrkused? Kui ta seda aga ei ole, miks ta siis läbi kukub ning millega tuleks ta asendada?

Viimase küsimuse puhul pidagem meeles, et lisaks dualismile ning visandatud wittgensteinlikule võimalusele on meie käsutuses ka sellised vaated nagu eliminativism ning instrumentalism. Esimene nendest ütleb, et psühholoogilised mõisted, kaasa arvatud sisu ja tähenduse mõiste, on nii eksitavad ja/või teaduslikult põhjendamata, et neile mitte miski ei vasta ning seega ei ole tarvis ka mingit teooriat nende (tõese) rakendatavuse kohta (Churchland 1988; Stich 1983). Teine ütleb, et kõnelemine tähendusest ja sisust kujutab endast kasulikku tööriista, aga seda ei tule tõlgendada faktiliselt (Dennett 1979, 1987).

Mitmel põhjusel on meie lähtepunktiks nende teemade puhul Davidsoni vaadete analüüs. Meie käsitletavad teemad on temalt nime saanud ning paljud olulised küsimused on esile kerkinud just tema kirjutistest. Nendele keskendumine võimaldab meil kindlaks teha tähtsaid võrdluspunkte eri radikaaltõlgenduse teooriate vahel. Ent samuti saab väita, et kui tema vaade on õige, siis kätkeb see enesehävitusseemete, viies vastuvõetamatute väidete ni tühenduse määramatuse kohta ning pannes meid seega kahtlema terve radikaaltõlgenduse ürituse õigsuses.

Esmalugemisel on ometigi raske näha, milles seisneb Davidsoni töö keskne tähtsus, kuna tema ettepaneku vorm on olemuslikult mõjutatud selle päritolust, see aga meid palju ei aita. Seetõttu visandame teises punktis põgusalt selle arenguloo ning kokkuvõtte selle küpsest vormist.

2. "TÕEST JA TÄHENDUSEST" "RADIKAALTÕLGENDUSENI"

Tasub selgelt eristada mingi mõiste analüüsi esitamist, mis selgitab tema seoseid teiste mõistetega ja seega tema metafüüsikat, ning selle esitamist, mida ma nimetan selle mõiste "arvutuseks" — reeglite kogumit, mille abil saab mingi üksuse ülesehituse kohta olemasoleva informatsiooni põhjal kindlaks teha, kas see mõiste rakendub sellele üksusele. (Selle eristuse asjus vt Heal 1978.) Vaatleme näiteks väidet, et naatriumnitrat on kaheksajalale mürgine. Isik saab näidata, et ta teab väga hästi, mida see tähendab — sõnastades väite ümber selle kaudu, mis juhtub kaheksajalaga, kes neelab naatriumnitraati. Samas ei pruugi ta suuta öelda, kas see väide on tõene või mitte, kui tal ei ole naatriumnitraati või kaheksajalgu või ta ei saa neid panna seda sööma. Teine isik võib seevastu suuta väite tõesust kindlaks teha, kuna tema valduses on juhendid, kuidas arvutada välja liitainete ning nende seondumise viisi kanoonilisest määratlusest seda, missugusele olendile on see keemiline liitainete mürgine. See isik ei pruugi aga sellegipoolest väidet täielikult mõista, kuna tema jaoks ei ole "mürgine" muud kui tühi predikaat ning seega ei haara ta selle seoseid söömise, haiguse ning muuga.

Nagu mõiste "mürgine" korral, nii on mitmete mõistete puhul analüüs arvutusest sõltumatu. See, kas leidub mürgisuse arvutus, on sattumuslik asjaolu. Ning isegi kui arvutus leidub, on võimalik mõistet "mürgine" väga hästi mõista ilma, et arvutuse olemasolu isegi kahtlustataks, ammugi siis veel selle olemasolust teades. Kuid tähenduse puhul on asjad teisiti. Ning see ongi lähtepunktiks Davidsoni arutluses artiklis "Tõde ja tähendus" (Davidson 1984: artikkel 2/Davidson 1999). Ta soovib rõhutada, et üksusel saab olla lauselist tüüpi tähendus, see tähendab, ta saab sooritada terviklikku käiku keeles, vaid siis, kui ta on kompleksne. Iga selline lause peab koosnema sõnadest, mis koos oma paigutusega määravad terviku tähenduse.

Tema argumentid põhinevad suurel määral faktil, et loomulikus keeles on võimalik konstrueerida lõputult palju uusi lauseid. Nendes on lõplik arv sõnu pandud kokku kasvava kompleksusega ühendustesse, lõplikku hulka konstruktsioone rakendades (või

korra, kui tarvis). Kui me ei eelda, et laused on sellisel moel moodustatud, siis jääb täiesti seletamatuks, kuidas saab meiesarnasel lõplikul olendil olla selline keele kõnelemise ning mõistmise võime, nagu meil on.

Neil kaalutlustel on kaalu; ning me võime viidata ka teistele, mis osutavad samas suunas. Isegi kui keel sisaldaks üksnes piiratud arvul lauseid, oleks minu arvates alust arvata, et lause moodi tähendus nõuab sõnade või sõnasarnase kompleksuse olemasolu lauses. Tähendusemõiste juures (vähemalt kontingentse aposteroorse lause puhul) on peamine, et see ei kattu tõeväärtusega. Kujutlege nüüd üksust, millel on seda liiki tähendus ning mis on ühtlasi väär — näiteks üksus, mis tähendab 'lumi on roheline'. Püüdke samuti oletada, et selle üksuse omadustel või seostel puudub semantiline kompleksus; see, kas tal on tähendus, on kõik-või-mitte-midagi küsimus ning ei ole mingil süstemaatilisel viisil seotud ühegi teise tähendust kandva üksusega. Siin puutume kokku millegi täiesti mõistetamatu. Raskus ei ole üksnes epistemoloogiline — kuidas saaksime öelda, et üksusel on see tähendus? —, vaid ka konstitutiivne: mis saab selle puhul fikseerida, et see üksus käib lume kohta või rohelisuse kohta? Ühesõnalised indeksikaalsed laused nagu "Tuli!" ei ole sellele väitele vastunäiteks. Keelekäiguks on tarvis eksemplari ning iga selle lause eksemplar paljastab kaks eristatavat tunnust, nimelt oma tüübi ning oma ajalise-ruumilise asupaiga, mis kumbki annavad sõltumatult oma panuse terviku poolt esitatud väite fikseerimiseks.

Niisiis on Davidsoni lähtepunktiks "Tões ja tähenduses" tõsiasi, et "*S* tähendab, et *p*" kohustab meid — kui ta lahti pakkida — pooldama arusaama, et *S* on kompleksne üksus, millel on arvukalt tunnuseid, igäihel oma semantiline roll, ning mis üheskoos määravad *S*-i tähenduse. Järgime teda, oletades, et nendeks tunnusteks on identifitseeritavate sõnade esinemine. See ei ole kohustuslik. Tunnusteks võivad olla sellised asjad nagu värvus, suurus või kuju või siis relatsioonilised omadused. Ent sõna-hüpooteesi lihtsustab esitust, ilma et ta moonutaks küsimusi, millega me siin tegeleme.

Aga kui *S* sisaldab sõnu, siis peab ta olema (vähemalt potentsiaalselt) keele osa. Peab leiduma teisi sõnu (või nende

võimalikkus), mis võiksid asendada mõnda S -i sõna ning võimalik peaks olema ka nende sõnade eri kombinatsioonidega moodustada teisi lauseid. Nii osutub, et lausel " S tähendab, et p " on järgmised implikatsioonid: S kuulub keelde, see tähendab, tähenduslike üksuste süsteemi, mille kohta saab esitada tähenduse arvutuse, mille väljundteoreemiks on " S tähendab, et p ". Davidson peab "Tões ja tähenduses" oma ülesandeks selle edasist lahtiseletamist, milline peaks olema iga selline tähenduse arvutus.

Oletage, et S on " a on F " ning et me teame, mida tähendab, et a on F , ning et me oleme veendunud, et " a " ja " $on F$ " on selle semantiliselt olulised alamosad. Adekvaatne tähenduse arvutus omistab omadused " a "-le ning " $on F$ "-le ning nende järjestusele; need omaduste omistused on tähenduse arvutuse (mõned) aksioomid ning nendest peab järelduma teoreem

" a on F " tähendab, et a on F .

Millised need võiksid olla? Olgu, ütleb Davidson, me teame juba ühte liiki aksioomihulka, mis täidab täpselt seda ülesannet, nimelt tarskiliku tõeteooria aksioome. (Vt Tarski 1956. Kasulikku esitlust vt Haack 1978 ning Evnine 1991.) Kõik see võiks aga viia üksnes mõttele, et tarskilik tõesuse arvutus ning davidsonlik tähenduse arvutus kasutavad sarnase kujuga masinavärki. See ei anna meile veel õigust oletada, nagu saaks tähenduse mõistet lahti pakkida või analüüsida tõemõiste kaudu. Kuid see ongi Davidsoni soovitatud julge samm. Ta paneb ette, et me jätaksime kõrvale Tarski nõude, et teoreemide parempoolses osas peaks leiduma midagi, millel on sama tähendus mis vasakul pool mainitud lausel, ning nõuaksime selle asemel hoopis, et teoreemid oleksid tõesed bikonditsionaalid tõetingimuste kohta. Ta arvab, et koos ülejäänud kitsendusega kasutada lõplikke semantilisi struktuure teoreemi loomiseks iga lause kohta kitsendab see nõue lubatavate arvutuste hulka sellisel määral, et kõik, mis rahuldab seda tingimust, sobib tegelikult tähenduse arvutuseks.

Tema ettepanek on kokkuvõttes selline:

" S tähendab, et p " on lahti pakitav lausena

“*S* on osa keelest ning sellele keelele on võimalik esitada korrektne tõetingimuste arvutus, mis annab tulemuseks teoreemi “*S* on tõene siis, * kui *p*”.”

(Lisame siia hoiatuse. Davidson (1976: 35) ei tunnista seda oma ettepanekuks ning vihjab, et tal on kogu aeg olnud kavas lisada veel kitsendusi. Kuid olgu sellega, kuidas on, minu visandatud tõlgendus on “Tõe ja tähenduse” kõige loomulikum tõlgendusviis ning enamik tolle artikli lugejaid eeldab, et Davidson ütles just nimelt seda.)

See ettepanek käib ühest küljest tähenduse mõiste ning teisalt sõna, keele, struktuuri, arvutuse ja tõesuse mõistete mõistelise ühenduse kohta. Ta tahab esitada kontseptsiooni tähendusest, tuginemata sealjuures millelegi, mis seonduks radikaaltõlgendusega. Miks me siis sellele nõnda palju aega kulutame? Sellepärast, et Davidsoni hilisem seisukoht on osalt katse päästa varasemat teooriat; ning hilisem seisukoht säilitab, minu arvates ilmaaegu, mitmeid varasema tunnusooni. Neid tunnusooni on sageli peetud iseäranis ebausutavateks ning nad on takistanud hindamast teisi, hilisema teooria poolt tutvustatud palju olulisemaid uusi elemente. Seega ei saa me eellugu natuke tundmata õieti aru, mis toimub.

Üks otsustav, peagi nähtavaks saav vastuväide sellele varasemale ettepanekule on järgmine (Foster 1976). Rahuldav tõetingimuste arvutus keele jaoks võib anda tulemuseks tõese teoreemi, et *S* on tõene siis, kui *p*, ka siis kui on üsna selge, et *S* ei tähenda, et *p*. Näiteks, kui omadused *P* ja *Q* iseloomustavad jhuslikult ainult kõiki samu asju, siis tõetingimuste arvutus, mis omistab *Q* predikaadile “*F*”, kõlbab niisama hästi kui arvutus, mis omistab sellele *P*. Ometi, keele kõnelejaid arvestades võib tunduda palju tõenäolisem, et nad räägivad *Q*-st ning mitte *P*-st; *P* võib olla miski, millest need kõnelejad ei saa teadlikud olla, nagu mikrostruktuuriline omadus, või siis mingi kavalalt väljamõeldud liitomadus nagu “*Q* omamine, kui $2 + 2 = 4$ ”, millel on loomulikult “*Q* omamisega” sama ekstensioon.

Artiklis “Radikaaltõlgendus” pakub Davidson sellele vastuse. Seal teeb ta ettepaneku tähenduse kohta, mis säilitab tema va-

*Ingl. k *iff*. Lühend väljendist “parajasti siis” (või “siis ja ainult siis”). *Toim.*

rasema töö keskse elemendi, kuid asetab selle hoopis teise konteksti. Säilitatud elemendiks on arusaam, et öelda “*S* tähendab, et *p*”, on öelda, et *S* kuulub keelde, mille empiirilisel adekvaatse tõetingimuste arvutuse teoreem on “*S* on tõene siis, kui *p*”. Ent need empiirilised tingimused, mis muudavad arvutuse adekvaatseks, on sõnastatud teistmoodi. Nüüd nõutakse, et arvutus annaks meile tõetingimuste kohta tõeseid bikonditsioone; see tähendab, et ta annaks tulemuseks teoreemid, mis panevad keele kõneleja rahuldama *heausksusprintsipi*. Me naaseme selle juurde pärastpoole. Ent üldjoontes ütleb see järgmist: kui me kasutame arvutuse kandidaati oma subjekti tõlgendamiseks — see tähendab, *kui* arvutus esitab midagi kujul “*S* on tõene siis, kui *p*” ning subjekt ütleb *S*, siis me eeldame, et ta väljendab uskumust, et *p* —, *siis* osutub ta laias laastus mõistlikuks tegelaseks, kelle arusaamine maailmast on peaaesjalikult õige.

See tingimus võib meil nüüd võimaldada eristada kahte eelmainitud arvutust (seda, mis seostas “*F*”-i omadusega *P*, ning seda, mis seostas ta omadusega *Q*). Võib olla nii, et *Q*-d kasutavale subjektile omistatav psühholoogia laseb tal paista kooskõllalisema ning mõistetavamana kui *P* kasutamise seonduv psühholoogia.

Me võime siis lihtsalt lisada heausksusprintsipi varasemale empiirilisele tingimusele (et arvutus pakuks õige tõetingimusekäsitluse) ning jätta üldise ettepaneku muidu puutumata. Võib paista, et seda Davidson teebki. Ning tõesti, tema hilisema ettepaneku võib võtta kokku sõnadega, mida me eelnevalt kasutasime, millele tuleb juurde see lisaklausel.

Ent on tähtis mõista, et koos heausksusprintsipi lavaletulekuga toimub Davidsoni mõtetes veel üks muutus, nimelt tähelepanu nihkumine oma keelele mõtlemiselt võõrale keelele mõtlemisele. Oma keel langeb otsese vaatluse alt välja. Kui seda ka mainitakse, siis kui vaid veel ühte radikaaltõlgenduse juhtu, mis on aga oma tuntuuse tõttu meie eest varjatud. Seetõttu ei ole enam võimalik mõista seda, milles seisneb arvutuse õigsus tõetingimuste jaoks, viisil, millele eelnevalt toetuti. Kui me mõtleme oma keele peale, siis saame eeldada, et lauset mõistetakse implitsiitselt. Siis on teooriakandidaadid esitatud teoreeme lihtne vahetult testida. Oletame, et ma juba kõnelen inglise keelt ning minult küsitakse, kas ““Lumi on valge” on tõene siis, kui rubiin sisaldub süsinik”

on tõene bikonditsionaal. Ma ei pruugi vastust kohe teada, kuid vähemalt tean ma, mis mul tuleb teha selleks, et seda leida. Ent kui me vaatleme võõrast keelt, on asi hoopis teine. Oletame, et teooriakandidaat annab tulemuseks “‘Skuppit gromper” on tõene siiss, kui rubiinis sisaldub süsinik”. Kuidas saaksin ma öelda, kas see on tõene bikonditsionaal tõetingimuste kohta?

Kergesti võib kahe silma vahele jääda, kui suur on nihe “Tõe ja tähenduse” ning “Radikaaltõlgenduse” vahel. Asjaolu, et saab esitada väga sarnased sõnastusi, võib viia mõttele, et heauskus on lihtsalt lisatud kui veel üks kitsendus. Kuid tähtis on see, et koos tähelepanu nihkega emakeelelt võõrale on tarvis välja vahetada varasem empiirilise korrektsuse käsitlus. Ning ühes selle asendamisega muutub terve ettevõtmise kuju. Enne oli eesmärgiks seletada keelelist tähendust tõe kaudu. Püüti heita valgust intensionaalsele semantilisele tähendusmõistele, sõnastades seda lahti ekstensionaalse tõemõiste ning struktuuri ja arvutuse mõistete kaudu. See ettevõtmine leiab aset semantiliste mõistete ringis ning rakendub üksnes keelelistele üksustele; seisukohtadele isikute ning psühholoogiliste seisundite olemusest ei toetuta sugugi. Teine projekt seevastu on mitmeti ambitsioonikam. Ta pakub seletuse niihästi tähendusele kui tõele, mida nähakse nüüd jälle lahutamatu paarina, kus kumbki ei ole teisest fundamentaalsem. Ning pakutavat seletust laiendatakse niihästi psühholoogilistele seisunditele kui ka keelelistele üksustele. Äärmiselt lühidalt öeldes soovitab ta tähendust, keelt, tõesust ja mõtet kõiki seletada ilma, et neid tõlgendataks käitumises eristatavate mustrite kaudu.

Püüan nüüd esitada detailsemalt selle küpsema, hilisema ettepaneku. Kõigepealt mõned eelmärkused. Eeldatakse, et me saame enne tõlgendust identifitseerida nende lausete klassi, mida subjekt tõeseks peab, see tähendab, need, millega ta siiralt nõustub. Nendes lausetes on võimalik eristada korduvate elementide mustreid. Need mustrid on sellist liiki, et saab luua tõetingimuste lõpliku arvutuse, mis hõlmaks kõiki keele lauseid. See tähendab, et me saame kätte lõpliku arvu aksioome, mis omistavad korduvatele elementidele semantilisi omadusi sellisel viisil, et me saame iga lause jaoks tuletada mõne teoreemi, mis omistab talle tõetingimused. Tegevus- ning lausungimustrid on samuti sellised, et selle arvutuse kasutamine hoiakute omistamise abivahendina seab subjekti vas-

tavusse heausksusprintsiibiga. Kutsume sellist arvutust kõnealuse keele "empiiriliselts korrektses tõeteooriaks". Nüüd saame selle ettepaneku sõnastada järgmiselt:

"*S* tähendab, et *p*" on lahti seletatav kujul

"*S* on tõene siiss, kui *p*" on *S*-i sisaldava keele empiiriliselts õige tõeteooria teorem.

Ja

"*A* tähendab, et *p*" on lahti sõnastatav kui

Leidub mõni *S*, mille suhtes *A* on tõene ning *S* tähendab, et *p*.

Davidson tuletab sellest käsitlusest järgmised järeldused: et tähendus on normatiivne mõiste, kokku põimunud sellega, mida ta mujal nimetab "ratsionaalsuse konstitutiivseks ideaaliks" (1980: 223), ning et tähendus on mingil määral määratu, sest on võimalik esitada alternatiivseid arvutusi, mis rahuldavad esitatud kitsendusi võrdselt hästi. Me vaatleme esimest väidet neljandas punktis ning teist viiendas. Aga kõigepealt pöördume ühe teise asja juurde.

3. RADIKAALTÕLGENDUSE ALUS

Kuidas on see lähenemine suhestatud teiste teooriatega, mis jagavad radikaaltõlgenduse programmi põhieeldust, nimelt et tähendus peab kuidagi põhinema mittetähenduslikul või olema sellest tuletatav?

Enamiku teiste niisuguste lähenemisviiside ühisjooneks on üldine funktsionalistlik ning naturalistlik suunitlus. Nad eeldavad, et psühholoogiliste mõistete loomust tuleb selgitada nende põhjusliku rolli kaudu käitumise suhtes. Seega kalduvad nad suhtuma poolehoiuga semantiliste seoste sõnastamisse põhjuslike seoste kaudu. Kui isik mõtleb, et *a* on *F*, siis see tähendab, et ta on seisundis, mis on põhjuslikult sobivalt seotud nii *a*-ga kui *F*-susega. Nad erinevad üksteisest selle poolest, kuidas selgitada, mida tähendab "sobiv". Mõned toetuvad ideele mõttekeelest, kus individuaalsete sõnade semantika on määratud nende individuaalse põhjusliku päritoluga (Field 1978; Fodor 1975, 1987). Mõned omistavad tähtsa rolli sisemiste struktuuride etioloogiale looduslikus valikus (Millikan 1984; Papineau 1987). Teised toetuvad

informatsiooni mõistele (Dretske 1981). Siinkohal ei saa ma edasi anda esitatud teooriate mitmekesisust ning nutikust. Selle asemel vaatlen pigem, kus nad satuvad või suur osa neist satub vastuollu teise osa lõpus visandatud davidsonliku vaatega, lootuses, et see aitab keskenduda vähemalt mõnede selle valdkonna huvitavatele teemadele.

Torkab kohe silma, et erinevalt Davidsoni omast lähtuks enamik teooriaid füüsikaliste faktide koguhulgast, mitte faktide hulgast selle kohta, mida "peetakse tõeseks". Selle alguspunkti kohta kirjutab Davidson: "[Tõeseks pidamine] on hoiak, mida võib usutavalt pidada enne tõlgendamist kindlakstehtavaks, kuna tõlgendaja võib teada, et isik kavatseb lauset lausudes väljendada tõde, ilma et tal oleks aimu, *millist* tõde" (1984: 135). Üldine väide on siin sellegipoolest ebatõenäoline ning sellele esitatud põhjendus (et *mõnikord* on võimalik teada, et isik kavatseb väljendada tõde, ilma et oleks teada, millist) toetab seda vähe. Radikaaltõlgenduse teooria peaks olema rakendatav niihästi hiidkaheksajalgadele või oma kosmoselaevadest väljuvatele superolenditele kui ka äsjakohatud inimolenditele. Kuid selliste mitte-inimlike juhtumite vaatlemine annab selge pildi, et millegi identifitseerimine tõesekspeetavana eeldab võimet eristada tahtlikku käitumist tahtmatust ning keelelist käitumist keelevälisest. On igati alust arvata, et nende eristuste tegemine hõlmab samaaegselt ka rikkalike hüpoteeside esitamist uskumuste sisu ning eesmärkide kohta. Siira väite kõrval võib sama öelda ka teiste kõnetegude, nagu käskluste, lugude ning ironia kohta (1984: 135). Davidson küll mainib neid, kuid ta alahindab asjaolu, et nende eristamine siirastest väidetest (mis on vajalik, kui tahame enne tõlgendust identifitseerida tõeseks pidamist) nõuab ühtlasi rikkalike ning komplekssete kavatsuste omistamist.

Seega saab Davidsoni pakutud radikaaltõlgendus alguse punktist, mis ei ole kas kättesaadav või pole radikaalne. Veel enam, isegi kui see punkt oleks kättesaadav, siis nõuaks tema metodoloogia meilt andmete ignoreerimist kõne rolli kohta mitteverbaalse tegevuse kontekstis. Kuid see roll võiks meile kindlasti anda kasulikke näpunäiteid tähenduse kohta. Ning tõepoolest märgib ka Davidson ise teisel (1984: 162), et tõlgenduse teooria ei või seista

üksipäini, vaid teda tuleb integreerida mõtte ning tegevuse üldisemasse teooriasse.

Miks valis siis Davidson aluseks selle ebarahuldava "tõeseks pidamise" mõiste? Üheks seletuseks võiks olla quine'iliku radikaaltõlke mudeli võimas mõju. Kuid teiseks on soov kanda nii palju kui võimalik edasi "Tõe ja tähenduse" teooria kaju. Seal me oletasime, et lähtume kindlaksmääratud lausete kogumist, mille tõetingimused on teada, nimelt meie enda keele lausetest. Soovitatud arvutuse testiks oli siis lihtsalt see, kas ta andis tulemuseks õigeid väiteid nende lausete tõetingimuste kohta. Radikaalolukorda nihkudes jõuame sellele positsioonile kõige lähemale, kui kujutleme esiteks, et keeleline käitumine eristub kõigepealt selgelt ülejäänud käitumisest, ning teiseks, et me saame vaatluse teel kindlaks teha need tingimused, mille kehtides peetakse iga lauset tõeseks. Nendel eeldustel (ning — mis on väga oluline, kui ühtlasi eeldada, et tõeseks pidamise tingimused ühtivad enamasti tegelike tõetingimustega: vt järgmine alapunkt) saame siis jätkata enam-vähem samal viisil nagu "Tões ja tähenduses". Kuid mitteinimlike juhtumite arutluse moraaliks on, et see mõttekäik ei ole veenev. Soov kopeerida varasemat struktuuri nii palju kui võimalik on viinud ebausutavale ettekujutusele, nagu saaks enne tõlgendamist isoleerida tõeseks peetava lause ülejäänud käitumisest. Füüsiliste faktide koguhulk oleks palju vähem tendentslik lähtepunkt.

Davidsoni ettepanek vajab seega muutmist vähemalt kahel viisil. Esimeseks on kujuteldud lähtepunkti muutmine ning teiseks vajadus arvestada keelelise käitumise seost tema tegevuskontekstiga. Nende muudatuste tagajärg sarnaneb pigem Lewise (1983) poolt väljapakutud teooriaga. Mõte on lühidalt järgmine: on õige öelda "A mõtleb, et *p*" või "A lausung *S* tähendab, et *p*", kui need väited võiksid pärineda vastuvõetavast üldteooriast *A* käitumise kohta; teooria on vastuvõetav, kui ta omistab *A*-le uskumusi, soove, kavatsusi ja tähendusi (ning õigustab seeläbi üksnes liigutuste, heli tekitamise jms ümberkirjeldamist tegevuseks ning lausungiteks) sellisel viisil, et (1) *A* keel on lõplikult määratletav ning mõistlikult lihtsa epistemoloogilise struktuuriga; (2) *A* ettekujutus maailmast on laias laastus tõene, ratsionaalne ning epistemoloogiliselt kaitstav (see tähendab, ta vastab heauskusprin-

tsiibile); ning (3) A osutub tegutsevaks (kaasa arvatud keeleline tegevus) ning tegutsemisest loobuvaks viisil, mida võib oodata ratsionaalselt isikult, kellele on omistatud need intentsionaalsed seisundid.

Mis võiks siin veel vastuväiteid esile kutsuda? Davidsonlik arusaam, et leidub seos ühest küljest tähenduse ning teisalt süsteemi või struktuuri vahel, mängib siin veel suurt rolli. Ettepanek eeldab, et midagi ei saa pidada tähenduse kandjaks (olgu siis kavatsusi väljendavaks tegevuseks või uskumust väljendavaks lausungiks), kui ta ei kuulu teiste võimalike üksuste hulka, millele teda vastandatakse. Metodoloogiliselt palutakse meil kasutada neid vastandusi ning nende esinemise tingimusi kui tõlgenduse diagnostilisi võtmelemente. Ning see, teise alapunkti alguses rõhutatud idee ei ole minu meelest midagi sellest, millega tähendusteooria peaks vaidlema. (Sellegipoolest on püütud riidu kiskuda väga ebausutavatel viisidel. Vt Fodor, Lepore 1992: eriti ptk 3).

Ettepaneku potentsiaalselt vaieldavam tunnus on tema biheivioristlik hõng. Tõest tähenduseomistust õigustab ning teeb tõeseks teatud liiki muster vaadeldavas käitumises. Asjaolu, et käitumine peaks olema ümberkirjeldatav ratsionaalse psühholoogia kaudu, ei ole triviaalsem kui asjaolu, et teatud keerulise kuju ning värvusega lamedad puust kujud peaksid omavahel piltmõistatuses kokku sobima äratuntavat pilti moodustades. Mõlemal juhul on see üksikute asjade õigel viisil, sõnasõnaliselt või metafoorselt kokkuhaakumise küsimus. Ning me võime kujutada ette üksuste hulki, mis kokku ei sobi. Kuid võidakse huvi tunda, kas selline pelk pinnapealne käitumise tunnus on mõtte ja tähenduse piisavaks tunnuseks ning kas me ei peaks ühtlasi nõudma, et leiduksid ka sisemised põhjuslikud mehhanismid, mis vastaksid omistatud uskumuste ja soovide struktuurile.

Me tuleme selle küsimuse juurde tagasi. Aga kõigepealt vaatleme ühte teist võimalikku ebamugavuse allikat, nimelt ettepanekus heausksusprintsibile antud rolli. Kas on see printsiiplootusetult piiratud nagu mõned on arvanud? Kas on ta ülemäära optimistlik mõtte võimaliku edukuse suhtes? Ning mis on tal pistmist tähenduse mõne oletatava normatiivse aspektiga?

4. TÕLGENDUS, HEAUSKSUS, HOLISM JA NORMID

Esmalt vaatleme heausksusprintsipi varast minevikku, mil teda peeti õigusega vastuvõetamatuks. Me peaksime, ütles Davidson, nõudma *a priori*, et tõlgendaja leiaks arvutuse, "mis annab tulemuseks võimalikult ulatusliku võõramaalase poolt tõesteks (või vääradeks) peetavate lausete kujutuse lingvisti poolt tõesteks või vääradeks peetavatele lausetele" (1984: 27/1999: 279). Ent see nõuab eeldust, et peajasjalikult kõik, mis me ütleme, ning peajasjalikult kõik, mis võõrad ütlevad, on tõene. (Need oma arusaama skeptisismivastased implikatsioonid toob Davidson eksplitsiitselt välja raamatus 1984, artiklis 14.* Vt ka Evnine 1991: ptk 8.)

Miks Davidson seda soovib? Varasemat mõttekäiku järgides võib arvata, et see on lihtsaim viis, kuidas teisendada "Tõe ja tähenduse" ettepanekut nii, et seda saaks kasutada tundmatu keele korral. Oma emakeeles olen teatavasti võimeline testimata tõetingimuste arvutuse empiirilist vastuvõetavust, vaadeldes, kas teoreemid, mis see tulemuseks annab, on tõesed. Ma saan seda teha ükshaaval, kasutades oma vaikimisi eeldatud teadmisi enda keelest koos võimega avastada midagi maailma kohta. Ent kui me tegeleme tundmatu keelega, siis ei saa seda meetodit rakendada. Lauseid mõistmata ei tea ma ka seda, mida uurida selleks, et testida väidete tõetingimusi. (Me puudutasime seda teemat juba varem, alapunktis 2.) Ent kui ma võiksin lihtsalt võõrdustada võõra valmisoleku väita lauset selle lause tõesusega või soovimatuse seda väita selle väärusega, siis ei pruugi see mõistatus osutada puuduseks. Mul ei ole tarvis otseselt uurida tema lause tõesust selleks, et testida arvutuse kandidaati; mul on tarvis ainult leida, kas võõrad peavad lauset tõeseks, ning siis lihtsalt eeldades, et ta on tõene, vaadelda, kas arvutuse poolt talle omistatud tingimused kehtivad. Kui nad kehtivad, siis on teooria kinnitatud. Kahtlemata tuleb mul mõnevõrra arvestada võimalusega, et võõrad aeg-ajalt eksivad. Ent kui ma saan *a priori* nõuda, et sellised eksimused peaksid olema äärmiselt haruldased, siis on ülalmainitud lihtne testimisstrateegia kättesaadav.

*"The Method of Truth in Metaphysics" (1977). *Toim.*

Oma varases sõnastuses tekitas heauskusprintsipi siiski vastuväiteid. Ta paistab sisaldavat järgmisi väiteid: esiteks, et meil on juba olemas kõik mõtted, mis üldse saavad olla (kuna mis tahes mõtete hulka saab kujutada meie omasse), ning teiseks, et meie uskumused on samahästi kui sada protsenti õiged. Tundub nagu alahinnataks nii teadmatuse kui eksimise võimalust.

Esimene väide ei ole tegelikult ettepanud meetodile olemuslik. Davidson ei pea eitama meie võimalikku teadmatust mitmetest universumi aspektidest ning ta peaks lubama, et tõlgendusprotsess seisneb maailma sisulises tundmaõppimises, see tähendab, et ta ei pea olema pelgalt juba teadaolevate asjade paaripanek võõrale subjektile teadaolevate asjadega. Palju otsustavam on väide märkimisväärsest õigsusest, mis on omane kõikidele mõttesüsteemidele, kaasa arvatud meie praegune, sest just see väide on aluseks "subjekt peab *S*-i tõeseks" ning "*S* on tõene" laias laastus võrdsustamisele meie uurimismetodoloogias. Teisele väitele võib siiski ette heita, et ta on kas äärmiselt ebausutav või lootusetult segane. Kui seda mõista nii, et mis tahes inimrühma *tegelikud* siirad lausungid on enamjaolt tõesed, siis on see ebausutav. See välistab arusaama, et mahukas osa inimrühma elust võib olla pühendatud mõne kimäärse või teoreetilisel põhjendamata ettevõtmise tagaajamisele. Kuidas saaksime *a priori* välistada, et meie ühiskond võiks olla arenenud sellisel viisil, et määrata meid mõtlema ning kõnelema suurema osa ajast alkeemiast, astroloogiast või ajaloolisest materialismist? Kui me aga selle asemel nihkume lihtsalt *võimalike* lausungite vaatlusele ning oma valmisolekule nendega nõustuda, siis muutub väite sisu äärmiselt ebaselgeks, nagu Davidson ka ise hiljem täheldab (1984: 136). Võimalikud lausungid moodustavad äärmiselt laia hulga ja seega pole kvantitatiivseil väiteil tõesuse ja väärtuse proportsioonide kohta selles hulgas mingit selget tähendust.

Niisiis paistab, et "Tõde ja tähendus" avaldab jälle kahjulikku mõju, pannes Davidsoni pooldama seisukohta, mida ei saa kaitsta. Enne kui vaatleme, kas midagi saab päästa, tuleb meil eristada heauskusprintsipi kaks eri rolli. (Kasulikke viiteid selles suunas on teinud Malpas (1988).) Ühte rolli mängitakse tõlgenduskatse alguses. Davidson väidab, et sõnade tõlgendamine ning uskumuste omistamine kombineeruvad lausungite selgitamisel. Kuid

ta rõhutab, et me ei pääse lausungiga väljendatud uskumusele ligi enne lausungi tähenduse haaramist ning sellest sõltumatult. Nii-samuti ei ole võimalik vastupidine. Meil on seetõttu tarvis võtta omaks mingid algsed eeldused selleks, et alustada mis tahes teooria testimise ning täpsustamisega. Davidsoni väljapääsuks sellest ummikteest oli nõuda, et meil tuleb alguses eeldada, et teise uskumused on samad mis meie omad.

Siin on nii mõndagi ligitõmbavat. Isegi need, kes arvavad, et keeleväline käitumine võib pakkuda teatud uskumuste kohta väga tugevat või otsustavat tõendusmaterjali (ning lükkavad seega tagasi detailse davidsonliku ettepaneku, mis rõhub keelele), võivad märgata analoogilist probleemi selles viisis, kuidas toimivad uskumus ning soov üheskoos tegu tekitades. Seega võiks arvata, et mis tahes tõlgenduslik ettevõtmine peab alustama mingite eelduste järelekatsumisest, selleks et ringist välja murda. Ning niisamuti on usutav, et tark on lähtuda mõttest, et teised sarnanevad meiega.

Ühte sellist mõttesuunda järgivat alternatiivi heausksusprintsii-bile nimetatakse mõnikord inimlikkuse printsii-biks. See ei soovita meil alge hüpoteesina oma subjektile omistada neidsamu mõtteid, mis meil endal tegelikult on. Kuid ta paneb ette lähedase variandi: nimelt omistada neid mõtteid, mis meil oleks võinud olla, kui me oleksime läbi teinud kellegi teise elukogemused (Grandy 1973; Lewis 1983). See paistab tõepoolest olevat kasulik ettepanek ning parem kui otsene heausksus. Kui vaidluse all oleks olnud üksnes metodoloogiline ettepanek, kuidas alustada tõlgendust, siis tuleks meil siin ehk peatuda.

Kuid mitte ainult see pole vaieldav. Olgugi kasulik näpunäide selle kohta, kuidas *alustada*, ei ütle ei inimlikkus ega heausksus meile, kus peaksime *lõpetama*. Mis saab siis, kui meie esialgne, printsii-bil põhinev mõtete omistamine ei tööta? Mis teha siis, kui edasine uurimine muudab tõenäoliseks, et meie subjektil on teistsugune sensoorne aparaat ja/või teistsugused emotsioonid ja huvid kui meil ning tal on seega meiega võrreldes märkimisväärselt teistsugused arusaamad? Nendes tingimustes tuleb meil muuta oma alghüpoteesi. Samuti on meil vaja teada, millistele teooria kujule esitatud kitsendustele me saame edasi liikudes toetuda ning kuidas hinnata alternatiivseid täiendusi.

Vaatleme nüüd Davidsoni enda hilisemaid märkusi. Ta rõhutab (sarnaselt inimlikkuse printsiibi pooldajatega), et iga tõlgendus peab võimaldama mõistlikke eksimusi. Ta kirjutab:

On võimatu lihtsustada kaalutlusi, mis on olulised [ettepandud teooria hindamiseks], kuna kõike, mida me teame või usume selle viisi kohta, kuidas tõendusmaterjal toetab uskumust, saab kasutada selle hindamisel, kus saab teooria kõige paremini vigu lubada ning milised vead takistavad arusaamist kõige enam. Tõlgendus metoodoloogia pole selles mõttes midagi muud kui tähenduse peeglis nähtud epistemoloogia. (1984: 169.)

Oluliseks teemaks on siin, et iga subjektile omistatava mõtete hulga peab kaasnema mõistlik epistemoloogia (või peab see olema võimalik). See printsiip, kui ta on õige, ei rakendu mitte ainult meie oletustele tõlgenduse alguses, vaid hüpoteesidele kõigis staadiumides. Veel üks asi, mida Davidson rõhutab ning mis kuulub samasse mõttesuunda, on indeksikaalsete lausungite esilekerkiv osatähtsus tõlgendavatele teooriatele pidepunkti andmisel. Me peame suutma mõista, et mõned lausungid väljendavad tajuotsustusi subjekti ümbritseva maailma kohta.

Millele vastandub see tõepärase epistemoloogia vajaduse rõhutamine? Tähendusdualismi tagasilükkamine on üks selle ettevõtmise aluseeldustest. Klassikaline dualism liigub usult psühholoogia faktide *taandamatusesse* (kaasa arvatud sisu ja tähenduse kohta käivad faktid) väiteni nende *sõltumatuse* kohta füüsilistest faktidest. Selline sõltumatus võimaldab hiilida kõrvale soovitatud epistemoloogilistest kitsendustest. Dualistliku seisukoha järgi ei ole meil tarvis rääkida sellest, kuidas saab subjekt nii-öelda astuda ühendusse sellega, millest ta meie arvates mõtleb. Meil lubatakse eeldada, et tegemist on lihtsalt faktiga, et ta sellest mõtleb. Nii siis võib dualistliku vaate kohaselt sisu esineda sõltumatult olendi ülesehituse ning maailmas asetsemise avalikest faktidest. See tekitabki pideva implitsiitse skeptitsismiohu, nii teiste vaimude kui välismaailma suhtes.

Ärgem siiski samastagem dualismi tagasilükkamist empirismi omaksvõtmisega. Üks asi on seista vastu isikule mõtte omistamisele mingi olukorra kohta, kui me usume, et tal ei olnud võimalik seda olukorda tajuda, seda teoreetiliselt oletada ega sellest kuulda.

Teine asi on oletada, et kõiki mõtteid on võimalik taandada millelegi meelelisele. (Vt Davidson 1990 selle erinevuse kohta.)

Kas me saame öelda midagi muud üldist mõtete hulga kohta? Jah, vastab Davidson. Meil tuleb tunnustada niinimetatud "tähendusholismi". See seisneb väites, et sisuga intentsionaalne seisund ei saa eksisteerida isoleeritult, vaid vajab paljude teiste sobiva sisuga intentsionaalsete seisundite olemasolu subjektis. Näiteks igatüki, kes murrab pead selle üle, kas pank on avatud, peab uskuma suurel hulgal üldisi asju, nagu et teised inimesed on olemas, et toodetakse ning vahetatakse kaupu ja et on olemas raha; ning tal peavad olema ka mõned sobivad uskumused selliste asjade kohta nagu kõnealuse panga loomus ning asupaik.

Tähendusholismi seisukoht sarnaneb mõnevõrra nõudmisega, mille kasuks väideldi varem teises punktis, et iga tähenduse kandja peab ise olema kompleksne ning asetsema süsteemis. Ent need ei ole üks ja seesama seisukoht. Komplekssuse ning süstemaatilise nõudmine ainuüksi ei too kaasa vahetuid järeldusi selle kohta, mis liiki sisu kannavad süsteemi teised elemendid, kusjuures hetkel vaadeldav seisukoht rõhutab vajadust konkreetset laadi mõistelise sisu järele. Nende kahe teesi vahetamine väärib lähemat diskussiooni, kus siin on võimalik anda. (Sõna "holism" kasutatakse mõnikord ka seoses seisukohaga uskumuse ja tähenduse koostoitest lausungi esitamisel. Aga see on juba kolmas seisukoht.)

Tähendusholismi teesi esitatakse heauskusprintsipi kaitseks, see tähendab arusaama kaitseks, et meie mõtete ning mis tahes teise võimaliku mõtete hulga vahel peab valitsema "ulatuslik kooskõla" ning et seega peab meil olema suurel määral õigus. On väidetud, et järelikult saab lahkarvamus esineda vaid ühiselt nõustatud tagapõhja eeldades. Rakendades taas varasemat näidet: selle üle, kas pank on avatud, ei saa esineda lahkarvamust, kui ei olda ühel meelal vähemalt mõnedes asjades, nagu teiste inimeste olemasolu, kaupade vahetus, raha olemasolu ja nõnda edasi. Seega on idee läbiva vea leidmisest teises mõtlejas (kui meie teisi tõlgendame või tõlgendavad teised meid) ebakohherentne.

Selline see argument on. Kuid ta ei aita meid tegelikult varasema probleemi juures, kus me rakendasime kvantitatiivseid mõisteid nagu "ulatuslik kooskõla" lõputult laiale uskumuste hulga ning seega ei aita ta meil täpselt näha selle väite sisu. Ilma

detailse lisainformatsioonita (kui palju nõusolekut on tarvis lahk-arvamuseks, kas üks ühine uskumuste hulk võimaldab rohkem kui ühte lahk-arvamust ja nii edasi) ei järeldu midagi kvantitatiivset. Tõenäoliselt ei tule sellist lisainfot kusagilt. Seega võime parem kvantitatiivses stiilis väited lihtsalt üle parda heita.

Mis, kui üldse midagi, jääb siis alles heausksusprintsiihist? Sõnastagem kõigepealt uuesti tähendusholismi algne idee. Selleks, et üksus saaks kanda teatud tähendust, on tarvis, et ta eksisteeriks sellega seotud tähendust kandvate üksuste keskkonnas. Niisiis, ainult juhul, kui leidub ratsionaalselt koherentne ning seotud üksuste rühm, mida võib pidada mingit maailma ulatuslikku osa esitavaks, saame omistada sisu mõnele tema liikmele.

Peatume antud punktis millegi tähtsa rõhutamiseks. Seni ei ole veel öeldud midagi, mis nõuaks meilt väidet, et konkreetne mõte vajab mingit antud kindlaksmääratud hulka teisi mõtteid. Me võime seda väita, kui meile meeldib analüütilise tõe idee. Aga selle asemel võime nõuda ka midagi nõrgemat, nimelt et antud sisule pidepunkti andmiseks peab leiduma ainult *mingi* sobiv keskkond. Analoojian vaatleme, mida on tarvis, et punkt esitaks koomiksilaadisel joonistusel elava inimese silma. Võidakse arvata (analüütilist mudelit järgides), et selleks peab esinema ka punkt teise silma jaoks, kriips suuks, ring näo tarvis või vähemalt nende mõistlik alamhulk. Kuid see ei ole õige. Me võime kujutleda punkti, mis esitab kellegi silma piilumas läbi augu ekraanil, kusjuures ülejäänud keha ei ole kujutatud. On tarvis, et ülejäänud pilt oleks piisavalt detailne, tegemaks selgeks, et just see toimub. Võib spekuloida, et sisu korral on umbes samasugune olukord. Me saame antud uskumuse omistada ka siis, kui puudub see, mis meis temaga harilikult kaasneb, eeldusel, et leidub mõni muu sobiv keskkond, mis käitub tema tähenduse pidepunktina. Ning võib-olla ei olegi võimalik katalogiseerida ning süstemaatiliselt uurida, milline võiks see "sobiv keskkond" olla.

Naaseme nüüd oma praeguse küsimuse juurde, kas saab midagi kasulikku päästa heausksusprintsiihist. Me oleme seni väljendanud tähendusholismi viisil, mis paneb arvama, et see on tähtis üksnes mõtete hulga väikese alamhulga jaoks. Kuid holismi implikatsioonid on laiemad. Mõtted, mis asuvad nii-öelda ühe hulga serval, võivad asuda teise hulga keskmes. Ning seega venib

“sobiva keskkonna” mõiste nii, et ta hõlmab kõiki mõtteid tervikuna. Selle tulemusel peab hulk olema tervikuna enam-vähem koherentne ja esitama niiviisi seda, mis võib olla üks maailm. Ei saa olla nii, et meil on üks katke siin ning teine vastuoluline katke seal, ilma et me laseksime lahti arusaamast, et see on üks vaim, ühe subjekti vaatepunkt, mida me hõlmame.

Kui me nüüd kombineerime selle mõtte varasema antidualistliku arusaamaga, siis jõuame järgmisele seisukohale. Mis tahes subjektile omistatav mõtete hulk peab olema selle ühe maailma äratuntav esitus (kui tahes ebatäielik või moonutatud), mida me temaga jagame. See peab olema midagi sellist, millega saame teatud määral olla ühel meelel, nii et võiksime seda pidada ratsionaalsuse, s.t laias mõttes tunnetusliku kompetentsuse, selle maailma mõistmiskatse tulemuseks. See heausksusprintsiiibi pehmendatud variant võib jääda kaugele ulatuslikust kooskõlast ning üldisest õigsusest, kuid seda ei saa eirata.

Olles niisiis heausksusprintsiiibi varajase variandi kõrvale heitnud ning võtnud kokku selle, mis tundub hilises variandis oluline, pöördugem nüüd tagasi oma teise probleemi juurde ning küsigem, kas see printsiiip, nagu seda nüüd mõistetakse, võib kutsuda esile vastuväiteid nendelt, kes on radikaaltõlgenduse suhtes teistsugustel, näiteks funktsionalistlikel seisukohtadel.

Antidualistlik poolus, mis rõhutab “eksternalistlikku” mõtet, et tähendusliku üksuse sisu on osalt määratud selle kontekstiga (näiteks väliste põhjuslike seostega), on läbinisti kongeniaalne. (Eksternalismi eri variantide kohta vt McGinn 1989.) Mõned teoreetikud lükkavad tähendusholismi idee avalikult tagasi (vt nt Fodor 1987: ptk 3; Fodor, Lepore 1992). Ent enamik funktsionaliste ei näe probleemi ka selle vaate pooldamisel. Funktsionalismi keskne arusaam ütleb, et psühholoogilised terminid on elemendid mingis rahvalikus käitumise seletamiseks mõeldud prototeoorias; nende tähendust seletatakse viitega nende seletuslikule rollile selles teoorias vaadeldava käitumise ning veel olulisemalt, teineteise suhtes. Holistlik idee sisu seostamisest asukohaga mõnes sobivas mustris tundub olevat selle loomulikuks arenduseks. Sest just sellise funktsionalisti jaoks nagu ka Davidsoni jaoks on ratsionaalsus, sobivate järelduslike ning sisuseoste olemasolu, kätketud psühholoogilisuse enda loomusesse. (Vt Evnine 1991: 111–112.)

Kus siis võiks kokkupõrge aset leida? Otsustav küsimus on järgmine. Kas ratsionaalsuse võtmemõistele saab anda mingil tasemel naturalistliku, näiteks füüsikalise ümbersõnastuse, või on ta olemuslikult seda liiki normatiivne mõiste, mis hakkab vastu igale sellisele hõlvamisele? Üldiselt nõustatakse, et ta on normatiivne; ta seondub mõtlemisega nii nagu peab, see tähendab, mõtlemise sihte soodustaval moel. Kuid see ei välista mittenormatiivse ekvivalendi olemasolu. Toome siin vana tuttava näite: noa headus võib nugade üldtunnustatud otstarvet ning maailma kohta käivaid põhjuslikke fakte arvestades seisneda selles, et tal on teatavad füüsikalised (kaalu, kuju, teravuse jne) omadused. Kas leidub midagi loodusteaduste keeles kirjeldatavat, milles samataolises mõttes "seisneks" ratsionaalsus?

Mõned võivad arvata, et meil on juba selline asi ning et selle annab otsustusteooria, induktiivse loogika ning (eelistatud) deduktiivse loogika (süntaktiliste) tuletusreeglite sulam. See paistab siiski ülemäära optimistlik, arvestades vaidlusi, paradokse ning ebaselgust nendes valdkondades. Meil tuleb ka meenutada, et teadmiste omandamine universumi kohta ei toimu alati empiirilise info lisamise teel fikseeritud mõistelistes ning loogilises struktuuris, vaid võib hõlmata ka mõistete ning seega otsustuste vaheliste seoste muutmist (mõelgem mitte-eukleidilisele geomeetria, Einsteini avastustele aja ja ruumi vallas jne). Meil ei ole võimalik öelda, et rohkem mõistelisti murranguid enam ei tule; seega ei saa me praegu usutavalt väita, et me teame kindlalt ja lõplikult, milles ratsionaalsus seisneb.

Ent samas: kas leidubki sellist asja, milles ta seisneb? See on lähedalt suguluses küsimusega, kas saab kaitsta mingit analüütilisuse mõistet ning sellega seoses, kas saab olla mingit piiri tähendusholismi poolt nõutavale "sobivale keskkonnale". Järelekaalutud vastuse saamiseks nendele küsimustele on meil tarvis omada seisukohta sellistel teemadel nagu: kas leidub üks täielik ning lõplik tõde universumi kohta ning üks mõistete hulk, milles see tõde väljendamist nõuab; kas saab loota, et inimesed selle tõeni jõuaksid; kas me saaksime olla ratsionaalsed (ning mis mõttes), kui meie vaimu struktuuri loomus seda ei võimaldaks; ning millises seoses on ratsionaalsus teoreetilistes küsimustes (tõeni jõudmine) ning ratsionaalsus praktilistes küsimustes (hea-

dele otsustele jõudmine). Need, kes arvavad, et lõpuks saab ratsionaalsus füüsikalistlikult seletatud, kalduvad optimistlike eelduste poole teoreetilise ja praktilise mõistuse lahutamise suhtes ning universumi kohta täieliku tõeni jõudmise suhtes, teised aga on nendes küsimustes skeptilised. Mõned skeptikud, nagu Davidson, paistavad arvavat, et füüsikaline ümbersõnastamine pole põhimõtteliselt võimalik. Teised skeptikud, nagu instrumentalist Dennett, paistavad arvavat, et selline ümbersõnastamine on võimalik, kuid meie piiratus takistab juba loomu poolest meil seda ellu viimast ning järelikult on meie "ratsionaalsus" ning "mõte" üksnes kasulikum fiktsioonid.

Me võime siin põgusalt naasta ühe lahtise otsa kinnisõlmimise juurde, nimelt seletamaks, miks on Davidsoni ettepanekul biheivioristlik hõng, nagu mainiti kolmanda punkti lõpupoole. Me võime nüüd näha, et sellele, kes on skeptiline "ratsionaalsuse" naturalistliku ümbersõnastamise suhtes, ei ole sisemisele struktuurile toetumine ligitõmbavaks võimaluseks. Kui ratsionaalsusel oleks fikseeritud struktuur, siis leiduks ka mingi fikseeritud mõtete hulk, mille tähendusholism seostaks iga antud mõttega, nimelt see hulk, millega ta peab olema seotud ühe ning ainsa õige ratsionaalsuse järgi. Ning oleks loomulik nõuda, et subjekt, kellel on antud mõte, peab sisaldama asjassepuutuva hulga (või vähemalt mõne selle osa) ning seda toetavate põhjuslike ühenduste füüsilist realisatsiooni. Seega osutub selle vaate kohaselt sisemine mehhanism oluliseks. Ent teisest küljest, kui ei leidu ratsionaalsuse fikseeritud struktuuri, siis ei ole selge, mille poolest on sisemine mehhanism oluline. Ainus asi, mis saab asjasse puutuda, on see, kas lausungite ning käitumise tervikut saab kirjeldada mingisuguse kindla ratsionaalse psühholoogia abil (milliseid võib ehk äärmises mitmekesisuses esineda lõputul hulgal). Iga käitumise aluseks olevate sisemiste mehhanismide uurimine peab järgnema katsele seda käitumist mõista. Sisemiste mehhanismide olemasolu ei saa kasutada eraldiseisva ning eelneva kitsendusega sellele, kas subjekt omab teatud mõtet. (Vrd sellega psühhofüüsiliste seaduste tagasilükkamist Davidsoni poolt, 1980: artikkel 11.)*

*"Mental Events" (1970). *Toim.*

5. TÄHENDUSE MÄÄRAMATUS, HOLISM JA MOLEKULAARSUS

Oleme seni esitanud enamikku oma teooriatest, kaasa arvatud Davidsoni oma, nii, nagu oleksid nad otseseks seletuseks sellele, millised mittesemantilised faktid konstitueerivad mingit semantilist fakti. Aga nüüd tuleb meil krabada kinni viimastest raskusest: paistab nimelt, et Davidsoni lähenemine toob endaga kaasa määramatuse (1984: 100–101, 153–154). Selle vaate kohaselt tuleb mõista väidet, et helil on teatud tähendus, kui väidet, et subjekti käitumist saab süstematiseerida teatud liiki teoorias. Kuid tagatise puudumine sellele, et leidub ainult üks antud käitumise süstematiseerimise viis, on siin otsustavaks probleemiks. Täheenduste omistamine üksikutele liigitustele või helidele jäädvustab pelgalt tõsiasja, et käitumist kui terikut on võimalik teatud liiki muustrisse seada. Aga tõsiasia, et käitumise osi võib seada muustrisse, ei saa välistada võimalust, et neid võib seada ka teise muustrisse. Vaadelge analoogia piltmõistatuse tükke. Me oleme harjunud unikaalse paigutusega piltmõistatustega. Ent see ei ole mõisteliselt paratamatu ning nutikas mänguasjavalmistaja võib toota (või on juba tootnudki) mitmetise paigutusega piltmõistatust. Lausungi tähistamine "ütlemisena, et sajab vihma" on davidsonlikus käsitluses just nagu piltmõistatuse tüki tähistamine "mäetipu tükina". Teisisõnu, selline tähistamine ütleb meile, et leidub vähemalt üks üldiselt rahuldav paigutus, kus lausung või tükk saab mängida ettenähtud rolli. Kuid, veel kord rõhutades, ei leidu mõistelist tõket teise paigutuse olemasolu jaoks, kus ta võiks mängida teistsugust rolli. Davidson läheb tõepoolest edasi ning esitab argumendi, mis peab tõestama, et kui leidub üks selline adekvaatne keeleline tõlgendus, siis peab leiduma teisiigi rahuldavaid tõlgendusi. Tema argument (1984: artikkel 16)* on lähisuguluses mõne Quine'i (1960: ptk 2, 1969: artikkel 2) argumendiga. (Vt ka Dummett 1975; Heal 1989.)

Me võime selle järelduse omaks võtta ning ühes sellega ka tema antirealistlikud tagajärjed tähenduse mõiste jaoks. Kuid paljud filosoofid (nagu Lewis 1983: 118) leiavad, et seda järeldust ei saa

*"The Inscrutability of Reference" (1979). *Toim.*

intuitiivselt uskuda. Me võime ära märkida vähemalt kaks rahulolematuse põhjust. Esiteks paistab ta ohustavat üldise realistliku metafüüsilise hoiaku võimalust. (Detailsemaid argumente selle kohta vt Heal 1989: ptk 6.) Teine põhjus on see, et ta õõnestab meie keskseid kaalutlemise ning põhjendamise mõisteid. Lubage mul seda mõtet veidi edasi arendada.

Eelfilosoofiliselt eeldame vaikumisi, et oleme võimelised jõudma uute mõteteni ratsionaalse tuletuse teel oma praegustest mõtetest, näiteks mõeldes välja, millised teised asjad on kindlasti või arvatavasti tõesed maailma kohta, eeldades seda, mida me juba teame. Piltmõistatuse mudelit kasutades võib endast mõelda kui isemoodustuvast piltmõistatusest, kus tühimikud täituvad või uusi tükke lisatakse servadesse juba kujutatud olukorra osade põhjal. Ent Davidsoni loos ei ole olemasolevatel tükidel seda liiki kindla-piirilist sisu, mis võimaldaks neil olla selliste laienduste ratsionaalseks aluseks. Selle vaate kohaselt ootavad neile omistatud sisud määratlemist hiljem lisanduvate tükide valguses. Mustrid, mida me peame jälgima tähenduse omistamisel, ei rullu lahti mitte ainult ruumis, vaid ka ajas, ulatudes tulevikku. Seega on hilisemate lausungite tunnused, tunnused, mis fikseerivad nende ja varasemate poolt moodustatava mustri, osalt konstitutiivsed varasemate lausungite tähenduse suhtes. Asja väga piltlikult sõnastades: üksiku lausungi tähendus ei ole täielikult kohal tema esinemise ajal, vaid eksisteerib osalt ka tulevikus. See, mis esineb praegu, on selline, et tal võiks olla üks tähendus ühe edaspidise arengujoone valguses ning teine mõne alternatiivse joone kohaselt.

Oletame nüüd, et me soovime seletada mõnede hilisemate tükide ilmumist, ning me soovime seletust, mis oleks põhjuslik või poolpõhjuslik, selles mõttes, et ta seonduks mingi protsessi arenguga läbi aja ning seletaks hilisemaid staadiume varem täielikult esinenud tingimuste kaudu. Davidsonlikust vaatest (nagu visandatud vahetult ülal) järeldub, et selline seletus ei saa põhineda tähenduse mõistel, kuna tähendust ei ole selle loo järgi lausungi ajal olemas ning ta ei saa seega midagi põhjustada. Terve mõistus aga on kindlalt omaks võtnud sellise tähendusel põhineva ning poolpõhjusliku seletuse võimalikkuse. Ta on kohustunud pooldama seda, mida Dummett kutsub "molekulaarsuks" tähendusteoorias — see tähendab ideed, et üksikmõistete

haaramisel (ning vastavalt ka nendest mõistetest koosnevate kindlapiiriliste üksikmõtete omamisel) on teatav reaalne ontoloogiline ning seletuslik esmasus terve mõttekogumi suhtes, millele isik jõuab (Dummett 1975). Davidsoni holism eitab just seda. Seega ähvardab — mõnevõrra paradoksaalselt — Davidsoni tugev rõhuasetus ajaläbise mõtte ratsionaalsusele jätta meid ilma igasugusest dünaamilisest ratsionaalsusest oma tuleviku määratlemisel.

Just tervemõistuslik veendumus molekulaarsuses annab selise jõu ning ligitõmbavuse nendele funktsionalistlikele teooriatele, mis rõhutavad sisemiste struktuuride kindlapiirilist loomust ning põhjuslikku rolli. Seega otsib üks soovimatu määramatuse vältimise strateegia lahendusi eelmise lõigu lõpus mainitud küsimustele ratsionaalsuse loomuse kohta. Selline strateegia rõhutaks ka kindlapiirilise põhjusliku seose osatähtsust semantiliste seoste fikseerimisel maailma aspektide ning isiku seisundite vahel. Loodetakse, et nendest materjalidest saab ehitada mõne vastuvõetava naturalistliku teooria.

Ent on olemas ka teistsugune tee, mille on välja pakkunud filosoofid, kes on mõjutatud Wittgensteinist ning skeptilised naturalistliku programmi suhtes (vt McDowell 1981, 1982, 1984; Heal 1989; Mulhall 1990). Nende ettepanekuks on lükata tagasi esimeses alapunktis tehtud algeeldus, mis oli põhjaks radikaaltõlgenduse teooria otsingule, nimelt et tähenduse omamine peab olema tuletatud või konstrueeritud olukord ning et ta on midagi sellist, mida ei saa lihtsalt vaadelda. Vaatame seda lähemalt.

Kindlasti on tõsi, et me võime sattuda olukorda, kus on tarvis tegelda millegi "radikaaltõlgenduse" sarnasega. See tähendab, me võime (a) sattuda silmitsi mingi kompleksse liikuva füüsilise objektiga, mida on usutav pidada mõtlevaks ja rääkivaks olendiks, kuid (b) ei ole veel selge, kas see olend on tõepoolest mõtleja või kõneleja. Sellisel juhul ei jää üle muud, kui koguda saadaolevat infot olendi käitumise ning olukorra kohta — infot, mida saab esitada, ilma et kohustutaks väitma, et ta midagi mõtleb või silmas peab, kuna *ex hypothesi* ei ole meil selles asjas veel kindlaid seisukohti — ning vaadata, mida annab oletada.

Ent sellest ei järeldu veel vahetult, et tähendus on alati ning olemuslikult teoreetiline ning tuletatud. Vaatleme paralleelset juhtumit. Ma võin sattuda silmitsi värvide ning kujude reaga, kuid

mulle ei ole selge, kas ma näen materiaalselt objekti. Selleks et otsust langetada, võin siis püüda koguda fakte selle rea loomuse kohta ning selle kohta, kuidas ta eri olukordades muutub. Neid fakte saab esitada, sidumata end väidetega, et ma näen objekti ja/või et tal on selline loomus. Me ei pea siiski järeldama, et tuleks ellu äratada meeleanndmete teooriad nende klassikalisel kujul ning et lauseid materiaalsete objektide kohta peaks tuletama või konstrueerima meeleanndmete lausetest. Et see ei järeldu, võib näha otsustavast asjaolust, et meelegogemuse uurimine eeldab ise sageli fakte materiaalsete objektide ning nende probleemitu taju kohta. Näiteks võib ta võtta sellise kaju: vaadeldakse, mis juhtub, *kui ma panen prillid ette ning liigutan oma pead*. On äärmiselt kaheldav, kas me saame omakorda eeldada, et need tingimused on meeleanndmetest tuletatud või konstrueeritud; ning kui nad seda ei ole, siis on meil väidetavasti mõisteskeem, kus niihästi materiaalsete objektide kui tajukogemuse otsustused on mõlemad erisugusel ning seotud moel "vaatluslikud" ning kus kumbagi ei saa pidada teisest fundamentaalsemaks.

Kas tähenduse puhul võib kehtida mingi samalaadne olukord? Sellise vaatekoha järgi oleksid väited füüsiliste üksuste, nende põhjuste, tingimuste, muustrite jne kohta mõisteliselt seotud väidetega tähenduse kohta (nagu väidetest tajukogemuse kohta on mõisteline seos väidetega materiaalsete objektide kohta), kuid viimased ei ole esimestele taandatavad. Ning mõlemad oleksid meie mõistepertuaari fundamentaalsed ning vaatluslikud elemendid. Sellise lähenemise järgi osutub võimalikuks kombineerida Davidsoni rõhutatud normatiivsete ning holistlike elementide tunnustamist molekulaarsuse ning kindlaksmääratusega, mida pooldab terve mõistus (vt McDowell 1981, 1982, 1984, 1986; Heal 1989).

Siiski saab selgemaks kui kunagi varem, et meie küsimused tähenduse loomusest ning radikaaltõlgenduse võimalikkusest on seotud teiste filosoofiliste põhiküsimustega. Selles artiklis eritletud vaadete ligitõmbavus sõltub eelistustest teatud alusküsimustes ning käsitletud võimaluste hindamine osutub võimalikuks üksnes laiamastaabiliste filosoofiliste seisukohtade veenvuse valguses.

Kirjandus

- Churchland, Paul M. 1988. *Matter and Consciousness*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Davidson, Donald 1976. Reply to Foster. — *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Ed. by G. Evans, J. McDowell. Oxford: Oxford University Press, pp. 33–41. [Taastrükk teoses Davidson 1984]
- Davidson, Donald 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Clarendon Press
- Davidson, Donald 1984. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press
- Davidson, Donald 1990. Meaning, Truth and Evidence. — *Perspectives on Quine*. Ed. by R. Barrett, R. Gibson. Oxford: Basil Blackwell, pp. 68–79
- Davidson, Donald 1999. Tõde ja tähendus. — *Tähendus, tõde, meetod: Tekste analüütilisest filosoofiast I*. Toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: TÜ Kirjastus, 1999, lk 268–289. [Originaal 1967]
- Dennett, Daniel 1979. *Brainstorms*. Hassocks, Sussex: Harvester Press
- Dennett, Daniel 1987. *The Intentional Stance*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Dretske, Fred 1981. *Knowledge and the Flow of Information*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Dummett, Michael 1975. What is a Theory of Meaning? — *Mind and Language*. Ed. by S. Guttenplan. Oxford: Oxford University Press, pp. 97–122
- Evans, Gareth, John McDowell (eds.) 1976. *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Oxford: Oxford University Press
- Evnine, Simon 1991. *Donald Davidson*. Cambridge: Polity Press
- Field, Hartry 1978. Mental Representation. — *Erkenntnis*, vol. 13, pp. 9–61
- Fodor, Jerry 1975. *The Language of Thought*. New York: Thomas Y. Crowell
- Fodor, Jerry 1987. *Psychosemantics*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
- Fodor, Jerry, Ernest Lepore 1992. *Holism: A Shopper's Guide*. Oxford: Blackwell
- Foster, John A. 1976. Meaning and Truth Theory. — *Truth and Meaning: Essays in Semantics*. Ed. by G. Evans, J. McDowell. Oxford: Oxford University Press, pp. 1–32
- Grandy, Richard E. 1973. Reference, Meaning and Belief. — *Journal of Philosophy*, vol. 70, pp. 439–452

- H a a c k , Susan 1978. *Philosophy of Logics*. Cambridge: Cambridge University Press
- H e a l , Jane 1978. On the Phrase "Theory of Meaning". — *Mind*, vol. 87, pp. 359–375
- H e a l , Jane 1989. *Fact and Meaning*. Oxford: Basil Blackwell
- L e w i s , David K. 1983. *Philosophical Papers, Vol. 1*. Oxford: Oxford University Press
- M a l p a s , Jeff E. 1988. The Nature of Interpretive Charity. — *Dialectica*, vol. 42, pp. 17–36
- M c D o w e l l , John 1981. Anti-realism and the Epistemology of Understanding. — *Meaning and Understanding*. Ed. by H. Parret, J. Bouveresse. New York: Walter de Gruyter, pp. 225–248
- M c D o w e l l , John 1982. Criteria, Defeasibility and Knowledge. — *Proceedings of the British Academy*, vol. 68, pp. 455–479
- M c D o w e l l , John 1984. Wittgenstein on Following a Rule. — *Synthese*, vol. 58, pp. 325–363
- M c D o w e l l , John 1986. Functionalism and Anomalous Monism. — *Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson*. Ed. by E. Lepore, B. McLaughlin. Oxford: Blackwell, pp. 385–398
- M c G i n n , Colin 1989. *Mental Content*. Oxford: Basil Blackwell
- M i l l i k a n , Ruth G. 1984. *Language, Thought and Other Biological Categories*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- M u l h a l l , Stephen 1990. *On Being in the World*. London: Routledge
- P a p i n e a u , David 1987. *Reality and Representation*. Oxford: Basil Blackwell
- Q u i n e , Willard Van Orman 1960. *Word and Object*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- Q u i n e , Willard Van Orman 1969. *Ontological Relativity and Other Essays*. New York: Columbia University Press
- S t i c h , Stephen 1983. *From Folk Psychology to Cognitive Science*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- T a r s k i , Alfred 1956. The Concept of Truth in Formalised Languages. — A. Tarski. *Logic, Semantics, Metamathematics*. Oxford: Clarendon Press, pp. 152–278

JANE HEAL (sünd. 1946) on Cambridge'i ülikooli filosoofiaprofessor ning St. Johni kolledži president. Ta on teist põlve filosoof, nimelt töötasid tema vanemad Martha ja William Kneale Oxfordis filosoofidena

ning kirjutasid klassikalise teose loogika ajaloost (*The Development of Logic*, 1962). Jane Heal tuli 1964 Cambridge'i New Halli kolledžisse, kus õppis kõigepealt ajalugu ning seejärel filosoofiat, doktorantuuris õppis ta Newnhami kolledžis Cambridge'is (doktorikraad 1972) ning oli järel doktorant Princetoni ja Berkeley ülikoolides. Seejärel, alates 1976 õpetas ta filosoofiat Newcastle'i ülikoolis. Kümme aastat hiljem, 1986. aastal tuli ta tagasi Cambridge'i.

Jane Heal tegeleb peamiselt keele- ja vaimufilosoofiaga, iseäranis tuntud on tema artiklid simulatsiooni teooria ja teooria teooria vaidluse küsimuses. On avaldanud raamatu *Fact and Meaning: Quine and Wittgenstein on Philosophy of Language* (Fakt ja tähendus: Quine ja Wittgenstein keelefilosoofiast, 1989). 1997. aastast on Heal Briti Akadeemia liige ning aastast 1999 Cambridge'is filosoofiaprofessor. 2003. a on oodata tema artiklite kogumikku *Mind, Reason and Imagination* (Vaim, mõistus ja ettekujutus).

Tõlkija

RADIKAAALNE TÕLGENDUS

Margus Elings

Alates 1960. aastate teisest poolest on Donald Davidson oma töödes loomulikele keeltele rakendatava tähendusteooria arendamise probleemi käsitledes lähtunud ideest, et tähendusteooria aluseks peab olema tõeteooria. Formaalse tähendusteooria empiiriliseks kontrollimiseks, mis antud juhul seisneb selle rakendamises mingile loomulikule keelele ehk selle keele kõnelejate tõlgendamises, on Davidson välja pakkunud niinimetatud *radikaalse tõlgenduse* meetodi. Reaalse tõlgendussituatsiooniga võrreldes on radikaalse tõlgenduse olukorras tõlgendajale kättesaadavat informatsiooni oluliselt piiratud. Nimelt otsib Davidson vastust küsimusele mõtlemise ja tähenduse olemusest, sellest, mis teeb meie uskumused, soovid, kavatsused ja kõne arusaadavaks teistele. Faktiline küsimus tõlgendajas tegelikult toimivatest mehhanismidest jääb Davidsonil siinkohal kõrvale. Lühidalt esitatuna on Davidsoni püstitatud radikaalse tõlgendamise probleem järgmine: kui meile on kättesaadavad kõneleja uskumused väljendatuna tema enda keeles, siis kuidas on meil võimalik jõuda kõneleja uskumuste väljendamiseni meie keeles ning välja selgitada kõneleja keeles esitatud terviklausete tõetingimused.

Järgnevalt püüan anda ettekujutuse Davidsoni tähendusteooria sellest osast, mis puutub kokku tegelikkusega — niinimetatud T-lausetega seonduvast —, ja eelkõige mõnedest teooria kontrollimisel vältimatuks osutuvatest metodoloogilistest kaalutlustest. Kirjutamisel olen toetunud peamiselt mõnedele Davidsoni enda varasematest esseedest. Niisiis on käesolev artikkel omamoodi lihtsustatud tutvustus, milles pole pööratud erilist tähelepanu Davidsoni lähenemise juurtele või puudustele ega tema vaadetes aja jooksul ja kriitika tulemusel toimunud muutustele.

1. TÕETEOORIA TÄHENDUSTEOORIANA

Üldine tähendusteooria, nii nagu Davidson selle välja pakub, on lõplik kogum aksioome, mis annavad keele sõnade ekstensioonid ja nende sõnade kombineerimise tulemused. Nendest aksioomidest tulenevad teatud teoreemid — T-laused —, mis annavad objektkeele lausete semantilised omadused seeläbi, et seavad iga objektkeele lausega vastavusse metakeele lause, mis annab objektkeele lause tõetingimuse. Davidson tegutseb lausete tasandil, tunnistades kontekstiprintsiipi, mille kohaselt on (sõna, lause) tähendus antud kõigi tähenduslike kasutuskontekstide esitamiseega. Sõnade puhul on selliseks kontekstiks laused, lausete puhul keel tervikuna. Sellisele laiendatud kontekstiprintsiibile toetuvat tähendusteooriat nimetatakse holistlikuks. Holistlik kitsendus, mille Davidson otsitavale tähendusteooriale seab, peab tema järgi tagama, et iga T-lause annab vastavale objektkeele lausele vastuvõetava tõlgenduse. Selle piirangu kehtestamise tõttu on meil olemas kriteerium, mille alusel eelistada ühtesid tõlgendusi teistele või eristada vastuvõetavaid teooriaid ülejäänutest: kõigi teooriast tulenevate T-lausete kogum peab sobima [*fit*] optimaalselt tõendusmaterjaliga selle kohta, milliseid lauseid tõlgitava keele kõnelejad tõeseks peavad (vt Davidson 1973: 139).

Samas ei vaidle Davidson (1999 [1967]) vastu ka keele kompositsionaalsuse teesile, mida tavatsetakse siduda keele äraõppimise võimalikkusega. Kuigi sõnade tähendus on seatud sõltuvusse neid ümbritsevatest terviklausetest, ei hülga Davidson vaadet, et lausete tähendus (ja lauseid on lõpmatu hulk) sõltub lõpliku hulga sõnade tähendustest (siia lisandub lõplikult esitatav reeglistik). Tähendusteooria ülesandeks on üksnes anda kõigi teatud lõpmatusse hulka kuuluvate väljendite (lausete) tähendus osade tähenduse põhjal, atomaarsete osade endi tähenduse antus ei ole nõutav. Üksiksõnade tähendusi ei ole tarvis näha entiteetidena, piisab sellest, et tunnistatakse nende süstemaatilist mõju lausete tähendusele.¹ Eeldades lauseosade tähendust vaid sellises “onto-

¹Davidson seab semantikas kesksele kohale lause osade loogilise kategoriseerimise — lausete loogilise vormi leidmise, mis võimaldaks tõlgendada terveid lausete klasse —, viidates selle fundamentaalsele erinevusele teoorias primitiivideks tunnistatud üksiksõnade ja -väljendite

loogiliselt neutraalses” mõttes, viitab Davidson tõigale, et seni pole antud valdkonnas tähenduse postuleerimisest ilmset kasu tõusnud, ja jõuab nii tagasi holistliku käsitluse juurde — lauseosa tähendus saab mõistetavaks abstraktsioonina kõigist lausetest, milles ta esineb, ja järelikult selgub lausete tähendus, mis sõltub osade omast, alles keele kõigi lausete andmisel. Siit selgub, miks Davidsoni meelest on otstarbekas tegutseda lausete tasandil. Proovides vältida ka siin sõna “tähendus” või fraasi “tähendab, et” (nii takerdutaks intensionaalsusesse), pakub ta välja oma programmi, mis seab keele laused vastavusse millegi ekstensionaallega, mis “annab” nende lausete “tähendused”.

Otsitud “tähenduse-andjateks” on juba mainitud T-laused, mis esitatakse kujul “*s on tõene parajasti siis, kui p*”.² Sellised laused on üle võetud Alfred Tarskilt, kes püüdis sel viisil tõesust defineerida. Davidson üritab aga taandada tähendusteooriat tõeteooriale. Selleks on tarvilik lähendada tähendust tõele. Davidson (1999 [1967]: 276) kirjutab: “Tõedefiniitsiooni töö põhineb iga lause tõesuse tarvilike ja piisavate tingimuste andmisel, ja tõetingimuste andmine on üks viis lause tähenduse andmiseks.” Teada lause tähendust on teada selle tõetingimusi.

Kuigi Tarski teooria oli algselt mõeldud formaalsetele keeltele rakendamiseks, on Davidson (1999 [1967]) seisukohal, et seda on võimalik rakendada ka loomulikele keeltele. Oma vaadet õigustades pöörab ta paljudele muudelegi raskustele viidates palju tähelepanu teooria kohandamisele demonstratiividega (mida tihti arvatakse formaalse semantika pädevusest välja jäävat), pannes ette käsitada tõde lausungite, mitte lausete omadusena, suhtena lause, isiku ja ajahetke vahel. Edaspidi tulebki juttu peamiselt lausungitest.

analüüsist. Tähendusteooria rakendamine konkreetsele keelele seisneb niisiis selle keele lõpliku struktuuri süstemaatilise käsitluse andmises. Nii peaks saama võimalikuks mis tahes selle keele lause mõistmine. (Vt Davidson 1999 [1967]: 283–285 ja Passmore 1985: 68–69, 71–72.)

²Toodud skeemis tähistab *s* lauset objektkeeles ja *p* selle lause tõlget metakeelde. Täpsemalt vt Davidson 1999 [1967]: 274–275 ja Laasberg 1999: 1942.

Oma tähendusteooriat esitades ei soovi Davidson väita, et antud teooria kirjeldaks mingit reaalses keelekasutuses toimivat mehhanismi — see on lihtsalt üks võimalik viis täita kohta, mis peab reaalselt *kuidagi* täidetud olema. Samas on tema poolt silmaspeetav tähendusteooria empiiriline ja pretendeerib loomuliku keele toimimise seletamisele (vt Davidson 1999: 276). Teooria kontrollimine seisneb selle järelduste (T-lauset) võrdlemises tõsiasjadega, see aga eeldab vastust küsimusele, kas mingile lausele tõetingimustena omistatu seda ka tegelikult on. Järgnevalt keskendungi ma sellele, mida Davidson on öelnud sellise loomulike keelte tõeteooria kogemusliku kontrollitavuse kohta.

2. TEOORIA KONTROLLIMINE

Teooria kogemusliku kontrollimise võimalikkuse ja iseloomu küsimusele vastamiseks peab meil olema mingi alus otsustamaks, kas meie teooria rakendub mingile konkreetsele keelele, kas ta on tõene. Võiks arvata, et sellise testi sooritamine ei ole probleemiks, kui objektkeel ja metakeel kokku langevad (nt soovitakse anda eestikeelne tõeteooria osale eesti keelest). Sellisel juhul on mõlemad keeled teooria loojale tuttavad ning tal tarvitseb vaid T-lauseid lugeda, et teada, kas need on tõesed. Probleem on selles, et selline teooria testimine eeldab, et tõlgendaja juba teab asjaspeetuvate lausete tähendusi, mis peaksid talle selguma alles testitavast tõeteooriast endast; ta peab teadma, et objektkeel tõepoolest sisaldub metakeeles, ja see eeldab lausete tähenduste teadmist, kuna tõlgendamata lausete samakõnalisusest ei järeldu nende samatähenduslikkus ega seega ka samasse keelde kuulumine. Võib öelda, et kirjeldatud situatsioon ei anna meile alust, millelt hakata soovitud teooriat looma, kuna objektkeele ja metakeele kattumist eeldades hüilitakse mööda sellest, mis teoorias eneses peaks T-lauses kõrvutatud lausete vastavuse tagama.

Et panna proovile tõeteooriat tähendusteooriana, peame kindlaks tegema, kas see annab tõeseid tulemusi ka täiesti võõrale keelele rakendatuna. Kui nüüd ka objektkeele laused näivad olevat identsed metakeele omadega, ei või me eeldada, et tegu ongi metakeele lausetega. Sellist olukorda nimetab Davidson radikaalse tõlgenduse situatsiooniks, tõlgendamist tuleb alustada

n-ö nullist. Kui Davidson küsib, milline teadmine võimaldaks meil kellegi kõnet mõista ja kuidas on võimalik sellist teadmist saavutada, ei pea ta silmas tegelikku keele omandamise ajalugu. Need, keda tavatsetakse pidada sama keele kõnelejateks, võivad küll ühiselt lähtuda eeldusest, et nende kasutatavaid väljendeid tuleks tõlgendada ühtmoodi, kuid sellest ei selgu, mis sellist eeldust õigustab. Niisiis on kellegi kõne mõistmise puhul alati tegu radikaalse tõlgendamise situatsiooniga, millega toimetulemiseks sobivat tähendusteooriat Davidson otsibki (vt Davidson 1973: 125).

Kas on siis võimalik empiirilisel kontrollida tõeteooria rakenduvust konkreetsele keelele, mida me selle abil tõlgendada loodame? Teooria on tõene, kui see annab lausungitele õige tõlgenduse. Lausung on tegu, sündmus, selle tõlgendamine seisneb teatava kirjelduse andmises. Tõlgendav kirjeldus "annab meile lausungi tähenduse" siis, kui ta kirjeldab võõra keele lausungit *s* meile tuntud keeles kui "akti ütlemaks, et *p*". Sündmused (seega ka lausungid) on iseenesest ähmased või tähendusetud, alles kirjeldamise kaudu me mõistame neid kavatsusliku tegevuse, uskumuste või keeleliste lausungitena.

Davidson püstitab endale radikaalse tõlgendusega seoses järgmise probleemi: kuidas saab "olemuselt spetsiifiliselt semantilist" teooriat toetada "mittesemantilisel kirjeldatud tõendusmaterjaliga"? "Spetsiifiliselt semantilise" all peab Davidson silmas teooriat, mis ütleb meile, mida laused teatud keeles tähendavad; "mittesemantilisel kirjeldatud tõendusmaterjal" peaks olema selline, et teooriat oleks võimalik toetada ka tõendusmaterjaliga, mis on meile kättesaadav juba enne seda, kui meil on olemas usaldatav teooria. Selle nõudeta oleks Davidsoni teooria tsirkulaarne, nagu selgus situatsioonist, kus objektkeelt teati sisalduvat metakeeles.

Mainitud piiranguid arvesse võttes on meie teooriat kinnitav tõendusmaterjal vastuvõetav, kui see puudutab ainult kõnelejaid ja nende lausungeid, mida pole veel tõlgendatud, millele pole veel tähendust antud. Davidsoni meelest sobib selliseks tõendusmaterjaliks tähendusteooriale hulk fakte selle kohta, milliseid lauseid ja millistes tingimustes kõnelejad tõeseks peavad.

Hiljem on Davidson taibanud, et oma mittesemantilise nõudega tõendusmaterjalile pingutas ta pisut üle. Selle nõudega pidas ta silmas, et tõendusmaterjal ei tohi olla kirjeldatud inten-

sionaalsete mõistetega (nt tähendus, uskumus, soov, kavatsus). Raskus seisneb selles, et kui tõenduseks võetakse kellegi suhtumine antud lausesse kui tõesse, siis on tõenduse näol tegu just nimelt uskumusega. Me saame küll teada, et keegi peab mingit lauset tõeseks, kui me ise ei tea selle lause tähendust, aga kellegi teise suhtumise teadmine on juba semantilise fakti tõlgendamine.

Tõdedes, et tähendusteooriale vajalik tõendusmaterjal ei ole täielikult mittesemantiline, astub Davidson vastu reduktsionismile (s.t seisukohale, et problemaatilisi mõisteid nagu "tähendus", "uskumus", "soov" jne on võimalik taandada kergemini käsitletavatele). Semantilisi fakte ei ole võimalik tuletada puhtalt mittesemantilistest faktidest. Davidson loodab seega tagasihoidlikumalt, et lausete tõlgendamise teooria saab toetuda tõlgendatavate kõnelejate uskumustele selle kohta, millised laused on tõesed — teooria säilitab otstarbekuse seeläbi, et viimati nimetatud uskumuste struktuur on oluliselt lihtsam lausete omast. Uskumus lause tõesuse kohta on üksainus suhtumine kõikidesse lausetesse ja selle äratundmiseks ei pea tõlgendaja olema võimeline kõneleja uskumusi väga täpselt eristama, tema kõnet mõistma. (Vt Davidson 1973: 135.)³

Et saada aru, mida kujutab endast Davidsoni jaoks tähendus-teooria testimine, peame olema tuttavad ka mõnede tema seisukohtadega vaimufilosoofias. Davidsoni järgi ei ole mentaalset võimalik taandada füüsilisele. Mentaalse all peab ta silmas iga-suguseid sündmusi, millega olemuslikult seostub mingi propositiooniline hoiak (nt uskumisi, lootmisi, kartmisi, et. . .), ja ta eitab võimalust, et mentaalsed sündmused oleksid seotud füüsilistega rangete seadustega kujul: mil iganes toimub minu ajus füüsiline sündmus *f*, peab minu mõistuses tekkima uskumus *m*. Omistades isikule uskumusi, tuleb meil lähtuda normatiivsetest printsiipidest, arvestada koherentsuse, ratsionaalsuse ja muu sellisega, mis füüsiliste omaduste seletamisel asjasse ei puutu. Sellel samal

³See (enam-vähem) mittesemantilisuse nõue seostub Davidsoni hollistliku tähendusekäsitusega, mille kohaselt sõnade tähendus selgub alles terviklikest lausetest. Mittesemantilisele tõendusmaterjalile toetudes jõuame sõnade tähenduseni vaid juhul, kui need sõnad moodustavad lauseid, sest alles laused teenivad keeleväliseid huviseid ja tegevusi (vt Davidson 1973: 127).

põhjusel ei saa Davidsoni järgi olla ka rangeid seadusi, mis seoks mentaalseid sündmusi üksteisega. Ühelt poolt on küll võimalik — ja oluline — seletada inimeste käitumist⁴ teatud soovide ja uskumuste olemasoluga, mis käitumise põhjustasid; kuid teisalt ei saa esitada rangeid seadusi, mis seaksid mingi konkreetse käitumisviisi põhjuslikku seosesse konkreetsete uskumuste ja soovidega. Teatud kindlal viisil käitumine ei sõltu ainuüksi mõne konkreetse soovi või uskumuse omamisest, vaid kõigi kõnealuste uskumuste, soovide, kavatsuste, hirmude, lootuste, ootuste jms struktuurist.⁵

Niisiis on Davidsoni järgi ka lausungite tõlgendamise puhul tarvis mingil moel arvestada kõneleja uskumuste ja soovide tervikuga ning ainuüksi faktidest kõneleja käitumise kohta ei ole võimalik tuletada tema kõne tähendust. Davidson pakub välja võimaluse rakendada nn *heausksusprintsipi*, milles on ühendatud holistlik uskumuste ratsionaalsuse või koherentsuse eeldus ning uskumuste ja nende objektide vahelise põhjusliku seose või korrespondentsi eeldus.

3. HEAUSKSUSPRINTSIIP

Tähendusteooria tõendusmaterjaliks on hulk tingimuslauseid üksikisikute arvamustest lausete toesuse kohta. Need laused võtavad järgmise kuju:

- (L1) *X peab lauset "Sajab" tõseks-keeles-L parajasti siis, kui tema läheduses sajab.*

Sellised laused peaksid olema tõenduseks teooria T-lausetele, nagu:

- (L2) *Lause "Sajab" on tõene-keeles-L parajasti siis, kui kõneleja läheduses sajab.*

⁴Inimeste käitumist, nende tegusid (sh kõnelemist) mõistab Davidson mentaalsete sündmustena, mille kirjeldamine on tõlgendamine ja peab alluma teatud normatiivsetele kitsendustele.

⁵Mentaalsete ja füüsiliste sündmuste eristuse, põhjuslikkuse ja mentaalse teadusliku käsitlemise võimalikkuse kohta vt näiteks "Actions, Reasons and Causes" (1963) ja "Mental Events" (1970), mõlemad kogumikus Davidson 1980; *Akadeemias* on sel teemal ilmunud artiklid Mölder 2002 ja Davidson 2002 (vt eriti lk 564–566).

Kui kehtiks seos, et juhul kui (L1) (või mõni muu sellega sarnane lause) on tõene, siis on seda ka (L2) (või mõni muu T-lause), oleks meil tõendusmaterjal T-lausetele olemas. Siiski pole nende lausete vaheline suhe nii lihtne. Kõneleja (nii ka (L1) puhul) peab lauset tõeseks kahel põhjusel — lause tähenduse ja oma uskumuste tõttu. T-laused ei ütle kõneleja uskumuste kohta aga midagi, nad puudutavad ainult lause tähendust. Seetõttu ei saa laused kujul (L1) olla T-lausetele tõenduseks, kui me eelnevalt ei tea kõneleja kohta, kas tal tõepoolest on kõnealune uskumus. Kõneleja lausete tõetingimusi teada saades tahab tõlgendaja teada nii seda, mida kõneleja oma sõnadega silmas peab (või “tähendab” [*means*]), kui ka seda, mida kõneleja usub. Kuna tähenduserinevused kattuvad antud juhul uskumuserinevustega, võib tekkida olukordi, kus ei ole edasise uurimiseta võimalik kindlaks teha, kumмага on tegu. (Vt Laasberg 1999: 1952–1953.)

Kui meil on alust lähtuda ainuüksi faktist, et tegu on ausa lausungiga, siis pole meil võimalik tuletada kõneleja uskumust teadmata lausungi tähendust ega lausungi tähendust teadmata kõneleja uskumust. (Davidson 1974: 142.)⁶

Sellest kitsaskohast ülesaamiseks peaks teooria looja suutma oletada midagi inimeste uskumuste kohta, alles siis oleks tal sobiv empiiriline tõendus T-lausetele. Kui oletused selle kohta, mida inimesed usuvad, peavad asuma kesksel kohal tähendusteoorias, siis on neid tarvis esitada üldisemal kujul, näiteks, et inimesed usuvad ilmselget. Aga ilmselguse kriteeriumid võivad isikuti erineda.

⁶Siin kõneleb Davidson uskumuste ja tähenduse vastastikuse sõltuvuse probleemist. Hiljem (vt näiteks artiklit Davidson 2002: 568jj) on ta üritanud luua ka ühendatud tähenduse ja tegutsemise teooriat, milles tegutsemise tõlgendamisel võetakse tähenduse ja uskumustega võrdset arvesse ka tegutseja soove. Davidsoni tõlgendusteoorial omaette ei ole alust, millelt lähtuda, s.t ei ole võimalik teha kindlaks, millal kõneleja peab mingit lauset tõeseks, kui ei olda võimalised omistama talle soove ja kirjeldama tema tegevust tingivaid kompleksseid kavatsusi (vt Davidson 1975: 158–163). Keelele on iseloomulik tähenduse autonoomia: kui lause tähendust on kord juba mõistetud, võib seda kasutada pea-aegu suvalisel keelevälisel eesmärgil (nt valed, naljad, liialdused), kuid tõlgendusteooria lähtealuseks sobib vaid aus väide (vt Davidson 1975: 164–165).

Seetõttu nõuabki Davidson, et me oletaksime kõnelejaid olevat samal seisukohal ilmselguse suhtes kui meie (tõlgendajad) ise. Radikaalse tõlgendamise puhul tuleb meil eeldada, et kõnelejad, kelle lausungeid me tõlgendame, usuvad üldiselt sedasama, mida meiegi tõeseks peame või mida meie peame õigeks uskuda. See tähendab, et radikaalse tõlgendamise meetod näeb ette heauskusprintsiiibi rakendamist: lahendamaks uskumuse ja tähenduse vastastikuse sõltuvuse probleemi, tuleb omistada võõrastele lausetele tõetingimused, mis teevad nad tõeseks, kui meie (tõlgendajate) vaatekohalt on võimalik või usutav, et kõnelejal on õigus.

Oma tõlgendusteooria arendamisel toetub Davidson paljuski W. V. O. Quine'ile, keda järgides juhindub ta ka põhimõttest, et kaasvestleja rumalus, mis ületab teatava piiri, on vähem tõenäoline kui tõlke vigasus. Selline printsiip annab aluse valida võimalike tõlgete seast sobivamaid. Quine rakendab seda printsiipi ainult loogiliste operaatorite tõlkimisel, seega peab ta mainitud rumaluse all silmas loogikaviga (me ei saa uskuda, et keegi peaks tõeseks lauset, milles leidub ilmne vastuolu). Erinevalt Quine'ist rakendab Davidson heauskusprintsiiipi "üle kogu platsi". See tähendab, et ta peab vältimatuks omistada inimestele uskumusi nii, et tekiks terve hulk loogikaväliseid tõdesid, mis aga moodustavad meie uskumuste süsteemi kultuuridevahelisi piire ületava skeleti.

3.1. Eksimus ja tõesus

On ilmne, et kerkivad küsimused heauskusprintsiiibi kasutamise õigustatavusest. Kas printsiip jätab ruumi ka kõnelejapoolsele eksimusele? Milline on seos tõega? Loomulikult ei saa eeldada, et kõnelejad oma uskumustes kunagi ei eksiks. Eksimus annabki uskumuse mõistele mõtte. Et teha teoorias ruumi kõnelejapoolsele eksimusele, on vaja midagi üldist, millest mõned laused kindlakstehtaval viisil kõrvale kalduvad. Tõlgendamine peab seega toetuma enamale kui konkreetse indiviidi uskumustele antud hetkel ((L1) osutub seega T-lause tõendusena sobimatuks). Davidson viitab teatavale "avalikule normile [*public standard*], mis fikseerib lausete tõlgendamise", "keelele kasutatuna kogukonna poolt" (vt Davidson 1974: 152–153). Keelekogukonna [*speech community*] all peab Davidson (1973: 135) silmas inimrühma,

mille kõnele rakenduvad ühed ja samad tõlgendusteooriad. Radikaalse tõlgendamise situatsioonis on kõnelejate samasse keelekogukonda kuulumine siiski miski, mis vajab alles tõestamist tõlgendusteooria empiirilise kontrollimise kaudu.

Nüüd saame esitada täiustatud kujul lause, mis on tõenduseks T-lausele:

Keele L kõnelejad peavad lauset "Sajab" tõseks-keeles-L parajasti siis, kui nende läheduses sajab.

See on individuaalsete vaatluste üldistus. Kui keegi näib väga paljudel juhtudel eksivat, avalikust normist kõrvale kalduvat, siis annab heausksusprintsip alust arvata, et tegu on teise keele kõnelejaga, kelle lausungite tõlgendus tuleks uuesti üle vaadata.

Toonud sisse avaliku normi mõiste, et anda teoorias koht eksimusele, pöördub Davidson tagasi indiviidi juurde. Tema väites, et pole olemas seda, mida nimetavad keeleks filosoofid ja lingvistid, peegeldub vastuseis traditsioonilisele käsitlusele keelest, mis peab üldise kõne tõlgendust esmaseks individuaalse kõne tõlgendamise suhtes. Selline käsitlus seostub seisukohaga, et keelelise suhtlemise aluseks ja vältimatuks eelduseks on konventsioonid. Davidson sellega nõus ei ole. Ta ei pea konventsioone kommunikatsiooni vältimatuks eelduseks, sest muidu peaks enne kõneleja mõistmist teadma tema keele konventsioone ehk üldisi uskumusi, nende teadmine aga eeldab juba keele mõistmist. Davidson ei eita konventsioonide rolli, nende kasulikkust praktikas, aga kui tema tõlgendusteooria paika peab, on ta näidanud viisi, kuidas mõista kõnelejat radikaalse tõlgendamise situatsioonis, konventsioonidele apelleerimata, toetudes juba kirjeldatud (pea-aegu) mittesemantilisele tõendusmaterjalile, mida tähendus- ja uskumuserinevuste kattumise probleemi ületamisel täiendab heausksusprintsip. (Vt Evnine 1991: 106–108.)

3.2. Täiendatud heauskusprintsiiip

Kui Davidson asetab nüüd jälle rõhu individuaalsele kõnelejale, idiolektile, tõlgendamise otsesele seotusele selle kontekstiga, milles kõneleja lauset tõeseks peab, siis muutub taas küsitavaks, kas teooria võimaldab kõnelejal ka eksida. Et eksimus teooriasse mahuks, on Davidson oma esialgset heauskusprintsiiibi kontseptsiooni laiendanud.

Seni kirjeldati heauskusprintsiiipi selliste sõnadega nagu "nõusolek" ja "tõene": tuleb tõlgendada nii, et me saaksime nõustuda võimalikult paljude kõneleja uskumustega; tuleb omistada kõneleja lausungitele tõetingimusi, mis muudaksid need lausungid meie arvates tõeseks. Aga tõlgendamise eesmärk ei ole mitte nõustumine (vähemalt mitte igasugune nõustumine), vaid mõistmine. Seega ei ole ka nõusolek tõlgendamise vältimatuks eelduseks.

Davidson täheldab, et mõned lahkarvamused segavad mõistmist enam kui teised, teooria peab sellega arvestama:

Meetodi olemus seisnes [---] tõeseks peetavate lausete vastavusse seadmises tõeseks peetavate lausetega tõedefinitsiooni abil, nii et viga ei ületaks mõistlikke piire. [---] Demonstratiivse sisaldavad laused annavad äärmiselt tundliku kontrollimeetodi tähendusteooria korrektsuse jaoks ja moodustavad kõige otsema seose keele ning [---] objektide vahel, millele koondub inimolendite huvi ja tähelepanu. (Davidson 1999: 288.)

Lahkarvamused teoreetilistes küsimustes võivad olla talutavamad kui lahkarvamused asjade väljanägemise, ilmnemise suhtes. Tõlgendamise seisukohalt talutavate ja talumatute lahkarvamuste eristamisel pole relevantsete kaalutluste hulka võimalik vähendada ega lihtsustada, oluline on kõik, mida me teame või usume selle kohta, kuidas tõendusmaterjal meie uskumusi toetab (epistemoloogilised kaalutlused) — "tõlgendamise metodoloogia pole ses suhtes muud kui epistemoloogia tähenduse peeglis nähtuna" (Davidson 1975: 169). Piiranguid, mis meie arvates langevad meie endi uskumustele (nendeks on nn epistemoloogilised piirangud), tuleb kindlasti silmas pidada võimalike tõlgenduste vahel valides. Seega me võime omistada kõnelejale eksimuse juhul, kui see on seletatav, s.t kui me mõistame, kuidas me ise antud tingimustes võiksimme sellise vea teha.

Deduktiivselt arutledes võime nüüd tõlgendamisprintsiiibi sõnastada järgmiselt: ära tõlgenda nii, et kõneleja uskumused paistaksid loogiliselt vastuolulised! Induktiivselt (pidades silmas tõenäosust, mille ühed uskumused teistele annavad) aga: ära tõlgenda nii, et kõneleja (tegutseja) näiks sattuvat liigsesse vastuollu printsiibiga “usu seda, mida toetab kogu olemasolev relevantne tõendusmaterjal” või “tee seda, mis olemasoleva relevantse teadmise valguses näib parima võimalusena”.

Heausksusprintsiiip on seega kogum kõigist printsiipidest, mis reguleerivad uskumuste, soovide ja tegutsemise omavahelisi ratsionaalseid seoseid. Davidsoni peeglimetafoor toob esile kaks tasandit: reflekteeritud tasandil on tegu piiranguga teiste inimeste kõne või tegutsemise aktsepteeritavatele tõlgendustele — tõlgendatavad ei tohi selle printsiiptide kogumi järgi näida liialt irratsionaalsena; reflekteerimata tasandil rakendub printsiiptide kogum meile kõigile kui ratsionaalsetele olenditele, nende järgi tegutsemine on ratsionaalsuse lahutamatuks tunnuseks.

3.3. Heausksusprintsiiibi vältimatus

Davidson peab heausksust (selle täpsustatud mõttes) tõlgendamise vältimatuks eelduseks, näiteks võiks olla järgmine lõik:

Metodoloogilist nõuannet tõlgendada viisil, mis optimeerib nõusolekut, ei tohiks mõista heauskse oletusena inimeste intelligentsuse kohta, oletusena, mis võiks ka vääraks osutuda. Kui me ei suuda leida viisi tõlgendamaks mingi olendi lausungeid ja muud käitumist nii, et neis avalduks uskumuste kogum, mis on meie normide järgi suures osas tõene ja kooskõlaline, siis pole meil alust arvata, et see olend on ratsionaalne, et tal võiks olla uskumusi ja et ta üleüldse midagi ütleb. (Davidson 1973: 137.)

Tekib küsimus, kuidas on selle printsiiibi rakendamine põhjendatud. Võiks ju seada kahtluse alla eelduse, et ka teised peavad olema ratsionaalsed või isegi samal viisil ratsionaalsed kui meie ise. Davidsoni seisukoha kaitseks võime esitada mõned David Lewise vaated (Lewis 1983; vt ka Evnine 1991: 111–112). Lewis käib välja *teoreetiliste terminite* defineerimise idee. Teoreetilised terminid asuvad ühes otsas skaalal, mille teises otsas on vaatlusterminid, nad paiknevad keele kui võrgu keskosa läheduses,

kui väljenduda Quine'i moodi. Järelikult pole teoreetiliste terminite tähendus kuigi otse seotud meie kogemusega maailmast, *stiimultähendus*⁷ üksinda meid selliste terminite tõlkimisel ei aita. Teoreetilise termini defineerib pigem teooria, sidudes sellega midagi vaadeldavat. Tõlgendaja võib nende terminite kohta öelda teatud ulatuses asju, mis tegelikkuses ei kehti, ta võib moodustada vääri teoreetilisi lauseid, ent kui nende osakaal muutub liialt suureks, kaotavad terminid lihtsalt oma tähenduse.

Terminid "uskumus", "soov", "tegutsemine" ja "keeleline tähendus" on Lewise järgi kõik teoreetilised, olles osaks igapäevasest, s.t enam või vähem selgel kujul meist igäühe mõtlemises juurdunud rahvapsühholoogia teooriast (vt Lewis 1983: 111–112). Selliste terminite suhtes on heauskusprintsipi tõene analüütilisel: isikul ei pruugi olla uskumusi jms, aga kui tal need on, vastavad need enam-vähem neid defineerivale printsipi kogumile. Davidsoni sõnul ei ole tegu faktilise küsimusega: kui olendile saab omistada propositsioonilisi hoiakuid, on see olend ligikaudu ratsionaalne. Seega, et rakendada ülalnimetatud "teoreetilisi termineid", peab seda tegema vastavalt heauskusprintsibile, teisiti pole neid üldse võimalik rakendada.

Artiklis "Mõtlemine ja kõne" (1975) tegeleb Davidson keele ja mõtlemise seosega, mis on tema järgi seda laadi, et kumbki neist vajab teist, et olla mõistetav, ent ainult ühest poolest ei piisa teise täielikuks seletamiseks. Mõtte omistamisest räägib David-

⁷Biheivioristina peab Quine tõlketeoreetikule kättesaadavaks tõendusmaterjaliks ainult sensoorseid stiimuleid, millega kõneleja (ja ka tõlkija) kokku puutub, ning hoiakuid, mida kõneleja lausete tõesuse suhtes konkreetses kontekstis (s.t teda mõjutavate stiimulite kontekstis) võtab. Stiimulite ja hoiakute kõrvutamisel saab tõlkija omistada kõneleja vaatluslausetele stiimultähendusi. Biheivioristi poolt tunnustatava tõendusmaterjali alusel saab tõlkida kõneleja vaatluslauseid (mitte küll täie kindlusega) ja neid ühendavaid loogilisi operaatoreid. Et aga keeles on palju enam kui vaatluslauseid, pakub Quine välja, et radikaalne tõlkija konstrueerib "analüütilisi hüpoteese" mõningate korduvate lauseosade (sõnade) vastete kohta metakeeles. Need hüpoteesid ei ole aga kuidagi kinnitatavad tõendusmaterjaliga, mida Quine biheivioristina aktsepteerib, ning seetõttu tuleb radikaalses tõlkes tunnustada tähenduse ja tõlke määramatust.

son siis, kui olendile on võimalik "väitvalt rakendada positiivset lauset, mille peaverb on psühholoogiline" ("usub", "teab", "loodab", "soovib", "arvab" jne) (Davidson 1975: 156). Kõigi mõtete puhul on kesksel kohal uskumused: iga mõte eeldab lõpmatut seotud [*interlocked*] uskumuste kogumit, mis mõtte identifitseerib, paigutades selle loogilis-episteemilisse ruumi. Viidatud artikli põhiteesiks on väide, et olendil ei saa olla mõtteid, kui ta ei ole teis(t)e kõne tõlgendaja, s.t kui ta ei ole võimeline teisi mõistma.⁸ Eestikeelse lause "Püss on laetud" mõistmine/tõlgendamine nõuab mingi lõpmatu taustuskumuste kogumi olemasolu. Need uskumused peavad paljuski sarnanema uskumustega, mis isikul peavad olema, kui talle on võimalik omistada mõtet, et püss on laetud. Ka keele lausetel on seega koht loogilises süsteemis (see on seotud uskumustega nende tõetingimuste kohta), nendevahelised suhted sarnanevad suhetega mõtete vahel. (Vt Davidson 1975: 156–158.)

Elmises lõigus esitatud mõtete valguses võime nüüd tulla tagasi küsimuse juurde, kuidas on võimalik saada üle probleemist, et kõnelejad võivad oma uskumustes eksida, pidada lauseid tõeseks ka siis, kui need seda tegelikult ei ole? Davidson (1975: 168) väidab, et on lubatav eeldada *enamiku* uskumuste tõesust, kuna uskumustele annab sisu nende koht uskumuste süsteemis. Enne kui miski maailmas võib saada teatava uskumuse (olgu siis tõese või väära) objektiks, peab olema olema lõputu hulk tõeseid uskumusi selle kohta, mis üldse on antud uskumuse objektiks. Kui nõutavas hulgas on liiga palju vääri uskumusi, siis ei ole meil lihtsalt enam võimalik öelda, millise objekti kohta antud uskumus käib, ega väita selle uskumuse väärust. Üksik väär uskumus ei tarvitse meilt võtta võimalust teisi uskumusi identifitseerida, aga

⁸Davidsoni järgi ei saa isikul olla uskumusi, kui ta ei mõista, mis uskumus on — kui ta ei saa aru uskumuse võimalikust ekslikkusest. See aga nõuab tõese ja väära (uskumuse) eristamist, mis saab võimalikuks alles isikutevahelise kommunikatsioonisüsteemi olemasolu korral (s.t tõlgendussituatsioonis, kus omatakse uskumuste lause tõesuse kohta). Privaatse suhtumisena, mille taustaks ei ole avalik norm (s.o lausete tähenduse suhtes ja seega nende tõesuse suhtes teatud tingimustes ühel meelel olemine), on uskumuse idee mõistetamatu. (Vt Davidson 1975: 169–170.)

sellise identifitseerimise võimalikkus sõltub taustaks olevate uskumuste kogumist.

Liiga paljud vead kõneleja mõtlemises kaotavad piiri tõeste ja väärade uskumuste vahel. Kui tõlgendaja ei järgi heausksusprintsipi või kui selle järgimine tulemusi ei anna, ei ole alust omistada kõnelejale uskumusi; kui selle rakendamine aga õnnestub, on radikaalse tõlgendaja teooriale olemas laiem alus, kui see on Quine'i *radikaalse tõlkija* omal. Kui Davidson ongi sunnitud tunnistama, et radikaalse tõlgenduse meetodi rakendamise tulemusel leiame me tõenäoliselt mitu kõneleja käitumist tervikuna rahuldavalt tõlgendavat teooriat, jääb ta (1974: 153–154) arvamusele, et selline tõlgenduse määramatus osutab kõigest asjaolule, et mõned näivad erinevused tõlgendustes pole tegelikult olulised.

KOKKUVÕTTEKS

Davidson läheneb tähendusele küsides, mida me võiksime teada, et mõista kõneleja sõnu. Vastuseks ühendab ta tarskilikule tõe teooriale toetuva formaalse tähendusteooria üldisema tõlgendusteooriaga, milles keelelist ja keeleväliselt käitumist mõistetakse ühtse tervikuna. Luues tõlgendusteooria, mida rakendades me jõuame vastuvõetavate tulemusteni radikaalse tõlgenduse situatsioonis, olemegi vastanud küsimusele keelelist mõistmist võimaldava teadmise kohta. Niisiis esitab Davidson üldjoontes radikaalse tõlgenduse meetodi (seda on kokkuvõtlikult kirjeldanud Lewis 1983: 111–116), mille kohaselt peab tõlgendaja üheaegselt töötama kõneleja uskumuste oma keeles esitamise ja tema lausete tõetingimuste kindlakstegemise suunas, revideerides nii ühe kui teise tegevuse tulemusi kuni adekvaatsete T-lausete saamiseni. Kogu see tõlgendustegevus peab lähtuma teatavatest kitsendustest, mille piires radikaalne tõlgendamine võimalikuks saab. Nendeks kitsendusteks on mõned fundamentaalsed argimõistuslikud printsüübid selle kohta, kuidas uskumused ja tähendused on tavaliselt seotud omavahel ning kuidas nad on tavaliselt seotud käitumisega ja meeleliselt tajutavaga. Seega peavad kõneleja lausetele antavate tõlgenduste, neile omistatavate tõetingimuste ja kogu aksepteeritava tõendusmaterjali omavahelised suhted olema kooskõlas hulga

üldiselt tunnustatud printsiipidega. Need võtab Davidson kokku heauskusprintsipiina.

Kirjandus

- D a v i d s o n , Donald 1973. *Radical Interpretation*. — D. Davidson. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1984, pp. 125–139
- D a v i d s o n , Donald 1974. *Belief and the Basis of Meaning*. — D. Davidson. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1984, pp. 141–154
- D a v i d s o n , Donald 1975. *Thought and Talk*. — D. Davidson. *Inquiries into Truth and Interpretation*. Oxford: Clarendon Press, 1984, pp. 155–170
- D a v i d s o n , Donald 1980. *Essays on Actions and Events*. Oxford: Oxford University Press
- D a v i d s o n , Donald 1999 [1967]. *Tõde ja tähendus*. — *Tähendus, tõde, meetod. Tekste analüütilisest filosoofiast I*. Koost. ja toim. J. Kangilaski, M. Laasberg. Tartu: TÜ Kirjastus, lk 268–289
- D a v i d s o n , Donald 2002. *Kas ratsionaalsusteadus on võimalik?* — *Akadeemia*, nr 3, lk 559–579
- E v n i n e , Simon 1991. *Donald Davidson*. Cambridge: Polity Press
- L a a s b e r g , Margo 1999. *Sissejuhatus Donald Davidsoni keelefilosoofiasse*. — *Akadeemia*, nr 9, lk 1939–1955
- L e w i s , David 1983. *Radical Interpretation*. — D. Lewis. *Philosophical Papers*. Vol. I. New York/Oxford: Oxford University Press, pp. 108–118
- M ö l d e r , Bruno 2002. *Anomaalne monism ja psühhofüüsilised seadused*. — *Akadeemia*, nr 3, lk 580–611
- P a s s m o r e , John 1985. *Recent Philosophers*. London: Duckworth

MARGUS ELINGS (sünd. 1979) on TÜ filosoofiaüliõpilane.

ENEKEN MARIPUU. Närilised

ARVUSTUS

HEA TAHE, ET MÕISTA

Hans-Georg Gadamer. *Hermeneutika universaalsus: Valik esseid ja intervjuusid*. Tõlkinud Andrus Tool. ("Avatud Eesti Raamat"). Tartu: Ilmamaa, 2002. 512 lk.

Kui muutuda alustuseks pateetiliseks, siis võiks ütelda, et Gadameri surmaga 2002. aasta märtsis lõppes meistermõtlejate ajastu Euroopa filosoofias. Tegemist ei ole filosoofia lõpuga, mida Heidegger juba Nietzsche ja Marxi nimega seostas, vaid universaalsete teadmistega autoriteetse filosoof-õpetaja tegelaskuju kadumisega ajaloo näitelavalt. Enam ei saa rääkida suurest filosoofist ilma iroonilise alatoonita — paratamatult peitub "suuruse" taga kas kitsas valdkonnas töötav spetsialist või osavalt kuulsust koguv skandaalitseja-literaat. Gadamer ei olnud kumbagi.

Kuid mida saab 21. sajandi fragmentaarses reaalsuskogemuses elavale inimesele öelda üks meistermõtleja? Kas pole mitte ainus võimalus kõnelda filosoofiast kui tervikust ilkumine ja lammutamine — destruktsiooni ja dekonstruktsiooni tee? Tõepoolest elab kogu 20. sajandi filosoofia üha uuesti läbi metafüüsika langust, kui just selle asemel ei kasutata filosoofiat argiste probleemide lahendamiseks. Kuid paradoks seisneb selles, et erinevalt mõne moodsa erifilosoofia raames nokitsemisest on meil metafüüsika kui terviku mõistmiseks — ja isegi lammutamiseks — vaja teda süvitsi tunda, orienteeruda terves traditsioonis. See ülesanne, mis oli jõukohane veel Heideggerile ja Gadamerile, on moodsa, spetsialiste vorpiva "akadeemilise" hariduse taustal võimatu. Kui me soovime metafüüsika mõtestamisel ninakatest klišeedest kaugemale jõuda, läheb meil paratamatult vaja Gadameri-taoliste meistermõtlejate abi. Mahukas kogumik *Hermeneutika universaalsus* ei aita meil küll tingimata filosoofiat mõista, kuid suudab ehk meid mõistmise lõputu tee algusse juhatada.

Gadameri mõõtu mõtleja puhul võib väljaandjat solvamata julgesti küsida, kas pole esseevalimiku üllitamine isegi liiga tagasihoidlik mälestusmärk meistri jaoks. Ehk vajaksime esmalt tema peateose *Tõde ja meetod* tõlget või koguni kõiki *Kogutud teoste* kümnet köidet? Paraku on säärased mõlgutused täiesti ajakohatud: ma ei mäleta, et viimase

10 aasta jooksul oleks Eestis üldse kellegi kogutud teoseid välja antud, peale mõne kodumaise kirjandusklassiku. Ka filosoofide mahukate peateoste tõlkimist oleks patt nõuda, kuna puudub meil ju igasugune püsiv süsteem filosoofia tõlkimiseks, rääkimata professionaalsetest tõlkijatest. Kogu tõlkimine sõltub tõlkijate ja kirjalaste entusiasmist. Seda arvestades tuleb nõustuda, et viimastel aastatel on isegi palju filosoofiat tõlgitud, kuigi asjal on ka oma varjuküljed. Nii see, **keda tõlgitakse**, kui ka see, **kuidas tõlgitakse**, sõltub enamasti ainuüksi entusiastlikust “maaletoojast”. Kuid hea tõlke jaoks läheb vaja nii teravat keelevaistu kui ka laialdasi teadmisi filosoofiast: meie filosoofiakultuuri hõredust arvestades on mõisteta, et säärase võimetega inimesi napib.

Seda enam on põhjust rõõmustada, et Gadameri tutvustamise on enda peale võtnud Andrus Tool, kellele on omane suisa saksalik põhjalikkus ja täpsus. Kuigi eesti keele puhtuse eest võitlejad leiaksid kindlasti põhjust süüdistada tõlkijat bukvalismis (vt nt väljendit “karakterne” lk 196) ja saksa lauseehituse liigeses säilitamises, ei domineeri säärase nähtused siiski liigselt: kokkuvõttes on raamat igati loetav ja jälgitav ka nende jaoks, kellel puuduvad laiemad eelteadmised hermeneutilisest filosoofiast. Gadamer on ka oma esseedes ennekõike õpetaja, seletades kannatlikult lugejale üldarusaadavas keeles üha uuesti oma filosoofia aluseid — voores, mida tema õpetajale Heideggerile küll omistada ei saa. Kõige raskemaks võib osutuda 20. sajandi alguse filosoofilise konteksti mõistmine, mille kohta Gadamer oma esseedes tagasivaatavalt viitab. Siinkohal tuleb lugejale taas appi tõlkija, kes on kirjutanud kõigi oluliste ajalooliste isikute ja koolkondade kohta joonealused kommentaarid. Kui lisada siia veel ligi 70-leheküljeline järeldõna, kus Tool üritab Gadameri vabas vormis lausutat metoodiliselt kokku võtta, siis tuleb teha ainuvõimalik järeldus: *Hermeneutika universaalsus* on kõrgel tasemel koostatud kogumik, mille väärtus potentsiaalse õppematerjalina on hindamatu.

Kuigi 500-leheküljeline köide mõjub iseenesest aukartustäratavalt, on *Hermeneutika universaalsus* Gadameri *Kogutud teoste* kümne köite taustal siiski vaid piisk meres. Huvitaval kombel ei tutvusta tõlkija oma mahukas järeldõnas sõnagagi tekstivaliku põhimõtteid. Enamasti tingib seda laadi kogumike puhul just maht tekstivaliku, ent Gadameri puhul see nii ei ole: valdav enamik tema loomingust koosnebki just lühematest artiklitest, nii et valik on väga suur. Ent nii kogumiku pealkiri kui ka seal leiduvad esseed räägivad ise enda eest: raamatu rõhuasetus on hermeneutilise filosoofia põhiteeside tutvustamisel, Gadameri universaalhermeneutika kui terviku mõtestamisel, ajaloolisse konteksti asetamisel. Kogumikus leiduvast 17 Gadameri tekstist koguni seitse on võetud *Kogutud*

teoste teisest köitest, mis kannab pealkirja *Tõde ja meetod: Täiendused*. Pärast *Tõe ja meetodi* ilmumist (1960) koges Gadamer pidevalt, kuidas tema hermeneutilist filosoofiat kahes sihis vääriti mõisteti. Ühed nägid hermeneutikas igasugust **lahtiütlemist metoodilisest ratsionaalsusest**, teised aga üht **uut meetodiõpetust** (vt lk 33jj). Kuid Gadameri mõtlemise põhipaatoosiks on just paradoksis püsimine, mõistmise-vääritimõistmise dialektika:

Kui ma kirjutasin lause “Olemine, mis võib saada mõistetud, on keel”, siis oli sellesse kätketud mõte, et see, mis on, ei saa kunagi täielikult mõistetud (lk 246).

Niisiis ei ole kõnealuse teose näol tegemist tekstivalimikuga, vaid just **kogumikuga** — kõik esseed on omavahel seotud, avavad eri moel paradoksi, mille poolusteks on hermeneutika kui tõlgitsusõpetuse **universaalsus** ning tõlgitsuse päästmatu **perspektiivsus**. Üldistavalt võiks tekste liigitada nii: viis artiklit tegelevad otseselt hermeneutika põhiteeside seletamisega; neli hermeneutika üldfilosoofilise taustaga ning võimalike seostega teiste mõttesuundadega (eelkõige just dekonstruktsiooniga); neli teksti avavad hermeneutikafilosoofia praktilisi rakendusvõimalusi ning veel neli on intervjuud ning eneserefleksioonid. Üritangi järgnevalt võtta toodud tingliku liigituse alusel kõne alla teose erinevaid sisulisi aspekte.

Hermeneutika universaalsus. Tegelikult ei saa hermeneutikafilosoofia tuuma lahus hoida filosoofia ajaloo ja teiste mõttesuundade interpreteerimisest. Kuna hermeneutiline meetod, erinevalt nt Nietzsche filosoofia ajaloo destruktsioonist, tähtsustab traditsiooni, ollakse pidevalt viljakas kõneluses traditsiooniga, seda samas ometi pidevalt muutes, ümber tõlgitsedes¹ (vt selle kohta tõlkija järelsõna lk 474–481). Niisiis ei asetu hermeneutikafilosoofia ka traditsioonilisse eristusse: teoreetiline filosoofia — praktiline filosoofia. Hermeneutika ei ole uus alusteadus metafüüsika mõttes, tema universaalsus seisneb üksnes tähelepanekus, et igas inimlikus maailmakogemuses on sees mõistmise püüdlus, mille algmudeliks on kõnelus (lk 36). Gadamer rõhutab just hermeneutikafilosoofia praktilist aspekti: hermeneutika pole positsioon, vaid kogemuse tee (lk 50), katse anda endale aru oma pedagoogilise tegevuse stiilist (lk 30) jne. Vaadeldava kogumiku kontekstis võib küll jääda kentsakas mulje, nagu reflekteeriks Gadamer pidevalt hermeneutika praktilise külje üle, kuid praktiliste tõlgitsuste endi osa kipub kesiseks jääma. Kuid see mulje on tingitud tõlkija tekstivalikust — *Kogutud teo-*

¹Gadamer ütleb otsustavalt lahti ka lihtsustavast käsitusest, mis seostab tema traditsioonilembust konservatiivsusega (vt lk 123).

sed kõnelevad hoopis muust: 3. köide tõlgitseb uusaja filosoofiat (Hegel-Husserl-Heidegger), köited 5–7 kreeka filosoofiat ning köited 8–9 sisaldavad esteetika- ja poeetikaalaseid töid.

Kõneluse ja mängu mudel on see universaalne keskkond, milles Gadameri lootuste kohaselt lahustub kartesiaanlik eneseteadvuse illusioon (lk 35). Samuti nagu on mõttetu metafüüsiline totaalse teadvustamise ideaal (lk 106), on kogu eneseteadvuse eelisasend ontoloogiline eelarvamus (lk 105). Tunneme siin ära metafüüsikakriitilised seisukohad, mida on alates Nietzschest saajandi vältel üha uuesti korratud. Gadamer tunnistab Nietzsche perspektivismi olulist tähendust universaalhermeneutika kujunemises: alles interpretatsioon tabab päristist (lk 68), pole ei puhast taju ega puhast ütlust (lk 72). Kuid on üks oluline erinevus traagiliste metafüüsikakriitikute ning Gadameri vahel: Gadameri filosoofias ei ole apokalüptilist alatooni. Enamik metafüüsikakriitikutid (nt Nietzsche, Heidegger, Derrida) käsitab metafüüsikat fataalse eksitusena, mille destruktiivsed tagajärjed on veel teadmata, Gadamer aga suhtub kaks aastatuhandet vallanud totaalse teadvustatuse ideaali stoilise rahuga, justkui oleks see väike möödalaskmine mõne tema üliõpilase eksamitöös. Pessimism on alati vaid avameelsuse puudumine (lk 404), ütleb Gadamer lapseliku rõõmsameelsusega.

Tasub rõhutada, et see optimism ei ole tingitud usust hermeneutika kõikvõimsusse filosoofia seniste probleemide lahendamisel. Kui võrrelda Gadameri teise kuulsa eneseteadvuse lõhustaja Freudiga, siis läheneb Freud küsimusele teadusliku meetodi kõikvõimsuse eelduselt, Gadamer aga arvab, et vaimuteadusi ei saa kunagi meetoodiliselt formaliseerida. Selle asemel avaneb meile vaimuteadustes alati midagi uut, mille kohta me üldse ei teadnud, et seda teada tahtsime (lk 367). Gadameri optimismi aluseks on soov mõista, teisi ära kuulata. Interpretatiivse kaose jutlustajatel pole ometi iseenda suhtes õigus: nad kirjutavad ju ikka selleks, et mõistetud saada (lk 292). Dialoogivõimelisus on filosoofi juures kõige raskemini saavutatav omadus, Gadameri sõnusti: "Alles siis, kui ma rohkem teadsin, õppisin ma vaikima" (lk 16).

Hermeneutika positsioon filosoofia ajaloo. Ma ei jõua siinkohal laskuda hermeneutika ajaloolise arengu kirjeldusse, pealegi teeb Gadamer ise mitmeid olulisi tagasivaateid.² Olgu vaid öeldud, et lisaks Heideggerile kuuluvad Gadameri lähemate mõjutajate hulka dialektilisse traditsiooni kuuluvad mõtlejad (eelkõige Platon ja Hegel). Tuleb ka meeles pidada, et Gadamer õppis lisaks filosoofiale ka klassikalist filoloogiat,

²Lisaks võib veel vaadata kogumikku *Filosoofilise hermeneutika klassikat*. Tartu: Ilmamaa, 1997.

kuna pidas ennast vahepeal Heideggeriga võrreldes filosoofiliselt andetuks. Kõnealuse kogumiku sisu silmas pidades tasuks esile tõsta kahte intrigeerivat teemat: hermeneutika suhe Heideggeri mõtlemisse ning dekonstruktsiooni.

Gadamer on ise väitnud, et näeb kolme võimalust metafüüsika keelest loobumiseks: Heideggeri kahekõne luulega, Gadameri enda filosoofiline hermeneutika kui tagasimineku dialektikalt dialoogi juurde ning Derrida dekonstruktsioon (lk 304). 1981. aastal toimus ka väitlus Gadameri ja Derrida vahel, mis küll ei viinud kahe mõtteviisi lähenemiseni (vt lk 239–293). Ometi kirjutas Gadamer pärast seda mitu artiklit dekonstruktsiooni kohta (vt nt lk 294–311), mis näitab, et ta suhtus Derrida ettevõtmistesse tõsiselt (nt moodsast praktilisest filosoofiast kirjutamise peale ta oma energiat ei raisanud). Lühidalt öeldes omistab Gadamer Derridale ebasiirust, poseerimist: antikommunikatiivsust jutlustades eeldab ta, et teda mõistetakse või vähemalt püütakse mõista.

Hoopis mitmekesisem on Gadameri suhe Heideggeri mõtlemisega. Ühelt poolt tunnistab Gadamer igati Heideggeri suurust, tema mõttejõu intensiivsust, mis pani isegi Gadameri endas sügavalt kahtlema:

Muidu jäi kirjutamine mulle kauaks ajaks üheks tõeliseks piinaks. Ikka oli mul see neetud tunne, et Heidegger vaatab sealjuures üle minu õla (lk 28).

Heideggeri eluajal avaldaski Gadamer peamiselt tänulikke kiidukõnesid õpetajale. Kuid pärast õpetaja surma on õpilase suust kuulda olnud ka julgemaid avaldusi. On selge, et Heideggeri ja Gadameri põhisihid on erinevad, esimese jaoks oli faktilisuse hermeneutika üksnes teeks olemisküsimuse esitamisel, teise jaoks aga oli tõlgitsus mõtlemise tegelik ülesanne. Heideggeril on seega alles üks ja ainumas “mõtlemise asi”, mille otsimine saab Gadameri sõnutsi viia meid üksnes üha uutele eksteedele, mis juhatavad meid vaid läbipääsmatusse (lk 296). Niivõrd mastaapse mõtleteega käib paratamatult kaasas suutmatuse teisi ära kuulata, võimetus kriitikat kuulda võtta (lk 377). “Hölderlin ei olnud talle nii tähtis kui tema enda mõtted” (samas). Gadameri arvates oli Heidegger eluaegne jumalaotsija, mistõttu tema mõtlemine käis mööda radikalisme ega jõudnud kõneluseni (lk 428).

Hermeneutiline pilk praktilistele probleemidele. Eelnevalt sai mainitud hermeneutika praktilist kalduvust. Praktikad ei mõista Gadamer mitte vahetult toimiva, kasuliku tegevusena, vaid pigem kreeka *polis*’e kaudu — üksteisega koosolemine ja koostegemine kui inimliku eksistentsi paratamatu osa (vt lk 207–226). Kuid Gadamer kõneleb ka elulistel, filosoofiakaugetel teemadel: eetika, tuleviku plaanimine, poliitika.

Erinevalt filosoofilisest ideoloogiakriitika koolkonnast loodab Gadamer, et ka ühiskondlikus elus on dialoog võimalik (lk 124). Kuid Gadamer paneb tähele, et Lääne tsivilisatsiooni poolt kogu maailmas juurutatav universaalne ratsionaalse haldamise ideaal on sisutühi (lk 185), seega antakse sellele igas kultuuris oma sisu. Ideoloogilised muinasjutud demokraatia eelistest meid ei aita: tuleb teadvustada kultuuride erinevusi ja õppida selle kaudu tolerantsust (lk 203). Tänapäevases poliitilises situatsioonis tunduvad prohvetlikud Gadameri sõnad, et majanduslik progress ei loo ometi maailma eri paikades ühesugust mõtlemist, ning ka demokraatlik ideaal saab tundma iseenda eeldusi (lk 204). Gadameri retseptiks on avatus ja tolerantsus: see ei ole ennekõike mitte norm, mida teistele peale suruda, vaid just võime kuulata. Ideoloogilis-majanduslik kapseldumine, uute meie-rühmade tekitamine ei soodusta tolerantsust, nii rahvusriiklikud kui ka euroopalikud mõtteraamid on iganenud (lk 402).

Gadamer on otsustavalt selle vastu, et meie tuleviku üle otsustab teaduslik-tehniline ratsionaliseerimine, ekspertlus. Mitte teadus, vaid inimlik-poliitiline võimekus garanteerib meie asjatundlikkusele mõistliku rakenduse (lk 131). On oluline rõhutada, et Gadamer ei loo endale illusioone, nagu suudaks filosoofia sootsiumi hallata — ta ei kuku samasse lõksu kuhu Heidegger.³ Vastupidi — Gadamer üritab isegi ümber tõlgitseda tavaarusaama Platoni poliitilisest filosoofiast: tema väitel on Platoni *Riik* üksnes poliitiline utopia, mitte tegevusjuhik. Platoni interpreteerimine on veel üks punkt, kus Gadameri arusaam läheb otsustavalt lahku Heideggeri omast: Gadamer ei näe Platonis mitte dogmaatilise metafüüsika rajajat, vaid hermeneutika eelkäijat, filosoofi, kes põlistas kõneluse mudeli.

Sõltumata sellest, kui tõsiselt võtta Gadameri hermeneutika praktilisi implikatsioone, on ülimalt kosutav lugeda totaalse müra ajastul filosoofi, kes usub mõistmise võimalikkusse.

Leo Luks

³Gadameri 2001. aastal ilmunud kogumikus *Entwürfe: Vorträge und Aufsätze* leidub essee "Filosoofia poliitiline ebakompetentsus".

JUTT ON SEE KOORUKE

Lauri Vahtre. *Suur pettumus ehk inimene, ühiskond ja inimõigused*. Tallinn: Varrak, 2002. 222 lk.

Hoiatus: raamatu lugemist on mõistlik alustada alates leheküljest 113, sellele eelnev tuleks kiusatuse vältimiseks teibiga esikaane külge briketiks tõmmata. Üksnes siis avaldab Vahtre sõnum mõju.

Raamatu esimese poole peatükkide nimetused räägivad iseenese eest: kes on inimene?; võime kasvada inimeseks; keel ja kultuur; ühiskond ja muud -konnad; riigi tekkest jne jne. Sisuks on peamiselt psühholoogia ja bioloogia kulunud klišeed, aegunud või lihtsustatult mõistetud seisukohad inimese geneesist, sekka hämarat politoloogiat. Ka kirjutamisdisipliin ei ole kiita. Jutustaja klopib omavahel kokku kõrged religioossed väärtused, maailma avarustelt nopitud teooriapudemed, olmesegid Eesti elust, ilmselt naljakana mõeldud võrdlused ja uudisvanasõnad (*à la* "ühiskonna puudumisel ei saa keegi, isegi mitte Jaan Kaplinski, kuulus olla", lk 37), vastuseta retoorilised küsimused ning manitseva moralismi.

Kuna mõistete tähendusväli seejuures vahetpidamata kõigub, saab kahjustada ka parimate arutluste usaldusväärsus. Nii näiteks kinnitab Vahtre viitega Aristotelesele, et inimene on loom, kes erineb teistest loomadest oma ühiskondlikkuse poolest (lk 11, 12, 21 jne, mõtetel on selles raamatus kalduvus korduda), olles seejuures tema isiklike arvutuste järgi loomalik 99% ulatuses (lk 42). Ent inimesi ja šimpanse võrreldes pillab ta, et "ei ole ju tõestatud, et šimpansid oleksid ainult ja sajabrotsendilisel loomad" (lk 45). Ka kurjategija ei ole loom, esimene suur alajaotus "Inimene" lõpeb aforismiga: "Kurjategija, mitte loom" (lk 24). Vaevalt soovib Vahtre öelda, et tema ise on loomalikum kui šimpans või kurjategija, pigem on tegemist mõistelise lõtkuga. Kergestihaavatavusest on tegelikult tuline kahju. See teeb objektiivselt võimatuks ideede vältluse *Suure pettumuse* tagumiste, tõsiseltvõetavate osade põhjal, ehkki vähemalt raamatu lõpuleheküljed seda väärksid.

Raamatu esimese poole kirjutajahoiakut iseloomustab teadmiste ühesuunaline vahendamine Läänest Eestisse. Nii nagu 19. sajandi ärkamisaja kirjamees, puistab Vahtre tarkuseteri pimeda maarahva lauale. Ta räägib kõrgetel teemadel ilma pretensioonita, et traktaat võiks kunagi hakata tutvustama teda või eesti kultuuri mujal. See ei ole mõeldud tõlkimiseks, sest paljudest lausetest on välismaal, ent isegi siin praegu või hiljemalt viie aasta pärast võimatu aru saada. "Ilmselt pole inimese

teke vähemalt bioloogilises mõttes lõppenud ja me oleme selle osalised — nii mina, sina kui Kaur Kender” (lk 35). “Tänapäeval on inimeste keskmine võõrkeelte oskus tunduvalt parem kui 18.–19. sajandil ja selle võrra on keelebarjäärid ka vähem fataalsed. Kuidagi saadakse ikka räägitud. Isegi ainult norra keelt valdava määrdemeistri Magne Myrmoga” (lk 66). “Siinjuures pean ma silmas mitte kultuuri laiemas mõttes (mis hõlmab mingi ühiskonna kogu korrastatud inimtegevust), vaid kitsamas, nii nagu ta esineb sõnades “kultuurimaja” ja “kultuuriministeerium” — Joonase lähetamist, karupeesid, Eurovisiooni lõppkontserti ja Rodini “Mõtlejat”” (lk 98).

Kusagilt tuleb selline lobe adapteeritud stiil tuttav ette. Säärane oli omal ajal vene populaarteaduslikel raamatutel. Neid pidi lugema diagonaalis, et ivakesed kätte saada. Ivakesed olid informatsiooni pudemed hoiakute, sildikleepimiste, lamedate naljade ja tühjade lauselohede vahel. Kaine konkreetset armastav eestlane talus seda paratamatuse sunnil, sest selgemaid, kultuuriliselt lähemaid, ent kommunistlikust ideoloogiast kaugemaid tekste ei olnud lubatud tõlkida. Mõni raamat pandi eesti keelde ümber vaid üksiku väga olulise teabe lisandamiseks laia tarbesse. Tühjast kõmast kaikus infoühik läbi.

Nüüd ei ole laia tarvet. Ei ole informatsioonidefitsiiti. *Suure pettumuse* ridest vahelt kangastub valgustust levitada püüdev isik, kes on miskipärast suletud elevandiluu storni. Tema tähelepanu pälvib eelkõige kosmopoliit Francis Fukuyama, kes perestroika ajal oli oma mõttekäikude ja ennustustega Eesti patriootide hirm, iseseisvuslastele mõjus tema bestseller *Ajaloo lõpp* traumaatilisel ja nad väitlesid sellega. Hetkel oleks moodne Fukuyama ilmselt Samuel Huntington. Teda Vahtre ei maini ja küllap õigustatult, sest varsti kaotab temagi aktuaalsuse. Teised raamatus korduvad märksõnad, nagu film *Viimne reliikvia*, Kalevipoeg, Vargamäe, Engels ja EÜE, kuuluvad juba autori lapsepõlve.

Muide, 99%-looma lõigu juures leidub ootamatult kõnekas märkus. Autor võtab joone all preventiivselt tõrjuda süüdistusi plagiaadis, kuivõrd käsikiri on valminud enne seda, kui ta tutvus ajakirjas *Akadeemia* ilmuma hakanud genoomi-järjejutuga. Raamatut sinnani lugedes tundus, et tegu on pretensioonitu kompilatsiooniga: Vahtre mugandab käibelolevaid teooriaid oma arvatava lugeja maitse järgi. Alles see, kes viksib teise pealt maha avastuse, leiutise, luuletuse, looduskirjelduse või olulise idee, esitleb seda omaenese loomingu pähe ja pälvib tähelepanu kui originaalne looja, riskib saada süüdistatud plagiaadis. Näiteks Hillar Palamets võib rahus jutustada ümber mida ja keda tahes ning keegi ei süüdistata teda varguses, sest teda ei peeta loojaks, vaid popularisaatoriks, kes harib rahva vaimu. Originaalsust on elus ja ka kirjasõnas tühine

hulk, enamasti korratakse tuntut ning sellega ollakse harjunud, miks siis pelgab Lauri Vahtre järsku olla plagiaator?

Joonealune annab teada *Suure pettumuse* originaalsuse ambitsioonist ning paigutab selle autori uude, traagilisse valgusse. Kes oli Lauri Vahtre kolmekümnesena? Korralik *Kinderstube*, lahtine pea, ajaloolase haridus, aktiivne osalus rahvuslikus liikumises. 1990. aastate alguses suundus tema sugupõlve parem osa, saatjaks plakat Vahtre lugupeetud isa viipega "Plats puhtaks!", valitsusringkondadesse või ärisse Eesti elu uueks looma. Riigiehitajate kokkupuuted argieluga, lihtrahvaga, kummalisel kombel ka kultuuriga lakkasid suurelt jaolt üldse, sünkroonis isoleeritusega kasvas teadmine, et ollakse rahva eliit. Eliit teeb seadused. Eliit aitab rahva majanduslikult järjele. Pärast kõhumurede lahendamist on eliidi missiooniks hoolitseda rahva vaimu eest. Vahtre asus ankrusse Toompea lossis.

Nüüd, kümme aastat hiljem, majanduskasvu päevil valgustab see haritud, lugupeetud, nupukaks peetud mees meid jahmatava diletantlusega niisugustes küsimustes, kas inimene on sünnist saadik inimene, millest ta koosneb, kellest põlvnenud, kuidas arenenud. . . Mis on peas Toompea inimesel, mida märkab ta mäe otsast? "Kõik lihtsalt ei vaeva oma pead Tallinna Harju tänava taastamise või taastamata jätmise probleemiga, kui tuua esimene pähetulev näide" (lk 71). *Suur pettumus* on seiskunud aja väljendus, sellesse on kätketud võitjate põlvkonna traagika, kelle vaimsed leidmised on jäänud 1980. aastate lõpu ärkamisaega ja sellele eelnenud nõukogude perioodi. Ajapikku on lisandunud kujutelm harimatust rahvast, sünnitades maailma ja mõnda, mis selle sees leida.

Siiski hakkab raamat alates peatükist "Ühiskond kui kultuuriväli" vaikselt elama. Kultuur raamatu alapealkirja loendis üldse puudub, ometi just siin jõuab Vahtre oma elementi. Lugemisel tuleb meelde 1980. aastate lõpus vastupidiselt Fukuyamale positiivse tähelepanu pälvinud Lev Gumiljovi kultuuriteooria, millest ilmus katkendeid ajakirjas *Vikerkaar*. Juba tolmu pühkimine Gumiljovi vaatesuunalt üksi heastab paljud puudused. Rahvuskultuuri käsitlemine kultuuriväljana on sümpaatne, samuti kultuuri võrdlemine merelainetusega: laine on olemas seni, kui ta liigub (lk 136). Kultuuri põhiomadus on Vahtre järgi areng. Kirjeldades, kuidas lainetav kultuuriväli on oma muutuvuses järjepidev, esitab Vahtre hüpoteetilise näite, et "kui Lembitu praegu uksest sisse astuks, siis me tema juttu ilma Künnapä tõlketa ei mõistaks. Aga kindlasti mõistaksime me Ignatsi Jaagu juttu, too mõistaks Russowi juttu, Russow mõistaks Vesset ja Vesse Lembitut" (lk 139).

Silma torkab põhimõtteline pöörang, enam ei vahenda tekst Lääne tarkust maarahvale, vaid selle substraat muutub Eesti-põhiseks. Raama-

tusse ilmuvad juba ka originaalsuse elemendid. Paradoksaalsel kombel on üks nende seast lohutud, et kõrvuti meiega ei ole loonud originaalset ka kõige kuulsamad rahvuskultuurid, nagu inglise, prantsuse ja saksa oma, ikka pärineb rõivalõige, hoonetüüp või tööriist kusagilt mujalt, olles saabunud kultuuriväljale mingitel asjaoludel (lk 121). Ent intrigeeriv on ka näiteks skepsis taaraususe taastamise võimalikkuse suhtes tänapäeval. Vanad eestlased ei elanud üksinda soosaartel, vaid pidasid koos sõda, käisid Raikkülas nõu pidamas, tegid meresõite — seda kõike me taastada ei saa, järelikult siis ka mitte toonast usku (lk 141).

Viimane alajaotus "Inimõigused" astub sammu veel edasi, asudes sõudma Läänega vastuvoolu. Ilmneb kümne Toompea-aasta positiivne külg: riigiasjadest mõtleb Vahtre professionaalselt. Kriitika Läänes arutult kummardatud inimõigustele on värskendav. Vahtre meenutab piinlikku seika, kuidas sotsiaalsed inimõigused (õigus tööle, haridusele, mehe-naise võrdsus jne) tulid kunagi päevakorda N. Liidu kavala nõudmisena, kes kavatses neid kasutada propagandasõjas Lääne vastu. Lääs uskus, et sotsiaalseid õigusi aktsepteerides mõjutab ta omakorda N. Liitu tunnistama üldisi inimõigusi (õigus elule, vabadusele, omandile, süütuse presumptsioon, mõtte-, usu- ja sõnavabadus jms), ning astus lõksu, sest N. Liit ei teinud omapoolset vastusammu. Kuivõrd sotsiaalsed õigused ei ole absoluutsed, universaalsed ega võõrandamatud, on nad kohaliku kultuuri jaoks sageli võõrkehad. Pealegi on neil rahaline väärtus ja paljudel riikidel lihtsalt puuduvad materiaalsed võimalused neid tagada. Ent Läänes ei ole arvatud pärast tüssamise ilmsikstulekut neid mitte inimõiguste seast välja, vaid vastupidi, tugevdatakse nende tegelikku positsiooni.

Ja lõpuks viimase jaotuse viimane peatükk "Mis tuleb?" — kaheksa lehekülge, mille teravik on vastupidi raamatu algusele suunatud Eesti pinnalt väljapoole. Mõttegurmaan võikski siit alustada, eelnevat ei ole tarvis tunda, visionäärne tekst kõneleb ise enese eest. See on justkui Ees-ti sõnum Läänele. Hoiatus, et kui inimõigustele keeratakse veel mõned vindid peale, saabub kibe tõe tund. Kolmas maailm "ei tule sõjaga, vaid jalgsi ja jalgratastel ning lihtsalt võtab Lääne üle, nii nagu germaanlased võtsid omal ajal üle Rooma riigi. Tartu füüsik Tiit Kärner on juhtinud tähelepanu iroonilisele seigale, et nii Alarich kui Odoaker olid Rooma kodanikud, omaaegse liberaalse kodakondsuspoliitika õied, kellelt antiikaegsed inimõiguslased tänutäheks kodakondsuse eest võib-olla samuti ootasid "lojaalsust", aga asjata" (lk 210–211). Vahtre käsituses toimub alanud sajandil suure tõenäosusega Lääne kultuuriline kokkuvõtte, millele järgneb türannia, ning meie kalleim vara on õigus ja

vabadus lollustega mitte kaasa minna. Selle vara kaitseks ongi käesolev raamat kirjutatud, nagu raamatu lõpus öeldakse. Aitäh, Lauri.

Mait Raun

ÜHE ERAKORDSE EESTLANNA MÄLESTUSED

Erika Nivanka. *Soome lahe kahel kaldal*. Tallinn: Faatum, 2002. 264 lk.

Erika Nivanka (1909–1988) oli Eesti ja Soome suhetega mingilgi määral kursis oleva eestlase jaoks “legend juba eluajal”. Eesti Raadio esimene naisdiktator, hiljem Riikliku Propagandatalituse ametnik Erika Viirsalu abiellus ja läks elama Soome 1938. aastal. Tema mineviku ja poliitiliste veendumustega naisel ei olnud edasistes ajaloo mullistustes kõigil järgnevail aastail lihtne: nii sõdade ajal kui järel pidi ta poliitilistel põhjustel hoiduma sellest, mis oli tema loomusele kõige omasem — avalikust ühiskondlikust tööst riigi heaks — ja jääma juba iseenda ning pere huvides varju ja tundmatuks. See säästis talle küll elu (alternatiiv olnuks ju jääda Eestisse, edendada oma karjääri ja langeda Nõukogude repressioonide ohvriks nagu paljud ta kolleegid ja sõbrad).

Raamatu tekst on räägitud, mitte kirjutatud. Tuglase Seltsi eestvõttel on Soomes elav eestlanna Viive Taro lindistanud E. Nivanka mälestused 1986. aastal. Hiljem ei ole üleskirjutatud kuigivõrd parandatud ega toimetatud. Nii on sisse jäänud mõned eksitavad vead, mida saanuks kergesti vältida. (Eriti ilmekas on viga lk 34, kus räägitakse professor Emmi Eisenist, kes muidugi on M. J. Eisen. Aga kahetsusväärsel kombel on valesti kirjutatud muidki nimesid.)

Erika Nivanka oli olnud kaasaegsete mälestuste järgi silmapaistvalt hea ja loogiline kõneleja ning seda on tunda ka raamatust: kõik, millest jutustatakse, sujub lususalt ja kõlab sageli dramaatiliselt. Räägib inime, kes on maailma elu lahtisi silmi jälginud ning kellel on maailma asjadest oma arvamus.

Raamatus kirjeldatakse sõjaeelset elu Eestis ning sõjaegset ja -järgset elu Soomes. Eriti köitvalt võrdleb jutustaja erinevaid mentaliteete Soome lahe kahel kaldal ja naiste käitumismalle kummalgi maal. Siin võib võtta paralleeliks Eeva Niinivaara raamatu *Ikka paistab seesama päike* (soome keeles 1991, eesti keeles 1994), mis on samuti suuliste intervjuude põhjal trükki toimetatud. Nende kahe naise saatus on sarnane:

mõlemad on eestlannad, kes olid õppinud kodumaal ja siis abielludes Soome sattunud. Raamatud aga on väga erinevad, sest naised ise on olnud erinevad: Eeva Niinivaara raamat on hele, kerge ja kooskõlaline, otsekui sulanduvate värvidega akvarell, ning Erika Nivanka mälestused meenutavad oma jõulise ja selge joonega õlimaali. Siin ei hoiduta kategoorilistest hinnangutest, vaid öeldakse teinekord välja asju, mida seni on maha vaikitud.

Erika Viirsalu sai Eestis tuntuks Üliõpilaskonna tegelasena ja Eesti Raadio esimese naisdiktoriga. Viimased viis aastat enne abiellumist töötas ta kultuurisekretärina Riiklikus Propagandatalituses. Neist aegadest pärineb ta maine erakordselt hea kõnelejana ja ühiskondliku elu liidrina. Elavalt ja isikupäraselt on ta kirjeldanud kaasaegseid Eesti elu tegelasi, muuhulgas näiteks kirjanikke Juhan Jaiki, Henrik Visnapuud, Fr. Tuglast, Aino Kallast, Juhan Vasarat ja Juhan Libet, üliõpilaskonna ettevõtmisi ja suhteid Soomega ning lõpuks (ja positiivselt!) sellist kahemõttelise mainega asutust nagu Riiklik Propagandatalitus.

Erika Viirsalu abiellus Eino Nivankaga 12. septembril 1938 ja kolis kohe Helsingisse. Eino Nivanka oli õppinud ülikoolis keeli ja töötas peamiselt Soome Kirjanduse Seltsi ja Helsingi ülikooli raamatukogudes. Juba alguses tundis sõltumatu loomuga Erika Nivanka end Soomes piiratuna; naisena ja pealegi võõramaalasena puudusid tal need võimalused tegutsemiseks, millega ta oli Eestis harjunud. Sõjaeelse Soome mentaliteet, konservatiivne ja endassesulgunud, oli talle vastuvõetamatu. Õieti oli talle ilmselt talumatu hoolimatu või alavääristav suhtumine eestlastesse, mida tõenäoliselt ikka ette tuli. Oma mälestustes viitab ta sellele korduvalt. Sõja järel on ta muuseas kirjutanud Bernard Kangrole: "Kui Sa siin oleksid ühegi aasta elanud, mõistaksid ilma seletusteta. Tead, ma olen hakanud arvama, et suur enesekindlus ja ääretu naiivsus on roim, mille eest peaks inimesi ja rahvaid karistatama. Ja kui kõige lisaks antakse sulle igalpool mõista, et noh, ega sina siis miskit pole, aga meie vaata!" (E. Nivanka B. Kangrole IV 1951. KM EKLA, f 310, m 81:17).

Nii jäi Erika Nivankale vaid Eesti Selts. Pealegi algas vähem kui aasta pärast tema Helsingisse asumist Teine maailmsõda, siis Talvesõda, siis okupeeris Punaarmee Eesti, siis jõudsid sakslased Eestisse, siis algas Soomes Jätkusõda. Vahehau saabus Soome 1944. aasta septembris. Riigi olukord oli sedavõrd ebakindel, et Erika Nivanka pidas õigemaks oma kahe tütreaga aastaks Rootsi paku minna. Aastatel 1951–1953 sai Eino Nivanka tööd Pariisi Põhjamaade raamatukogus ja pere kolis sinna. Elu sõjajärgsel Prantsusmaal sobis Erika Nivankale märksa rohkem kui senine elu Soomes.

Selle järel jäi Erika Nivanka lastega kuni 1958. aastani pagulaseks Rootsi, samal ajal kui pereisa tagasi Soome tööle sõitis. Miks nii toimiti, võib ju ajalugu tundevalgeid lugeja aimata.

Raamatu sisus on minu meelest kõige dramaatilisem Erika Nivanka raevukalt eitav seisukoht AKSi (Akadeemilise Karjala Seltsi) ja Vilho Helase isiku suhtes. Nii organisatsioon kui persoon olid nõukogude aastail maha vaigitud, seepärast vajab kogu see küsimustekompleks eestlastele lugeja jaoks selgitust.

Vilho Helanen (1899–1952) oli Suur-Soome peamisi ideoloogide ja üliõpilasiikumise juhte, kes 1920. aastatel oli tähtsal kohal hõimuliikumises ja üliõpilasiorganisatsioonide omavahelises suhtlemises, sest ta oli EÜSi sõprusorganisatsiooni — Pohjoispuhjalaisen Osakunta liige ja hiljem kuraator.

AKS oli meeste võitlusorganisatsioon, mis asutati 1922; selle ideoloogia oli puristlikult rahvuslik ja sisaldas endas nii soomluse, hõimutöö, maakaitses kui veneviha. Meie jaoks on oluline, et alguses koondas AKS kui soomlust rõhutatud organisatsioon need üliõpilasi noored, kes huvitusid Eestist ja hõimutööst. Seltsi liikmed olid teiste seas ka Martti Haavio, Lauri Hakulinen, U. K. Kekkonen. Selts oli populaarne just õppiva noorsoo hulgas. Kui selts muutus liiga militaristlikuks ja lõhenes, astusid need kolm sealt välja. Seltsi jäid need, kes võitlesid Suur-Soome eest (nagu Helanen). See “hirmus vanne”, millest räägib Erika Nivanka, oli lipuvanne, kus vannuti truudust ühele suurele jumalale ja ühele suurele Soomele ning selle tulevikule. Helanen oli olnud Vabadussõja ajal Eestis ja toetas veendunult Eesti Vabadussõjalaste liikumist. Pärast vapside läbikukkunud riigipöördekatset vahistati ta Tallinna sadamas kahtlustatuna sidepidamises ja peeti ööpäevaks kinni. Siis olevatki ta vandunud, et “selle korra” ajal tema enam Eestisse ei tule. Ei tulnudki enne kui 1943. aastal, et korraldada sakslaste käe all ingerlaste evakuatsiooni Soome. Artur Sirk oli Helaste perekonnasõber. Just AKSi liikmed tõid ära Sirgu surnukeha Luxemburgist ja matsid auavaldustega Helsingi Hietaniemi surnuaiale.

See on taustaks Erika Nivankat nii väga solvanud Helase lausele “Päts on kaabakas”.

On ilmne, et kõik see, mis toimus vapside ümber, ja hilisem demokraatia piiramine nn vaikival ajastul pingestas soomlaste ja eestlaste isiklike suhteid. Viiteid sellele leiab näiteks Haaviote ja Annisti, Martti Haavio ja Looritsa ning ilmselt muudestki kirjavahetustest, ka omaaegsest ajakirjandusest. Eriti informatsioonirohke on selles mõttes Martti Haavio asutatud-toimetatud ajakiri *Suomalainen Suomi*.

Sellega seoses üllatas mind esialgu Martti ja Elsa Haavio nimede puudumine Erika Nivanka mälestustes. Ju siis liiguti täiesti eri seltskondades. Haaviote eesti sõpradeks olid kirjanikud või "Veljestosse" kuuluvad akadeemilised inimesed. "Indla" korporant Erika Nivanka kuulus ilmselt teise maailma.

Informatsiooni mõttes on eriti tänuväärne kõik see, mida Nivanka räägib Eesti Seltsi tegevusest Helsingis. Ka "soomepoiste" (Paul Saar, Paul Alvre, Sven Ise jt) väljaandmine Nõukogude Liidule on tõsiasi, mida tuleb meeles pidada, et ajastu iseloomu mõista.

Raamat näitab Eesti ja Soome seotust üsna uudest küljest. Tahtmatult meenub Vilho Helasele omistatud lause 1928. aastast: "Ei saa olla iseseisvat Eestit ilma iseseisva Soometa, kuid ei liiga iseseisvat Soometki ilma iseseisva Eestita" (vt Helena Sepp, "Suomen silta kohtalon siltana 1919–1940." — *Etelän tien kulkija — Vilho Helanen 1899–1952*. Jyväskylä: Atena, 1997, lk 53).

Sirje Olesk

VÄITLUS

ÕLU GRÖÖNIMAAL: METAENTSÜKLOPEEDIKA

Eduard Parhomenko. Filosoofia Eestis: Üks metaentsüklopediline esitus. — *Akadeemia*, 2002, nr 8, lk 1579–1587.

Karl Martin Sinijärv:

- Vaieldamatult on inimasustuse algusest alates Gröönimaal aeg-ajalt õlut olnud.
- Vaieldamatult on nii mõnelgi korral Gröönimaal ootamatult head õlut trehvatud.
- Vaieldamatult pole Gröönimaal iialgi üleilmselt olulist õlut pruulitud.

ABSTRACTS

TRINH T. MINH-HA. *Nature's r: A musical swoon*

Nature's discourses and images have acquired new lease of life. Strained by these discourses, the concept of nature has entirely regained its significance, but has also become so imbalanced that the question about the vitality of "nature" as a discursive category emerges again. Trying to apply a different approach, which would make us conscious of overtheorizing of "nature", the author opens a space where reflections of nature waver between the stipulated reality of the sign (the word as a word) and those numerous realities, about which it speaks or which it presents to us in our posthumanistic "denaturalized" mindscapes.

The author draws our attention to the question: have there been, are there, and are there really so few of those — and who they are — who face nature in its non-human liberty and who lose themselves attempting to create a link with its different presence. To find the answers, the author dives into the cognitive depths of Asian and African countries, juxtaposing examples of these with hierarchies and contrasts grown out of Western binary oppositions. What is ambiguous for rational and logical thinking may be crystal clear for other types of knowledge, and nature (as a concept) seems to be essentially polysemic only for those who are not willing to participate in this polysemy themselves.

The author has managed to render an almost tangible picture of a regulated human culture, the obscurity surrounding it and the transition zone between them where meanings are created and keep changing. This transition zone, "nature" as perceived by Trinh T. Minh-ha, is manifest everywhere where culture and what is behind its borders meet. Moreover, Professor Trinh hints at the creative role of the diffuse and the uncertain in the contacts between different cultures, human cognition and historical transitions.

The recollection crossing language barriers that nature is simultaneously describable and indescribable, external and

internal, real and cognitive, experiential and generally cultural, and as such deeply mystical and inspiring is inarguably important. Even to withstand the temptation to reduce everything living, colourful, growing, metamorphosing, sensitive, squeaky in the seclusion of our lecture-rooms to one generic term and think self-centredly that we have understood something. (Edit.)

INDREK JÄÄTS. The Inuit of Greenland and Danish humane colonialism

One might say that the indigenous people of Greenland have been lucky to be colonized by Denmark, who has taken paternal care of the island. In the 18th century, Greenland's main export article was seal oil, and train oil in general. To obtain it, there had to be Greenlandic sealers. Preservation of indigenous people's lifestyle was thus in the interests of the colonial power, but it also gave Danish colonialism an opportunity to show itself as humane. British, American or Russian colonialism would have been worse, as seen from the situation of the Inuit and other Arctic peoples in Canada, Alaska and Russia.

*The Inuit of Greenland were Christianized as early as in the 18th century; after being mixed with Danes, they became Greenlanders. When there were no seals, and the community was threatened by famine, the Danish administration came to help. Danish colonial officials, merchants and missionaries in Greenland also served the function of social workers. Danes' relations with the Inuit can be described as symbiosis. In the 20th century, the Inuit mostly have had to abandon their traditional lifestyle. In return, they have obtained a high standard of living. Despite their small number, Greenlanders have managed to create a modern culture of their own; they have their own written language and cultural life. Greenland's first monthly *Atuagagdliutit (Something to Read)* appeared in 1861; in 1909 Greenland Literary Society was founded, which arranged the publication of Greenland's writers. In 1914 the first Greenland novel, *Mathias Storchs's Singnagtuqaq (Dream)* was published.*

Greenland's colonial status was abolished in 1953, and the island became an inseparable part of the Kingdom of Denmark — Northern Denmark. The aim of Denmark's Greenland

policy was to protect the island from the cruel world until its inhabitants learned to fend for themselves. The centuries-long undertaking has been fruitful. By the late 1970s, Greenlanders were ripe for self-government, which they got in 1979. Greenlanders are the first Arctic indigenous people who have reached an almost independent modern national state, and this is a source of inspiration for the others.

The idea of full independence of the island is continually in the air. However, to avoid a drop in living standards after the end of Danish support, one has to rely on minerals. Their mining under Arctic conditions is technologically complicated and hazardous for the environment, which is so essential for Greenlanders. Greenlanders face hard choices, but compared to other Arctic peoples their outlook is brighter, and Greenlanders have greater mental potential for making their choices. Denmark has always been a relatively benevolent colonial power for the Greenland Inuit. (Edit.)

The first session of the Constituent Assembly, 23 April 1919

The emergence of the independent Republic of Estonia in place of a province of the Russian Empire became feasible after Russia's weakening in the revolutions of 1917. On 28 November 1917, the self-governing Provisional Country Council of the Estonian province (the Estonian Diet) adopted a resolution on ultimate power in Estonia. By doing so, it proclaimed itself the sole organ of ultimate power in Estonia. Although the administration of the province was restructured on the principles of a parliamentary republic, the question of national independence remained unsettled. Because of the outbreak of the Civil War in Russia and hostilities between Soviet Russia and Germany, no one had permanent authority over the territory of Estonia. In such a situation, the Estonian Salvation Committee, which acted as the executive organ of the Country Council, issued on 24 February 1918 a manifesto to all the peoples of Estonia, proclaiming Estonia an independent republic. The task of final constitutional formulation of statehood resting on principles of democratic parliamentarianism fell to the democratically elected Estonian Constituent Assembly.

The 120-member Constituent Assembly, which was elected by secret ballot at direct, general and uniform elections according to the principle of proportionality, convened on

23 April 1919. As seen in the minutes we publish, the main items on the agenda were election of the Chairman (August Rei) and managing board of the Constituent Assembly, Prime Minister Konstantin Päts's announcement about his resignation and State Controller Aleksander Oinas's announcement about his resignation. Chairman August Rei, in his speech, considered the most important issue finding a solution to the acute land problem. (Edit.)

AUGUST TAMMANN. Activities of the Constituent Assembly for organizing the administration of independent Estonia

Less than a month before the end of the work of the Constituent Assembly (20 December 1920), the author sums up the achievements of the representative body. The Constituent Assembly laid the formal foundation to Estonian statehood. On 19 May 1919, it approved a declaration on independent statehood, which explained to the world the reasons for secession from Russia. On 4 June, provisional regulations for governing the country were adopted, and on 10 October the land reform act, which abolished the land ownership of Baltic German landlords. On 15 June 1920, the Constitution of the Republic of Estonian was adopted. The Constituent Assembly established new legal order in the country; division of people into estates was abolished; church was separated from the state; foundation was laid to an educational system based on the principle of comprehensive school. The author emphasizes the measures taken to secure the survival of the nation during the War of Independence (1918–1920): application for a 20-million-dollar loan, adoption of the rent act to obstruct usury and speculation, organization of compulsory logging to provide firewood. After the end of the war, a number of laws were adopted that supported normalization of life, e.g. an act to support the families of the military, acts granting social welfare and pensions, Economic Council act and research institutions act. The Constituent Assembly, with its unrestricted authority, acted like a parliament: it appointed governments, accepted their resignations; representatives addressed questions to the government. (Edit.)

TIMOTHEUS GRÜNTAL. Memories of the Constituent Assembly

The author recalls the election campaign for the Constituent Assembly in Saaremaa in 1919, the opening session on St George's Day in Estonia Concert Hall, the most memorable orators of the representative body, tense moments during Landeswehr's assault around St John's Day of 1919, days of jubilation when the land act and the peace treaty with Soviet Russia were signed. (Edit.)

AUGUST REI. How the Constituent Assembly convened

August Rei explains that one of the reasons why the Constituent Assembly had to be convened rapidly was the need to refute Soviet Russia's demagogic propaganda. Soviet leaflets tried to make soldiers believe that the promises of land reform were deceptive; the government would bring the workers only unemployment, starvation and slavery. In particular, the adoption of the land act by the Constituent Assembly in October 1919 boosted the morale of the troops. This was of great importance as the battles during the last two months of the war proved to be fiercer than ever before. Meanwhile, the enemy had achieved victories in the Russian Civil War against the troops of Denikin and Kolchak, and therefore the troops that had been engaged elsewhere could be sent to the Estonian front. (Edit.)

CARL SCHMITT. Legal world revolution: Political surplus value as an advantage in legality and superlegality

The article is critical of superlegality and political universalism. Superlegality, which means strengthening the influence of certain norms, reduces legitimacy to legality. In the political sphere this development in constitutional law is supplemented by political universalism, the main representatives of which have been the USSR and the USA (the latter until the present). The essence of political universalism is that a political regime, in order to justify its governing status, has to assert that namely it understands the regularities of history and stands at the head of historical development, which brings along the pretension to the universality or general validity of one's own value judgements. The danger of contact between these two developments

lies in the fact that the enemy is not considered an equal opponent; the enemy and its value judgements lose legitimacy and they are treated as illegal, i.e. criminal. Henceforth, the enemy is a criminal who has to be brought to trial and reformed, or if nothing else helps, then destroyed. In this, the last paper he published, Schmitt returns to the themes he treated during the Weimar republic. He shows that his vision is a world where the so-called political situation exists, i.e. where friendly and hostile states exist side by side. This presupposes that the existence of the enemy is possible; the enemy need not inevitably be killed, convicted as a criminal or reformed. Schmitt keeps repeating: the state is a plural concept; one state presupposes the existence of other states. (Edit.)

KALJU KRUUSA. Poetry

JANE HEAL. Radical interpretation

To engage in radical interpretation is to set about investigating the meanings of utterances in some completely unknown language. It has been suggested that reflection on how such interpretation should proceed will throw light on the nature of meaning. The most influential proponent of this idea is Donald Davidson.

The proponents of radical interpretation seem to mean by that phrase an inferential process which starts from information, all of which is non-semantic and ends with attribution of rich and varied meanings. However, the starting information should not contain any attributions of actual particular meanings, even to expressions of one's own language, since on Davidson's fully developed theory our knowledge of the meanings in our own first language is based on radical interpretation.

To put it extremely briefly, Davidson sees meaning, language, truth and thought all as needing to be explained in terms of patterns discernible in uninterpreted behaviour. For Davidson, meaning is a normative notion, implicated with what he elsewhere calls 'the constitutive ideal of rationality', and meaning is to some extent indeterminate as alternative calculi of truth conditions can be set up, which satisfy all the constraints equally well.

How does this approach compare with other theories which share the basic assumption of the radical interpretation programme, namely that meaning must somehow be based in or derived from the non-meaningful? The common feature of most other approaches of such character is their broadly functionalist and naturalist orientation. They suppose that the nature of psychological notions is to be elucidated by pointing to their causal role vis-à-vis behaviour. They thus tend to share a sympathy with the idea of unpacking semantic relations in terms of causal relations.

Therefore, Davidson's proposal needs modification in at least two ways. The first is the change in the imagined starting-point, and the second is the need to take account of the relation of linguistic behaviour to its context in action.

The article helps to explain that our questions about the nature of meaning and the possibility of radical interpretation are linked with other fundamental philosophical questions. The attractiveness of the views treated by Heal depends on one's sympathies on certain basic matters and adjudication between the options discussed is possible only in the light of the persuasiveness of large-scale philosophical positions. (Edit.)

MARGUS ELINGS. Radical interpretation

In discussing the question of linguistic meaning, the American philosopher Donald Davidson combines a formal theory of meaning founded on a theory of truth (that of Alfred Tarski) with a general theory of interpretation meant to deal with human behaviour as a whole, both linguistic and extra-linguistic. Davidson attempts to give an account of the knowledge necessary for linguistic communication to take place. To rid the issue of the non-essential, the davidsonian interpreter is not allowed to access the entire information available to us in an actual communicative situation, i.e. he/she is placed in a situation of radical interpretation. The problem of radical interpretation comes down to the following: when presented with a speaker's utterances in a language unfamiliar to us, how is it possible for us to come up with the speaker's beliefs expressed in our own language, and to retrieve the truth-conditions (i.e. the meaning) of his/her utterances. By pointing out that in pursuing the truth-conditions of a speaker's utterances the radical interpreter needs to aim at gaining knowl-

edge of both what the speaker means by what he/she says, and what he/she believes, Davidson introduces the crucial notion of the principle of charity and explains the necessity of its application. The principle of charity consists of a set of basic common-sense principles of how our beliefs and the meaning of our utterances are connected to each other, to our behaviour, and to what is available to our senses. In short, Davidson argues that there is a complex principle commonly adhered to by all possible speakers and interpreters if they are to be counted as rational, as having beliefs, or as saying anything at all. It is my hope to have given with my article a general idea of how Davidson goes about doing all this. (Auth.)

Review

LEO LUKS. **Good will to understand**

Hans-Georg Gadamer. Hermeneutika universaalsus: Valik esseid ja intervjuusid. [Universality of Hermeneutics: Selected essays and interviews.] Translated by Andrus Tool. ("Avatud Eesti Raamat".) Tartu: Ilmamaa, 2002. 512 pp.

MAIT RAUN. **More important than the story is its moral**

Lauri Vahtre. Suur pettumus ehk inimene, ühiskond ja inimõigused. [A Great Disappointment or People, Society and Human Rights.] Tallinn: Varrak, 2002. 222 pp.

SIRJE OLESK. **Memoirs of an unusual Estonian woman**

Erika Nivanka. Soome lahe mõlemal kaldal. [On Both Shores of the Gulf of Finland.] Tallinn: Faatum, 2002. 264 pp.

Discussion

KARL MARTIN SINIJÄRV. **Beer in Greenland: Metaencyclopedics**

Eduard Parhomenko. "Filosoofia Eestis: Üks metaentsüklopeediline esitus." [Philosophy in Estonia: A metaencyclopedia presentation.] — Akadeemia, 2002, No. 8, pp. 1579–1587.

Serial

MATT RIDLEY. *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*

Taking one gene from each chromosome, the author interprets the human genome as a sort of autobiography — notes recorded in the language of genetics about the changes and innovations that have characterised the history of our species and its ancestors from the dawn of life on the Earth. (Edit.)

AUTHORS

MARGUS ELINGS (b. 1979), student of philosophy at the University of Tartu

TIMOTHEUS GRÜNTAL (1893–1955), Estonian statesman, lawyer

JANE HEAL PhD (b. 1946), Professor of philosophy at Cambridge University, President of St John's College

INDREK JÄÄTS MA (b. 1971), researcher at the Chair of Ethnology, University of Tartu, and the Estonian National Museum

KALJU KRUUSA (b. 1973), Estonian poet

LEO LUKS MA (b. 1976), lecturer of philosophy at the Estonian Agricultural University

SIRJE OLESK MA (b. 1954), senior researcher at the Estonian Literary Museum

MAIT RAUN (b. 1963), Estonian writer, psychologist

AUGUST REI (1886–1963), Estonian statesman, Head of State of the Republic of Estonia 1928–1928, lawyer

MATT RIDLEY DPhil, columnist for *Daily Telegraph*

CARL SCHMITT (1888–1985), German lawyer and political philosopher

KARL MARTIN SINIJÄRV (b. 1971), Estonian poet

AUGUST TAMMANN (1893–1934), Estonian journalist and playwright

TRINH T. MINH-HA MFA, PhD (b. 1952), Professor of Women's Studies and Film, University of California, Berkeley; composer, writer, filmmaker

GENOOM

Ühe liigi autobiograafia
kahekümne kolmes peatükis

Matt Ridley

Tõlkinud Kalle Hein

XI

Matt Ridley. *Genome: The Autobiography of a Species in 23 Chapters*. London: Fourth Estate, 1999. 344 pp.

Copyright ©Matt Ridley 1999

Avaldame autori ja kirjastaja nõusolekul.

Peagi olid ka konservatiivid ja liberaalid niisama innukad. Ekspeaminister Arthur Balfour juhatas 1912. aastal Londonis esimest rahvusvahelist eugeenikakonverentsi ja patroonideasepresidentide hulka kuulusid ülemkohtunik ning Winston Churchill. Oxfordi Ühing kiitis 1911. aastal eugeenika heaks häältevahekorraga peaaegu kaks ühele. Nagu Churchill väljendus, "nõrgamõistuslike paljunemine" on "väga tõsine oht rassistele".

Loomulikult olid ka mõned üksikud vastuhääled. Mõned intellektuaalid jäid umbusklikuks, nende seas Hilaire Belloc ja G. K. Chesterton, kes kirjutas, et "eugeenikud olid avastanud, kuidas ühendada südame kõvastumine pea pehmenemisega". Kuid ei maksa kahelda, et enamik britte pooldas eugeenikaseadusi.

Oli kaks hetke, mil Suurbritannia oleks tõepoolest äärepealt eugeenikaseaduse vastu võtnud: 1913 ja 1934. Esimesel korral nurjasid katse vaprad ja sageli üksildased oponendid, kes ujusid tavatarkust eitades vastuvoolu. 1904. aastal moodustas valitsus "nõrgamõistuslike eest hoolitsemise ja järelevalve" kuningliku komisjoni eesotsas Radnori krahviga. 1908. aastal ettekannet tehes asus komisjon vaimupuude osas jõuliselt pärilikkust toetatavale seisukohale, mis ei olnud ka üllatav, arvestades seda, et paljud selle liikmed olid kinnimakstud eugeenikud. Nagu Gerry Anderson hiljutises Cambridge'i väitekirjas²⁰³ näitab, järgnes sellele püsiva lobitöö periood survegruppide poolt, kes püüdsid valitsust tegutsema sundida. Siseministeerium sai krahvkonna ja linnanõukogudelt ning hariduskomiteedelt sadu resolutsioone, milles kutsuti üles vastu võtma seadust, mis piiraks "ebasobivate" inimeste soojätkamist. Vastloodud Eugeenikahariduse Selts pommitas pöördumistega parlamendiliikmeid ja pidas koosolekuid siseministriga, et asja tagant tõugata.

Mõnda aega ei juhtunud midagi. Siseminister Herbert Gladstone jäi osavõtmatuks. Ent kui ta 1910. aastal Winston Churchilliga asendati, oli ka eugeenikal lõpuks valitsuskabinetis oma tülilingeline eestvõitleja. Churchill oli juba 1909. aastal levitanud valitsuse ametliku dokumendina Alfred Tredgoldi eugeenikameel-

²⁰³G. Anderson. *The politics of the mental deficiency act*. M.Phil. dissertation, University of Cambridge, 1994.

set kõnet. 1910. aasta detsembris, siseministriks saanuna, kirjutas Churchill peaminister Herbert Asquithile, rõhutades vajadust töötada kiiresti välja eugeenika-alane seadusandlus, ja võttis oma kirja kokku sõnadega: "Mulle tundub, et allikas, mis seda hulumeeelsusevoogu toidab, tuleb läbi lõigata ja sulgeda, enne kui veel üks aasta mööda läheb." Pidades silmas vaimuhaigeid, tahtis ta, et nende "needus sureks koos nendega". Juhuks, kui peaks veel olema mõni kahtlus selles osas, mida ta silmas pidas, siis Wilfred Scawen Blunt on kirjutanud, et eraviisiliselt propageeris Churchill juba röntgenikiirte ja operatsioonide kasutamist vaimupuudega inimeste steriliseerimiseks.

1910. ja 1911. aasta põhiseaduskriisi ei lasknud Churchillil vastavat seaduseelnõu esitada ja ta liikus edasi mereministeeriumi. Kuid 1912. aastaks olid valjuhäälsed nõuded seadusandluse järele taastunud ja üks tooride parlamendiliikmest parteisõdur, Gershom Stewart, sundis lõpuks valitsuse tegutsema, esitades enda kui parlamendi lihtliikme nimel vastavasisulise eelnõu. 1912. aastal andis uus siseminister Reginald McKenna mõneti vastumeelselt menetlusse valitsuse eelnõu, Vaimupuude Seaduse eelnõu. See nägi ette piirangud nõrgamõistuslike inimeste soojätkamisele ja karistused neile, kes abielluvad vaimupuudega inimestega. Oli avalik saladus, et eelnõu saanuks esimesel võimalusel parandada selliselt, et see lubaks sundsteriliseerimist.

Üks mees on ära teeninud esiletõstmise vastuseisu koondamise eest sellele eelnõule: radikaalne kodanikuvabaduste eest võitleja ja parlamendiliige kuulsa ja õigupoolest ka asjakohase nimega: Josiah Wedgwood.* Olles pärit nimekast töösturiperekonnast, mille mitmed liikmed olid abiellunud Darwini perekonna liikmetega — Charles Darwinil oli vanaisa, äi ning ühtaegu õemes ja naisevend ühes isikus, keda kõiki kutsuti Josiah Wedgwoodiks —, oli see viimane Josiah elukutselt laevainsener. Ta oli valitud parlamenti 1906. aastal, mil liberaalid saavutasid ülekaaluka valimisvõidu, kuid oli hiljem liitunud Leiboristliku Parteiga ja taandus 1942. aastal Ülemkotta. (Darwini poeg Leonard oli tol ajal Eugeenika Ühingu president.)

Wedgwood tundis eugeenika suhtes intensiivset vastumeelsust. Ta süüdistas Eugeenika Ühingat, et see üritab "aretada tööliklassi, nagu oleks tegu veisekarjaga" ja väitis, et pärilik-

* Wedge — kiilu lööma (ingl. k). *Tlk.*

kusseadused on "liiga määramatud, et usaldada jäägitult mis tahes doktriini või veelgi hullem, sellele vastavalt seadusi luua". Kuid peamiselt lähtusid tema vastuväited inimese vabadusest. Teda kohutas seaduseelnõu, mis andis riigile õiguse viia laps väevõimuga kodunt ära, ja seda paragrahvide alusel, mis kohustasid politseinikke tegutsema ühiskonnaliikmete teadete põhjal, et keegi on "nõrgamõistuslik". Teda ei kihutanud tagant mitte sotsiaalne õiglus, vaid inimese vabadus: temaga liitusid tooridest kodanikuvabaduste eest võitlejad, nagu näiteks lord Robert Cecil. Kodanike ühine üritus puudutas üksikisiku ja riigi vahetõrget.

Tõeliselt jäi aga Wedgwoodile kurku kinni paragrahv, mis väitis, et "ühiskonna huvides on soovitatav, et [nõrgamõistuslikud] jäetaks ilma võimalusest lapsi sigitada". See oli Wedgwoodi sõnul "kõige jälestusväärsem asi, mis iial välja pakutud" ja sugugi mitte "hoolitsemine alamate vabaduse eest ja üksikisiku kaitsmine riigi eest, mida meil on õigus oodata liberaalselt administratsioonilt".²⁰⁴

Wedgwoodi rünnak oli nii tõhus, et valitsus võttis oma eelnõu tagasi ja esitas selle uuesti järgmisel aastal tunduvalt lahjendatud kujul. Mis peamine, selles ei olnud enam "ühetege vihatu millelegi, mida võiks käsitada eugeenilise ideena" (McKenna sõnad) ja välja olid jäetud ka ründava iseloomuga paragrahv, mis reguleerisid abiellumist ja laste soetamise takistamist. Wedgwood oli aga endiselt eelnõu vastu, ja ammutades jõudu šokolaaditahvlistest, jätkas selle ründamist kaks ööd järjest, pannes lauale rohkem kui 200 parandusettepanekut. Ent kui tema toetajaskond oli kahanevad nelja parlamendiliikmeni, andis ta alla ja eelnõust sai seadus.

Ilmselt pidas Wedgwood seda enda läbikukkumiseks. Vaimuhaigete sunniviisilisest luku taha panemisest sai Briti elu lahutamatu osa ja praktilisest küljest vaadatuna muutis see neil järglaste soetamise tõepoolest raskemaks. Kuid tegelikult ei olnud ta mitte ainult et ära hoidnud eugeeniliste meetmete tarvituselevõttu, vaid teinud ka hoiatuslasu õhku, andes kõikidele tulevastele valitsustele märku, et eugeenika-alane seadusandlus võib tüli majja tuua. Ja ta oli tuvastanud ka kogu eugeenikaprojekti peamise puuduse. Asi ei olnud mitte selles, nagu tugineuks see vigasele teadusele või olnuks ebapraktiline, vaid selles, et see oli läbinisti vägivaldne ja julm, sest eeldas kogu riigivõimu maksmapanemist üksikisiku üle.

²⁰⁴ *Hansard*, 29. mai 1913.

1930. aastate alguses, kui tööpuudus majandussurutise ajal kasvas, elas eugeenika läbi tähelepanuväärse taassünni. Suurbritannias tõusis eugeenikaühingute liikmete arv rekordtasemele, sest inimesed hakkasid absurdset kombel süüdistama kõrges tööpuuduses ja vaesuses sedasama inimtõu mandumist, mida olid ennustanud esimesed eugeenikud. Just nüüd võttis enamik riike vastu oma eugeenikaseadused. Rootsi jõustas näiteks oma kohustusliku steriliseerimise seaduse 1934. aastal, nagu ka Saksa-

Suurbritannias oli steriliseerimisseaduse pooldajate surve mõne viimase aasta vältel taas kasvanud ja sellele oli kaasa aidanud vaimupuudeid käsitlev valitsuse raport, mis oli tuntud Woodi raportina ning milles oli jõutud järeldusele, et vaimse tervise probleemid on sagenenud ning et osalt on see tingitud vaimupuudega inimeste suurest sigivusest (see oli komitee, mis defineeris hoolikalt vaimupuude kolm kategooriat: idioodid, imbetsillid ja nõrgamõistuslikud). Ent kui ühe parlamendi leiboristist lihtliikme poolt Alamkoja menetlusse antud eugeenikaeeelnõu blokeeriti, muutis eugeenika survegrupp oma taktikat ja suunas tähelepanu täitevvõimule. Tervishoiuministeeriumi veendi moodustama komiteed *sir* Laurence Brocki juhtimisel, mille ülesanne oli uurida vaimupuudega inimeste steriliseerimise küsimust.

Brocki komitee oli vaatamata oma bürokraatlikule päritolule algusest peale innukas ühe suuna toetaja. Enamikku selle liikmetest, nagu väidab üks tänapäeva ajaloolane, "ei ajendanud mingiski mõttes soov kaaluda erapooletult vastuolulisi ja eba-veenvaid tõendeid". Komitee asus vaimupuude osas pärikkust toetavale seisukohale, ignoreeris selle vastu rääkivaid tõendeid ja "kaitses" (komitee enda sõna)* seda toetavaid tõendeid. Hoolimata eba-veenvatest tõenditest võttis komitee omaks arusaama kiiresti sigivast vaimsest alamklassist ja "lückas" kohustusliku steriliseerimise "tagasi" ainult selleks, et aidata maha rahustada kriitikuid — vaimupuudega inimestelt nõusoleku küsimise probleemist libiseti kaunisõnaliselt üle. Üks tsitaat 1931. aastal ilmunud populaarsest bioloogiaraamatust paljastab selle mängu: "Paljusid neist alamatest tüüpidest võiks altkäemaksu

**Pad* (ingl. *k*) tähendab ka 'tühjade sõnadega täitma, võltsima (arvet)' jm. *Tlk*.

abil või mõnel muul viisil veenda vabatahtlikult steriliseerimisega nõustuma.”²⁰⁵

Brocki raport oli kõige ehtsam propaganda, mis oli rüütatud vaidlusalusele küsimusele antud erapooletu eksperthinnangu vormi. Nagu hiljaaegu osutatud, sai komitee sellega, kuidas ta tekitas kunstliku kriisi — mille olemasolu kinnitas “ekspertide” üksmeelne arvamus — ja nõudis kiiret tegutsemist, ettekuulutajaks rahvusvaheliste organisatsioonide ametnike käitumisele globaalse soojenemise puhul aastaid hiljem, sajandi lõpupoole.²⁰⁶

Raport pidi kava kohaselt viima steriliseerimiseelnõu koostamiseni, kuid selline eelnõu ei näinud iial ilmavalgust. See-kord ei olnud see tingitud mitte niivõrd Wedgwoodi-sugusest otsusekindlast vastutegutsejast kui pigem kogu ühiskonnas valitseva suhtumise teisenemisest. Paljud teadlased olid oma seisukohti muutnud, eelkõige J. B. S. Haldane, osalt ka seetõttu, et üha suuremat kaalu hakkasid omandama inimloomuse keskkonnast lähtuvad seletused, mida kuulutasid Margaret Meadi sugused inimesed ja psühholoogias biheivioristid. Leiboristlik Partei oli nüüd kindlalt eugeenika vastu ja nägi selles üht tööliklassivastase klassivõitluse vormi. Ka katoliku kiriku vastuseis avaldas mõnedes ringkondades tugevat mõju.²⁰⁷

Üllataval kombel imbusid alles 1938. aastal Saksamaalt läbi teated selle kohta, mida tähendab sundsteriliseerimine tegelikuses. Brocki komitee oli olnud piisavalt rumal, et kiita natside steriliseerimisseadust, mis oli jõustunud 1934. aasta jaanuaris. Nüüdseks oli selge, et too seadus kujutas endast isikuvabaduse talumatut piiramist ja tagakiusamiste õigustust. Suurbritannias jäi peale terve mõistus.²⁰⁸

²⁰⁵H. G. Wells, J. S. Huxley, G. P. Wells. *The science of life*. London: Cassell, 1931.

²⁰⁶T. Kealey, isiklik suhtlus; R. Lindzen. *Science and politics: Global warming and eugenics*. — R. W. Hahn (toim.). *Risks, costs and lives saved*. Oxford: Oxford University Press, 1996, lk 85–103.

²⁰⁷D. King, R. Hansen. *Experts at work: State autonomy, social learning and eugenic sterilisation in 1930s Britain*. — *British Journal of Political Science* 29 (1999), lk 77–107.

²⁰⁸G. R. Searle. *Eugenics and politics in Britain in the 1930s*. — *Annals of Political Science* 36 (1979), lk 159–169.

See eugeenika lühiajalugu viib mind ühele kindlale järeldusele. Eugeenika puhul ei ole viga mitte teaduses, vaid sunniviisilisuses. Eugeenika sarnaneb ükskõik missuguse teise programmiga, mis seab ühiskondliku kasu kõrgemale üksikisiku õigustest. See on inimsusevastane, mitte teaduslik kuritegu. Ei ole erilist kahtlust, et eugeeniline aretus "töötaks" inimeste peal samamoodi, nagu see töötab koerte ja piimakarja peal. Valikulise sigimisega oleks võimalik vähendada paljude vaimsete häirete esinemisagedust ja parandada elanikkonna tervist. Kuid samamoodi ei ole erilist kahtlust, et see oleks teostatav üksnes väga aeglaselt ning kolossaalse julmuse, ebaõigluse ja sunni hinnaga. Karl Pearson ütles kord vastuseks Wedgwoodile: "Mis on ühiskondlik, on õige, ja ei ole olemas õiguse definitsiooni, mis oleks sellest üle." See hirmuäratav väide peaks olema eugeenika hauakirjaks.

Ja ometi, kui me loeme meie ajalehtedest intelligentsusgeeni-dest, sugurakkude geeniteraapiast, sünnieelsest diagnostikast ja seirest, siis tunne sisimas tahes-tahtmata, et eugeenika ei ole surnud. Nagu ma väitsin 6. kromosoomile pühendatud peatükis, on taas moodi läinud Galtoni veendumus, et suur osa inimloomusest on vähemalt osalt määratud päriliku elemendi poolt ja sedapuhku toetavad seda paremad, ehkki mitte lõplikud empiirilised tõendid. Üha enam võimaldab geneetiline seire tänapäeval vanematel oma lapse geene valida. Filosoof Philip Kitcher näiteks nimetab geneetilist seiret "*laissez-faire*-eugeenikaks":* "Igaüks võib olla iseenda eugeenik, kasutades ära saadaolevad geneetilised testid, et langetada just selliseid reproduktiivseid otsuseid, nagu ta õigeks peab."²⁰⁹

Sellise mõõdupuu järgi toimub eugeenika haiglates iga päev üle kogu maailma ja selle ülekaalukalt kõige levinumateks ohvriteks on 21. kromosoomi lisakooptiaga varustatud looted, kes vastasel korral sünniksid Downi sündroomiga. Enamikul juhtudel oleksid nad sündimise korral elanud lühikest, kuid valdavalt õnnelikku elu — selline on nende meelelaadi olemus. Enamikul juhtudel oleksid nad sündimise korral pärinud oma vanemate ja õdede-vendade armastuse. Kuid sõltuva, aistimisvõimetu loote puhul ei tähenda mittesündimine tingimata sedasama mis tapmine. Me oleme äkitselt tagasi vaidluse juures abordi ja selle üle,

*Mittetavahelesegamise-eugeenikaks (pr k). *Tlk.*

²⁰⁹P. Kitcher. *The lives to come*. New York: Simon and Schuster, 1996.

kas emal on õigus oma laps kaotada või riigil õigus teda takistada: see on vana vaidlus. Geneetiline teadmine annab talle rohkem põhjust soovida aborti. Võimalus valida loodete seast see, kellele oleks teatud omadus, selle asemel et loobuda lootest, kellel mingi omadus puudub, ei pruugigi olla teab kui kaugel. Poiste valimist ja tüdrukute abortimist kui amniotsenteesi kuritarvitust esineb juba praegu massiliselt, eelkõige Indias.

Kas me oleme riikliku eugeenika tagasi lükanud pelgalt selleks, et langeda eraeugeenika lubamise lõksu? Vanemad võivad sattuda kõikvõimaliku surve alla nõustuda vabatahtliku eugeenikaga — arstide poolt, tervisekindlustusfirmade poolt ja oma kultuuritraditsioonide poolt tervikuna. Veel nii hilisest ajast kui 1970. aastatest on teada hulgaliselt lugusid naistest, keda nende arstid on meelitanud laskma end steriliseerida, sest nad kandsid mingi geneetilise haiguse geeni. Ent kui valitsus peaks keelama geneetilise seire põhjendusega, et seda võidakse kuritarvitada, siis riskiks ta kannatustekoorma suurendamisega maailmas: seire keelustamine oleks niisama julm kui selle muutmine kohustuslikuks. See on individuaalne otsus, mitte selline, mille võiks jätta tehnokraatide langetada. Kitcer on päris kindlasti seda meelt: "Mis puutub iseloomulikesse joontesse, mida inimesed püüavad kas võimendada või vältida, siis on see kahtlemata nende endi asi." Sama arvab James Watson: "Neid asju tuleks eemal hoida inimestest, kes arvavad, et nemad on kõige targemad [...] Minu püüd on näha, et geneetilised otsused jäetakse nende kasutajate teha, mida valitsused ei ole."²¹⁰

Ehkki ka praegu leidub väike hulk äärmuslikke teadlasi, kes on mures rasside ja populatsioonide geneetilise mandumise pärast,²¹¹ on enamik teadlasi nüüdseks jõudnud arusaamisele, et üksikisiku heaolu peab seisma kõrgemal gruppide omast. On tohutu vahe geneetilise seire ja selle vahel, mida tahtsid oma õitseajal eugeenikud — ja see seisneb selles: geneetilise seire puhul antakse üksikisikutele võimalus langetada isiklikest kriteeriumidest lähtudes isiklike otsuseid. Eugeenika puhul taheti seda otsust natsionaliseerida, et panna inimesed sigima mitte nende endi, vaid riigi jaoks. Suures tuhinas määrata kindlaks, mida

²¹⁰Tsiteeritud intervjuust ajalehele *Sunday Telegraph*, 8. veebruar 1997.

²¹¹R. Lynn. *Dysgenics: Genetic deterioration in modern populations*. Westport, Connecticut: Praeger, 1996.

“meie” peaksime selles uues geneetilises maailmas lubatavaks pidama, vaadatakse sellest erinevusest sageli mööda. Kes on need “meie”? Kas meie kui üksikisikud või meie kui riigi või rassi kollektiivne huvi?

Võrreldgem kaht tänapäevast näidet “eugeenikast”, nii nagu seda praegu tegelikkuses rakendatakse. Ameerika Ühendriikides, nagu ma kirjutasin 13. kromosoomile pühendatud peatükis, testib Juutide Geneetiliste Haiguste Ennetamise Komitee koolilaste verd ja laidab maha hilisemad abielud, milles mõlemad pooled kannaksid mingi geeni ühte ja sama haigustekitavat varianti. See on täiesti vabatahtlik poliitika. Ehkki seda on kritiseeritud kui eugeenikat, puudub selles igasugune sunniviisilisus.²¹²

Teine näide tuleb Hiinast, kus valitsus jätkab eugeenikal põhinevat steriliseerimist ja abortimist. Tervishoiuminister Chen Ming-zhang kurjustas hiljaaegu, et madalakvaliteedilised sünnid on tõsine probleem “vanades revolutsioonipiirkondades, rahvusvähemuste seas ning majanduslikult vaestel ja äärealadel”. *Ena ja lapse tervishoiu seadus*, mis jõustus alles 1994. aastal, sätestab kohustusliku abielueelse kontrolli ja jätab aborti tegemise arstide, mitte lapsevanemate otsustada. Pääaegu üheksakümmend protsenti Hiina geneetikutest peab seda õigeaks, samas kui Ameerikas on seda meelt viis protsenti geneetikutest; võrdluseks: kaheksakümmend viis protsenti Ameerika geneetikutest arvab, et aborti tegemise otsuse peaks langetama naine, hiinlastest aga arvab nii nelikümmend neli protsenti. Nagu väljendus selle küsitluse Hiina-poolne läbiviija Xin Mao, korrates kajana Karl Pearsoni sõnu: “Hiina kultuur on hoopis teistsugune ja siin keskenduvad asjad ühiskonna hüvele, mitte üksikisiku hüvele.”²¹³

Paljud tänapäevased ülevaated eugeenika ajaloost esitavad seda kui näidet ohtudest, mis kaasnevad sellega, kui teadusel, eriti geneetikal, lastakse kontrolli alt väljuda. Hoopis rohkem on see aga näide ohtudest, mis kaasnevad sellega, kui lastakse kontrolli alt väljuda valitsusel.

²¹²Teade pärineb võrguväljaandest *HMS Beagle: The Biomednet Magazine* (www.biomednet.com/hmsbeagle), nr 20, november 1997.

²¹³N. Morton. Hippocratic or hypocritic: Birthpangs of an ethical code. — *Nature Genetics* 18 (1998), lk 18; A. Coghlan. Perfect people's republic. — *New Scientist*, 24. oktoober 1998, lk 24.

Märkus

Kõige põhjalikum eugeenilise liikumise ajalugu, Dan Kevlesi *In the name of eugenics* (Harvard University Press, 1985) keskendub peamiselt Ameerikale. Euroopa sündmuste osas avab silmad John Carey *The intellectuals and the masses* (Faber and Faber, 1992).

22. KROMOSOOM: VABA TAHE

Hume'i kahvel: meie teod on kas determineeritud
ja me ei kannu nende eest vastutust
või tulenevad nad juhuslikest sündmustest,
ning ka sel juhul ei vastuta me nende eest.

Oxfordi filosoofialeksikon

Samal ajal, kui see raamat hakkab valmima, mõni kuu enne aastatuhande lõppu, tuleb uudis erakordselt kaalukast avalikust teadaandest. Cambridge'i lähedal Sangeri Keskuses — laboris, mis näitab maailmale teed inimgenoomi lugemisel — on lõpetatud 22. kromosoomi täieliku järjestuse kindlakstegemine. Kõik 15,5 miljonit "sõna" (või umbes nii palju — täpne pikkus sõltub kordusjärjestustest, mis on väga varieeruvad) inimese autobiograafia kahekümne teises peatükis on loetud ja inglise keele tähtedes kirja pandud: 47 miljonit A-d, C-d, G-d ja T-d.

22. kromosoomi pikema õla otsa juures asub massiivne ja keeruka ülesehitusega geen, mis on tiine tähendusrikkusest ja tuntud nimetuse all *HFW*. Tal on neliteist eksonit, mis kokku moodustavad rohkem kui 6000 tähe pikkuse teksti. Pärast transkriptsiooni toimub selle teksti karm toimetamine RNA splaissingu nimelise kummalise protsessi abil ning tulemuseks on ülimalt keeruline valk, mis avaldub ainult prefrontaalse ajukoore väikeses osas. Selle valgu ülesanne on — kohutaval kombel üldistatult — varustada inimolendid vaba tahtega. Ilma *HFW*-ta ei oleks meil vaba tahtet.

Eelmine lõik on väljamõeldis. Ei 22. ega ühelgi teisel kromosoomil ole *HFW*-geeni. Pärast kahtkümmend kaht peatükki karmi tõde tekkis mul lihtsalt tahtmine teid tüsata. Olles mitteilukirjanduse kirjutaja, murduisin ma selle pinge all ega suutnud enam vastu panna kiusatusele midagi välja mõelda.

Kuid kes olen "mina"? See mina, kes mingi rumala impulsi ajal otsustas kirjutada lõigu väljamõeldist? Ma olen bioloogiline olend, kelle on kokku pannud tema geenid. Nad määrasid kindlaks minu kuju, andsid mu kummalegi käele viis sõrme ja suhu kolmkümmend kaks hammast, panid aluse minu keelevõimele ja määratlesid umbes poole minu intellektuaalsetest võimetest. Kui

ma midagi mäletan, siis on nemad need, kes seda minu eest teevad, lülitades sisse CREB-süsteemi, et mälu pilt salvestada. Nad ehitasid mulle aju ja delegeerisid vastutuse igapäevakohustuste eest sellele. Ühtlasi jätsid nad mulle eksimatu mulje, et mul on vabadus ise otsustada, kuidas käituda. Lihtne sisevaatlus ütleb mulle, et ei ole olemas midagi sellist, mida ma "paratamatult pean" tegema. Samamoodi ei ole olemas midagi sellist, mis ütleks, et ma pean tegema nimelt ühte asja ja mitte mingit teist asja. Mul on täiesti võimalik hüpata oma autosse ja sõita kohe praegu Edinburghi ning seda ilma igasuguse muu põhjuseta, kui et ma tahan seda, või panna kirja terve lõigutäis väljamõeldud teksti. Ma olen vabalt tegutsev olend, varustatud vaba tahtega.

Kust see vaba tahe tuleb? On selge, et see ei saa tulla geenidest, sest siis ei oleks see vaba tahe. Paljude meelest on selge, et see tuleb ühiskonnast, kultuurist ja kasvatusesest. Sellise mõttekäigu kohaselt võrdub vabadus selle osaga meie loomusest, mida ei ole määranud meie geenid, omamoodi õiega, mis puhkeb pärast seda, kui geenid on oma türanniteod teinud. Me võime oma geneetilise determinismist kõrgemale tõusta ja haarata selle müstilise õie, vabaduse järele.

Teatud tüüpi teadusest kirjutajatel on pikka aega olnud traditsioon öelda, et bioloogiamaaailm jaguneb inimesteks, kes usuvad geneetilist determinismi, ja inimesteks, kes usuvad vabadust. Ometi on needsamad kirjutajad geneetilise determinismi tagasi lükanud ainult sellega, et on loonud selle asemele teised bioloogilise determinismi vormid — vanemliku mõju ja sotsiaalse kohanemise determinismi. On veider, et nii paljud kirjutajad, kes kaitsevad inimväärikust meie geenide türannia eest, näivad rõõmsalt aktsepteerivat meid ümbritseva keskkonna türanniat. Kunagi kritiseeriti mind kirjasõnas, nagu oleksin ma öelnud (mida ma ei olnud teinud), et igasugune käitumine on geneetiliselt määratud. Edasi tõi autor näite selle kohta, kuidas käitumine ei ole geneetiline: olevat hästi teada, et lapseahistajad on üldjuhul ise lapsena ahistamist kogenud ja see olevatki nende hilisema käitumise põhjus. Ilmselt ei tulnud talle pähegi, et see on juba niigi piisavalt kannatanud inimeste sama deterministlik ja palju südametum ning eelarvamuslikum hukkamõistmine kui ükskõik mis minu poolt öeldust. Ta väitis, et lapseahistajate lapsed muutuvad tõenäoliselt ka ise lapseahistajaks ega saa selle vastu suurt midagi ette võtta. Talle ei tulnud pähegi, et on kahepalgeline:

nõuab käitumise geneetiliste seletuste ranget tõestamist, aktsepteerides samal ajal hõlpsalt sotsiaalseid seletusi.

Jäme vahetegemine geenide kui kalvinistliku ettemääratuse halastamatute programmeerijate ja keskkonna kui liberaalse vaba tahte lätte vahel on ekslik. Iseloomu ja võimekuse üks kõige võimsamaid keskkondlikke kujundajaid on emaüas valitsevate tingimuste kogum, mille suhtes te ei saa midagi ette võtta. Nagu ma ütlesin 6. kromosoomile pühendatud peatükis, on mõned intellektuaalse võimekuse geenid ilmselt hoopis isu, mitte ande geenid: nad juhivad endi omaja innuka õppimise teele. Sama tulemuse võib saavutada inspireeriva õpetaja abil. Teisisõnu, loodus võib olla märksa paindlikum kui kasvatus.

Aldous Huxley *Hea uus ilm*, kirjutatud eugeenikaentusiasmi kõrgajal 1920. aastatel, kujutab unifitseerituse ja sunniviisilise kontrolli hirmuäratavat maailma, mis välistab igasuguse individuaalsuse. Iga inimene aktsepteerib vaguralt ja vabatahtlikult oma kohta kastisüsteemis — alfadest epsilonideni —, täidab kuu- lekalt talle antud ülesanded ning tunneb rõõmu just sellisest meelelahutusest, mida ühiskond temalt ootab. Sõnaühend ise “hea uus ilm” on omandanud niisuguse düstopia tähenduse, mille on ellu kutsunud tsentraalne kontroll ja hästiarenenud teadus käsikäes.

Seepärast on mõneti üllatav seda raamatut lugedes avastada, et seal ei ole peaaegu midagi, mis seostuks eugeenikaga. Alfa- sid ja epsilon ei aretata, vaid toodetakse keemilise regulatsiooni abil kunstlikes üskades, millele järgneb Pavlovi tingitud reflek- side esilekutsumine ja ajupesu, mida hiljem täiskasvanutel opiaa- ditaoliste uimastitega alal hoitakse. Teisisõnu, see düstopia ei võlgne midagi loodusele ja võlgneb kõik kasvatusesele. See on keskkondlik, mitte geneetiline pörgu. Igaühe saatus on määratud, kuid mitte tema geenide poolt, vaid kontrollitud keskkonna kujundatud. Tõsi, see on bioloogiline determinism, aga mitte geneetiline determinism. Aldous Huxley geniaalsus seis- nes selles, et ta mõistis, kui pörgulik oleks tegelikult maailm, milles oleks esikohal kasvatus. On tõepoolest raske öelda, kum- mad põhjustasid rohkem kannatusi, kas 1930. aastatel Saksamaad valitsenud äärmuslikud geneetilised deterministid või samal ajal Venemaad valitsenud äärmuslikud keskkonnadeterministid. Me võime kindlad olla ainult selles, et mõlemad äärmused olid ko- hutavad.

Õnneks oleme ajupesu suhtes tähelepanuväärselt resistent-
sed. Ükskõik kui karmilt vanemad või poliitikud ka kinnitavad,
et suitsetamine on kahjulik, hakkavad noored inimesed seda ikka
tegema. Õigupoolest tundub see olevat ahvatlev just seepärast,
et täiskasvanud neile selleteemalisi loenguid peavad. Meile on
antud geneetiline kalduvus olla — eriti teismeeas — autoriteetide
suhtes jäärpäised, et kaitsta oma kaasasündinud loomust dik-
taatorite, õpetajate, ahistavate kasuvanemate või valitsuse rek-
laamikampaaniate eest.

Pealegi teame nüüd, et peaaegu kõik tõendid, mis üritavad
näidata, kuidas vanemate mõju kujundab meie iseloomu, on
sügavalt ekslikud. On tõesti olemas korrelatsioon laste ahista-
mise ja ise lapsena ahistamise ohvriks olemise vahel, kuid see on
täielikult seletatav päritud isiksuseomadustega. Ahistajate lap-
sed pärivad oma tagakiusaja iseloomujooned. Uurimused, mil-
les see mõju on korralikult arvesse võetud, ei jäta kasvatuslikule
determinismile mitte mingisugust kohta. Ahistajate kasulapsed
näiteks ahistajaks ei muutu.²¹⁴

Tähelepanuväärsel kombel kehtib see peaaegu kõigi üldlevi-
nud sotsiaalsete käibetõdede kohta, mida te olete iial kuulnud.
Kurjategijad kasvatavad kurjategijaid. Abielulahutajad kasva-
tavad lahutajaid. Probleemsed vanemad kasvatavad probleem-
seid lapsi. Tüsedad vanemad kasvatavad tüsedaid lapsi. Olles
kõigile neile väidetele oma pika psühholoogiaõpikute kirjuta-
mise karjääri jooksul alla kirjutanud, hakkas Judith Rich Har-
ris neis mõni aasta tagasi ootamatult kahtlema. See, mis ta
avastas, jahmatas teda. Et peaaegu üheski uurimuses ei ol-
nud päritavust kontrollitud, siis ei olnud ka üheski uurimuses
mitte mingisugust tõestust põhjuslikkuse kohta. Selle puudu-
mist ei põhjendatud poole sõnagagi: korrelatsiooni esitati har-
jumuspäraselt põhjuslikkusena. Ometi tuli käitumisgeneetika
uuringutes iga juhtumi puhul esile uusi ja veenvaid tõendeid
selle vastu, mida Rich Harris nimetab "kasvatuslikuks eeldu-
seks". Näiteks ilmneb kaksikute lahutusmäära uuringutest, et
geneetika arvele langeb umbes pool lahutusmäära varieeruvu-
sest, mitte jagatud keskkonnategurite arvele teine pool ja jagatud
koduse keskkonna arvele üldse mitte midagi. (*Op. cit.*) Teisisõnu,
purunenud perekonnas üleskasvamise korral ei ole teie tõenäosus

²¹⁴J. Rich Harris. *The nurture assumption*. London: Bloomsbury, 1998.

oma abielu lahutada keskmisest põrmugi suurem — välja arvatud juhul, kui teie bioloogilised vanemad lahutasid. Kasulaste kuritegevuse uurimine Taanis tõi esile tugeva korrelatsiooni nende bioloogiliste vanemate kuritegevusega ja väga nõrga korrelatsiooni nende kasuvanemate kuritegevusega — ning seegi kadus pärast kaaslaste mõju kontrollimist, kui leiti, et kasuvanemad elavad rohkem või vähem kriminaalses keskkonnas, sõltuvalt sellest, kas nad ise on kriminaalse käitumisega või mitte.

Tegelikult on nüüdseks selge, et lapsed avaldavad tõenäoliselt oma vanematele rohkem mittegeneetilist mõju kui vastupidi. Nagu ma ütlesin X- ja Y-kromosoomile pühendatud peatükis, oli omal ajal levinud arvamus, et tõrjuvad isad ja liiga hoolitsevad emad muudavad pojad geideks. Praegu peetakse palju tõenäolisemaks, et asi on hoopis vastupidi: tajudes, et poeg ei tunne mehelike asjade vastu erilist huvi, tõmbub isa temast eemale; ema kompenseerib selle liigse hoolitsevusega. Samamoodi on tõsi, et autistlikel lastel on sageli külm ema; ent see on tagajärg, mitte põhjus: olles aastaid püüdnud tulutul ja midagi vastu saamata oma autistliku lapseni jõuda, loobub kurnatud ja rusutud ema lõpuks edasistest katsetest.

Rich Harris on süstemaatiliselt lammutanud dogmat, mis on otsekui enesestmõistetavalt olnud kahekümnenda sajandi sotsiaalteaduste aluseks: seisukohta, et vanemad kujundavad lapse isiksust ja kultuurilisi tõekspidamisi. Ei Sigmund Freudi psühholoogias, John Watsoni biheiviorismis ega Margaret Meadi antropoloogias kontrollitud kordagi vanemate kasvatuslikku determinismi; seda üksnes eeldati. Ja ometi vaatavad kaksikute-uuringutest, immigrandide laste ja kasulaste uuringutest pärit tõendid meile praegu otse näkku: inimesed saavad oma isiksuse geenidelt ja kaaslastelt, mitte vanematelt. (*Op. cit.*)

1970. aastatel järgnes E. O. Wilsoni raamatu *Sociobiology* ilmumisele äge vasturünnak ideele geneetilistest mõjudest käitumisele, mida juhtisid Wilsoni Harvardi kolleegid Richard Lewontin ja Stephen Jay Gould. Nende lemmikhüüdlause, mis on ka ühe Lewontini raamatu pealkiri, oli kompromissitult dogmaatiline: "Mitte meie geenides!" Väide, et geneetiline mõju käitumisele on kaduvväike või olematu, oli tol ajal üksnes usutavana näiv hüpotees. Pärast kahtkümmend viit aastat käitumisgeneetika alast uurimistööd ei ole see väide enam paikapidav. Geenid mõjutavad käitumist.

Ent ka pärast neid avastusi jääb keskkond endiselt tohutult tähtsaks — kokkuvõttes peaaegu kõikide käitumiste puhul ilmselt tähtsamaks kui geenid. Kuid vanemate mõju etendab keskkondlike mõjude seas tähelepanuväärselt väikest rolli. See ei tähenda, nagu ei loeks vanemad midagi või nagu saaksid lapsed ka ilma nendeta hakkama. Tõepoolest, nagu Rich Harris märgib, selline väide oleks absurdne. Vanemad kujundavad koduse keskkonna ja õnnelik kodune keskkond on juba iseenesest hea asi. Te ei pea uskuma, et õnnelikkus määrab isiksuse, nõustumaks, et on hea, kui see on olemas. Kuid tundub, et lapsed ei lase oma kodusel keskkonnal mõjutada oma isiksust väljaspool kodu ega lase sellel mõjutada oma isiksust ka hilisemas täiskasvanuelus. Rich Harris teeb ühe ülimalt olulise tähelepaneku, nimelt et me kõik hoiame oma elu avaliku ja privaatsel tsoonil lahus ega pruugi saadud õppetunde või isiksust tingimata ühest teisest kaasa võtta. Me lülitume nende vahel hõlpsasti ühelt "koodilt" teisele. Nii omandame ülejäänud elus kasutamiseks kaaslase, mitte vanemate keele (immigrantide puhul) või aktsendi. Kultuur kandub igalt lastegrupilt autonoomselt üle järgmisele ja mitte vanemalt lapsele — mis on ka näiteks põhjuseks, miks liikumisel suurema soolise võrdsuse poole täiskasvanute seas ei ole olnud mitte mingisugust mõju vabatahtlikule soolisele segregatsioonile laste mänguväljakul. Nagu iga vanem teab, eelistavad lapsed jäljendada pigem oma kaaslast kui vanemaid. Psühholoogias, nagu ka sotsioloogias ja antropoloogias, on domineerinud inimesed, kellel on olnud tugev antipaatiat geneetiliste seletuste vastu; see teadus ei kannata enam sellist ignorantsust välja.²¹⁵

Minu eesmärk ei ole uuesti läbi võtta looduse-kasvatuse debatti, mida ma uurisin 6. kromosoomile pühendatud peatükis, vaid juhtida tähelepanu tõsiasjale, et isegi kui kasvatulik eeldus oleks osutunud tõeks, ei oleks see kriipsugi võrra vähendanud determinismi. Asi on ju selles, et rõhutades tohutut mõju, mida alituvus kaastegrupile võib isiksusele avaldada, paljastab Rich Harris just nimelt selle, kui palju hirmutavam on sotsiaalne determinism geneetilisest. See on ajupesu. Selle asemel et teha vabale tahtele ruumi juurde, see hoopis kahandab seda. Laps, kes toob esile oma (osalt geneetilise) isiksuse, trotsides vanemate ja õdede-vendade survet, kuuletub vähemalt enese sisemusest pärit põhjuslikkusele, mitte kellegi teise omale.

²¹⁵B. Ehrenreich, J. McIntosh. The new creationism. — *Nation*, 9. juuni 1997.

Apelleerimine sotsialiseerimisele ei päästa meid seega determinismist. Tagajärgedel kas on põhjused või ei ole. Kui ma olen häbelik millegi sellise pärast, mis minuga nooruses juhtus, siis ei ole too sündmus sugugi vähem deterministlik kui häbelikkuse geen. Suurem viga kui determinismi võrdsustamine geenidega on determinismi segiajamine paratamatusega. Raamatu *Not in our genes* kolm autorit, Steven Rose, Leon Kamin ja Richard Lewontin märgivad: "Vana kreeko "Inimloomust ei saa muuta" on bioloogiliste deterministide jaoks inimolu A ja O." Ent selle determinismi ja fatalismi võrdsustamise ekslikkust mõistetakse nii hästi, et on raske leida seda patuoinast, keda need kolm kriitikut süüdistavad.²¹⁶

Põhjus, miks on ekslik võrdsustada determinismi fatalismiga, on järgmine. Oletagem, et te olete haige, kuid arutlete, et ei ole mingit mõtet arsti kutsuda, sest te kas paranete või mitte: mõlemal juhul on arst üleliigne. Ent nii tehes vaatate te mööda võimalusest, et teie paranemine või mitteparanemine võib olla põhjustatud sellest, kas te kutsute arsti või mitte. Järelikult ei ole determinism kuidagi seotud sellega, mida te saate või ei saa teha. Determinism vaatab tagasi praeguse olukorra põhjustele, mitte sellele, mis edasi saab.

Ja ometi püsib visalt müüt, et geneetiline determinism on kuidagi halastamatum ja saatuslikum kui sotsiaalne determinism. Nagu on öelnud James Watson: "Me räägime geeniteraapiast, nagu saaks see muuta kellegi saatust, kuid te saate kellegi saatust muuta ka sel teel, et maksate ära tema krediitkaardi võla." Kogu geneetilise teadmise mõte seisneb geneetiliste defektide kõrvaldamises (enamasti mittegeneetilise) sekkumise abil. Kaugel sellest, et geneetiliste mutatsioonide avastamine viiks fatalismini — ma olen toonud juba mitu näidet selle kohta, kuidas see on kahekordistanud jõupingutusi, et nende tagajärgi parandada. Nagu ma osutasin kuuendale kromosoomile pühendatud peatükis, ei reageerinud lapsevanemad, õpetajad ja valitsused sugugi fatalistlikult, kui düsleksias tunti hilinenult ära tõeline ja võimalik, et geneetiline puue. Keegi ei öelnud, et kuna düsleksia on geneetiline puue, siis on see ravimatu ja nüüdsest peale lubatakse düsleksia-diagnoosiga lastel kirjaoskamatuks jääda. Juhtus hoopis vastupidine: töötati välja düslektikutele mõeldud pa-

²¹⁶S. Rose, L. J. Kamin, R. C. Lewontin. *Not in our genes*. London: Pantheon, 1984.

randusõpe, millel on olnud muljetavaldavad tulemused. Samamoodi — nagu ma väitsin 11. kromosoomile pühendatud peatükis — on isegi psühhoterapeudid avastanud, et häbelikkuse geneetilised seletused aitavad seda ravida. Kui kinnitada häbelikele inimestele, et nende häbelikkus on kaasasündinud ja "tõeline", aitab see mingil viisil neil sellest üle saada.

Samuti on mõttetu väide, et bioloogiline determinism ohustab poliitilise vabaduse mõistet. Nagu on öelnud Sam Brittan, "vabaduse vastand on sundus, mitte determinism".²¹⁷ Me hindame poliitilist vabadust, sest see annab meile enesemääramise vabaduse, mitte vastupidi. Ehkki me kiidame sõnades oma vaba tahte armastust, klammerdume siis, kui asi tõsiseks läheb, pääsemislootuses determinismi külge. 1994. aasta veebruaris mõisteti ameeriklane nimega Stephen Mobley süüdi pitsapoe juhataja John Collinsi tapmises ja talle määrati surmanuhtlus. Taotledes karistuse leevendamist eluaegseks vangistuseks, kasutasid tema advokaadid apellatsioonikaebuses kaitseargumendina geneetikat. Mobley, ütlesid nad, on pärit pika ajalooaega kelmide ja kurjategijate suguvõsast. Ilmselt tappis ta Collinsi seepärast, et tema geenid sundisid teda selleks. "Tema" ei ole selle eest vastutav; ta on geneetiliselt determineeritud automaatselt.

Mobley loovutas rõõmsal meelel oma vaba tahte illusiooni; ta soovis, et usutaks, et tal ei olegi sellist asja. Samamoodi talitab iga kurjategija, kes kasutab kaitseargumendina hullumeelsust või vähenenud vastutusvõimet. Samamoodi talitab iga armukade abikaasa, kes kasutab kaitseargumendina ajutist hullust või õigustatud viha, olles tapnud oma truudusetu partneri. Samamoodi talitab truudusetu partner, õigustades oma truudusetust. Samamoodi talitab iga ärimagnaat, vabandades end Alzheimeri tõvega, kui teda süüdistatakse aktsionäride petmises. Samamoodi talitab õigupoolest lapski mänguväljakul, kes ütleb, et sõber käskis tal seda teha. Samamoodi talitab igaüks meist, kui me heameelega nõustume oma arsti ettevaatliku vihjega, et peaksimme praeguses õnnetuses süüdistama oma vanemaid. Samamoodi talitab poliitik, kes süüdistab piirkonna kuritegevuse tasemes sotsiaalseid olusid. Samamoodi talitab majandusteadlane, kui ta väidab, et tarbijad püüavad oma kogukasu maksimeerida.

²¹⁷S. Brittan. *Essays, moral, political and economic*. — *Hume Papers on Public Policy*, kd 6, nr 4. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.

rida. Samamoodi talitab biograaf, kui ta püüab selgitada, kuidas mõjusad kogemused vormisid tema tegelase iseloomu. Samamoodi talitab igaüks, kes võtab kuulda horoskoobi nõu. Iga sel list juhtumit iseloomustab vabatahtlik, rõõmsameelne ja tänulik determinismi omaksvõtt. Selle asemel et vaba tahtet armastada, näime me olevat liik, kes tõttab tingimata esimesel võimalusel seda loovutama.²¹⁸

Täielik vastutusvõime oma tegude eest on hädavajalik fiktsioon, milleta seadus muutuks abituks, kuid see on sellegipoolest fiktsioon. Sedavõrd, kui te tegutsete vastavalt oma loomusele, olete oma tegude eest vastutav; ja ometi on tegutsemine vastavalt oma loomusele pelgalt nende paljude determinismiliikide väljendamine, mis teie loomust on kujundanud. David Hume avastas end selle — hiljem Hume'i kahvliks nimetatud — dilemma poolt abitult nurka surutuna. Meie teod on kas ettemääratud ning me ei ole nende eest vastutavad või on nad juhuslike sündmuste tagajärg ja ka sel juhul ei ole me nende eest vastutavad. Mõlemal juhul on kaine mõistus jõhkralt jalge alla tallatud ja ühiskonda võimatu organiseerida.

Kristlus on nende küsimustega maadelnud kaks aastatuhandet ja muud liiki teoloogid veelgi kauem. Jumal näib peaaegu et definitsiooni kohaselt eitavat vaba tahtet, sest vastasel korral ei oleks ta kõikvõimas. Ja ometi on eelkõige just kristlus püüdnud vaba tahte mõistet alal hoida, sest ilma selleta ei saaks inimolendeid nende tegude eest vastutavaks pidada. Ilma vastutusvõimeta oleks aga patt mõnitus ja põrgu karjuv ebaõiglus õiglase jumala poolt. Tänapäeva kristluses on jõutud konsensussele, et jumal on istutanud meisse vaba tahte, et me saaksime valida, kas elada vooruses või patus.

Mitu väljapaistvat evolutsioonibioloogi on viimasel ajal väitnud, et religioossed uskumused on universaalse iniminstinkti väljendus — et on olemas rühm genee, mis teatud mõttes määravad usu jumalasse või jumalatesse. (Üks neuroloog kinnitab koguni, et on leidnud aju oimusagarast spetsiaalse närvimooduli, mis on usklikel suurem või aktiivsem; hüperreligioosus on oimusagara-epilepsia mõnedele liikidele iseloomulik joon.) Religioosne instinkt ei pruugi olla muud kui kõrvalnähe, mis kaasneb instinktiivse ebauskliku oletusega, et kõikidel sündmustel, isegi

²¹⁸L. Reznik. *Evil or ill? Justifying the insanity defence*. London: Routledge, 1997.

pikselöökidel, on tahtelised põhjused. Sellisest ebausust võis kiviajal kasu olla. Kui rändrahn mäest alla veereb ja teid peaaegu puruks muljub, on ohutum uskuda konspiratsiooniteooriat, mille kohaselt keegi tõukas selle alla, kui eeldada, et see oli õnnetus. Isegi meie keel on tulvil intentsionaalsust. Ma kirjutasin ennist, et minu geenid on mu üles ehitanud ja delegeerinud vastutuse mu ajule. Minu geenid ei teinud midagi sellist. See kõik lihtsalt juhtus nii.

E. O. Wilson väidab oma raamatus *Consilience*²¹⁹ koguni, et kõlblus on meie instinktide kodifitseeritud väljendus ja et õige on kõik see, mis pärineb tegelikult — hoolimata naturalistlikust eksitusest — sellest, mis tuleb loomulikult. See viib paradoksaalse järelduseni, et kuivõrd usk jumalasse on loomulik, siis on ta seepärast õige. Ometi kasvatati Wilsonit vaga baptistina ja et ta on nüüd agnostik, siis on ta mässanud deterministliku instinkti vastu. Samamoodi on Steven Pinker lastetuks jäädes ja samal ajal iseka geeni teooriaga nõustudes öelnud oma isekatele geenidele: "Jätke mind rahule."

Niisiis võivad isegi deterministid determinismist pääseda. Me oleme silmitsi paradoksiga. Kui meie käitumine ei ole juhuslik, siis on see määratud. Kui see on määratud, siis ei ole see vaba. Ja ometi me tunneme ning võime ka demonstreerida, et oleme vabad. Charles Darwin kirjeldas vaba tahet kui meelepetet, mille on esile kutsunud meie võimetus analüüsida oma tegutsemise motiive. Tänapäeva darvinistid, näiteks Robert Trivers, on koguni väitnud, et enese petmine selliste asjadega on ise üks evolutsiooni käigus arenenud kohastumusi. Pinker on nimetanud vaba tahet "inimeste idealiseerimiseks, mis muudab eetikamängu mängitavaks". Kirjanik Rita Carter nimetab seda vaimu külge aheldatud illusiooniks. Filosoof Tony Ingram nimetab vaba tahet millekski selliseks, millest me eeldame, et see on olemas teistel inimestel — meil näib olevat sisseehitatud kalduvus omistada vaba tahet kõigile ja kõigele meie ümber, alates tõrksatest päramootoritest ja lõpetades tõrksate lastega, kes on varustatud meie geenidega.²²⁰

Mulle meeldiks uskuda, et meil õnnestub selle paradoksi lahendamisele niisuguse seletusega võrreldes lähemale pääseda.

²¹⁹E. O. Wilson. *Consilience*. New York: Little, Brown, 1998.

²²⁰Darwini vaateid vabale tahtele on tsiteeritud teoses: R. Wright. *The moral animal*. New York: Pantheon, 1994.

Meenutagem, et kui jutt käis 10. kromosoomist, siis ma kirjeldasin, kuidas stressivastuse puhul on mängus geenid, mis on sotsiaalse keskkonna meelevaldas, mitte vastupidi. Kui geenid võivad mõjutada käitumist ja käitumine võib mõjutada genee, siis on põhjuslikkus ringjas. Ja ringja tagasisidega süsteemides võivad lihtsatel deterministlikel protsessidel olla ülimalt ettenägematud tagajärjed.

Selline seisukoht on tuntud kaoseteooria nime all. Ma pean vastu tahtmist tunnistama, et esimesena jõudsid selleni füüsikud. Kaheksateistkümnenda sajandi suur prantsuse matemaatik Pierre-Simon de Laplace mõtiskles kord, et kui ta tubli Newtoni jüngrina teaks universumi iga aatomi asendit ja liikumist, võiks ta tulevikku ennustada. Või õigemini ta kahtlustas, et tal ei oleks võimalik tulevikku teada, ja ta küsis endalt, miks. On moodne öelda, et vastus peitub subatomaarsel tasemel, kus — nagu me nüüd teame — toimuvad kvantmehaanilised sündmused, mis on ainult statistiliselt ennustatavad, ja et maailm ei koosne Newtoni piljardikuulidest. Kuid sellest ei ole eriti abi, sest Newtoni füüsika kirjeldab tegelikult päris hästi sündmusi sellisel skaalal, millel meie elame, ja keegi ei usu tõsiselt, nagu toetuksime me oma vaba tahte osas Heisenbergi määramatuse printsiibi tõenäosuslikule alusele. Otse välja öeldult: otsustades selle peatüki sel pärastlõunal valmis kirjutada ei visanud mu aju täringut. Tegutseda juhuslikult ei tähenda sedasama mis tegutseda vabalt — tegelikult on asi just vastupidi.²²¹

Kaoseteooria annab Laplace'ile parema vastuse. Erinevalt kvantfüüsikast ei toetu see juhusele. Kaootilised süsteemid, nagu matemaatikud neid defineerivad, on määratud, mitte juhuslikud. Kuid teooria ütleb, et isegi kui te teate kõiki süsteemi määravaid tegureid, ei pruugi teil olla võimalik ennustada, mis suunas ta edasi areneb, sest eri põhjused võivad üksteist mitmel viisil vastastikku mõjutada. Isegi lihtsalt determineeritud süsteemid võivad kaootiliselt käituda. Nad teevad seda osalt refleksiivsuse tõttu, mis seisneb selles, et mingi sündmus mõjutab teise sündmuse lähtetingimusi, nii et väikestest tagajärgedest saavad suured põhjused. Börsiindeksi trajektoor, tulevane ilm ja ranna-joone "fraktaalgeomeetria" on kõik kaootilised süsteemid: kõigil neil juhtudel on üldjoonis või sündmuste kulg ennustatav, kuid

²²¹B. Silver. *The ascent of science*. Oxford: Oxford University Press, 1998.

täpsed detailid mitte. Me teame, et talv tuleb külmem kui suvi, kuid me ei oska öelda, kas järgmisel jõulupühal sajab lund või mitte.

Ka inimese käitumisel on sellised omadused. Stress võib muuta geenide avaldumist, mis võib muuta reageerimist stressile, jne. Seepärast on inimese käitumine lähemas perspektiivis ennustamatu, kaugemas aga üldjoontes ennustatav. Nii võin ma päeva jooksul igal ajahetkel otsustada mitte süüa. Mul on vabadus mitte süüa. Kuid päeva tervikuna vaadates on peaaegu kindel, et ma kunagi söön. Söögikorra ajastus võib sõltuda paljudest asjadest — minu näljasusest (mida osalt dikteerivad mu geenid), ilmast (mida kaootiliselt määrab musttuhat välist tegurit) või kellegi teise otsusest kutsuda mind välja lõunale (kusjuures ta on deterministlik olend, kelle üle minul puudub igasugune kontroll). Selline geneetiliste ja välismõjude vastastikune toime muudab minu käitumise ennustamatuks, kuid mitte määramatuks. Nende kahe sõna vahelises tühikus asub vabadus.

Meil ei õnnestu kunagi pääseda determinismist, kuid me võime teha vahet headel ja halbadel determinismidel — vabadel ja mittevabadel. Oletagem, et ma istun Kalifornia Tehnoloogiainstituudis Shin Shimojo laboris ja ta torgib just praegusel hetkel elektroodiga üht minu ajuosa kusagil eesmise võõtmevao lähedal. Et ligikaudu see piirkond valitseb "tahtelisi" liigutusi, siis võib ta olla vastutav selle eest, et ma teen mingi liigutuse, mis mulle endale tunduks igati tahtlik. Kui küsida, miks ma oma kätt liigutasin, vastaksin ma peaaegu kindlasti veendunult, et see oli minu tahtlik otsus. Professor Shimojo teaks asja paremini (ma ruttan lisama, et see on endiselt Shimojo poolt mulle välja pakutud mõtteeksperiment, mitte tegelik). Mitte see ei läinud vastuollu minu vabaduseilluusioniga, et mu liigutus oli määratud, vaid tõsiasi, et see oli määratud kellegi teise, mingi välise teguri poolt.

Filosoof A. J. Ayer sõnastas selle nii:²²²

Kui ma kannataksin sundneuroosi all, nii et tõuseksin püsti ja kõnniksin mööda tuba, ükskõik kas ma tahaksin seda või mitte, või kui ma teeksin seda seepärast, et keegi teine mind sunnib, siis ei käituks ma vabalt. Ent kui ma teen seda praegu, siis käitun ma vabalt, just nimelt seepärast, et need tingimused ei kehti; ja tõsiasi, et minu tegevusel võib sellegipoolest olla põhjus, ei puutu sellest seisukohast asjasse.

²²²A. J. Ayer. *Philosophical essays*. London: Macmillan, 1954.

Kaksikute psühholoog Lyndon Eaves on rõhutanud sama asja:²²³

Vabadus on võime tõusta püsti ja olla üle keskkonna piirangutest. See võime on midagi sellist, mille on meisse istutanud looduslik valik, sest see on kohastumuslik. [...] Kui teid tõugatakse siia-sinna, siis kas te tahaksite pigem olla tõugatud oma keskkonna poolt, mis ei ole teie ise, või oma geenide poolt, mis teatud mõttes on see, kes te olete?

Vabadus seisneb iseenda, mitte kellegi teise determinismi väljendamisest. Mitte determinism ei ole see, mis loeb, vaid selle omamine. Kui me eelistame vabadust, siis on eelistatav olla määratud jõududest, mis pärinevad meist endast ja mitte teistest. Meie vastumeelsus kloonimise suhtes tuleneb osalt hirmust, et ainuüksi meile omane võib saada ka kellegi teise omaks. Geenide visa otsustavus määrata ise kõike oma kehas on meie kindlaim kaitse vabaduse kaotamise vastu välistele põhjustele. Kas te hakkate taipama, miks ma naljaga pooleks flirtisin vaba tahte geeni ideega? Vaba tahte geen ei olekski teab mis paradoks, sest see paigutaks meie käitumise allika meisse enestesse, kuhu teised ligi ei pääseks. Muidugi ei ole tegemist üheainsa geeniga, vaid millegi lõputult meeltülendavama ja hunnitumaga: kogu inimloomusega, mille paindlik ettemääratus tuleneb meie kromosoomidest ja mis on meist igaühele ainuomane. Igaühel on unikaalne ja teiste omast erinev, tema enda sisemusest võrsuv loomus. Tema ise.

Märkus

Kõige intelligentsem raamat determinismist on Judith Rich Harrise *The nurture assumption* (Bloomsbury, 1998). Steven Rose'i *Lifelines* (Penguin, 1998) esindab vastasrinda. Pilgu tasub peale visata ka Dorothy Nelkini ja Susan Lindee teosele *The DNA mystique* (Freeman, 1995).

²²³Lyndon Eaves, tsiteeritud teosest: L. Wright. *Twins: Genes, environment and mystery of identity*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1997.

BIBLIOGRAAFIA JA MÄRKUSED

Geneetika- ja molekulaarbioloogiaalane kirjandus on hiigelma-
hukas ja aegunud. Iga raamat, artikkel või teaduslik kirjutis
vajab kohe pärast ilmumist ajakohastamist või parandamist —
sedavõrd kiiresti luuakse juurde uusi teadmisi (sama kehtib ka
minu raamatu kohta). Nii arvukalt teadlasi töötab praegu sel-
lel alal, et paljude jaoks neist on peaaegu võimatu end üksteise
töödega isegi kursis hoida. Seda raamatut kirjutades avastasin
ma, et sagedased käigud raamatukokku ja vestlused teadlastega
ei ole piisavad. Uus moodus ajaga kaasas käia on surfamine
Internetis.

Parim geneetikaalaste teadmiste varaait on Victor McCusicki
võrreldamatu võrgulehekül, mida tuntakse nime all OMIM (*On-
line Mendelian Inheritance in Man*). Aadressilt [www3.ncbi.nlm.nih.
gov:80/htbin_post/Omim](http://www3.ncbi.nlm.nih.gov:80/htbin_post/Omim) leitav lehekül sisaldab inimese iga
kaardistatud või sekveneeritud geeni kohta eraldi essee koos al-
likatega ja seda ajakohastatakse väga regulaarselt — peaaegu
ülejätkäivana näiv töö. Iisraelis asuval Weizmanni Instituudil
on samuti suurepärase veebileht, mis toob ära "geenikaardid",
võtab kokku selle, mida iga geeni kohta teatakse, ning sisaldab
linke teistele asjakohastele võrgulehekülgedele: [//bioinforma-
tics.weizmann.ac.il/cards](http://bioinformatics.weizmann.ac.il/cards).

Paraku toovad need veebilehed ära üksnes kokkuvõtted tea-
daolevast ega ole mõeldud neile, kes lasevad end kergesti hei-
dutada: neis kasutatakse palju žargooni ja eeldatakse teadmisi,
mida asjaarmastajad sageli ei valda. Samuti keskenduvad nad iga
geeni võimalikule seotusele pärilike tervisehäiretega, rõhutades
seega probleemi, millega ma olen püüdnud selles raamatus
võidelda: muljega, nagu oleks geenide peamiseks ülesandeks
haiguste põhjustamine.

Seepärast olen ma palju toetunud õpikutele, et arvesse võtta ja
seletada nende abil viimase aja avastusi. Mõned parimate hulka
kuuluvad neist on Tom Strachani ja Andrew Readi *Human mo-
lecular genetics* (Bios Scientific Publishers, 1996), Robert Weaveri
ja Philip Hedricki *Basic genetics* (William C. Brown, 1995), David
Micklosi ja Greg Freyeri *DNA science* (Cold Spring Harbor Labora-

tory Press, 1990) ja Benjamin Lewini *Genes VI* (Oxford University Press, 1997).

Mis puutub populaarsemas vormis raamatutesse genoomist üldiselt, siis on soovitamist väärt Christopher Willsi *Exons, introns and talking genes* (Oxford University Press, 1991), Walter Bodmeri ja Robin McKie *The book of man* (Little, Brown, 1994) ja Steve Jonesi *The language of the genes* (Harper Collins, 1993). Aga samuti Tom Strachani *The human genome* (Bios, 1992). Kõik need raamatud on siiski paratamatult oma aja lapsed.

Igas käesoleva raamatu peatükis olen ma tavaliselt toetunud ühele või kahele peamisele allikale ja lisaks veel mitmesugustele üksikult ilmunud teaduskirjutistele. Iga peatüki lõpus toodud märkuste eesmärk on suunata nende allikate juurde asjast huvitatud lugejad, kes tahavad kõnealuse teemaga lähemalt tutvuda.

AJA- JA TULEVIKULUGU KAHEKÜMNE KOLMES PEATÜKIS

Kui ma mõni aeg tagasi soovitasin *Akadeemial* tõlkida ja avaldada Matt Ridley raamat *GENOOM: Ühe liigi autobiograafia kahekümne kolmes peatükis* (1999), siis oli selleks õige mitu põhjust. Esiteks muidugi ajastus: teemad, mida Ridley käsitleb, on muutunud aktuaalseks ning pakuvad inimestele üha rohkem huvi. Eestis on tänuväärseks huvisuurendajaks olnud Eesti Geenivaramu, mille senine suurim saavutus ongi geenide, mutatsioonide ja muu sellega seotu toomine ka “tädi Maalini”. See on suurepärase saavutus, mille tulemusi on näha näiteks konkursi suurenemises ülikoolides geenitehnoloogia erialale, aga samuti selles, et bioloogiateemade käsitlemisse on äärmise tõsidusega lülitunud ka filosoofid, keeleteadlased, ajaloolased ja paljud teised.

Muidugi ei ole see nii mitte ainult Eestis. Rahvusvahelise Inimgenoomi Projektiga (HUGO), mille töö tulemusena on meil varsti-varsti olemas täielik kirjeldus inimese DNA neljatähelisest järjestusest, on üsna algusest peale kaasnenud vaidlused eetika, tulemuste rakendamise, lubatavuspiiride ning nn *nature versus nurture* probleemi üle. Selle sisuks on bioloogias aastasadu vana küsimus sellest, kui palju ühe organismi omadustest määrab pärilikkus ja kui palju tema kasvukeskkond. Kõigest sellest räägib värvikalt ka Matt Ridley oma raamatus.

Ent mitte ainult “soodne ajaline konjunktuur” ei olnud selle raamatu eestindamise põhjuseks. Matt Ridley, zooloogiharidusega endine ajakirja *Economist* teadustoimetaja, on üks tänapäeva loodusteaduste avaramatest mõtestajatest ja propageerijatest (ilma selle sõna negatiivse varjundita), kuuludes ühte ritta juba lahkunud Stephen Jay Gouldi, Richard Dawkinsi, Jeremy Rifkini, Jacob Monot’, Eörs Szathmáry ja teistega. Kõiki neid, tihti üsna erinevatel positsioonidel olevaid loodusmõtlejaid seob ühine soov tutvustada tänapäeva loodusteaduste saavutusi erialateadlastest suuremale ringkonnale ning seada uued hämmastavad avastused — mida kuhjub tõepoolest ridamisi — laiemasse evolutsioonilisse ja kultuurilisse konteksti. Seega ei ole tegu pelgalt teadmiste levitamisega vähikutele, mis lubaks erialaspetsialistidel ju nende teosed lugematagi jätta. Ridley, nii nagu teisedki nimetatud, meenutab meile igapäevasel eksperimentaalteaduse viljelemisel aeg-ajalt ununevat tõsiasja, et teadus on osa inimkultuurist. Teaduse saavutused mõjutavad kultuuri väga

oluliselt, ent see mõju on vastastikune: ühiskonna eetilised normid, väärtused ja valmisolek määravad suurel määral selles tehtava teaduse sisu, rääkimata rakendustest.

Ning muidugi on soodsat suhtumist raamatusse aidanud kujundada Matt Ridley veetlev ja kirglik stiil, mis Eestis seni veel tundmatu oli. Et enamiku loetletud loodusmõttelejate loomingu kohta on mõned eestikeelsed näited olemas, tundus aeg olevat küps pöörata tähelepanu ka Ridley'le. Rõõmustavaks asjaoluks on, et üsna samal ajal tuli kirjastusel *Tänapäev* mõte tõlkida eesti keelde ka Ridley raamat *Vooruse lätid* (1996, eesti keeles 2002), mis laiendab eestikeelset loodusmõttelejate kirjavaramat veelgi.

Selle raamatu eestindamine võiks tähistada ka olulist juubelit: möödunud on 50 aastat sellest, kui noored Cambridge'i teadlased James Watson ja Francis Crick tulid välja ideega DNA kaksikahelalisest struktuurist, mis aitas seletada paljusid DNA pärandumise ja geenide töötamise mehhanisme. Ehkki nagu tavaliselt, toetus seegi avastus paljude sajandite jooksul töötanud bioloogide, keemikute, füüsikute ja arstide tööle, oli just see "ilmutuslik hetk Cambridge'i Ankru kõrtsis" oluline terve rea uute teadusharude sünniks. Põhimõtteliselt uute teadmistega kaasneb aga alati ka kahtluste ja kõhklaste laine. Kui arstid hakkasid sadu aastaid tagasi laipu lahkama, et mõista paremini inimkeha ehitust ja haiguste põhjusi, siis pidasid paljud neid paremal juhul veidriks, halvemal juhul aga ühiskonna hukkamõistu väärseiks. Neurofüsioloogid on mulle kirjeldanud, et hiljem, kui inimkeha avamine ning selle ehituse kirjeldamine oli juba üldiselt vastuvõetavaks tunnistanud, oli aju uurimine ikkagi veel tabu ning sellega tegelemine "korrallike teadlaste" seltskonnas sobimatu.

Niisiis kaasneb teaduse arenguga alati diskussioon ühiskonnas selle üle, mis on lubatav ja mis mitte. Seda eirata on rumal ja mõttetu. Ka praegu, kui ma Oxfordis neid ridu kirjutan, on mingi ususektiga seotud firma teatanud juba teise kloonitud lapse sündimisest. Ehkki mul on sügavaid kahtlusi, kas teaduses seni täiesti tundmatud inimesed selliste ettevõtmistega edukalt hakkama võiksid saada, on ometigi arutelu niisuguse tegevuse mõttekuse ja eetilise üle alanud nii siin kui ka kogu maailmas. Lõplikke vastuseid ei ole kellelgi. Teadlaste kasvatus ja treeningu mõte on läheneda professionaalselt küsimustele, millele veel keegi vastust pole leidnud. See aga ei tähenda, et "tõe monopol" kuuluks teadlastele. Vastupidi, nende ülesandeks ongi juhtida tõe otsimist läbi emotsioonide, poliitiliste huvide ja eelarvamuste rägastiku. Eesmärgiks on kaaluda kõiki "tegemise" ja "mittetegemise" poolt- ning vastuargu-

mente ja just siin, uute ja ootamatute argumentide leidmisel, on suureks abiks ka Matt Ridley raamat.

23 lugu eri kromosoomidel asuvatest geenidest

Ridley raamatu ülesehitus — jutustada 23 lugu, mis räägivad ühest igal inimese kromosoomipaaril asuvast geenist — tundub alguses üsna ootamatu. Sellise mõtte olla ta saanud vestlusest Harvardi ülikooli evolutsionisti David Haigiga, kelle lemmikuks on 15. kromosoom. Sellel kromosoomil asub tema sõnade järgi hulk erilisi gene, mille aktiivsus sõltub sellest, kas ta pärineb emalt või isalt. Ühe vanema pärandatuna on geen aktiivne, teiselt pärituna aga mitte. “Ma ei olnud kunagi varem mõelnud, et kromosoomidel võiks olla oma isiksuslik eripära,” kirjutab Ridley. “Kuid Haigi juhuslik märkus pani minus idanema idee, mis mind endiselt painab” (*Akadeemia*, 2002, nr 4, lk 869).

Tõtt-öelda ei ole sellise “lemmikromosoomi” omamine teadlaste hulgas üldsegi mitte ebatavaline. Näiteks Eric Lander Massachusettsi Tehnoloogainstituudist, kes on hariduselt matemaatik, tegeleb inimgenoomi projektis just 17. kromosoomi DNA järjestuse määramisega oma sõnul seetõttu, et “17 on kõigist arvudest kõige huvitavam”. Omalt poolt lisaksin, et sellel asub ka inimese geen *p53*, mis on ääretult oluliste funktsioonidega inimese kasvajate ärahoidmisel ning mille uurimisega oleme Tartus juba aastaid üsna edukalt tegelnud.

Inimese genoomi lugude rühmitamine lihtsalt selle järgi, millisesse kromosoomi mingi geen kuulub, meenutab esmapilgul loomas-tiku süstematiseerimist nende nimede esitõtete alusel. Nii, et *karud* ja *kitsed* oleksid ühes grupis, *lehmad* ja *limused* aga hoopis teises. On ju ka kromosoomid nummerdatud lihtsalt nende pikkuse järgi — 1. kromosoom on kõige pikem, 2. temast veidi lühem ja nii edasi. Veelgi enam — meie tähestikuline loomade klassifikatsioon peaks keeliti olema erinev — näiteks *bear* ja *goat* oleksid ju eri “kastides”. Lisaks on ka kromosoomide arv eri loomadel erinev ning geen, mis inimesel asub näiteks esimeses kromosoomis, võib koeral olla hoopiski mujal. Tõsi, ega Ridley’gi seda ülesehitust liiga tõsiselt võta. 16. kromosoomil asuvast geenist *CREB* kirjutades märgib ta: “K koos ühe teise “õppimisgeeniga”, [---] mis samuti asub 16. kromosoomil, annab see mulle (küll viletsavõitu) ettekäände pühendada see peatükk õppimisele” (nr 11, lk 2463). Ja siin ongi asja võti: selline ülesehitus on lihtsalt heaks ettekäändeks rääkida kõigest, mida Ridley oluliseks peab — huvitavatest leidudest molekulaarbioloogias, meditsiinist, eetikast, poliitikast.

Kõrvalmärkusena olgu öeldud, et raamatu ülesehitus sunnib püstitama tõepoolest huvitavat teaduslikku küsimust: kas eri geenide grupeerumine ühele kromosoomile on juhuslik või mitte? Teiste sõnadega, kas see, et mingid geenid *A* ja *B* asuvad ühes kromosoomis, on organismi funktsioneerimiseks hädavajalik või võiksid nad asuda ka eri kromosoomides? On olemas mõned vihjed selle kohta, et geenid, mille regulatsioon toimub grupiviisiliselt, peavad olema ühel kromosoomil koos ja kindlas järjekorras. On aga teada seegi, et väga lähedastel liikidel võib kromosoomide arv olla täiesti erinev ning seega ei saaks kindlate geenide paiknemine ühel ja samal kromosoomil justkui oluline olla. Vastuse sellele küsimusele saab anda ehk eri liikide kromosoomide võrdlev evolutsiooniline analüüs, millele peab eelnema nende täieliku DNA järjestuse kirjeldamine. See töö käib praegu kogu maailmas ja võib-olla juba paari aasta pärast on võimalik nii sellele kui paljudele teistele uutele ja põnevatele küsimustele vastata.

“Pahad” geenid ja mutatsioonid

Mis on selles raamatus kõige olulisem? Kindlasti vastab iga lugeja sellele küsimusele omamoodi, ent mulle näib, et Ridley rõhutab pidevalt kahte tõsiasi. Esiteks, et ei ole olemas haigusegeene, ja teiseks, et mutatsioonid ei ole isenesest kahjulikud ega “pahad”.

Esimest väidet peab ta nii oluliseks, et kordab seda mõnes kohas lausa suurte tähtedega (nt nr 12, lk 2735: “GEENID EI OLE SELLEKS, ET HAIGUSI PÕHJUSTADA”). Ometigi loeme tihti (ja mitte ainult bulvarilehtedest) pealkirju, milles väidetakse, et “on avastatud uus vähigeen”, või näiteks, et “uurijad loodavad avastada astmageene”. Milles on probleem? Geenid on nelja miljardi aasta pikkuse evolutsiooni vältel kujunenud välja selleks, et täita mingit organismile kasuliku funktsiooni. Tõsi, aeg-ajalt esineb eri geenide vahel ka konflikte, mille kohta Ridley’gi häid näiteid toob. Võtame kasvõi konfliktid isalt ja emalt pärit geenide vahel. Haigus tekib aga ikkagi alles siis, kui mõni oluline geen ebanormaalselt tööle hakkab — kas näiteks mõne mutatsiooni tagajärjel või seetõttu, et tema produkti toodetakse vales koguses või valel ajal. Näiteks seniajani “onkogeenideks” nimetatavad geenid ei ole sugugi selleks tekkinud, et inimeses kasvavaid tekitada, vaid neid on enamasti vaja rakkude kiireks paljunemiseks teatud eluetappidel. Kujutage näiteks ette, kui palju rakkude pooldumisi on vaja selleks, et ühestainsast viljastatud munarakust saaks täiskasvanud inimene, kes koosneb umbes 10^{14} rakust! Esimesed viljastatud munaraku pooldumised on olemuselt kasvivate kiire paljunemisega väga sarnased ning varajases embrüonaalses

arengus on onkogeenidel täita tähtis roll. Probleemid organismi jaoks teivad alles siis, kui onkogeenid hakkavad tegutsema valel ajal — näiteks rakkudes, mis peaksid olema oma paljunemise lõpetanud. Valel ajal ja vales kohas kontrollimatult kasvav rakk, milles onkogeen on aktiveerunud kas mutatsiooni või kontrollsüsteemi häirete tõttu, panebki aluse kasvaja tekkele.

Mutatsioon ei pruugi iseenesest olla halb ega hea. Kui tegu on onkogeeni aktiveeriva mutatsiooniga, on asi muidugi halb. Samas me aga oleme kõik mutandid ning normaalset genoomi polegi olemas. Kuidas siis nii? On ju teada, et inimestevahelised geneetilised erinevused ei ületa 0,1%. Tiibeti lambakarjuse ja USA presidendi genoomide erinevus on sellest arvust väiksem. Kas pole mõjuv argument rahvus- ja rassilise vihkamise vastu? Samas aga tuleb arvestada, et inimese genoomi pikkus on 3×10^9 nukleotiidi — see on kolm tuhat miljonit. 0,1% sellest arvust on ikkagi kolm miljonit. Sellest järeldub, et inimesed võivad omavahel erineda kuni kolme miljoni nukleotiidi võrra, ning kui arvesse võtta ka kombineerimisvõimalusi, siis on eri inimeste genoomid niivõrd erinevad, et mingist “ühest ja õigest” genoomist rääkida ei saa. Nii et me kõik oleme mutandid, ent just see meid huvitavaks teebki. Erisugustele kasvukeskkondadele liituvad eri genotüübid ning tulemuseks on igal korral indiviidid, kes on unikaalne ja kordumatu oma isikupäras. Kombinatsioonide arv kolme miljoni “mutatsiooni” vahel muudab võimalikuks selle, et igal inimesel on oma välimus, oma mõtted ja oma saatus.

Nature vs. nurture

Kogu ajaloo vältel on inimene tähele pannud, et lapsed on oma vanemate nägu ja koertel sünnivad ikka nende vanemate tõuomadusi meenutavad kutsikad. Sama kaua on tuliselt väideldud selle üle, kas üksiku inimese või looma lõplikul väljakujunemisel on olulisemad tema geenid (“idud”, “looduse poolt antu”) või kasvutingimused. Hõlpsasti on tekkinud äärmuslikke seisukohti, sest erisugustest “filosoofiatest” tulenevad ka erinevad “tegevusjuhendid”. Kui pidada tähtsamaks keskkonda, siis saaks hävitada kuritegevuse kurikaeltelt lapsed ära võttes ning nad hoolivas keskkonnas üles kasvatades. Kui seame esikohale geenid, siis nagu ei saakski pätti tema tegudes süüdi mõista — lihtsalt geenid on sellised! Hoopis geenid tuleks kuidagi ühiskonnast “välja rookida”. Selliseid näiteid võib tuua sadu ning nende asjade üle on vaieldud ammu enne seda, kui teadlased avastasid, et pärilikkust kannab DNA. Väga õpetlikuks ja seni meil vähekajastatud näiteks on eugeenikaprogrammid 19.–20. sajandi USAs, Euroopas ja sealhulgas ka Eestis.

Kuidas lahendab selle tuntud “*nature versus nurture*” küsimuse Ridley? Tema sõnum, mis minu arvates on väga õige, on see, et inimese geenid ei määra tema tulevast olemust (välimust, käitumist jne) sugugi rohkem kui mõni teine üksikfaktor (näiteks embrüonaalse arengu tingimused, kasvukeskkond nii füüsilises kui sotsiaalses mõttes). Aga mitte ka vähem — poisid ja tüdrukud on ikkagi geneetiliselt ebavõrdsed (ühel on X- ja Y-sugukromosoomid, teisel aga kaks X-i) ning soorollid ei ole *ainult* sotsiaalselt konstrueeritud. Ehkki ka kasvatus osa ei ole Ridley’l põhjust eitada (vt nr 11, lk 2454).

Loodusteadlasele näib Ridley esitus isegi mingil määral “lahtisest uksest sisse murdmisena”. Tõepoolest, mis on loomulikum kui eeldada, et inimese arengus mängivad rolli nii geneetilised kui tema arenemiskeskonna tegurid ning et need kõik on omavahel seotud ja mõjutavad üksteist. Ühe meelevaldse näitena võib tuua situatsiooni, kus inimesed, kel on suurenenud geneetiline risk südamehaiguste suhtes, hakkavad tõepoolest kuulda võtma kõiki arstide soovitusi — teevad sporti, ei suitseta, joovad aeg-ajalt klaasi punast veini jne. Siis võib ühel hetkel jõuda tulemuseni, kus neil on tegelikult statistiliselt väiksem tõenäosus haigestuda südametõbedesse — käitumine on muutnud geneetilist riski. Ent ärgem unustagem, et selleks on vajalik oma geneetiliste riskide täpne teadmine!

Hiljaaegu avaldati teaduskirjanduses kassi kloonimise tulemused (Shin *et al.*, *Nature* 415 (2002), lk 859). Kasutati sama meetodit mis lammas Dolly kloonimisel: viljastatud munaraku tuum asendati doonori keharaku tuumaga ning saadud loode kasvatati üles “amm”-organismis. Mõni aeg hiljem sündis kass, kelle DNA oli täpselt identne doonorkassi omaga. Ent artiklis toodud pildiltki on näha erinevusi kahe identse DNA-ga kassi karvkattemustris. On selge, et identne DNA ei loo veel identset organismi ning fantaasiaajakirjanike lood sellest, kuidas kloonitakse Lenin, kes hakkab uusi revolutsioone tootma, jäävadki ulmelugudeks.

Siit tuleneb minu arvates ka üks olulisemaid inimese kloonimisega seotud probleeme. Kloonimine on ilmselt mõne aasta pärast tehniliselt täiesti võimalik: pärast Dollyt on samal viisil (ehkki sama väikese efektiivsusega) kloonitud mitmesuguseid imetajaid. On võimalik mõista ka argumenti, et vanematel peaks olema lubatud kloonida oma hukkunud lapse teisik. Tehniliselt, nagu öeldud, siin probleeme varsti ei ole. Ent kui vanemad ootavad, et sündinud “teisik” oleks täpselt oma eellasteisiku moodi, siis seda kindlasti ei juhtu ning tulemuseks on erakordselt keerulised psühholoogilised konfliktid.

Loodusteadlased ei olegi minu arust vaielnud nii palju *kas*-küsimuse üle, vaid pigem selle üle, *mil määral* mõjutab meid pärilikkus ja *mil*

määral keskkond. Praegusel hetkel sellele küsimusele vastust pole. On häid näiteid sellest, kuidas mingi tunnuse, näiteks haiguste esinemise põhjal on uuritud tuhandeid ühe- ja kahemunakaksikute paare. Ühemunakaksikute DNA on identne, kahemunakaksikute oma aga erineb nii nagu tavaliste õdede-vendade oma. On selge, et kui mingit haigust esineb ühemunakaksikute paaridel korraka rohkem kui kahemunakaksikute paaridel, siis on selle haiguse tekkimisel olulisem geneetiline komponent. Need tulemused aga on kõike muud kui asjasse selgust toovad. On näiteks isegi leitud, et eri kasvajatüüpide (rinna-, soole-, kopsu- jms) puhul võib geneetilise komponendi osatähtsus (hinnatuna ikka sellesama kaksikute võrdluse kaudu) olla väga erinev, ulatudes nullist emakakaela kasvajate puhul (s.t geneetiline taust ei mängi mingit rolli) kuni 42%-ni eesnäärme kasvajate puhul. Kui isegi ühe, olgugi keeruka haiguste grupi sees ei ole võimalik ühest vastust anda, kuidas me saaksime seda siis teha palju keerukamate omaduste, näiteks kunstiajandite või intelligentsuse puhul? Ometigi ei tasu siinsamas unustada ka vastupidiseid näiteid, mida Ridley'gi hulgaliselt toob: on tõepoolest olemas ka terve rida nn monogeenseid haigusi, mille puhul kahe "vīgase" geenikoopia olemasolu viib saajaprotsendilise tõenäosusega selle haiguse tekkeni.

Tundub, et *nature vs. nurture* diskussioon pakub piisavalt vaidlusruumi ja argumente mõlema poole esindajatele. Ka Eesti tuntud teadlased on väitnud nii seda, et "me oleme vaid see, mis on meie geenid", kui sedagi, et "juhtivad teadlased väidavad, et haiguste puhul pole geenide osa mitte rohkem kui 5%" (täpsustamata muidugi, milliste haigustega tegemist on). Vaidlus iseenesest ei ole ju halb, sest võimaldaks ehk akadeemiliselt tõele lähemale jõuda. Taunitav on aga see, et puhtalt teaduslikku vaidlust, kus selget tõde veel ei teata, on poliitikute, ärimeeste jt poolt tihti ära kasutatud mingite hoopis teiste eesmärkide õigustamiseks või saavutamiseks. Eugeenikast oli eespool põgusalt juttu. Teadlaste poolt iseenesest õigesti püstitatud küsimus — kuidas vähendada vaimuhaigete laste sündimist — pöörati poliitikute poolt relvaks, millega sai näiteks õigustada Põhja-Ameerikasse tungivate immigrantide selekteerimist ja segregatsiooni 20. sajandi alguses. Teadlased ei teadnud (veel) õigeid vastuseid, aga see polnud enam oluline — poliitikud arvasid neid teadvat, ja kuna ühiskonna hoiakud olid üldiselt immigrantidevastased, siis andis see poliitikutele ju suurepärase võimaluse hulgaliselt valijate häält koguda.

Sellelaolisi õpetlikke näiteid sisaldab ajalugu rikkalikult, tasub vaid korraks mõelda 20. sajandil toimunule. Võib-olla ei olekski sobiv sellesse ritta asetada igati õigusega loorbereid teeninud HUGO programmi. Rõhutan, et selle teened inimgenoomi täieliku järjestuse määramise alal

on ephohiload. Ent ometigi. Programm nõudis väga palju raha, mis tuli kätte saada maksumaksjalt (erakapitalil põhinev algatus tuli juurde alles projekti hilisemates järkudes). Selleks tuli viimsele narrilegi selgeks teha, et DNA järjestus on kõige olulisem asi maailmas (mäletate, lõpuks võrreldi seda inimese astumisega Kuule, mille toimumist muide mõned skeptikud siinamaani kahtluse alla seavad?). Ja muidugi jõudis just seetõttu ajakirjandusse palju materjali *à la* “me olemegi ainult see mis meie geenid”. Seega ei pakutud maksumaksjale enam kui pooltõde. Kas asi õigustas ennast? Jah, sest tulemus oli suurepärase — eesmärk pühitkeski abinõu. Aga eugeenikagi sai alguse ju teatud mõttes samasugustest teaduslikest pooltõdedest, mida toetas propagandamasin koos majandushoobadega. Ka vastupidine näide on olemas. Pärastsõjaaegses N. Liidus levinud arvamus vastsündinud inimesest kui “puhtast lehest” (*tabula rasa*), kelle ühiskond (kollektiiv) vormib sõltumata tema geneetilistest soodumustest, on täpselt sama skeemi produkt — poliitikud serveerisid teaduslikke pooltõdesid võimsa propagandamasina toel iseenda eesmärkide täitmiseks.

Eluslooduse lõputult huvitav maailm

Ma olen ikka arvanud, et häid looduskirjanikke sunnib kirjatööga tegelema seesama tunne, mida teadlane aeg-ajalt ikka kogeb — vaimustus teda ümbritseva eluslooduse mitmekesisuse, ilu ja lahenduste teravmeelsuse vastu. Just “vaimustus” on minu arvates õige sõna, sest vaid selle toel saab sündida hoogne ja teravmeelne tekst, mis kogu raamatut läbib ja tõlkija Kalle Heina poolt väga hästi eesti lugejalegi edastatud on. Siinkohal minu kõige siiramad komplimentid tõlkijale — aeg-ajalt mind lausa hämmastas tema oskus leida kirjeldatule ääretult tabavaid eestikeelseid vasteid, mis pisidetailegi peegeldavad.

Muidugi kõigub iga teaduse populariseerija noateral: ühel pool on oht muuta seletused liiga lihtsaks ja seetõttu faktide tõest liigselt eemaldada. Teiselt poolt muidugi võib oma kirjeldustes muutuda liiga tehniliseks ning sellega spetsiaalse erihariduseta lugeja haigutama ajada. Nii nagu Ridley’gi tunnistab näiteks nr 11, lk 2460–2461: “Kui ma veel üksikasjalikumaks läheksin, peletaksin teid kindlasti esimese ettejuhtuva põnevusromaanii juurde, kuid pidage veel vastu, kohe läheb uuesti lihtsamaks.” Niimoodi, kord noatera ühel, kord teisel poolel liikudes on Ridley enamasti võimeline põnevusromaanidega konkureerima.

Faktiteadmisi saab piisavalt järjekindel lugeja palju. Säravamateks kohtadeks on näiteks lihtne ja arusaadav kirjeldus apoptoosist, rakkude

kontrollitud surmast (nr 11, lk 2468). Just apoptoosi avastamise ja orgaanite arengumehhanismide kirjeldamise eest said kolm teadlast, Sydney Brenner, H. Robert Horwitz ja John E. Sulston, 2002. aasta Nobeli meditsiinipreemia, mis märgib meditsiini jaoks kõige tähtsamaid teadusaavutusi.

Väga olulised ja eesti lugejale seni vähe kättesaadavad on Ridley arutlused kasvajatest kui teatud keharakkude "mässust" ülejäänud organismi vastu (nr 11, lk 2469), samuti terve teadusliku paradigma muutusest, mis käsitleb kasvajate olemust ja nende diagnoosimise ja ravi võimalikkust. Tsiteeriksin vaid üht lõiku: "Need avastused [molekulaarbioloogias] on vähiravi seisukohast väga tähtsad. Oluline meditsiiniharu on oma tegevuses lähtunud väärarusaamast. Selle asemel et otsida jagunevaid rakke tapvaid kemikaale, oleksid arstid pidanud otsima hoopis kemikaale, mis soodustavad rakkude enesetappu. See ei tähenda, et kemoterapia on olnud täiesti ebaefektiivne, kuid ta on olnud efektiivne ainult juhuse tahtel" (nr 12, lk 2710). Tänapäevane teadus just selliste ravimite otsimisega tegelebki ning see on ka eelnimetatud Nobeli meditsiinipreemia määramise põhjus.

Muidugi ei saa siin üles lugeda kõiki olulisi Ridley käsitletud teadusuudiseid — selleks on neid raamatus lihtsalt liiga palju. Tuleb aga tõdeda, et tavaliselt valitseb niivõrd laiahaardelise faktiesituse puhul oht pisemates asjades eksida ja "mööda panna". Nii on juhtunud ka selles raamatus. *Sir David Lane* ei olnud sel ajal, kui ta avastas kasvajate supressorvalgu p53, veel mitte Dundee ülikoolis, vaid hoopis Londonis (nr 12, lk 2706). Ja üleüldse ei olnud ta ainuke, keda siinkohal tsiteerima peaks, sest see valk avastati enam-vähem ühekorraga kolmes eri laboris Inglismaal, USA-s ja Prantsusmaal. Kentsakal kombel paistab sellist britikesksust välja ka mujalt: nr 12, lk 2717 on seoses Rahvusvahelise HUGO programmiga mainitud vaid *Wellcome Trust Sanger Center* Inglismaal. Ometigi on tegu suure rahvusvahelise konsortsiumiga, kus võrdväärseid partnereid osalemas paljudest maailma riikidest.

Ka näiteks väide (nr 12, lk 2712), et täiskasvanu aju ei ole enam võimeline uusi neuroneid tootma, ei pea enam paika. Need näited ei ole aga välja otsitud sugugi selleks, et raamatu olulisust kuidagi kahandada, vaid hoopis selleks, et juhtida tähelepanu lihtsale teadlaste tööle: faktide teadasaamiseks ja kriitiliseks hindamiseks ei piisa kui tahes heade ülevaadete lugemisest, vaid tuleb tegelda algsete uurimisartiklitega. See on ka põhjuseks, miks Ridley raamat ei asenda õpikut ja jääb selleks, milleks ta ilmselt mõeldud ongi — haaravaks teoseks, mille abil laiemalt mõtestada tänapäeva loodusteadust ning selle suhteid ühiskonna ja kultuuriga.

“Ohtlikud” geneetilised uuringud

Viimaste aastate ägedad vaidlused geneetika ja laiemalt bioloogia edusammude üle viivad varem või hiljem välja küsimuseni: kui kaugale me tohiksime oma eksperimentidega minna ning mil määral on inimese geneetiline muutmine mõistlik? Seisukohti on palju ning taas näeme, et ühte tõde on raske leida. Erinevused on isegi arusaamises, millisel hetkel tekib inimorganism koos oma kantiliku “väärtusega iseeneses”, mille “instrumentaliseerimine” oleks täiesti lubamatu. Kas on see munaraku viljastamise hetk, nagu on levinud katoliiklik seisukoht? Või on selleks loote aju arenemise algus, nagu defineeritakse paljude riikide seadustes, mis raseduse katkestamist reguleerivad? Või on see, nagu juutidel, inimese tegelik sünnihetk? Või hoopiski hetk teatud aeg pärast sündi, kui ühiskond oma liikme omaks ja (kehaliselt) täisväärtuslikuks tunnistab (nagu mitmetes antiikkultuurides)? Kui ei suudeta kokku leppida isegi selles, millisest hetkest algab inimene, kuidas saaks siis üldse kokku leppida palju keerulisemates küsimustes, nagu inimklooniimise lubatavus või selle õiguslik regulatsioon või siis pärilikkuse muutmine sugurakkudes, millega muutused kanduvad paratamatult edasi järgnevatele inimpõlvedele?

Kas rohkem on õigus neil, kes väidavad, et geneetiliselt muundatud taimed rikuvad looduse tasakaalu ning võivad hävitada olemasolevaid looduskooslusi, või hoopis neil, kes ütlevad, et just uute transgeensete taimesortide kasutuselevõtt aitab efektiivsemalt majandada ning seega säästa ülekülmisest üha enam looduslikke maastikke?

Ja kus on siis inimese vaba tahe, mis teeks temast vastutusvõimelise isiku? Tõtt-õelda ei ole oluliselt kosutavam uskuda, et geenide asemel määrab inimese olemuse (*nature*) kogum juhuslikke välisfaktoreid (*nurture*). Muide, siinkohal on sobilik tähelepanu juhtida Ridley mõttekäigule 16. peatüki alguses (nr 11, lk 2456). “Genoom ei ütle südamele, millal lüüa, ega silmale, millal pilkuda, ega vaimule, millal mõelda. Isegi kui geenid tõepoolest määravad üllatava täpsusega mõned isiksuse, intelligentsuse ja inimloomuse parameetrid, siis teavad nad, millal oma volitused edasi delegeerida.” Ma arvangi, et need “edasi delegeerimise” protsessid on palju olulisemad kui tavalised *nature versus nurture* väitlejad tunnistada tahavad ja oskavad.

Ehkki segadus on suur, ei ole asi siiski nii lootusetu, nagu mitmed vaidlejad (kas jällegi mingitel kindlatel põhjustel?) näidata tahaksid. Argumente tundmaõppivale huvilisele on näiteks heaks abiks nn Nuffieldi raportid, mis on kättesaadavad aadressil <http://www.nuffieldbioethics.org>. Inglismaal tegutsev Nuffieldi Bioetika Nõukogu koosneb palju-

dest vaieldamatu reputatsiooniga teadlastest, usu- ja ühiskonnategelastest, kes uurivad sügavuti mitmeid probleeme, mis ühiskonna ette keruvad seoses uute avastustega bioloogias. Nende 2002. aastal avaldatud raport "Geneetika ja inimkäitumine: Eetiline kontekst" annab väga hea ülevaate püstitatud probleemidest ning nende võimalikest lahendustest. Just võimalikest lahendustest, sest tegelikud lahendused sõltuvad ikkagi kokkulepetest konkreetses ühiskonnas.

Ridley seisukoht on üsna selge: "Lugu p53-st ja onkogeenidest, nagu üldse suur osa minu raamatust, seab kahtluse alla väite, nagu oleksid geneetilised uuringud paratamatult ohtlikud ja neid tuleks piirata. See lugu seab ka tõsise kahtluse alla seisukoha, nagu oleks "reduktsionistlik" teadus, mis võtab süsteemid koost lahti, selleks et neid mõista, ekslik ja kasutu" (nr 12, lk 2711). Veidi tagapool (lk 2724) kirjutab ta: "Nagu ikka muutis ajakirjandus küsimuse [Roundup]ile resistentsetest geneetiliselt modifitseeritud teraviljadest] kiiresti must-valgeks, lastes äärmuslastel oma hilisõhtustes teleasaadetes sõnasõda pidada ja tehes intervjuusid, milles inimesi sunniti andma lihtsustatud vastuseid: kas te olete geenitehnoloogia poolt või vastu?" Ja sealsamas, rääkides loomadele ohtlikuks osutunud lektiinidest: "Vahendaja ei olnud sõnumi sisust aru saanud. Arseeni lisamine potti muudab prae mürgiseks, kuid see ei tähenda, nagu oleks igasugune küpsetamine ohtlik."

Ja selles võikski olla üks olulisemaid raamatu sõnumeid lugejale: iga juhtumit bioloogia saavutuste rakendamise alal tuleks vaadelda eraldi, kõiki fakte arvesse võttes ja püüdes "sõnumi sisust aru saada". Seda püüet on nii Eesti kui muu maailma puhul veel liiga vähe näha. Emotionaalne reageerimine aga viib võimaluseni reageerijate endiga manipuleerida — näiteks mingites erihuvides.

Oma usku tehnoloogia arengu üleüldise kasulikkuse kohta põhjendab Ridley ühes oma loengus, mis on ka kättesaadav Internetis (Prince Philip Lecture. Technology and the environment: The case for optimism. Lecture: RSA, John Adam Street, London, 08.05.2001. <http://www.environmentawards.net/sage/document/ridley.htm>). Ta toob palju veenvaid näiteid selle kohta, kuidas tehnoloogia areng on muutnud elusloodust ja keskkonda üha paremaks. Miks me siis kuuleme ainult tehnoloogia kahjulikkusest ja apokalüptilisi ennustusi "hääletust kevadest" ja muust sellisest? "Pessimism lihtsalt müüb paremini kui optimism," väidab Ridley. Kas te olete kuulnud happevihmadest ja hoiatustest, et varsti on need hävitanud metsad kogu Euroopas ja Põhja-Ameerikas? Muidugi, korduvalt. 1980. aastate lõpul aga kinnitas sõltumatu analüüs, et "ei ole mingeid tõendeid happevihmade poolt põhjustatud suurejoonelisest või ebatavalisest metsade hävimisest USAs

või Kanadas”. Ja Ridley küsib: “Aga kas te lugesite seda uudist kusagilt ajakirjandusest?” ning vastab ise H. L. Menckeni sõnadega: “Kogu praktilise poliitika mõte ongi hoida ühiskonda alarmeerituna — ja seetõttu tänuhinnatuna võimaluse eest lasta end juhtida kaitstud ja kindlasse kohta.”

Ei, Ridley optimism teaduse ja tehnoloogia kasulikkuse ja positiivsuse üle ei ole pime ja kõikehõlmav. Muidugi on võimalik tuua näiteid ka selle kohta, kuidas tehnoloogia on rikkunud looduslikku tasakaalu, inimese tervisest rääkimata. Aga igal juhul on teadmine parem kui teadmatus. *Greenpeace*’i võitluse kohta transgeensete taimedega küsib ta: “Tõepoolest, mis võiks olla halba selles, et tulevikku suhtutakse ettevaatlikkusega — parem karta kui kahetseda?” Ja vastab: “Halb on see, et ignoreeritakse riski, mis tekib tegutsemisest. [...] Just seetõttu, et tänapäevased tehnoloogiad on tihti liiga räpased ja ohtlikud ja priiskavad, tuleb meil innustada leiutajaid neid edasi arendama.”

Ma arvan, et selline kaalutletult optimistlik hoiak peaks valitsema ka suhtumises geenitehnoloogia, rakubioloogia ja teiste alade avastustesse ning üldse suhtumises uutesse võimalustesse. Selleni jõudmiseks on aga vaja igapäevaelus endal teha palju tööd, et “sõnumi sisu mõista”. Matt Ridley raamat on kindlasti hea abimees, mis “sisu mõistmisele” tüki maad lähemale aitab.

Toivo Maimets

Matt Ridley *Genoomi* väljaandmist toetas
EESTI BIOKESKUS Euroopa Liidu
5. raamprogrammi projekti
“GENEMILL” raames.

AKADEEMIA TELLIMINE

Lugupeetud lugejad,

ajakirja *AKADEEMIA* on võimalik nüüd tellida

• mugava otsekorralduslepinguga e-pangas või pangakontoris — selle vormistamiseks tuleb toimetusest küsida endale isiklik viitenumber (tel. 07423050 või e-post akadeemia@akad.ee)

Peale selle on tellimust võimalik vormistada

- Eesti Posti sideettevõtetes
- AS Expresspost tellimiskeskuse vahendusel: tasuta tel. 08002444, tel. 06662535, E–R kl 8–20, L kl 8–13. või internetiaadressil www.tellimine.ee
- Oü Kirilind vahendusel: tel. 06408597, faks 06408598, e-post kirilind@estpak.ee või internetiaadressil www.kirilind.ee

Akadeemia ilmub 12 korda aastas.

Kuutellimus maksab 27 krooni, aastatellimus 324 krooni.

Välismaale tellides lisandub postikulu.

Lähemat teavet saab toimetusest, tel. 07423050

või e-post akadeemia@akad.ee.

Toimetuses on müügil ka *Akadeemia* vanemad numbrid.

CONTENTS

Nature's r: A musical swoon	<i>Trinh T. Minh-ha</i>	227
The Inuit of Greenland and Danish humane colonialism		255
.	<i>Indrek Jääts</i>	
The first session of the Constituent Assembly, 23 April 1919		276
Activities of the Constituent Assembly for organizing the administration of independent Estonia	<i>August Tammann</i>	292
Memories of the Constituent Assembly	<i>Timotheus Grünthal</i>	312
How the Constituent Assembly convened	<i>August Rei</i>	316
Legal world revolution: Political surplus value as an advantage in legality and superlegality	<i>Carl Schmitt</i>	321
Poetry	<i>Kalju Kruusa</i>	346
Radical interpretation	<i>Jane Heal</i>	354
Radical interpretation	<i>Margus Elings</i>	386
<i>Review: Good will to understand. Hans-Georg Gadamer. Hermeneutika universaalsus: Valik esseid ja intervjuusid. Tõlkinud Andrus Tool. ("Avatud Eesti Raamat").</i> Tartu: Ilmamaa, 2002.	<i>Leo Luks</i>	409
<i>Review: More important than the story is its moral. Lauri Vahtre. Suur pettumus ehk inimene, ühiskond ja inimõigused.</i> Tallinn: Varak, 2002.	<i>Mait Raun</i>	
<i>Review: Memoirs of an unusual Estonian woman. Erika Nivanka. Soome lahe kahel kaldal.</i> Tallinn: Faatum, 2002.	<i>Sirje Olesk</i>	413
<i>Discussion: Beer in Greenland: Metaencyclopedics. Eduard Parhomenko. Filosoofia Eestis: Üks metaentsüklopeediline esitus. — Akadeemia, 2002, No. 8, pp. 1579–1587.</i>	<i>Karl Martin Sinijärv</i>	417
Abstracts		418
Genome: The autobiography of a species in 23 chapters. XI		427
.	<i>Matt Ridley</i>	

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind 36 krooni

9 770235 077719